Микола Жарких

Звичай постриження правителя в ченці

Київ, листопад 2013 – березень 2015 р.

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою

www.M-Zharkikh.name/uk/History/RulerMonk.html

В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.

В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Полная русская версия:
www.M-Zharkikh.name/ru/History/RulerMonk.html

Shortened english version:
www.M-Zharkikh.name/en/History/RulerMonk.html

Дана версія документа згенерована 9 березня 2015 р.

Зміст

Постановка задачі

Задачею даного екскурсу буде з'ясування походження московського звичаю постриження правителя перед смертю в ченці. Всі читали «Бориса Годунова», а може, у Мусоргського слухали, але коли цей звичай виник і в яких територіях / середовищах був поширений?

Щоб з'ясувати час його виникнення, слід перш за все скласти документальний перелік фактів. Для цього я переглянув томи «Полного собрания русских летописей», **віднотовуючи** з них наступні моменти:

1, записи про постриження представників еліти в ченці (незалежно від обставин);

2, записи про смерть і поховання великих князів, а також їх найближчих родичів (незалежно від того, чи вони постригалися, чи ні).

Разом з тим **не віднотовувались**:

1, записи про постриження в схиму єпископів чи ігуменів;

2, записи про постриження в ченці майбутніх єпископів;

3, записи про смерть та поховання рядових князів, якщо в них не згадувався постриг.

Наші виписки будуть стосуватись 12 – 17 століть. На наше щастя, нам не треба з'ясовувати взаємну залежність різних літописів – ми тільки визбируємо з них первинний матеріал, сподіваючись, що ці побутові подробиці не були предметом політичних спекуляцій (а отже, й редакторського втручання і пізніших вигадок). Випадки, підозрілі на пізніше редакційне втручання, розглядаються нами детальніше.

Розділ «Первинний матеріал» призначено для тих, хто збирається продовжувати якимось чином цю роботу, або кого цікавлять безпосередньо давні словеса. В розділі «Зведена таблиця» той самий матеріал представлено у більш компактному вигляді. Ще сильніше стискається зібраний матеріал у наступних аналітичних розділах. Зовсім ліниві можуть прямо прочитати «Висновки».

Первинний матеріал

Первинний матеріал для нашої теми містять давноруські літописи 13 ст. та великоруські літописи 14 – 17 ст. В деяких випадках використано актовий матеріал.

Владимирський звід 1215 р.

З давньоруських літописів найранішим за фінальною датою є гіпотетичний Владимирський звід 1215 р. (скорочено ВЗ1215 – ***В****ладимирський* / ***в****еликокняжий* звід). Він дійшов до нас у двох списках: перший, доведений до 1216 року, було переписано в 1460-х роках (в науці він відомий як Літописець Переяслава-Суздальського), другий – унікальний для давньої Русі **ілюмінований** літопис – переписано в 1490-х роках (в науці він відомий як Радзивилівський літопис). Цей список закінчується на 1206 році, мабуть, кінець його було втрачено. В цей же час, в останні роки 15 ст., текст, дуже близький до Радзивилівського літопису, було переписано до складу Московського Академічного літопису.

Натомість Лаврентіївський літопис в частині до 1216 р. досить помітно відходить від згаданих списків. Проте безсумнівно, що він походить від ВЗ1215. Таким чином, існування ВЗ1215 можна вважати безперечно доведеним.

Літописець Переяслава Суздальського

Літописець Переяслава Суздальського переглянуто за виданням 1995 р. [Полное собрание русских летописей. – М.: Археографический центр, 1995 г., т. 41. – 167 с.].

В лѣто 6691 [1183] Преставися блговѣрна княгини Ольга, **нареченнаа в чернечестве Ефросиния** мсця июлия въ 4 днь. И положена бысть у стыя Бця в Володимери.

В лѣто 6706 [1198] Преставися князь смоленскыи Давыдъ, **постригъся и в скиму**.

В лѣто 6714 [1206]. Того же месяця марта в 2 день пострижеся великаа княгини Всеволожаа **в черници и в скиму** в монастыре святыя богородиця, юже бѣ сама создала. И нарекоша имя еи Мария, в тои же и крещена бысть прежде […] Месяця того же в 19 день, на память святою мученику Хрусанфа и Дария, преставися великаа княгини Всеволожаа, пребывши в монастыри 18 днии, отнележе пострижеся, а в болезни 8 лѣт, наставшю же девятому лѣту, поиде к богови.

В лѣто 6721 [1213] Преставися благоверныи и христолюбивыи великии князь Всеволод сын Гюргев, внук Владимира Мономаха сына Всеволожа, месяца априля в 16 день […] и положен бысть в церкви святыя Богородици во граде Володимири.

Радзивилівський літопис

Радзивилівський літопис переглянуто за виданням 1989 р. [Полное собрание русских летописей. – Лг.: Наука, 1989 г., т. 38. – 179 с.].

В лѣто 6706 [1198] Преставися князь Давыдъ во Смоленску.

В лѣто 6714 [1206]. [Т]ого же месяца [марта] въ 2 день пострижеся великая княгини Всеволож[а] **во мнишескии чинъ** в монастыри святыє Богородици, юже бе самъ создал и нарекоша єи имя М[а]рия в то ж имя крещена быс[ть] преж[е] […] Того же месяца 19 преставися великая княгини Всеволожаа, пребысть бо в монастыри 18 дни постригшеся, а всея болести ея 8 лѣт; наставше 9-му лѣту, поиде к богови.

В цих двох літописах ми маємо ті ж події, що й у Лаврентіївському літописі, але стилізовані трохи інакше. У Радзивилівському літописі випало повідомлення 1183 р., а у звістці 1198 р. пропущено згадку про чернецтво. Натомість у Лаврентіївському літописі пропущена перша частина повідомлення 1206 р. – про постриження Марії (тут маємо досить рідкісну вказівку, що її чернече ім'я співпало з хрестильним).

В кожному з цих випадків ми приймаємо наявний у двох списках повніший текст проти одного списку, в якому він пропущений / скорочений.

Лаврентіївський літопис

Лаврентіївський літопис (далі скорочено ЛЛ) доведено до 1304 р. (не до 1305-го – див. в кінці). Цей унікальний пергаміновий рукопис переписано (відредаговано) в 1377 році. Вважається, що його переписано з владимирського / великокнязівського зводу 1304 р. (ВЗ1304), але цю копію навряд чи можна вважати механічною. Так, інші літописи, залежні від ВЗ1304, містять повніший

текст опису здобуття Владимира татарами (стаття 6745 р.); тільки в ЛЛ в статті 6771 р. читається початок великої змістовної повісті про князя Олександра Ярославича. Ця повість через дефект ЛЛ не має кінця, і в цілому вигляді не збереглася в жодному іншому літописі, тому її, скоріше за все, у ВЗ1304 не було.

Лаврентіївський літопис дав рясну жатву для нашої теми (цитуємо, спрощуючи орфографію, за виданням: [ПСРЛ. — Т. 1. Лаврентьевская летопись. — Л., 1926-28. — VIII с. — 579 стлб.]):

В лѣто 6691 [1183] Преставися блговѣрна княгыни Олга **наречена чернечьскы Єоуфросинье** мсца иоулия въ Д [4] днь. И положена бысть в стии Бци в Володимери.

В лѣто 6706 [1198] Преставися князь Двыдъ Смолиньскъи и **постригъся и в скымѣ бывъ**.

В лѣто 6714 [1206]. Преставися блговѣрна велика княгыни Всеволожая именем М[а]рия **бывши въ мнишьскомь чину ИІ [18] дніи** и положена бысть в манастыри своємь.

В лѣто 6720 [1212]. Индикта мсца априля въ ГІ [13] днь на память стаго Мартина папы Римьскаго. Преставися великыи князь Всеволод именовавыи в стомь крщньи Дмитрии снъ Гюргевъ блгочстваго князя всея Руси внукъ Володимера Мономаха […] и положиша и в црквы стыя Бца Златоверхия. [Опис смерті й похорону надзвичано докладний, включає похвальне слово покійному, якого нема у ВЗ1215. День пам'яті папи Мартина – 14 квітня, не 13.]

В лѣто 6726 [1218] Тоя же зимы мсца февраля в В [2] днь в праздникъ Оустрѣнье Гса нашего Ісусъ Хса к пят в час З [6] дне. Преставися хсолюбивыи великыи князь Костянтин снъ Всеволожь внукъ Гюргевъ правнук Володимера Мономаха […] и положиша и в црквы стыя Бца Златоверхые […] княгыни же Костянтинова ту и **пострижеся над гробом мужа своего** и нарекоша имя єи Огафья. [І смерть Костянтина описана з великими подробицями і похвальним словом. 2 лютого припадало на п'ятницю в 1218-у січневому = 6726-у ультра-березневому році.]

В лѣто 6728 [1220] Преставися княгыни Костянтинова Агафья черноризица мсяца генваря въ КД [24 день] на память стыя Оксиньи и положена бысть в церкви стыя Бца Ростове.

В лѣто 6735 [1227] Преставися князь Володимеръ нареченыи в стомъ крщении Дмитрии **постригъся и в скиму** сынъ Всеволожь великаго князя и положенъ бысть в церкви стыя Бца.

В лѣто 6736 [1227] Умре сын Давыда Муромского месяца априля стыя неделя праздныя. Тоє же недели преставися и сам Двыдъ Муромскыи **в черньцихъ и в скимі**.

В 1227 р. Пасха була 11 квітня, в 1228 р. – 26 березня, відповідно пасхальний тиждень закінчувався 2 квітня. Тобто літочислення тут ультра-березневе, і 6736-й це 1227-й рік.

В лѣто 6736 [1228] Того жъ лѣта преставися Мстиславъ Мстиславичъ **в черньцихъ и в скимѣ**.

В лѣто 6736 [1228]. Того жъ лѣта Стославъ отпусти княгыню свою по свѣту **всхотѣвши єи в манастырь** и дасть єи надѣлокъ многъ. Отиде от него до Бориша дни иде в Муром къ братьи и пострижеся.

В лѣто 6745 [1238]. Слышав же княз Юрги с братом своимъ Стославом и с сыновци своими Василком и Всеволодом и Володимером и с мужи своими поидоша противу поганым и сступишася обои и быс сѣча зла и побѣгоша наши пред иноплеменники и ту оубьєнъ быс княз Юрьи, а Василка яша руками безбожнии и поведоша в станы своѣ. Се же зло здѣеся мсца марта въ Д [4] днь на память стою мчнку Павла и Оульяны и ту оубьенъ бысть князь великыи Юрьи на Сити на рѣцѣ и дружины его много убиша блжныи же єпспъ Кирилъ взя князя мертва иды из Бѣлаозера и принесе и в Ростовъ и пѣвъ надъ ним обычныя пѣсни со игумены и с клирошаны и с попы со многами слезами вложиша и в гробъ оу стоє Бци. [День пам'яті св. Павла та Юліани Птолемаїдських – дійсно 4 березня.]

В лѣто 6754 [1246]. Тое же осени Ярослав князь сын Всеволожь преставися во иноплеменницех ида от Канович мца семт в Л [30] на память стго Григорья. [30 вересня – пам'ять св. Григорія просвітителя Вірменії.]

В лѣто 6756 [1248]. Тое же зимы оубьенъ быс Михаило Ярославич от поганыя Литвы блжныи же єпспъ Кирилъ посла взя тѣло его и привезоша и в Володимерь и плакашас братя его и боляре над ним и пѣвше псни погрѣбалныя и положиша и в стѣнѣ оу стоє Бци на память стго имркъ.

В лѣто 6757 [1249]. Тоє же зимы Василии княз Всеволодичь преставися в Володимери на память стаг Феодора и повезоша и на Ярославль и Олександръ княз проводи и и Борисъ и Глѣбъ и мти ихъ. Блжныи же єпспъ Кирилъ съ игумены и попы пѣвше псни погребеные и положиша и чстно оу стоє Бци и плакашася над ним много. [День пам'яті св. Федора Стратилата – 8 лютого, св. Федора Тирона – 17 лютого. Не можна вирішити.]

В лѣто 6760 [1252]. В то же лето преставися хсолюбивыи князь Стославъ Всеволодичь.

В лѣто 6763 [1255]. По Велицѣ дни порожнее недели преставися Костянтинъ снъ великого князя Ярослава и бысть плачь великъ спрятавше понесоша и в Володимерь и яко услыша Олексндръ князь брата своего съмерть и оусрѣтоша и митрополитъ игумени и попове пѣвше обычныя псни положиша и у стои Бци в Володимери. [Пасха в 1255 р. була 28 березня; а що за порожня неділя – не дошукався.]

В лѣто 6766 [1258] Преставися князь Олегъ Рязаньскии стрстныя недели въ среду **в черньцѣх и въ скимѣ** и положенъ бысть оу стаго Спаса мсца мая въ К [20 день] на память стыя мчници Фотиньи Самаряныни. [В 1258 р. страсний тиждень припадав на 17 – 22 березня, середа – 20 березня. Таким чином, вказівка літопису на май помилкова, треба «марта» – так, як у Троїцькому літописі.]

В лѣто 6771 [1263] Преставися великыи князь Александръ сын Ярославль [після цього короткого повідомлення йде велика повість про діяння Олександра, в якій бракує закінчення через втрату кількох аркушів. З ними втрачено й докладний опис смерті Олександра, якого можна було сподіватись. Ця лакуна триває аж до 1284 року].

В лѣто 6803 [1295] преставися великии князь Дмитрии близь Волока.

В лѣто 6808 [1300] преставися Феодоръ Ростиславичь на Ярославли **в черньцѣхъ и в скимѣ**.

В лѣто 6811 [1303] преставися Иванъ князь снъ Дмитреевъ в Переяславле.

В лѣто 6811 [1303] преставися Борисъ князь снъ Андрѣевъ на Костромѣ.

В лѣто 6812 [1303] мсяца марта въ Е [5 день] на безъимѣньнои нед[еле] во вторник. Преставися князь Данило Олександрович на Москвѣ в своєи очинѣ **в черньцѣх и в скимѣ**. [5 березня 1303 р. – вівторок; отже, маємо ультра-березневий запис.]

Стільки з Лаврентіївського літопису, доведеного до вівторка 23 червня 1304 року (завдяки вказівці на день тижня ми **твердо переконані**, що це саме 1304-й рік, а не 1305-й, як формально приймають). Наступна подія – смерть великого князя Андрія 27.07.1304 р. – до літопису вже не потрапила. Програміст би сказав, що цей файл було закрито для запису упродовж цього місяця – 23.06 – 27.07.1304 року.

Новгородський 1-й літопис старшого ізводу

Новгородський 1-й літопис старшого ізводу цитуємо за академічним виданням [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950. – 659 с.]. Він зберігся у єдиному пергаментному списку, доведеному до 1352 року.

Въ лѣто 6711 [1203]. Томь же лѣтѣ прѣставися Мирошьшка, посадникъ новъгородьскыи, **постригъся у святого Георгия**.

Въ лѣто 6713 [1205]. Въ то же лѣто прѣставися княгыни Всеволожая.

Въ лѣто 6714 [1206]. Прѣставися рабъ божии Митрофанъ, а мирьскы Михалько, **постригъся у святѣи Богородици въ Аркажи манастыри** маия въ 18, посадникъ новгородьскыи.

Въ лѣто 6715 [1207]. Въ то же лѣто прѣставися рабъ божии Парфурии, а мирьскы Прокша Малышевиць, **постригъся у святого Спаса на Хутинѣ**, при игумене Варламе; а покои господи душю его.

Въ лѣто 6728 [1220]. Твьрдиславъ же съшьдъся съ князьмь въ любъвь, и лишися посадницьства: немочьнъ бо бѣ; и даша посадничьство Иванъку Дмитровицю; въ тои же немочи пребы 7 недѣль, и прия и больши немочь; и утаивъся женѣ и дѣтии и всѣи братьи, иде къ святѣи Богородици **въ Аркажь манастырь и пострижеся** февраря въ 8 день. Тъгда и жена въ **друзѣмь манастыри пострижеся у святѣи Варвары**.

В лѣто 6746 [1238 – татари під Владимиром]. И бысть на заутрье, увидѣ князь Всеволодъ и владыка Митрофанъ, яко уже взяту быти граду, внидоша въ церковь святую Богородицю, и **истригошася вси въ образъ, таже въ скиму**, от владыкы Митрофана, князь и княгыни, дчи и сноха, и добрии мужи и жены.

В лѣто 6746 [1238 – кн. Юрій на Сіті]. И нача князь полкъ ставити около себе, и се внезапу Татарове приспѣша; князь же не успѣвъ ничтоже, побѣже; и бы на рѣцѣ Сити, и постигоша и, и животъ свои сконча ту. Богъ же вѣсть, како скончася: много бо глаголють о немь инии.

В лѣто 6751 [1243]. Преставися рабъ божии Варламъ, а мирьскы Вячеславъ Прокшиничь, на Хутинѣ у святого Спаса, мѣсяца маия въ 4; а погребенъ бысть заутра, въ 5, на память святыя Ирины, архиепископомь Спиридономь и игуменомь Сидоромь, при князи Александрѣ. [Пам'ять великомучениці Ірини – 5 травня.]

В лѣто 6752 [1244]. Преставися княгыни Ярославляя, **постригшися** у святого Георгия в манастыри; ту же и положена бысть, сторонь сына своего Федора, мѣсяца маия въ 4, на память святыя Ирины; наречено бысть имя еи Ефросинья. [Пам'ять св. Ірини – 5 травня, не 4-го.]

В лѣто 6755 [1247]. Преставися рабъ божии Костянтинъ Вячеславичь, а **чернечьское имя** Анкюдинъ; и положенъ бысть честно у святого Спаса на Хутинѣ.

В лѣто 6770 [1262]. Того же лѣта поиде князь Олександръ в Татары, и удержа и Берка, не пустя в Русь; и зимова в Татарѣхъ, и разболѣся.

В лѣто 6771 [1263]. Приде князь Олександръ ис Татаръ велми не здравя, въ осенинѣ, и приде на Городець, и **пострижеся** въ 14 мѣсяца ноября, на память святого апостола Филипа. Тои же ночи и преставися; и везоша и въ Володимирь, и положиша и въ манастыри у святои Богородици Рожества. И снемшеся епископи и игумени съ митрополитомь Кюриломь и со всѣмь ерѣискымь чиномь и с черноризци и со всѣми суждалци, погребоша и честно мѣсяца того же въ 23, на святого Амфилохия, в пятох. [Пам’ять св. Амфілохія Іконійського – дійсно 23 листопада. 23 листопада 1263 р. – дійсно п’ятниця. Всі показники збігаються.]

В лѣто 6780 [1272]. Преставися князь великыи Новгородьскыи Ярославъ Ярославичь в Татарѣхъ, и положиша и въ Тфѣри у святого Козмы и Демьяна.

В лѣто 6812 [1304]. Преставися великыи князь Андрѣи Александрович, внукъ великого Ярослава, мѣсяца июля 27, на память святого Пантелѣимона, **постригъся въ скиму**, и положенъ бысть на Городци.

В лѣто 6827 [1319]. Уби цесарь въ Ордѣ князя Тфѣрьского Михаила.

В лѣто 6830 [1322]. Того же лѣта преставися князь Афанасии, брат Юрьевъ, **постригъся в черньци**; и положиша и у святого Спаса на Городищи.

В лѣто 6833 [1325]. Того же лѣта поѣха владыка Моисии к митрополиту ставитъся на Москву; и привезоша при нем князя великого Юрья изъ Орды, сына Данилова, внука Александрова, и погребоша и митрополитъ Петръ и архиепископъ Моисии и тфѣрьскыи епископъ Варсонофии и ростовьскыи епископъ Прохоръ, рязаньскыи епископъ Григории, в суботу 1 поста; и плакася его князь Иванъ и всь народ плачемь великым, от мала и до велика: убилъ бо и бяше въ Ордѣ князь Дмитрии Михаилович безъ цесарева слова.

Літопис доведено до 1352 року, тобто останній його автор був сучасником Івана Калити. Але після 1333 року літопис вівся вряди-годи – маємо тільки записи за 1337, 1345 та 1352 роки, решта років промовчана. Спільних точок з Лаврентіївським літописом в нашій вибірці немає.

Троїцький літопис

Троїцький літопис (звід 1408 р., який згорів у 1812 р.) використано за реконструкцією М. Д. Приселкова [*Приселков М. Д.* Троицкая летопись. Реконструкция текста. – М.: 1950 г. – 514 с.]. При цьому ми розглядаємо тільки ті фрагменти, які походять власне з втраченого літопису. Більша частина тексту реконструкції запозичена з Лаврентіївського, Симеонівського та Воскресенського літописів – ці записи використано в їх оригінальних текстах. Але чим ближче до кінця, тим більшу долю займають виписки Карамзіна з оригіналу літопису, і вони містять багато для нас цікавого.

В лето 6713 [1205]. Запис про смерть Всеволодової княгині Марії зберігся фрагментарно – в основному похвальне слово. Фрагменти з фактичними даними Приселкову довелось запозичити з Радзивилівського літопису, котрий уже наведено вище.

В лето 6736 [1228]. Тое же зимы, месяца генваря в 6 день, в праздник честнаго Богоявлениа господа нашего Исуса Христа в четверток преставися князь Володимер, нареченныи во святом крещении Дмитрии, **постригся в скиму**, сын Всеволожь великого князя, и положен бысть в церкви святыя Богородица. [Богоявління відзначають 6 січня; в 1228 р. це – справді четвер. Всі показники збігаються, але стаття – ультра-березнева. Значно докладніше, ніж в ЛЛ.]

В лето 6757 [1249]. Тое же зимы Василии князь Всеволодичь преставися в Володимери на память святаго Феодора, и повезоша его на Ярославль, и Олександр князь проводи его, и Борис, и Глеб, и мати их. Блаженныи же епископ Кирил со игумены и попы, певше песни погребальныя и положиша его честно у святое Богородици. [Так само як в ЛЛ.]

В лето 6763 [1255] по велице дни, порожней недели преставися Костянтин, сын великаго князя Ярослава, и бысть плачь велик. Спрятавше тело его и понесоша и в Володимерь, и яко услыша Олександр князь брата своего смерть и стрете его с митрополитом и с игумены, и с попы, и положиша у святеи Богородицы [в Володимери – ЛЛ]. [Ця цитата у Карамзіна дана без посилання і Приселков вважав, що вона – з ТЛ; але відмінність від ЛЛ тільки у правописі, не у суті.]

В лето 6766 [1258] преставися князь Олег Рязанскый на страстныя недели в среду **в черньцех и в скиме**, и положен бысть у святого Спаса марта в 20. [Як в ЛЛ, тільки місяць правильно – март, не май.]

В лета 6771 [1263]. Того же лета преставися благочестивыи и христолюбивыи великий князь Александр, сын Ярославль, много мужьство показав на ратех и за христианы с погаными татары перемогаяся. Егда же изволением суда божия конець жития сего временного приат, **постригся в аггельский чин**, и тако изволи его бог привести к собе от славы в славу, месяца ноября в 14 день, на память святого апостола Филиппа, и певше над ним обычныя песни, и положиша тело его в манастыри Рожества святыа богородица, и плакашеся над ним много.

[Ця цитата у Карамзіна не містить посилання, і Приселков відніс її до ТЛ, тому що, на його думку, такої стилізації запису в інших літописах немає. Як не дивно, точнісінько такий самий запис ми бачимо в Сим1Л! Але Карамзін не використав СимЛ.]

В лето 6772 [1264] преставися князь Андрей Суждалскыи, сын Ярославль, внук Всеволожь.

В лето 6777 [1269] преставися князь Дмитрей Святославич, внук великаго князя Всеволода, **постригся в чернця и в скиму** от епископа ростовского Игнатия, ту сущу Глебу князю и мати его, сидящим им у него. Оному же язык связася, и возрев на епископа и рече: «Господине владыка, исполни бог труд твои [в царстве небеснем], се мя еси покрутил на долгыи путь, [на вечная лета, воина истинному царю Христу, богу нашему», и по сем предасть душу], и погребоша в Юрьеве манастыре святого Михаила. [В квадратних дужках тут і далі – реконструктивні вставки Приселкова з Сим1Л. Треба зазначити, що в Сим1Л [ПСРЛ, 2007 р., т. 18, с. 73] цей князь помилково названий *Ярославичем*.]

В лето 6779 [1271]. Тое же зимы преставися благовернаа [христолюбивая] княгыня Василькoвая [месяца] декабря в 9 день, а в лето индикта 14-е [на память Зачатия святыа богородица], яко литургию поють по всему городу, ту сущю **в манастыри у нее** Борису князю с княгынею и с детьми, а Глебу тогда сущу в Татарех, и предасть душу тихо и нетрудно и безмятежно. [Слышаша] вси людие

града Ростова [преставление ея] и стекошася [вси людие] в манастырь святого Спаса, епискуп Игнатии, игумени и попове, и клирици, [певше над нею обычныа песни], и погребоша ю у святого Спаса в своем ее манастыри со многими слезами. [Запис цікавий тим, що княгиня-удова заснувала монастир і жила в ньому, але нема згадки про її постриження.]

В лето 6779 [1271]. Тоя же зимы преставись великии князь Ярослав, ида из Татар, и везоша его на Тферь епископ Семен, игумени и попове, и положиша в церкви святаго Козмы и Демьяна. [Приселков зробив тут реконструктивні вставки, так що вийшов просто текст Сим1Л; ми залишаємо тільки те що Карамзін виписав безпосередньо з ТЛ. Запис докладніший за Н1ЛСІ.]

В лето 6784 [1276]. Тое же зимы преставися князь великий Василии мезинный, сын Ярославль, внув Всеволода великаго, жил от роженья своего лет 40, [держав по брате княжение великое 5 лет] и преставись на Костроме месяца генваря, и положиша его в церкви святого Феодора.

В лето 6799 [1291] **постријжеся в черници** [княжна София – Сим1Л], дщи князя великаго Ярослава Ярославича Тферскаго, девою сущи в девичи манастыри, месяца февраля в 10 день, на память святого мученика Харлампиа, в великое говеино, во вторник на 1 неделе поста.

Елементи датування суперечливі, докладніше – в коментарі.

В лето 6803 [1295] преставися князь великий Дмитрий [Александровичь] **в чернцех и в схиме**, на пути близ Волока и везоша его в Переяславль. [Докладніше, ніж в ЛЛ.]

В лето 6811 [1303] преставися князь Иван Дмитриевичь Переяславскыи, [боголюбивыи] и смиреныи, кроткии, тихии, мая в 15. [Докладніше, ніж в ЛЛ.]

В лето 6812 [1304] [месяца] марта в 5, в великое говеино, на безымянной неделе во вторник, преставися князь Данило Александрович, [внук Ярославль, правнук великаго Всеволода,] **в чернцех и в скиме**, и положен бысть в церкви святого Михаила на Москве, [в своей отчине]. [Докладніше, ніж в ЛЛ.]

В лето 6813 [1305] месяца июля в 27 преставися князь великии Андрей Александровичь и положен бысть на Городце в церкви святого Михаила.

В лето 6820 [1312] преставися княгини Ярославля Ярославичя, именем Оксинья, **в черницах и в скиме**, и положена бысть в Тфери.

В лето 6825 [1317] князю Ивану Даниловичу родися сын, месяца сентября в 7 день, на память святого мученика **Созонта** и наречен бысть князь Семен. [Ми ще побачимо Семена з чернечим іменем Созонта…]

В лето 6828 [1320] месяца маиа в 30 преставися князь Борис Даниловичь, и положен бысть во граде в Володимери в церкви святыа Богородица.

В лето 6833 [1325]. Тое же зимы в Филипово говенье, месяца ноября в 21, на память честнаго Введениа святеи богородици, князь Дмитреи Михайловичь Тферскии в Орде убил князя великаго Юрья Даниловичя, и привезоша тело его на Москву и положиша его в церкви святого Михаила.

В лето 6834 [1326]. Тое же осени месяця сентября в 15, [на память святого мученика Никиты,] убиша в Орде два князя, Дмитрея Михаиловичя Тферьского да князя Александра Новосильскаго, одиного дни, на одином месте, на реце, нарицаемеи Кодракле. [В Сим1Л – на реце *Кордакле*.]

В лето 6839 [1331]. [На ту же зиму месяца марта в 1 день, на память преподобной мученици Евдокии,] преставися княгиня великая Иванова, именем Елена, **в черницах и в скиме**, и положена бысть в церкви святого Спаса.

В лето 6841 [1333]. Того же лета преставися суздальскии князь Александр Васильевичь.

В лето 6848 [1340] преставися князь великии Московскии Иван Данилович. [Карамзін поставив дату його смерті за ТЛ, але решти подробиць не виписав.]

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Ярославскыи Василей Ярославичь **в чернцех и в скиме**, и положен бысть в своей отчине, в граде Муроме, в церкви святою мученику Бориса и Глеба. [Тут дефект тексту, див. коментар до цього запису.]

В лето 6858 [1350] преставися князь Василеи Александровичь Рязанскии.

В лето 6862 [1354]. Із записів про смерть митрополита Феогноста, князів Семена та Андрія Івановичів Карамзін узяв тільки дати, решту цього великого тексту Приселков дає за Сим1Л.

В лето 6873 [1365]. В то же лето, месяця иуния во 2 день, [на память святого отца Митрофана, патриарха Царяграда,] преставися [благоверныи и смиренныи] князь Андрей Костянтинович [Суждальскы и Нижнего Новгорода], **в чернцех и в схиме**, и положен бысть в церкви святого Спаса в Новегороде в Нижнем, [идеже бе отец его князь Костянтин Васильевичь].

В лето 6886 [1378]. [Повість про княгиню Василису уціліла частково (повністю – в РогЛ, Сим1Л).]

Княгиня же Василиса, много плакавше по князи своем, пребысть вдовою 4 лета, **пострижена бысть** от Дионисья, архимандрита Печерскаго, и наречено бысть имя еи Феодора. И бысть еи тогда от роженья лет 40 и раздавала все имение свое церквам и монастырям и нищим, а слуги своя и рабы и рабыни распустила на свободу, а сама начала жити в монастыре у святого Зачатья, иже сама создала при князи своем […]

Княгиня же Василиса, поживши в черницах 8 лет и поболевши неколико днии, преставися к господу.

В лето 6891 [1383]. [Того же лета месяца] июля в 5 день в неделю, [на память святого отца Еулампада,] в 6 час дни преставися [раб божий] князь великии Дмитреи Костянтиновичь **в чернцех и в скиме**, нареченныи в святом крещении Фома, а во мнишеском чину [наречен бысть] Феодор, и положен бысть в своеи отчине в Новегороде в Нижнем в церкви каменнои в святом Спасе. [Ось рідкісний випадок, коли цілком християнське ім’я Дмитро виявилось князівським, а не хрестильним іменем! 5 липня 1383 р. – дійсно неділя, так що можна вважати, що хронологічні показники збігаються.]

В лето 6895 [1387]. Тое же весны преставися [раб божий] князь Федор Фоминский [в чернцех и] **в скиме**, наречено бысть имя ему Семеон, и положен бысть в манастыри у святого Спаса [в церкви]. [У Сим1Л та у РогЛ тут очевидна прикра помилка – «Феодор Симановский».]

В лето 6897 [1389]. [Тое же зимы в Филипово говение,] месяца декабря во 2 день, на память святого пророка Аввакума, преставися [раба божия] благоверная княгини Мария Андреева, мати сущи Володимеру, **в черницах и в скиме**, наречено бысть имя еи во мнишском чину Марфа, и положена бысть в церкви

святого Рожества в честнем манастыре на рве, иже сама создала. [Як у Сим1Л, так і в РогЛ в цьому записі опущено «на рве».]

В лето 6898 [1390]. Тое же весны в великое говение преставися [раб божий] Иван Родионовичь, **нареченныи во мнишском чину** Игнатии, и положен бысть [у святого Спаса] в монастыри, иже на Всходне. [Сходня – річка, впадає у Москву-ріку в районі Тушина, там же і монастир.]

В лето 6900 [1392]. Того же лета преставися в Литве княгиня [великая] Олгердова Ульяна [в черницах и в скиме], **нареченная во мнишеском чину** Марина, и положена бысть в Киеве в печере.

В лето 6900 [1393]. [Тое же зимы,] февраля 13 в четверток на маслянои недели преставися Даниил Феофанович, [нареченныи] **во мнишеском чину** Давид. Пострижен бысть от самаго руки Киприана митрополита. Сии убо бысть един от вельмож, стареиших боляр […] Положен бысть в монастыри св. Михаила честнаго чуда, близ гроба Алексия митрополита, дяди его. [Оскільки дата 6900-го березневого року стосується лютого, то треба числити 1393-й січневий рік, в якому масляна тривала з 9 до 16 лютого. 13 лютого – справді четвер.]

В лето 6901 [1393]. [Того же лета] июля в 29 преставися князь Иван, сын великаго князя Дмитриев, брат Василиев, **во мнишьском чину** Иосаф и положен бысть в монастыре на Москве у святаго Спаса в притворе, иде же гроб бабы его, княгини великие Александры Ивановны.

В лето 6901 [1393]. [Того же лета] сентября в 21 день преставися Иван Михаиловичь, нарицаемыи Тропарь, **в бельцех** и положен в своем монастыри на селе своем. [Село Тропарьово – нині південно-західний край Москви, за монастир в ньому нічого не чути. Запис цікавий тим, що відзначено смерть в стані мирянина, не ченця.]

В лето 6902 [1394] индикта 2, мая в шестый день, по велице дни на четвертои недели в среду преставися князь великий Борис Костянтиновичь и положен бысть в Суздале в своеи отчине. [В 1394 р. Пасха була 19 квітня, отже, 6 травня – дійсно середа, але не 4-го тижня по Пасці, а третього.]

В лето 6903 [1395]. Того же лета июля в 19 день, в канун святого пророка Ильи, преставися [благоверныи] князь Борис Михаилович Тферскии в Кашине и привезоше тело его в Тферь июля 22, на память святыа Марии Магдалыни и положено бысть в сборнои церкви Спаса.

В лето 6907 [1399] марта в 27 день преставися княгини Марья Семеновая **в черницах** во мнишеском чину Фетиния и положена на Москве в монастыре святаго Спаса. [Тверська, удова по Семену Гордому.]

В лето 6907 [1399]. [Тое же весны маия в 15] преставися княгини Мариа Семенова Лугвенева в Литве во Мстиславле, дщи великого князя Дмитриа, и привезше ю на Москву положиша в новои церкви каменои святого Лазаря [в Рожестве богородици].

В лето 6910 [1402]. Того же лета июля в 5 преставися князь Олег Рязанскыи.

В лето 6910 [1402]. Тое же зимы декабря в 21 день преставися князь Семен Дмитриевич Суждальскыи. [Обидва записи 1402 р. збережені у виписках Карамзіна дуже фрагментарно.]

В лето 6910 [1402]. Тое же зимы преставися князь Василии Дмитриевичь Суждальскии, иже на Городце был.

В лето 6912 [1404]. Тое же осени на Тфери преставися княгини Мария княжя Иванова Михаиловича дчи Кестутьева **во мнишеском чину** Марфа и положена в соборнои церкви святаго Спаса ноября в 30 день.

В лето 6913 [1405] Ноября в 1 день в неделю преставися княгини великая Евдокия Михаиловая Александровича Тферьскаго и положена бысть во святем Спасе. [1.11.1405 р. – справді неділя.]

В лето 6913 [1405]. Декабря в 5 преставися великая княгиня Евпраксия Ольговая Рязаньского.

В лето 6915 [1407]. Того же года месяца июня в 7 день во вторник преставися княгини великая Овдотья Дмитреевая, нареченная **во мнишьском чину** Ефросиния, и положена быть в манастыри в церкви святаго Вознесенья, ю же сама заложи. [7.06.1407 р. – дійсно вівторок.]

В лето 6915 [1407]. Тое же осени в Воздвиженьев день преставися князь Юрьи Святославичь Смоленскии не в своеи отчине, но в чужои стороне в изгнаньи […] в Рязанскои земле в пустыне в монастыре у некоего игумена христолюбца именем Петра и тут неколико днеи поболев преставися и проводиша его честно. [Хоча князь помер у монастирі і мав нагоду прийняти чернецтво, він цього не зробив.]

В лето 6916 [1408]. Того же года апреля в 7 день, в суботу Лазареву, преставися князь Федор Михаиловичь Моложскии, **во мнишеском чину** Феодорит, и положен во своеи отчине во граде Мологе в сборнои церкви. [7.04.1408 р. – дійсно субота і дійсно Лазарева.]

Оскільки Троїцький літопис зберігся фрагментарно, ми при порівнянні з давнішими літописами не можемо робити висновків з того, чого в ТЛ немає. З тих записів, які наявні в ТЛ, порівняно до ЛЛ маємо: 2 записи ідентичні до ЛЛ, 1 запис (1258 р.) за складом ідентичний до ЛЛ, але містить краще читання (правильну дату), 5 записів докладніші від ЛЛ. Це вибіркове порівняння показує, що автор ТЛ не користався з ЛЛ – він мав значно кращий і повніший примірник ВЗ1304, ніж той, що відбився в ЛЛ.

Порівняння з Н1ЛСІ показує, що запис про смерть Олександра Ярославича в Н1ЛСІ значно докладніший і змістовніший; натомість запис про смерть Ярослава Ярославича (1271 р.) докладніший і змістовніший в ТЛ.

Рогозький літописець

Рогозький літописець використано за публікацією 2000 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 15. Рогожский летописец. Тверской сборник. – М.: Языки русской культуры, 2000 г. – 432 с.]. Цей літопис, доведений до 1411 р., збережено у єдиному списку, переписаному в 1440-х роках. Рання дата списку робить його особливо важливим.

За спостереженнями О. О. Шахматова, на відрізку 1375 – 1412 рр. Рогозький літописець близький до Сим1Л і належить до кола пам’яток тверського походження. Він уривається на початку статті 6920 (1411 р.), на записі про смерть княгині Овдотьї – на тому самому місці, де уривається Сим1Л.

В лето 6706 [1198]. Преставися князь Давыд Смоленскыи.

В лето 6720 [1212]. Преставися великии князь Всеволод, именованыи Дмитрии, княжив лет 37, и положиша его во святей Богородици златоверхои.

В лето 673[5] [1227]. Преставися Владимир князь сын великаго князя Всеволода.

В лето 6754 [1246]. Тое же осени преставися Ярослав великии сын Всеволодич в Татарех септевриа 30.

В лето 6760 [1252]. Того же лета преставися князь Святослав Всеволодич.

В лето 6764 [1256]. Преставися Данил Ярославич и Олег Рязанскыи. [Записи від 6706 до 6764 років носять характер скорочення більш докладних записів ЛЛ.]

В лето 6771 [1263]. Преставися великии князь Александр Ярославич **в черньцех и в схиме**.

В лето 6772 [1264]. Преставися Андреи князь Ярославич.

В лето 6777 [1269]. Преставися князь Дмитрии Святославич.

В лето 6779 [1271]. Того же лета родися Михаил Ярославич Тверскый […] Тое же зимы преставися великии князь Ярослав Тферскыи идя из Татар, держав великое княжение 7 лет по Александре. И положиша и во Тфери у святую Козмы и Дамиана. [Відзначаємо народження Михайла, тому що пізніші літописи, починаючи з С1ЛСІ, помилково пишуть про його смерть під цим роком. У Сим1Л повідомлення про народження Михайла переставлено після смерті Ярослава.]

В лето 6784 [1276]. Тое же зимы преставися великии князь Василеи на Костроме. [Після початку 6771 р. в ЛЛ йде лакуна, й записи 6771 – 6784 рр. мають характер скорочення записів ТЛ.]

В лето 6802 [1294]. Преставися велики князь Дмитрии Александрович. [Скорочення ЛЛ / ТЛ, але в них 6803 р.]

В лето 6814 [1306]. Преставися великии князь Андреи Александрович. [Скорочення ТЛ, але під невірним роком.]

В лето 6821 [1312]. Того же лета преставися великая княгиня Ярославля Оксиниа, а **в пострижении** Мариа. [Отут, на відміну від ТЛ, названо її чернече ім'я. Хронологічний стиль статті, можливо, ультра-березневий, бо смерть хана Токти і воцаріння Узбека, згадані тут, звичайно датують 1312-м роком.]

В лето 6826 [1318]. Докладна повість про загибель в Орді великого князя Михайла Ярославича. Він убитий на ріці Севенчі біля Дедякова 22 листопада.

В лето 6833 [1325]. На зиму князь Юрии убиен бысть в Орде.

В лето 6834 [1326]. Септября 15 убиша в Орде два князя Дмитриа Михаиловича Тферскаго да князя Андрея Новосилскаго, единаго дни на едином месте на реце, нарицаемеи Кондраклии. [Дуже подібно до ТЛ, тільки назва ріки містить невелику варіацію.]

В лето 6839 [1331] преставися князь Александр Суждальскыи. [Син Василя Андрійовича.]

В лето 6939 [1331]. На ту же зиму месяца марта в 1 день преставися княгини Ивановая именем Елена **в черницах и в скиме** и положена бысть в церкви святаго Спаса. [Точно як в ТЛ.]

В лето 6841 [1333]. Того же лета преставися князь Александр Василиевич Суждалскии. [Подвоєння звістки 6839 р.! В ТЛ – під 6841 роком.]

В лето 6847 [1339]. Докладна повість про загибель в Орді тверського князя Олександра Михайловича та його сина Федора. Після повісті вміщено наступну фактографічну довідку:

Тое же осени месяца октября в 28, на память святаго мученика Терентия и Неонилы убиша в Орде князя Александра Михаиловича Тферскаго и сына его князя Феодора и разимани быша по суставам. [Пам'ять св. Терентія та Неоніли – справді 28 жовтня.]

В лето 6848 [1340]. Преставися князь великии всея Руси Иван Данилович, внук великаго Александра, правнук великаго Ярослава, **в черньцех и в скиме**, месяца марта в 31 день, на память отца Стефана чюдотворца. А в гроб положен бысть месяца априля 1 день, на память преподобныя Марии Египетскыя в церкви святаго архангела Михаила, юже сам создал во своей отчине на Москве.

В лето 6853 [1345]. Месяца марта в 11, на память святаго отца Софрония, преставися княгиня великаа Настасиа Семеновая **в черницах и в скиме**, и положена бысть в церкви святаго Спаса на Москве, юже сама повеле подписывати.

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Ярославскыи Василеи Давыдовичь.

В лето 6853 [1345]. того же лета преставися князь Муромскыи Василеи Ярославич **в черньцех и в скиме** и положен бысть в своей отчине во граде Муроме в церкви святую мученику Бориса и Глеба. [В ТЛ ці два Василя сплутані, тут краще.]

В лето 6854 [1346]. Того же лета преставися князь Константин Михаилович Тферскыи.

В лето 6858 [1350]. Преставися князь Василеи Александрович Рязаньскыи.

В лето 6862 [1354]. Тое же весны за полсемы недели, как минули сорочины Феогнасту митрополиту по Велице дни месяца априля в 26, на память святаго мученика Василья епископа, преставися князь великии Семен Иванович всея Руси, княжив лет 12, и положен бысть во своеи отчине на Москве, в церкви святаго архаггела Михаила.

Феогност, за цим літописом, помер 11 березня, на день св. Софронія (який справді відзначається 11 березня). Смерть Семена сталась через 46 днів = 6*7 + 4, тобто дійсно в середині 7-го тижня. День пам'яті св. Василя Амасійського – дійсно 26 квітня. Великдень в 1354 році припадав на 13 квітня, в 1353 році – на 24 березня. Тому вказівка, що Семен помер після Великодня, краще пасує до 1354 року, ніж до 1353-го, як прийнято датувати цю подію.

В лето 6862 [1354]. Того же лета месяца иуня в 6, на память святаго мученика Дорофея, преставися князь Андреи Иванович после сорочин своего брата князя великаго Семена на третеи день и положен бысть в тои же церкви святаго Михаила. [На день 5 червня (св. Дорофея Тирського) припали сорочини по Семені. Третій день по цих сорочинах мав би бути 7 червня.]

В лето 6863 [1355]. Того же лета в Филиппово говение преставися князь Костянтин Васильевич Суждальскыи месяца ноября 21, на Введение святыя богородици, **в черньцех и в скиме**, и положен бысть в церкви святаго Спаса в Новегороде в Нижнем.

В лето 6867 [1359]. Того же лета месяца ноября в 13 на память святаго отца Ивана Златоуста преставися благоверныи князь великии Иван Иванович всея Руси **в черньцех и во скыме** и положен бысть во своеи очине во граде Москве в церкви святаго Михаила. [День пам'яті св. Іоана Златоуста – дійсно 13 листопада.]

В лето 6872 [1364]. Тое же зимы месяца декабря 27 день, на память святаго первомученика Стефана преставися княгини великаа Александра Иванова

Ивановича **в черницах и в скиме**, наречено бысть имя еи во мнишьском чину Мариа и положена бысть в монастыри у святаго Спаса на Москве в притворе в приделе.

В лето 6873 [1365]. Того же лета месяца иуня во 2 день, на память святаго отца Никифора, в неделю пянтикостную, преставися благоверныи христолюбивыи смиренныи князь Андреи Костянтинович **в черньцех и в скиме** и положен бысть в церкви святаго Спаса в Новегороде в Нижнем. [Пам'ять константинопольського патріарха Никифора – дійсно 2 червня. П'ятидесятниця в 1365 р. була 1 червня, так що 2.06.1365 р. – справді неділя П'ятидесятниці. Всі показники збігаються. Натомість в Симл1Л замість вказівки на П'ятидесятницю стоїть «на память святого отца Митрофана, патриарха Царяграда» (4 червня). Думаю, що РогЛ містить в цьому місці кращий текст.]

В лето 6873 [1365]. Під цим роком [стб. 79] подано імена 7 представників тверського княжого дому, які померли від епідемії чуми в листопаді 1365 – лютому 1366 року. Постриження не зазначено жодного разу.

В лето 6875 [1367]. Того же лета в Нижнем Новегороде **пострижеся** княгини Андреева Василиса. [Далі, під 6886 роком подано докладний життєпис Василиси – такий, як і в Сим1Л. Тому цей запис, відсутній в інших літописах, я вважаю результатом не дуже вдалого обчислення на підставі даних повісті: 4-й рік по смерті кн. Андрія – це 6877-й.]

В лето 6876 [1368]. Того же лета месяца иуля 24 день преставися князь Василеи в Кашине и потом в осенине месяца октября во 2 день мати его княгини великаа Софиа Михаиловаа преставися в Свободе. [Див. коментар.]

В лето 6878 [1370]. Під цим роком Рогозький літописець розповідає про похід литовських князів Ольгерда та Кейстута, князів Михайла Тверського та Святослава Смоленського проти Москви. Об'єднане військо два дні безуспішно намагалось здобути Волок (Вишній Волочок).

Тогда ранен бысть князь Василии Иванович Березуискыи, у города у Волока стоящу ему на мосту, внезапу из-под мостиа сквозе мост литвин пронзе его сулицею. И в тои язве разболеся изнемог, преставися **в черньцех**. [Можна здогадуватись, що цей запис був у ТЛ, але від нього вціліла тільки похвала кн. Василю.]

В лето 6882 [1374]. Тое же осени месяца септября в 17 преставися на Москве последнии тысяцскии Василии Василиев сын Велиаминовича, **в черньцех и в скиме** и наречено бысть имя ему Варсонофии и положен бысть в монастыри у святого Богоявлениа.

В лето 6886 [1378]. Преставися княгини Андреева Василиса **в черницах и в скиме**, и положена бысть в монастыри святаго Зачатиа, еже сама создала […] Си убо преподобнаа княгини Василиса беяше от града Тфери, рода славна и велика, от отца именуемого Ивана и матери нарицаемыя Анна, а родилася в лето 6839, в царство царя Андроника Цареградского, а патриарха Калиста, а в Орде тогда царь был Озбяк в Сарае, а на Руси в княжение великое Иваново Даниловича Калитино, при архиепископе Фегнасте, митрополите.

И еще сущи отроковица научена бысть грамоте, и егда бысть 12 лет от рожения ея, вдана бысть за христолюбиваго князя Андреа Костянтиновича и пожиста в законе господни, яко божии угодници, постом и молитвою и честною

милостынею, и пожиста лет 24 и князь Андреи преставися в черньцах и в скиме, и положиша его в церкви святаго Спаса, идеже бе отец его Костянтин.

Княгини же Василися много плакавше по князи своем, пребысть вдовою 4 лета, по сем пострижена бысть от Дионисия архимандрита Печерскаго и наречено бысть имя еи Феодора. И бысть тогда еи от рожениа лет 40 и раздавали все имение свое и казну свою церквам и монастырем и нищим, а слугы своя и рабыни роспустила на слободу, а сама нача жити в монастыри у святаго Зачатиа, иже сама создала при князи своем […] Княгини же Василися, поживши в черницах 8 лет и поболевши неколико днеи преставися к богу.

[Отже, хронологія її життя виглядає так: 1331 р. – народилась; 1343 р. – оженилась; 1367 р. – овдовіла; 1371 р. – постриглась; 1379 р. – померла. В останньому випадку ми, мабуть, маємо включительну лічбу, тобто «на 8-у році», що може бути й 1378 р. Андрій помер у 1365 р., тому й постриження її краще класти на 1369..1370 роки, не 1367, як записано вище. В ТЛ ця повість збереглась фрагментарно.]

В лето 6891 [1383]. Того же лета месяца июля в 5 день в неделю, на память святаго отца Еулампада, в 6 час дни, преставися раб божии князь великии Дмитреи Костянтинович **в черньцех и в скыме**, наречено во святом крещении Фома, а во мнишьском чину наречен бысть Феодор. И положен бысть во своеи отчине в Новегороде Нижнем в церкви каменои во святом Спасе. [Точно як у ТЛ.]

В лето 6897 [1389] месяца маия в 19 день на память святаго мученика Патрекиа на 5 неделе по велице дни в среду долго вечера два часа нощи преставися благоверныи и христолюбивыи и благородныи князь великии Дмитреи Иванович всея Руси, а во гроб положен бысть маия 20, на память святаго мученика Фалелея. И певше над ним обычныя надгробныя пениа положиша его в церкви святаго архангела Михаила. [В 1389 р. Пасха була 18 квітня, так що повних 4 тижні після неї – 16 травня (неділя), і 19 травня – дійсно середа. Пам'ять св. Патрикія Пруського – дійсно 19 травня; пам'ять св. Фалалея Егейського – 20 травня, так що всі хронологічні вказівки збігаються.]

В лето 6897 [1389]. Тое же зимы в Филиппово говение, месяца декабря во 2 день, на память святаго пророка Аввакума, преставися раба божия благоверная княгини Мариа Андреева, мати сущи Владимеру, **в черницах и в скиме**, наречено бысть им еи во мнишеском чину Марфа, и положена бысть в церкви святаго Рожества, в честнем ея монастыри, иже сама создала, еще сущи при своем животе. [Пам'ять пророка Аввакума відзначають 2 грудня, в день Собору св.праотців. Дуже подібно до ТЛ.]

В лето 6898 [1390]. Тое же весны в великое говение преставися раб божии Иван Родивоновичь, **нареченыи во мнишьском чину** Игнатии, и положен бысть у святаго Спаса в монастыри, иже на Всходне. [Точно як у ТЛ.]

В лето 6900 [1392]. Того же лета преставися княгини великаа Улиана Олгирдова **в черницах и в скиме**. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6901 [1393]. Месяца иуля в 29 день преставися князь Иван, сын князя великаго, Дмитриев. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6902 [1394] преставися князь великии Суждальскыи Борис. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6903 [1395]. Того же лета преставися благоверныи князь Борис Михаиловичь в Кашине в канун святаго пророка Ильи, а привезоше его во Тферь

на память святыя Мариа Магдалыни, и положен бысть во святем Александре. [В ТЛ є дати, не тільки назви свят.]

В лето 6907 [1399]. Повість про смерть великого князя Михайла Олександровича Тверського [стб. 167 – 176], виписуємо фрагменти з фактичними даними:

> Того же лета преставися благоверныи великии князь Михаил Александрович Тферьскыи, быв от рожества лет 65 [… Князь говорить до єпископа Арсенія:] «Да мя сподобит в день сии **пострищися** во иночьское житие от честныя ти рукы». […] От того же часу изыде в слух по всему граду, яко дня сего хощет великыи князь Михаило Олександровичь оставити княжение и хощет пострищися и черноризец быти, и дивляхуся людие зело […] Он же в монастырь святаго Афонасиа на пострижение грядяше […] Преподобный же епископ Арсении **постриже** и и облече и во святыи ангельскыи образ, Матфеи тому имя нарек […] в 4 день призывает епископи и скимнаго совершения желанием просит. Епископ же, радуяся духовне, в куколь и в скиму соверши и […] Пребысть днии 8 во святем аггельстем образе и бысть яко же скончевающуся дни осмом вторник, вечеру сущу […] тихо и кротко преставися блаженныи Матфеи […] И погребоша и в велицеи и соборнеи церкви святаго Спаса на деснеи стране, в лето 6907 месяца августа в 27, на память святаго отца Пимина.

В лето 6919 [1410]. Того же лета о Троицыне дни преставися князь Володимер Андреевичь. [Вся стаття 6919 р. є ультра-березневою, містить події, які чітко датуються 1410 роком – приїзд Фотія до Москви, Грюнвальдська битва. В 1410 р. Трійця була 11 травня.]

В лето 6920 [1411] преставися княгини великая Овдотия князя великаго Ивана Михаиловича Тферскаго апреля месяца 13 день. [Цей запис – єдиний за 6920 рік, і ми не маємо змоги перевірити за іншими літописами, коли померла Овдотья. Вважаємо цю останню статтю літопису також ультра-березневою. Це підтверджується повнішим записом НикЛ, де дана повна дата.]

Симеонівський 1-й літопис

Симеонівський літопис використано за публікацією 2007 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 18. Симеоновская летопись. – М.: Знак, 2007 г. – 328 с.]. Цей літопис збережено у єдиному списку, переписаному Д.Ф.Лаптевим в 1540-х роках у Йосифо-Волоколамському монастирі.

На початку літопису вміщено цікаві списки митрополитів, єпископів та князів. Останній з митрополитів – Симон (правив у 1495 – 1512 рр.), останній з князів – Дмитро Іванович (онук Івана 3-го, 1483 – 1509 рр., вінчаний як наступник престолу в 1498 р.). Отже, ці списки належать до кінця 15 ст.

Далі йде текст літопису, який починається з середини статті 1177 року і обривається на початку статті 1493 року. Мабуть, протограф, з якого переписував Лаптев, втратив початок та кінець. Структурно він складається з двох частин. Перша, доведена до 1412 р., є тверською обробкою Троїцького літопису 1408 р. (тому вона використана М. Д. Приселковим у реконструкції цього згорілого літопису). Друга частина, за 1402 – 1408 та 1412 – 1493 рр., близька до московського зводу 1492 р.

Тому я вважаю за доцільне розділити цей літописний збірник на дві частини і називати Симеонівським 1-м літописом частину до 1411 р., а Симеонівським 2-м літописом – частину за 1402 – 1408, 1412 – 1493 рр.

Тут ми розглянемо повідомлення Симеонівського 1-го літопису (Сим1Л).

В лето 6691 [1183] преставися благоверная княгини Олга Юрьевна, **нареченная чернечьскы** Ефросиния, месяца иуля в 4 день, и положена бысть во святеи Богородици в Володимери. [Близько до ЛЛ.]

В лето 6706 [1198] преставися князь Смоленскыи Давыд, **постригся и в скиме** быв. [Так само як в ЛЛ.]

В лето 6721 [1213], индикта месяца априля в 18 день, в память святого Мартына, папы Римскаго, преставися великии князь Всеволод, именованыи во святом крещении Дмитрии, сын Георгиев, благочестиваго князя всея Русии, внук Володимеря Мономаха, княжив в Суздальстеи земле 30 лет и 7 […] положиша в церкви Богородица Златоверхая. [День пам’яті папи Мартина – 14 квітня. Ще один варіант дати смерті, навіть рік відмінний. А решта – як в ЛЛ.]

В лето 6727 [1219]. Тоя же зимы месяца февраля во 2 день, в праздник Стретения господа нашего Исуса Христа, в пяток, в 7 час дни преставися христолюбивыи князь Костянтин, сын Всеволожь, внук Юрьев, правнук Володимера Мономаха […] и положиша и в церкви святыя Богородица Златоверхиа, идеже отец его положен бе. Бе же всех лет Костянтиновых 36, княгини же Костянтинова ту и **пострижеся** над гробом мужа своего и нарекоша имя еи Огафиа. [Попри те, що в ЛЛ ця стаття – ультра-березнева, тут рік просунуто ще на 1 вперед. Думаю, що літописець помилився, прийнявши ультра-березневі статті ЛЛ за березневі, і перевівши їх ще раз в ультра-березневі. А так запис повторює ЛЛ.]

В лето 6729 [1221]. Тое же зимы преставися месяца генвара в 24 день, на память святыа мученици Еуксинии, княгиня Костянтинова, именем Агафиа **черноризица**. Положена бысть в церкви святыа Богородица в Ростове. [Так, як в ЛЛ, з характерним зсувом на 1 рік вперед.]

В лето 6736 [1228]. Тое же зимы месяца генваря в 6 день, в праздник честнаго Богоявлениа господа нашего Исуса Христа в четверток преставися князь Володимер, нареченныи во святом крещении Дмитрии, **постригся в скиму**, сын Всеволожь великого князя, и положен бысть в церкви святыя Богородица. [Так, як у ТЛ – докладніше за ЛЛ, і без зсуву року.]

В лето 6737 [1229]. преставися Мстислав Мстиславичь **в чернцех и в скиме**. [Так, як в ЛЛ, з характерним зсувом на 1 рік вперед.]

В лето 6745 [1238 – татари під Владимиром]. На утрии же и уведе князь Всеволод и владыка Митрофан, яко уже взяту быти граду от безбожных агарян, и внидоша в церковь святыа Богородица и **постригошася вси в аггельскыи образ** от владыки Митрофана. Татарове же приступиша ко граду в неделю мясопусную февраля в 7. [Цього епізоду немає ані в ЛЛ, ані в ТЛ. Є велика подібність до Н1ЛСІ. Отже, постриження відбулось напередодні – у м’ясопусну суботу 6 лютого 1238 р. Вказівка на м’ясопусну суботу й неділю міститься також в ЛЛ.]

[1238 – кн. Юрій на Сіті]. И всед на конь с братом своим Святославом и с сыновци своими, с Васильком Костянтиновичем и Всеволодом, и с мужи своими, и соступишася обои, и бысть сеча велика, и ту убъен бысть великии князь Юрьи на

реце на Сити, и дружины его много избиша. Блаженыи же епископ Кирил взя князя великаго мертва, иды з Белаозера, и принесе в Ростов и пев над ним обычныя песни со игумены, с крилошаны, с попы, со дияконы, и со многими слезами и вложи и во гроб у святеи Богородици. [Рік в Сим1Л не позначено. Це дещо скорочене оповідання ЛЛ, не Н1ЛСІ.]

В лето 6756 [1248]. Тое же зимы убиша Литва князя Михаила Ярославичя, внука Всеволожа. Блаженный же епископ Кирил посла, взя тело его, и положиша е в церкви святыа Богородици в Володимери. [Скорочений і перефразований запис ЛЛ.]

В лето 6760 [1253]. Того же лета преставися христолюбивый князь Святослав Всеволодичь месяца февраля в 3. [Тут точна дата, якої нема в інших літописах.]

В лето 6763 [1255] по велице дни, по святей недели преставися Костянтин, сын великаго князя Ярослава, и бысть плач велик. Спряташа тело его и понесоша и во Володимир, и яко услыша брат его Александр князь смерть брата своего, и срете и с митрополитом и с игумены, и с попы, и певше обычныа песни, и положиша и у святеи богородици в Володимери. [Так, як в ЛЛ.]

В лето 6766 [1258] преставися князь Олег Рязанскыи на страстной недели в среду, **в чернцех и в скиме**, и положен бысть у святого Спаса месяца марта в 20, на память святыа мученици Фетинии Самаряныни. [Дата правильна – як у ТЛ, в той час як в ЛЛ описка.]

В лето 6771 [1263]. Того же лета преставися благочестивыи и христолюбивыи великыи князь Александр, сын Ярославль, много мужства показав на ратех и за христианы с погаными татары перемогаяся. Егда же изволением суда божия конец жития сего временного прият, **постригся в аггельскыи чин**, и тако изволи его бог привести к собе от славы в славу, месяца ноября в 14 день, на память святого апостола Филиппа, и певше над ним обычныя песни, и положиша тело его в манастыри Рожества святыа богородица, и плакашася над ним много. [Так само як у ТЛ.]

В лето 6772 [1264] преставися князь Андреи Суздалскыи, сын Ярославль, внук Всеволожь. [Так само як у ТЛ.]

В лето 6777 [1269] преставися князь Дмитреи Ярославичь, внук великаго князя Всеволода, **постригся в чернци и в скиму** от епископа ростовского Игнатия, ту сущу Глебу князю и мати его, седящим им у него; оному же язык связася, и возрев на епископа и рече: «Господине владыко, исполни бог труд твои в царстве небеснем, се мя еси покрутил на долг путь, на вечная лета, воина истинному царю Христу, богу нашему». И по сем предасть душу, и погребоша в Юрьеве манастыре святого Михаила. [Так само як в ТЛ. *Ярославич* – описка; за іншими літописами треба *Святославич*.]

В лето 6779 [1271] преставися князь Василеи Александровичь.

В лето 6779 [1271]. Тое же зимы преставися благовернаа христолюбивая княгини Василькоаа месяца декабря в 9 день, а в лето индикта 14-е, на память Зачатия святыа богородица, яко литургию поють по всему городу, ту сущю **в манастыри у нея** Борису князю с княгинею и с детьми, а Глебу тогда сущу в Татарех, и предасть душу тихо и нетрудно, безмятежно. Слышаша вси людие града Ростова преставление ея и стекошася вси людие в манастырь святого Спаса, епископ Игнатии и игумени и попове, и клирици, певше над нею обычныа песни, и

погребоша ю у святого Спаса в своем еи манастыри со многими слезами. [Запис дуже подібний до ТЛ, відрізняється буквально кількома літерами.]

В лето 6779 [1271]. Тоя же зимы преставися великии князь Ярослав Ярославич, внук Всеволож, ида ис Татар, держа великое княжение по брате своем Александре 7 лет, и везоша и на Тверь епископ Семен и игумени, и попове, певше над ним обычныа песни, и положиша тело его на Тфери в церкви святого Козьмы и Дамиана. Того же лета родися сын его Михайло. [В ТЛ цей запис зберігся фрагментарно. Відзначаємо тут народження Михайла, тому що в пізніших літописах «родися» помилково змінено на «помер».]

В лето 6784 [1277]. Тое же зимы преставися князь великии Василии мезинныи, сын Ярославль, внук Всеволода великаго, жил от рожения своего лет 40, держав по брате княжение великое 5 лет, и преставися на Костроме месяца генваря, и положиша и в церкви святого Феодора. [Дуже подібно до ТЛ.]

В лето 6787 [1279]. Тое же весны преставися князь Юрьи Андреевичь Суждалскыи месяца марта, и положиша тело его в церкви святеи богородици в Суждале.

В лето 6799 [1291] **пострижеся в черници** княжна София, дщи князя великаго Ярослава Ярославичя Тферскаго, девою сущи в девичи манастыри, месяца февраля в 10 день, на память святого мученика Харлампиа, в великое говеино, во вторник на 1 неделе поста. [Так само як у ТЛ, там і міркування щодо дати.]

В лето 6803 [1295] преставися князь великии Дритреи Александровичь **в чернцех и в скиме**, и на пути близ Волока. [Дещо скорочений запис ТЛ.]

В лето 6808 [1300]. Того же лета преставися князь Федор Ростиславичь Черныи Ярославскии и Смоленскии, и в Ярославли **в чернцех и в скиме**. [Докладніше, ніж в ЛЛ.]

В лето 6811 [1303]. преставися князь Иван Дмитриевичь Переяславскыи, боголюбивыи и смиреныи, и кроткыи, и тихыи, месяца маиа в 15. [Точно як у ТЛ.]

В лето 6811 [1303]. Тое же зимы месяца феврали в 25 в понеделник преставися князь Борис Андреевич на Костроме. [Докладніше, ніж в ЛЛ. 25 лютого 1303 р. – понеділок (маємо ультра-березневий стиль).]

В лето 6812 [1304] месяца марта в 5, в великое говеино, на безымяннои неделе во вторник, преставися князь Данило Александровичь, внук Ярославль, правнук великаго Всеволода, **в чернцех и в скиме**, и положен бысть в церкви святого Михаила на Москве, в своеи отчине. [Дуже близько до ТЛ.]

В лето 6813 [1305] месяца июля в 27 преставися князь великии Андреи Александровичь и положен бысть на Городце в церкви святого Михаила. [Точно як у ТЛ.]

В лето 6816 [1308]. Тое же осени преставися князь Александр Даниловичь.

В лето 6820 [1312] преставися княгини Ярославля Ярославичя, именем Оксинья, **в черницах и в скыме**, и положена бысть на Тфери. [Точно як у ТЛ і трохи відмінно від РогЛ.]

В лето 6826 [1318]. Того же лета убил царь Озбяк в Орде великого князя Михаила Ярославичя Тферского на реце Наи у города Дедякова, и привезоша его из Орды в Москву. [Запис докладніший, ніж в Н1ЛСІ, але відмінний від повісті РогЛ – там р. Севенча вказана.]

В лето 6828 [1320] месяца маиа в 30, на память святого отца Исакия прозвитера, преставися князь Борис Даниловичь, и положен бысть во граде в

Володимери в церкви святыа Богородица. [Пам'ять св. Ісакія Далматського – справді 30 травня. Трохи докладніше, ніж у ТЛ.]

В лето 6833 [1325]. Тое же зимы в Филипово говенье, месяца ноября в 21, на память честнаго Введениа святеи богородици, князь Дмитреи Михайловичь Тферскии в Орде убил князя великаго Юрья Даниловичя, и привезоша тело его на Москву и положиша его в церкви святого Михаила. [В ТЛ достеменно була тільки остання фраза. В РогЛ – дуже стисло.]

В лето 6834 [1326]. Тое же осени месяца сентября в 15, на память святого мученика Никиты, убиша в Орде два князя, Дмитрея Михаиловичя Тферского да князя Александра Новосильскаго, единого дни на едином месте, на реце, нарицаемеи Кордакле. [Як у ТЛ, РогЛ, відмінність тільки у назві ріки.]

В лето 6839 [1331]. На ту же зиму месяца марта в 1 день, на память преподобнои мученици Евдокеи, преставися княгиня великая Иванова, именем Елена, **в черницах и в скиме**, и положена бысть в церкви святого Спаса. [Точно як у ТЛ, РогЛ.]

В лето 6841 [1333]. Того же лета преставися Суздальскии князь Александр Васильевичь. [Так само в ТЛ, РогЛ.]

В лето 6847 [1339]. Тое же осени месяца октября в 28, на память святого мученика Терентиа и Неонилы, убиша в Орде князя Александра Михаиловичя Тферскаго, и сына его князя Федора убиша, и разоимани быша по составом. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6848 [1340] преставися князь великии Московскии Иван Даниловичь, внук великаго Александра, правнук великаго Ярослава, **в чернцех и в скиме**, месяца марта в 31, на память святого отца Стефана чюдотворца, а в гроб положен бысть месяца апрела в 1, на память преподобныя Марии Египетскыя, в церкви святого Михаила, юже сам создал в своеи отчине на Москве. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6853 [1345] месяца марта в 11, на память святого отца Софрониа, преставися княгини великая Анастасия Семенова **в черницах и в скиме**, и положена в церкви святого Спаса на Москве, юже сама повеле подписати. [Точно як у РогЛ. Пам'ять єрусалимського патріарха Софронія – дійсно 11 березня.]

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Муромскии Василей Ярославичь. Того же лета преставися князь Ярославский Василеи Давыдовичь **в чернцех и в скиме**, и положен бысть в своеи отчине, в граде Муроме, в церкви святою мученику Бориса и Глеба. [Див. коментар]

В лето 6854 [1346]. Того же лета преставися князь Тферскии Костянтин Михаиловичь. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6858 [1350] преставися князь Василеи Александровичь Рязанскии. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6862 [1354]. Тое же весны за полсемы недели, как минули сорочины Феогносту митрополиту, по велице дни, месяца апреля в 26, на память святого мученика Василиа, преставися князь великий Семен Ивановичь Московскыи, княжив лет 12, и положен бысть в своеи отчине на Москве в церкви святого Михаила. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6862 [1354]. Того же лета месяца июня в 6, на память святого мученика Дорофея, преставися князь Андрей Ивановичь, после сорочин брата своего Семеновых на третеи день, и положен бысть в тои же церкви святого Михаила. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6863 [1355]. Тое же осени в Филипово говение преставися князь Костянтин Васильевич Суздальскыи месяца ноября в 21, на Введение святыя богородица, **в чернцех и в скиме**, и положен бысть в церкви святого Спаса в Новегороде в Нижнем. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6867 [1359] месяца ноября в 13, на память святого отца Иоанна Златоустого, преставися благоверныи князь великий Иван Иванович Московскыи, **в чернцех и в скиме**, и положен бысть в своеи отчине в граде Москве, в церкви святого Михаила. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6872 [1364]. Тое же зимы месяца декабря в 27 день, на память первомученика Стефана, преставися княгини великая Александра Иванова Ивановичя, **в черницах и в скиме**, и наречено бысть имя еи во мнишском чину Мариа, и положена бысть в манастыри у Святого Спаса на Москве, в притворе в приделе. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6873 [1365]. Того же лета, месяца июня во 2 день, на память святого отца Митрофана, патриарха Царяграда, преставися благоверныи и смиреныи князь Андреи Костянтинович Суждальскыи Нижнего Новагорода, **в чернцех и в скиме**, и положен бысть в церкви святого Спаса в Новегороде в Нижнем, идеже бе отец его князь Костянтин Васильевичь.

[День пам'яті Митрофана Константинопольського – 4 червня, не 2-ге. Відмінність від РогЛ полягає саме в імені святого – в РогЛ правильно, тут помилково. Яке ім'я стояло в ТЛ – невідомо.]

В лето 6876 [1368]. Того же лета преставися князь Василеи Михаилович Тферскыи в Кашине. [Скорочення запису РогЛ.]

В лето 6878 [1370]. Тогда ранен бысть князь Василеи Иванович Березуискыи, у города у Волока стоящу ему на мосту, внезапу ис подмостья, сквозе мост, литвин пронзе его сулицею, и в тои язве разболелся, изнемог, **преставися в чернцех**. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6882 [1374]. Тое же осени месяца сентября в 17 преставися на Москве последнии тысячскии Василеи Васильев сын Вельяминовича и **в чернцех и в скиме**, и наречено бысть имя ему Варсунофии, и положен бысть в манастыри у святого Богоявления. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6886 [1378]. Преставися княгини Андреева Василиса, **в черницах и в скиме**, и положена бысть в монастыри святого Зачатиа, еже сама создала […] Си убо преподобная княгини Василиса беаше от града Тфери, рода славна, велика, от отца, именуемаго Ивана Киасовскаго, и матери, нарицаемыя Анны; а родилася в лето 6839, в царство царя Андроника Царягородцкаго, а патриарха Калиста, а в Орде тогды царь бысть Озбяк в Сараи, а на Руси в княжение великое Ивана Даниловичя Калитино, при архиепископе Феогнасте митрополите.

И еще сущи отроковица, изучена бысть грамоте, и егда бысть 12 лет от рожениа ея, вдана бысть за христолюбиваго князя Андрея Костянтиновичя, и пожиста в законе господни, яко богоугодници постом и молитвою, и милостынею, и пожиста лет 24, и князь Андреи преставися в чернцех и в скиме, и положиша его в церкви святаго Спаса, идеже бе отець его князь Костянтин.

Княгиня же Василиса много плакавше по князи своем, пребысть вдовою 4 лета, по сем пострижена бысть от Дионисья, архимандрита Печерскаго [в Нижньому Новгороді], и наречено бысть имя еи Феодора. И бысть еи тогда от рожения лет 40 и раздава все имение свое, казну, церквам и монастырем и нищим, а слуги своа и рабы и рабыня распустила на слободу, а сама [перейшла] на житие в манастыри у святаго Зачатиа, иже сама создала при своем князи […]

Княгиня же Василиса, нареченная преподобная Феодора, поживши в черницах 8 лет, и поболевши неколико дней, преставися ко господу. [Оце рідкісний випадок докладної повісті про життя і смерть *княгині*. Дуже подібно до РогЛ, тільки тут додано прізвище *Киасовский*.]

В лето 6891 [1383]. Того же лета месяца июля в 5 день в неделю, на память святого отца Еулампада, в 6 час дни преставися раб божии князь великии Дмитреи Костянтинович, **в чернцех и в скиме**, наречено во святом крещении Фома, а во мнишьском чину наречен бысть Феодор, и положен бысть во своеи отчине в Новегороде в Нижнем в церкви каменои во святом Спасе. [Точно як у ТЛ, РогЛ.]

В лето 6897 [1389] месяца мая в 19, на память святого мученика Патрекия, на 5 неделе по велице дни в среду долго вечера в час нощи, преставися благоверныи и христолюбивыи и благородныи Дмитрии Ивановичь Московскии. В гроб положен бысть мая в 20, на память святого мученика Фалелея, и певше над ним обычныя песни, положише его в церкви святого архааггела Михаила. [Точно як в РогЛ, тільки там вказано 2-й час.]

В лето 6897 [1389]. Тое же зимы в Филиппово говение, месяца декабря во 2 день, на память святого пророка Аввакума, преставися раба божия благоверная княгини Мария Андреева, мати сущи Володимеру, **в черницах и в скиме**, наречено бысть имя еи во мнишьском чину Марфа, и положена бысть в церкви святого Рожества в честнем манастыре, иже сама создала, еще сущи при своем животе. [До ТЛ дуже подібно, з РогЛ – ідентично.]

В лето 6898 [1390]. Тое же весны в великое говение преставися раб божий Иван Родионович, **нареченыи во мнишьском чину** Игнатии, и положен бысть у святого Спаса в монастыри, иже на Всходне. [Точно як у ТЛ, РогЛ.]

В лето 6900 [1392]. Того же лета преставися княгини великая Ульяна Олгердова **в черницах и в скиме**. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6901 [1393] месяца июля в 29 день преставися князь Иван, сын князя великого Дмитриев. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6902 [1394] преставися князь великии Суждалскыи Борис. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6903 [1395]. Того же лета преставися благоверныи князь Борис Михаиловичь в Кашине в канун святаго пророка Ильи, а привезоше его во Тферь на память святыя Мариа Магдалыни, и положен бысть во святем Александре. [Точно як у РогЛ.]

В лето 6907 [1399]. Під цим роком уміщена обширна повість про смерть великого князя Михайла Олександровича Тверського [с. 144 – 148]:

> Того же лета преставися благоверныи великии князь Михаило Александровичь Тферскыи, от родьства лет 65 [… Князь говорить єпископу Арсенію:] «Да мя сподобит в день сии **пострищися в иноческое житие** от честныя тя рукы» […] От того же часу изыде в слух по всему граду, яко дни

сего хощет великии князь Михаило Александровичь оставити свое княжение, и хощет постригтися и черноризец быти, и дивяхуся людие зело […] Он же в манастырь святого Афанасия на пострижение грядеше […] Преподобный епископ Арсений постриже и, и облече и во святый аггельскыи иноческыи образ, Матфеи тому имя нарек. В 4 день призывает епископа и скимного свершения желанием просит. Епископ же, духовне радуяся, в куколь и в скиму воверши и […] Пребысть днии 8 в святем аггельском образе, и бысть якоже скончавающуся дни осмому во вторник, вечеру сущу […] тихо и кротко преставися блаженныи Матфеи […] И погребоша и в велицеи соборнои церкви святого Спаса на деснеи стране, в лето 6907 месяца августа в 27 день, на память святого отца Пимина.

Практично ідентична до РогЛ. Хоча дана повість – безсумнівно тверського походження, вона за інформативністю поступається аналогічній повісті С1ЛСІ, при тому що основні факти збігаються. Повість цікава дуже докладним описом самої процедури постриження князя.

В лето 6919 [1410]. Того же лета о Троицыне дни преставися князь Володимер Андреевичь. [Точно як у РогЛ, там і підстави датування.]

В лето 6920 [1411] преставися княгини великая Овдотья князя великаго Ивана Михайловичя Тферскаго месяца апреля 13. [Точно як у РогЛ, там і підстави датування.]

На цих словах текст, який ми назвали Сим1Л, уривається, можливо, механічно, так що й запис про смерть Євдокії обрізано, принаймні можна було сподіватись повідомлення про місце її поховання.

В плані змісту впадає в очі виняткова близькість Сим1Л в частині 1374 – 1411 років до РогЛ. Але від подальших роздумів на цю тему я утримуюсь, щоб не відволікатись від своєї основної теми.

Софійський 1-й літопис старшого ізводу

Софійський 1-й літопис старшого ізводу використано за публікацією 2000 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 6, вып. 1. Софийская первая летопись старшего извода. – М.: Языки русской культуры, 2000 г. – 8, 312 с.]. Цей літопис доведений до 1418 року. Він зберігся у двох списках 1480-х років.

В лето 6745 [1238 – татари під Владимиром]. И бысть наутрия: видев же се князь Всеволод и владыка Митрофан, яко уже взяту быти граду, и внидоша в церковь во святую Богородицу, и **остригошася вси в аггельскыи образ** от владыки Митрофана. [Цей запис виглядає скороченням Н1ЛСІ і досить подібний до Сим1Л.]

В лето 6746 [1238 – кн. Юрій на Сіті]. И всед на конь с братом своим Святославом и с сыновци своими, с Васильком Костянтиновичем и Всеволодом, и с мужи своими, [и поидоша противу поганых. И нача князь полкы ставити около себя, и се внезапу приспеша татарове на Сить противу князю Юрью. Юрьи же князь отложи всю печаль и поиде к ним.] И соступишася обоих [полци], и бысть сеча [зла и] велика, [и побегоша пред иноплеменникы.] И ту убъен бысть великии князь Юрьи [Всеволодичь] на реце на Сити, и вои его много побиша. [Далі – оповідання про загибель кн.Василька.] Си злоба сключися месяца марта в 4, в четверг 4 недели поста. Блаженыи же епископ Кирил ида з Белаозера, [тамо избыв

ратных, и прииде на место, где же великого князя Юрья убили, и обрете тело. Взем же,] и принесе в Ростов и пев над ним обычная пения со игумены, и с попы, и с крилошаны, и со многим плачем вложиша и во гроб в церкви святеи Богородици.

[В квадратних дужках – додатки в С1ЛСІ проти оповідання Сим1Л. Ці надлишки не містять ніяких нових фактів, а саму тільки риторику. 4.03.1238 р. – дійсно четвер 4-го тижня поста, тільки з ЛЛ ми знаємо, що це – дата битви на Сіті, а не дата загибелі Василька, як вийшло внаслідок перекомпоновки оповідання.]

В лето 6751 [1243]. Преставися раб божии Варлам, а мирьскыи Вячеслав Прокшиничь, на Хутине у святого Спаса месяца маия в 4 день, а погребен бысть заутра в 5 день, на память святыя мученици Ерины. [Цей запис повторює запис Н1ЛСІ.]

В лето 6752 [1244]. Преставися княгини **великая Феодосия** Ярославля, постригшеся у святого Георгия в монастыре, и ту же и положена бысть посторонь сына своего князя Феодора месяца маия в 4 день, на память святые Ерины, и наречено бысть еи имя Еуфросиния. [За винятком виділеної екстраваганції, запис текстуально співпадає з Н1ЛСІ. Ця екстраваганція далі була розвинута у Тверському літописі. Оскільки її немає в давньому авторитетному списку Н1ЛСІ – вважаємо її вигадкою автора С1Л.]

В лето 6754 [1246]. Тое же осени месяца семтября в 30 день преставися великии князь Ярослав Всеволодичь в Орде нужною смертью.

В лето 6759 [1251]. Під цим роком розказано всю історію князя Андрія Ярославича. «Бысть время неколико во Свейскои земли, последи же на рати убъен бысть от немец».

В лето 6759 [1251]. Того же лета преставление великаго князя Александра; напреди чти преставление великаго князя Александра. [Далі йде оплакування Олександра.] Святое же тело его понесоша ко граду Володимирю. митрополит же Кирил с чином церковным, вкупе же князь и боляре, и весь род малыи и великии сретоша его у Боголюбова со свещами и с кандилы. От множества же народа и разгнетахуся людие, хотяще прикоснутися честнем теле его. Бысть же плач велии и кричание и туга, яко несть такова бывала, токмо и земли трястися. И положиша же его в Володимере в Рожестве святыя богородица месяца ноября в 23 день, на память святого Анфилохия. [Далі – чудо з грамотою].

Це оповідання поставлене зовсім не на місці, але так, як у Н1ЛМІ, і дуже близько текстуально. Вказівка редактора «напреди чти» (тобто переставити далі по тексту) так і не була виконана.

В лето 6770 [1262]. Тогды же поиде великый князь Александр в Орду к царю Беркаю, и удержа и царь, не пусти его в Русь, и зимова в Орде, и тамо разболеся, **и доиде Новагорода Нижняго, и пребыв ту мало**, и прииде на Городець, и в болшии недуг впаде, и пострижеся в черньци месяца ноября в 14 день, тое же нощи и преставися, и положен бысть в Володимере в церкви святыя Богородица. [Виділено екстраваганцію проти Н1ЛМІ.]

В лето 6771 [1263]. Преставление бысть великаго князя Александра. [В Н1ЛМІ відмінність та, що заголовок 6771 року вставлено після слів про початок хвороби.]

В лето 6777 [1269]. Того же лета преставися князь Дмитреи, сын Святославль, **постриглся в черньци и в скиму** от епископа ростовьскаго. Ту же сущу князю Глебу и матери его Марии, седящим у него, оному уже язык связася, и возрев на

епископа Игнатия, и рече: «Господине отче владыко, исполнии бог труд твои в царствии небесном, се мя еси покрутил на долгыя путь и на вечная лета». И по сем предасть душу свою господеви, и погребоша его в Юрьеве манастыри у святого Михаила. [Запис виглядає скороченням більш докладного запису ТЛ.]

В лето 6780 [1272]. Преставися великии князь Ярослав Ярославичь новогородьскыи в Орде, и привезоша его в Русскую землю, и положиша его во Тфири у святую чудотворцу Козмы и Демияна. И преставися сын его князь Михаил Ярославич. [Запис виглядає як перифраза запису Н1ЛСІ. Запис ТЛ більш докладний. В РогЛ та Сим1Л відзначено народження в цьому році Михайла Ярославича, а тут це повідомлення помилкою перетворилось на його смерть – і так стоїть у пізніших літописах.]

В лето 6784 [1276]. Того же лета на зиму преставися великии князь Василеи Ярославич и положен бысть у святого Феодора на Костроме. [Запис є скороченням ТЛ.]

В лето 6787 [1279]. Того же лета преставися великии князь Юрьи Александровичь Суждальскыи. [Помилка – замість Андрійович.]

В лето 6802 [1294]. Того же лета великии князь Дмитрии Александрович на Волоце **постриглся в черньци** и преставися, и везоша его в Переяславль, и положиша его у святого Спаса. [Запис є перифразою ТЛ.]

В лето 6807 [1299]. Того же лета преставися князь Феодор Ярославьскыи семтября в 19. [Докладніше – в ЛЛ, Сим1Л, але точна дата – тільки тут.]

В лето 6810 [1302]. Преставися князь Иван Переяславьскыи месяца маия в 15.

В лето 6811 [1303]. Преставися князь Борис Андреевич февраля в 26.

В лето 6811 [1303] Того же лета преставися великии князь Данило **Ярославич** Московьскыи марта в 4. [Може бути, що це – невдале скорочення ТЛ, де Данило правильно названий онуком Ярослава, а при скороченні помилково став його сином.]

В лето 6812 [1304]. Преставися великии князь Андреи Александрович, внук великого князя Ярослава Всеволодича, месяца июля в 27, н память святого мученика Пантелеимона, **пострижеся в черньци и в скыму**, положен бысть на Городьце. [Запис дуже подібний до запису Н1ЛСІ; натомість запис ТЛ є дуже скороченими і не міг бути джерелом запису С1ЛСІ.]

В лето 6813 [1305] Того же лета преставися князь Александр Даниловичь.

В лето 6827 [1318] Повість про вбивство князя Михайла Ярославича в Орді. 6 вересня він приїхав в Орду біля гирла Дону. 26 днів його тримали у путах. Загинув він

> за рекою Терком на реце на Сеньце под городом Тетяковым, минувше все горы Ясьскые и Черькаскыя близ ворот Железных […] И тако предасть святую и блаженную свою душю в руце господни месяца ноябрия в 22 день в среду в 7 час дне и причтеся с лики святых […] Великии же князь Юрьи повеле своим покрыти тело его котыгою своею […] и привезоша и за реку, рекомую Аджь, еже зовется горесть […] И оттоле посла тело блаженнаго во Можджьчары […] и оттоле повезоша его к Бездежу […] И оттоле повезоша его в Русь […] и довезши Москвы, и положиша в церкви святаого великаго Спаса в монастыри.

Для нас важливо, що 22 листопада припадало на середу саме в 1318 (6827 ультра-березневому) році.

В лето 6829 [1321]. Преставися князь Борис Данилович.

В лето 6830 [1322]. Преставися князь Афанасеи, брат великаго князя Юрья Даниловича, **постриглся в черньци**, и положиша его у святого Спаса в Нередичах. [В Н1ЛСІ – церква Спаса на Городищі. Церква та сама, але названа по-різному.]

В лето 6833 [1325]. Того же лета уби князь Дмитрии великаго князя Юрья Даниловича Московьского в Орде, и привезоша и на Москву. [Скорочення Сим1Л.]

В лето 6834 [1326]. Того же лета уби царь в Орде за великого князя за Юрья Даниловича князя Дмитрия Михаиловича Тферскаго на Кондракле. [Запис значно відрізняється від ТЛ, РогЛ, Сим1Л.]

В лето 6840 [1332]. Того же лета преставися князь Александр Васильевич Суждальскыи.

В лето 6947 [1339]. Того же лета месяца октябрия в 29 день убиша в Орде окааннии татарове великаго князя Александра Михаиловича Тферскаго и сына его князя Феодора повелением безбожнаго царя Озбяка.

В лето 6849 [1341]. Преставися велики князь Иван Данилович месяца марта в 31, княжив лет на великом княженьи 18, и положен бысть в церкви святого великаго археаггела Михаила на Москве, а преставися **в черньцах и в скиме**. [Запис виглядає значно скороченим проти Сим1Л.]

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Василии Давыдович Ярославскыи.

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Василии Ярославич Муромьскыи.

Під 6860 [1352] роком вписано «**Рукописание Магнуша**, свейского короля» [стб. 429 – 431]. Докладніше про нього – в коментарі.

В лето 6861 [1353]. Преставися великии князь Семен Иванович, княжив лет 13, и исходя с сорочин его, преставися брат его князь Андреи Иванович. [Цей запис значно відмінний від докладнішого запису Сим1Л.]

В лето 6863 [1355]. Преставися князь Костянтин Васильевич Суждальскыи **в черньцех и в скыме** месяца ноября в 21 и положен бысть в Новегороде в Нижнем в церкви святого великаго Спаса. [Запис є незначним скороченням Сим1Л.]

В лето 6867 [1359]. Преставися великии князь Иван Иванович, княжив лет 6. [Запис значно відмінний від докладнішого запису Сим1Л. Зокрема, випало повідомлення про постриження.]

В лето 6873 [1365]. Преставися князь Андреи Костянтинович в Нижнем Новгороде месяца июня 2. [Запис значно відмінний від докладнішого запису Сим1Л. Зокрема, випало повідомлення про постриження.]

В лето 6892 [1384]. Преставися князь великии Дмитрии Костянтинович Суждальскы. [Запис є кардинальним скороченням запису, наявного в ТЛ та Сим1Л. Випало і повідомлення про постриження.]

Важливими для нашої теми є дві повісті про смерть великих князів, включені в С1ЛСІ.

Перша з них – сказання про московського князя **Дмитра Івановича** (Донського), записана під 6896 (1388) роком [С1, стб. 491 – 507]. Повість –

прекрасний зразок стилю плетіння словес, але серед рясних славословій подає й багато реальних подробиць від початку життя князя до його смерті.

В ній надзвичайно докладно описано його останні дні і смерть 19 травня [С1, стб. 501], але не згадано про його постриження. Оскільки повна компетентність автора повісті поза всяким сумнівом, ми не можемо сумніватись, що постригу не було. Більше того, автор не забув відзначити, що Дмитро

> Царский убо сан держаша, а аггельски живяше […] царскую багряницу и венец ношаша, а во чернеческие ризы по вся дни желаше облещися [С1, стб. 497 – 498].

Тобто, на думку автора, князь хотів стати ченцем, але, як відомий персонаж Котляревського, не знайшов для цього нагоди. Якби постриження мало місце, автор сміливо міг би написати: «Хотів стати ченцем – і став ним».

Друга повість присвячена великому князю тверському **Михайлу Олександровичу**. Софійський 1-й літопис згадує його смерть двічі, причому в одній статті 6906 (1398) р. Перший запис короткий:

> Того же лета преставися благоверный и христолюбивый князь великий Михайло Александрович Тферский, **в черньцех** и положен бысть в святем Спасе (С1, стб. 515).

Цей запис є скороченням запису Н1ЛМІ (опущено вказівку на місяць події), натомість додано епітети «благоверный и христолюбивый».

Після цього наведена простора повість (на відміну від повісті про Дмитра, вона зосереджена виключно на останніх днях життя Михайла та його смерті) [С1, стб. 518 – 521]. Там читаємо:

> Он же поиде в лавру святого Афанасия, они же вси проводише его с плачем. И в том часе повеле **пострищи себе в мнишский чин**, и пострижен бысть рукою преподобного Арсения, епископа Тферского, августа в 20, и наречено бысть имя ему во мнишском чину Матфей. И пребы в монастыри 7 дней, и в тои день преставися благоверный и христолюбивый Михайло, сын Александров, внук Михайлов, правнук великого Ярослава Ярославича. Бысть всех дней жития его лет 60 и 6. И отиде от жития сего к богу августа 26, в вторник на ночь, в куроглашение, а во гроб положен бысть в середу, того же месяца 27, в своей отчине, в граде Тфери, во зборний церкви в святом Спасе.

І знову бачимо – автор повісті подав нам таку масу дрібних деталей, що його компетентність поза всяким сумнівом. Можливо, що повість ця була написана за особистим наказом єпископа Арсенія (тим самим автором, який в 1406 р. склав Арсеніївську редакцію Києво-Печерського патерика?).

В Сим1Л наведено зовсім іншу повість тверського походження, ще довшу й розволіклішу, проте біднішу фактичними даними.

В лето 6901 [1393]. Преставися князь Борис Костянтинович.

В лето 6912 [1404]. Того же лета преставися князь Василии суждальскыи. [Це кн. Василь Дмитрович Кирдяпа; скорочено проти ТЛ.]

В лето 6913 [1405]. И поеха с Москвы князь Семен и со княгинею и с детьми на Вятку, но болен сыи, пребыв на Вятке 5 месяц. И разболеся и преставися князь Семен Дмитреевич суздальскии на память преставления новаго чюдотворца и святителя преосвященнаго Петра митрополита.

З днів, коли пригадують Петра, мабуть, найкраще нам підходить 21 грудня.

В лето 6915 [1407]. Преставися князь Юрий Смоленский, на Воздвижение честного креста [14 сентября], не в своей отчине, но в чужой стране, в изгнании, в Рязанской земле, в монастыре у некого хистолюбца игумена Петра, и ту неколико дней поболе и скончася, и проводиша его честно. [Цей запис текстуально збігається з ТЛ.]

В лето 6918 [1410]. Преставися князь Володимир Андреевич и положен бысть на Москве во святом Михаиле.

В лето 6925 [1417]. Преставися князя великого сын Василя Дмитриевича князь Иоан на Москве и положен бысть в церкви святаго архааггела Михаила.

Літопис закінчується на подіях 1418 року. Список М. А. Оболенського містить ще деякі приписки:

В лето 6989 [1481] месяца иуля 5 день, на память преподобнов отца Афанасия Афоньского, в четверг на четвертом часу дни, преставися благоверны князь Андреи Васильевичь Меньшеи во своеи отчине во граде на Москве и погребен бысть того же дни 11 час в церкви архангела Михаила, а положен бысть возле брата своего князя Юрья Васильевича. [Пам’ять св. Афанасія Афонського – справді 5 липня. 5.07.1481 р. – дійсно четвер. Хронологічні показники збігаються.]

Лета 7014 [1505], месяца октября 27 день, преставися князь великии Иван Васильевичь во фторник на другом чясу ночи. [27.10.1505 р. – понеділок, не вівторок.]

В лето 7016 [1508]. Преставися князь велики Дмитреи Ивановичь, внук великаго князя Ивана Васильевичя всея Руси, а положен бысть на Москве в Архангеле подле отца своего великого князя Ивана Ивановича.

Вибіркове співставлення текстів С1ЛСІ з Н1ЛМІ дозволяє зробити наступні висновки:

1. За період до 1304 року включно Н1ЛМІ показує досить значну подібність до С1ЛСІ.

2. Починаючи від 1322 р. і до кінця (1418 р.) Н1ЛМІ відходить від С1ЛСІ.

Отже, взаємний зв’язок цих текстів можна уявити собі так:

Перша частина С1ЛСІ походить від зводу 1305 р. (від якого походять також Лаврентіївський, Троїцький та Симеонівський 1-й літописи). Від цього ж зводу походять розглянуті нами загальноруські записи Н1ЛМІ, чим і пояснюється близькість С1ЛСІ та Н1ЛМІ в цій частині.

Друга частина С1ЛСІ є самостійним твором, який ліг в основу відповідної частини Н4Л. Оскільки Н4Л продовжено на 30 років після закінчення С1ЛСІ, ми мусимо розглядати його як продовження С1ЛСІ. [Докладніше про це – *Бобров А. Г.* Новгородские летописи 15 века. – Спб.: Д. Буланин, 2001 г.]

З цих міркувань ми повинні вважати записи С1ЛСІ більш авторитетними за аналогічні записи Н1ЛМІ та Н4Л.

Московський Академічний літопис

Цей літопис був опублікований разом з Лаврентіївським як додаток [ПСРЛ. — Т. 1. Лаврентьевская летопись. — Л., 1926-28. — VIII с. — 579 стлб.], але сучасний довідник вважає його окремим літописом [Словарь книжников и книжности древней Руси. 2 пол. 14 – 16 вв. – Лг.: Наука, 1989 г., ч. 2, с. 45 – 47]. Літопис зберігся у єдиному списку 15 ст. Він складається з трьох частин: перша, до 1206

року, є списком Радзивилівського літопису; друга (1205 – 1238 рр.) переписана з Софійського 1-го літопису старшого ізводу; третя частина (1237 – 1418 рр.) містить скорочені звістки загального літописання та ряд звісток про події в Ростові. У зв’язку з таким складом літопису ми вибираємо з нього тільки звістки останньої частини:

В лѣто 6771 [1263] преставися кнзь Александръ Ярославичь нояб[ря] ДІ [14 дня].

В лѣто 6772 [1264] преставися А[н]дрѣи Суздальскыи.

В лѣто 6777 [1269] Преставися Дмитреи Стославичь **постригся и въ скыму** от Игнатия епспа Ростовьского.

В лѣто 6779 [1271] Того же лѣта преставися Ярославъ кнзь великыи и везоша єго во Тфѣрь и положинъ бысть оу Кузмы Дамьяна въ цркви.

В лѣто 6784 [1276] преставися князь великыи Василеи, а по немъ сѣде Дмитреи Алеѯандровичь.

В лѣто 6802 [1294] преставися кнзь великыи Дмитреи Александровичь въ Волоцѣ и положенъ бысть в Переяславли. [Запис трохи розширено проти ЛЛ / РогЛ, але скорочено проти ТЛ / Сим1Л.]

В лѣто 6810 [1302] преставися князь Иванъ Переяславъскыи.

В лѣто 6811 [1303] преставися князь Данило Московьскыи. [В ЛЛ – докладніше, зі згадкою про схиму.]

В лѣто 6812 [1304]. Того же лѣта преставися князь великыи Андрѣи **в черньцехъ**.

В лѣто 6826 [1318]. Тогда же оубиша въ Орде князя Михаила Ярославича и везоша его на Москву.

В лѣто 6834 [1326]. Того же лѣта оубиша в Ордѣ кнзя Дмитрея Михаиловича на рѣцѣ на Кондраклѣ.

В лѣто 6849 [1341] Преставися князь великыи Иванъ Даниловичь.

В лѣто 6861 [1353] Преставися кнзь великыи Семенъ Ивановичь.

В лѣто 6863 [1355] Преставися Костянтинъ кнзь Суздальскыи нояб[ря] КА [21 дня]. **В тои же днь пострижеся** княгини Мария Федорова.

В лѣто 6867 [1359] преставися кнзь Иванъ Ивановичь нояб[ря] ВІ [12 дня].

В лѣто 6878 [1370]. Тогда же раненъ бысть кнзь Василеи Ивановичъ оу города оу Волока на мосту и **преставися в черньцехъ**.

В лѣто 6896 [1388] мсяца маиа ѲІ [19 дня] долгоночи преставися хсртолюбивыи кнзь великыи Дмитреи Ивановичь всея Руси.

В лѣто 6912 [1404] преставися блговѣрныи кнзь Александръ Ростовъскыи **нареченыи въ мнишьскомъ чину Андрѣи** июн[я] ѲІ [19 дня].

В лѣто 6915 [1407]. Того же лѣта преставися блговѣрныи кнзь Костянтинъ Ондрѣєвичь Ростовъскыи, **нареченыи въ мнишьскомъ чину Касьянъ**, априля КЗ [27 дня].

Того же лѣта 6915 [1407] мсяца июня И [8 дня] преставися блговѣрная великая княгини Дмитреєва Єоудокѣя, **наречена въ мнишьскомъ чину Єфросинья** [удова по Дмитру Донському. Дещо скорочений запис ТЛ.].

В лѣто 6917 [1409]. Тоє же зимы преставися кнзь Ондрѣи Федоровичь Ростовъскыи, **нареченыи въ мнишьскомъ чину Афонасѣи**.

В лѣто 6921 [1413] преставися благовѣрныи кнзь Юрьи Ондрѣєвичь Ростовъскыи, **нареченыи во мнишьскомъ чину Герасимъ**.

В лѣто 6923 [1415] преставися блговѣрныи кнзь Костянтинъ Володимеричь Ростовъскыи, **нареченыи въ мнишьскомъ чину Касьянъ**.

Въ лѣто 6925 [1417] мсця июля въ В [2] час нощи преставися блговѣрныи князь Иванъ Васильевичь великого кнзя снъ зѣло превжелѣнныи єму.

Оце стільки з Московського Академічного літопису. Порівняння з Троїцьким літописом (наприклад, на записах 1263, 1370 років) показують, що відповідні записи МАЛ є істотним скороченням обширніших записів, тому відсутність в МАЛ звісток про постриження в тих випадках, коли ми маємо про це інші звістки, не є вагомим аргументом проти постриження.

Новгородський Карамзинський літопис

Новгородський Карамзінський літопис зберігся у єдиному списку кінця 15 ст. Він був опублікований в 2002 році [Полное собрание русских летописей. Т. 42. Новгородская Карамзинская летопись. – Спб.: Дмитрий Буланин, 2002 г. – 221 с.]. У питанні походження цього незвичайного літопису я погоджуюсь з думкою Олександра Боброва [Новгородские летописи 15 века. – Спб.: Д. Буланин, 2001 г.; також його передмова до 42-го тому ПСРЛ], що він залежить від ранніх ізводів Н1ЛМІ та від С1ЛСІ і є первинним по відношенню до Н4Л.

Своєрідність цього літопису полягає в тому, що він складається з двох серій літописних звісток: перша охоплює події 854 – 1411 років, друга – події 988 – 1428 років. На мою думку, в даному випадку ми маємо унікальний приклад збірника літописних матеріалів, заготовки для майбутнього літопису, а не сам остаточно опрацьований літопис. Я уявляю собі справу так, що на початку 15 ст. невідомий нам на ім'я талановитий новгородець вирішив створити критичний літописний звід, у якому мав зіставити, перевірити та вибрати найпевніші звістки з усього доступного йому літописного матеріалу.

Для цього він почав нагромаджувати виписки (можливо, що первісно вони писались на окремих картках, і оправлення їх в альбом не планувалось). Поділ виписок на дві серії я вважаю наслідком особливої методики, прийнятої автором. В чому саме полягала ця особливість – досі неясно (я досить довільно вважаю її проявом критичного підходу до тексту).

На жаль, робота спинилась (через смерть автора?) десь близько 1430 року, і наступники просто переписали зібрані виписки, згрупувавши записи з обох серій по роках. Так виник Новгородський 4-й літопис з притаманним йому постійним подвоєнням записів про одну подію. Ідея і методика опрацювання зібраних матеріалів загинули разом з автором…

Таким чином, Новгородський Карамзінський літопис можна вважати прототипом або нульовим ізводом Н4Л.

1-а серія виписок

В лето 6780 [1272]. Преставися князь Ярослав в Тотарех и положиша и в Тфери у святого Козмы и Дамьяна. [Подібно до С1ЛСІ.]

В лето 6784 [1276]. А на зиму преставися князь великии Василей Ярославич и положен бысть у святого Федора на Костроме. [Так само, як у С1ЛСІ.]

В лето 6802 [1294]. Преставися князь Дмитрий на Волоце, **постригся**, и везоша и в Переяславль. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6812 [1304]. Преставися великии князь Андрей Александрович, **постригся в схиму**, и положен бысть на Городце. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6827 [1319]. Уби царь в Орде князя Михаила Тферского и сына его Костянтина. [Звістка про Костянтина – невірна; він згадується у цьому ж літописі пізніше під 6835 (1327) роком.]

В лето 6830 [1322]. Преставися князь Афанасий, брат Юрьев, **постригся в черници**, и положиша его у святого Спаса в Нередицех в монастыри. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6848 [1340]. Преставися князь великии Иван Данилович на Москве **в черньцох и в скиме**. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6860 [1352]. Преставися князь великий Семен Иванович.

В лето 6897 [1389]. Преставися князь великий Дмитрий Иванович на Москве.

В лето 6907 [1399]. Преставися благоверный и христолюбивый князь Михайло Андреевич Тферский, **восприим мнишский чин**, и положен бысть в святом Спасе. [Так, як у С1ЛСІ.]

В лето 6918 [1410]. Преставися князь Володимир Андреевич на Москве. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

2-а серія виписок

В лето 6745 [1238]. И наутрие увидеша гражане, яко уже взяту бысть граду, и внидоша в церковь святыя Богородица, и **стригошася вси** от владыки Митрофана. [Дуже подібно до С1ЛСІ.]

В лето 6755 [1247]. А Ярослав Всеволодич преставися в канове орде. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6757 [1249]. А Михаил Ярославич Московский убьен бысть от литвы на Поротве. [Така звістка є в ЛЛ, Сим1Л.]

В лето 6760 [1252]. Прииде Неврюй царевич ратью татарскою на Суждаль, и прогна Андрея Ярославича за море в Свею, а княжил на Руси 3 лета, и убиша его чудь.

В лето 6760 [1252]. Преставися Святослав Всеволодич. [Така звістка є в ЛЛ, РогЛ, Сим1Л.]

В лето 6764 [1256]. Преставися князь Данил Ярославич и Олег Рязанский. [Данило – тільки в РогЛ; Олег – в ЛЛ, РогЛ, Сим1Л.]

В лето 6772 [1264]. Преставиля Александр Ярославич **в черньцох и в скиме**, ноября 14, княжив лет 10, и положен бысть в Володимере, в церкви святыа Богородица Рожества. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6772 [1264]. Успе Андрей, князь Суждальский, сын Ярославль.

В лето 6775 [1267]. Преставися Дмитрии Святославич. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6780 [1272]. Преставися Ярослав Ярославич, княжив лет 8, и положен бысть в Тфери. И преставися сын его Михайло. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6782 [1274]. Преставися князь Василей Ярославич, княжив лета 3, и положен бысть на Костроме. [Майже як у С1ЛСІ.]

В лето 6787 [1279]. Преставися князь Юрьи Александрович Суждальский. [Треба – Андрійович; помилка повторена за С1ЛСІ.]

В лето 6802 [1294]. Преставися Дмитрий Александрович в Волоце, **в черньцох и в скиме**, и положен бысть в святом Спасе в Переяславле. [Перефразований запис С1ЛСІ.]

В лето 6807 [1299]. Преставися князь Феодор Ярославский сентября в 19. [Точно як у С1ЛСІ.]

В лето 6810 [1302]. Преставися князь Иван Переяславсий мая 15. [Точно як у С1ЛСІ.]

В лето 6811 [1303]. Преставися Борис Андреевич, февраля 25, и по нем за неделю преставися Данил Московский, марта 4. [Незначні відмінності від С1ЛСІ: там Борис помер 26 лютого; а Данило помилково названий Ярославичем.]

В лето 6812 [1304]. Преставися князь Андрей Александрович, июня 22. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6826 [1318]. И убиша в Орде князя Михаила Тферского Ярославич, месяца ноября 22. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6829 [1321]. Преставися князь Борис Данилович. [Точно як у С1ЛСІ.]

В лето 6833 [1325]. Тое же зимы уби Дмитрей Тферский в Орде Юрья Московского Даниловича. [Дуже близько до С1ЛСІ.]

В лето 6834 [1326]. Убиша в Орде за князя Юрья татарове князя Дмитреа Михайловичя на Кондракле. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6840 [1332]. Преставися князь Александр Васильевич Суждалский. [Точно як у С1ЛСІ.]

В лето 6848 [1340]. Тое же осени, декабря 29, убиша в Орде князя Александра Михайловича и сына его Феодора. [Невдале скорочення запису С1ЛСІ – там дата 29 жовтня відповідає осені, а тут помилково грудень, зима.]

В лето 6849 [1341]. Преставися князь Иван Данилович марта 31, княжив лет 18, и положен бысть в церкви архангела Михаила на Москве. [Скорочення запису С1ЛСІ – випала згадка про постриження.]

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися Василей Давыдович Ярославский. [Точно як у С1ЛСІ.]

В лето 6853 [1345]. Тое же зимы преставися Василей Ярославич Муромский. [Дуже близько до С1ЛСІ.]

В лето 6860 [1352]. Рукописание Магнушево. [Як в С1ЛСІ.]

В лето 6861 [1353]. Преставися князь Семен Иванович, княжив лет 13. Исходяще сорочины смиреного Семена, тогда преставися брат его князь Андрей. [Дуже близько до С1ЛСІ.]

В лето 6863 [1355]. Преставися князь Костянтин Суждалский, ноября 21, **в черньцех и в скиме**, [честно боронив отчину свою от силнее себя князей,] и положен бысть в [созданьей ему] церкви святого Спаса в Нижнем Новеграде. [Дуже близько до С1ЛСІ, додане проти нього – квадратних дужках. Вважаю ці додатки риторикою.]

В лето 6867 [1359]. Преставися князь Иван Иванович. [Дуже близько до С1ЛСІ.]

В лето 6873 [1365]. Преставися князь Андрей Костянтиновичь в Нижнем Новеграде, июля 2. [Точно як у С1ЛСІ.]

В лето 6892 [1384]. Преставися князь Дмитрии Костянтинович. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6897 [1389]. Слово о житьи и о преставлении великаго князя Дмитриа Ивановича, царя русскаго. [Так приблизно, як у С1ЛСІ.]

В лето 6907 [1399]. О преставлении князя Михаила Тферскаго. [Так приблизно, як у С1ЛСІ. Характерне для С1ЛСІ подвоєння запису про смерть цього князя відбилось і в НКЛ, рознесене по двох серіях.]

В лето 6912 [1404]. И поеха с Москвы на Вятку с княгинею и с детьми, но болен сыи, и на Вятке немного пребыв, яко 5 месяц, и паки разболеся, месяца декабря 20, на память Петра чюдотворца, и преставися раб Божии князь Семен Дмитриевич Суждалскыи. [Перифраза запису С1ЛСІ.]

В лето 6925 [1417]. На Москве преставися князь Иван, сын великаго князя Василиа. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6925 [1417]. Мор в Русі, «мнози же християне помилова Бог своею милостию, отъидоша житья сего **в ангельском и во мнишьском чину**, от архиерея маслом мазавшеся.»

В лето 6932 [1424]. Преставися князь великии Василей Дмитриевич Московский.

В лето 6932 [1424]. Преставися князь великий Тферский Иван Михайлович.

В лето 6934 [1426]. Преставися на Москве князь Петр Дмитриевич.

Із 51 запису, який увійшов до нашої вибірки, для періоду до 1418 року маємо 48 записів. З них записів 40 мають відповідники у С1ЛСІ: 21 запис можна вважати точною копією або дуже близьким до С1, решту – скороченням або перифразою повідомлень С1. Поза цим основним джерелом простежується незначна залежність від якогось тверського літопису типу Рогозького.

Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу

Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу цитуємо за академічним виданням [Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. — М.-Л., 1950. — 659 с.]. Літопис доведено до 1446 р. Він зберігся у двох авторитетних списках (Комісійному та Академічному) середини 15 ст. – з часу, близького до часу завершення літопису. Воронцовський список переписано в 1820-х роках з Академічного списку, коли він був у кращому стані, ніж тепер. Він доведений до 1444 року.

В лѣто 6712 [1204]. Того же лѣта преставися Мирошка, посадникъ новгородчкыи, **приимъши мнишькыи чинъ**, и положенъ бысть в монастырѣ святого Георгиа; и по томъ даша посадничьство Михалку Степаничю. [Подібний запис є в Н1ЛСІ.]

В лѣто 6714 [1206]. Преставися посадник новгородчкыи Михалко, маа въ 18, **приимши мнишьскыи чинъ**, и наркоша имя Митрофанъ, и положенъ бысть у святѣи Богородици въ Оркажи манастыри. [Подібний запис є в Н1ЛСІ.]

В лѣто 6715 [1207]. В то же лѣто прѣставися рабъ божии Перфурии, а мирьское Прокша Малышевиць, **постригъся у святаго Спаса на Хутинѣ**, при игуменѣ Варламѣ. [Точно як у Н1ЛСІ.]

В лѣто 6728 [1220]. Твердислав же съшедся съ княземъ в любовъ, и лишиша посадничьства: немощенъ бо бяше; и даша посадничьство Иванку Дмитровичю; в тои же немощи пребысть 7 недѣль, и прия и болшюю немощь; и утаивься жены и дитии, и абие поиде в манастырь къ святѣи Богородици въ Аркажь, февраля въ 8

день и **пострижеся**. Тогда же и жена его въ друзѣмъ манастырѣ у святѣи Варварѣ **пострижеся**. [Точно як у Н1ЛСІ.]

В лѣто 6746 [1238]. И бысть на заутрѣи, увидѣ се князь Всеволод и владыка Митрофанъ, яко уже взяту быти граду, и абие внидоша въ святую Богородицю, и **истригошася вси въ образъ, такоже и въ скыму**, ото владыкы Митрофана, и княгини, и доци и сноха, и добрыи мужи и жены. [Точно як у Н1ЛСІ.]

В лѣто 6751 [1243]. Преставися рабъ божии Варламъ, а мирьскы Вячеславъ Прокшиниць, на Хотѣнѣ у святого Спаса, мѣсяца мая въ 4. [Скорочено проти Н1ЛСІ, і дата – 4 травня замість 5-го.]

В лѣто 6752 [1244]. Преставися княгиня Ярославляя, у монастыри святого Георгиа **принявши мнишкии чин**; и абие ту положена бысть, посторонь сына своего Федора, мѣсяца маия въ 4, на память святыя мученици Ирины; и наречено бысть имя еи Ефросинья. [Дуже подібно до Н1ЛСІ.]

В лѣто 6755 [1247]. Преставися рабъ божии Костянтинъ Вячеславич, а **черничьское имя Анкюдинъ**; и положенъ бысть честно у святого Спаса на Хутинѣ. [Точно як у Н1ЛСІ.]

В лѣто 6759 [1251]. [Оповідання про похорон князя Олександра – 23 листопада, не на місці].

В лѣто 6771 [1263]. Прииде князь Александръ из Орды вельми нездравя, въ осенинѣ, и прииде на Городець, и **пострижеся** мѣсяца ноября въ 14 день, на святого апостола Филипа. Тои же нощи и преставися; и везоша его в Володимиръ, и положенъ бысть в монастыри въ церкви святыя Богородица Рожества […] и погребоша и честно мѣсяца того же въ 23, на святого Анфилофия. [Точно як у Н1ЛСІ.]

В лѣто 6780 [1272]. Преставися князь великыи Ярославъ Ярославиць в Татарех, Новгородчкыи, и положенъ бысть въ Тфѣри у святых бесребреникъ Козмы и Дамияна. [Дуже подібно до Н1ЛСІ.]

В лѣто 6784 [1276]. Того же лѣта, на зиму, преставися великыи князь Василии Ярослалиць и положенъ бысть у святого Федора на Костромѣ.

В лѣто 6802 [1294]. Того же лѣта преставися князь Дмитрии в Волоцѣ, **постригъся**, и везоша и въ Переяславль.

В лѣто 6812 [1304]. Преставися князь великыи Андрѣи Олександрович, внукъ великаго Ярослава, мѣсяца июля 27, на память святого мученика Пантелѣимона, **постригъся въ скиму**, положенъ бысть на Городци. [Точно як у Н1ЛСІ.]

В лѣто 6827 [1319]. Уби цесарь въ Ордѣ князя Тфѣрьского Михаила. [Точно як у Н1ЛСІ.]

В лѣто 6830 [1322]. Того же лѣта преставися князь Афанасии, брат Юрьевъ, **постригъся в чернци**, и положиша и у святого Спаса на Городищи. [Точно як у Н1ЛСІ.]

Въ лѣто 6833 [1325]. Привезоша князя великого Юрья изъ Орды, сына Данилова, внука Александрова, и погребоша и митрополитъ Петръ […] убилъ бо и бяше въ Ордѣ князь Дмитрии Михаилович безъ цесарева слова. [Точно як у Н1ЛСІ.]

Въ лѣто 6834 [1326]. Того же лѣта уби цесарь въ Ордѣ князя Дмитрия Михаиловича. [Запис дещо скорочений проти С1ЛСІ і значно відрізняється від записів ТЛ, РогЛ, Сим1Л.]

В лѣто 6848 [1340]. Преставися князь великыи Иванъ Данилович на Москвѣ, **в чернцех и въ скимѣ**. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лѣто 6861 [1353]. Преставися князь великыи Семеонъ Иванович всея Руси, и два сына его. [Скорочення запису, мабуть, С1ЛСІ.]

В лѣто 6897 [1389]. Преставися князь великыи Дмитрии Иванович на Москвѣ, мѣсяца мая въ 9, на память святого пророка Исаия. [Звідки узято цей короткий запис – сказати важко, дата 9 травня (замість правильної 19-го) – тільки тут.]

В лѣто 6900 [1392] Того же лѣта преставися посадникъ Василии Федорович, **приимши мънишьскыи чинъ**, мѣсяца июня, и положиша у святого Николы.

Тои же осени преставися посадникъ Михаило Данилович, **приимши мнишьскыи чинъ**.

В лѣто 6905 [1397]. Потом же преставися посадникъ Есифъ Фалелѣевич, **приимши мнишьскыи чинъ**.

В лѣто 6907 [1399]. Преставися князь великыи Михаилъ Олександровиць Тфѣрьскыи, **приимши мнишькыи чинъ**, мѣсяца августа, и положиша и въ святомъ Спасѣ.

В лѣто 6913 [1405]. Преставися посадникъ Василии Ивановичь, **приимъ мнишьскыи чинъ**.

В лѣто 6918 [1410]. Тои же зимы преставися посадникъ Кирилъ Ондрѣянович, **приимъ мнишькыи чинъ**.

В лѣто 6923 [1415]. Преставися посадникъ Федосии Обакунович **въ мнишьскомъ чину**.

В лѣто 6925 [1417]. Мнозѣх же крестиянъ богъ помилова своею милостию: **отъидоша житья сего въ аггельском чину**, от архиереи маслом мазавшимся [такий запис є в НКЛ2]; и два посадника преставистася в том же чину: Иванъ Олександрович, Борисъ Васильевич. [Посадники згадані тільки в Н1ЛМІ. Запис стосується сильної епідемії чуми в Новгороді, під час якої ледве встигали ховати померлих].

В лѣто 6925 [1417]. А на Москве преставися князь Иван, сын князя великого Василья.

В лѣто 6929 [1421]. Того же лѣта преставистася **въ мнишьском чину** два посадника: Федоръ Тимофѣевич, Олександръ Фоминич.

В лѣто 6932 [1424]. Того же лѣта преставися князь великыи Василии Дмитриевич.

В лето 6933 [1425]. Того же лѣта успе князь Иванъ Михаилович Тфѣрьскыи. [Цей запис, як і попередній, можливо, узяті з НКЛ2.]

В лѣто 6942 [1434]. Того же [лѣта] преставися князь великыи Юрьи Дмитриевич.

Воронцовський список

Воронцовський список Н1ЛМІ описано в передмові до видання Н1ЛСІ 1950 р. Текст його опубліковано в додатку до цього видання.

Въ лѣто 6752 [1244] Преставися княгиня Ярославля, **постригся** у святаго Георгия въ монастырѣ; ту же и положена бысть по сторонѣ сына своего Феодора, маия въ 4.

О преставлении князя Александра. [Докладний опис власне поховання – не на місці, між подіями 1246 та 1252 років.]

Въ лѣто 6771 [1263] Прииде князь Александръ изъ Татаръ вельми нездравя, въ осенинѣ, и прииде на Городецъ, и **пострижеся** мѣсяца ноября въ 14 день. Тои же нощи преставися; и везоша и въ Володимеръ мертваго, и положиша и въ монастырѣ въ церкви святѣи богородицѣ Рождества; и снемшеся епископы и игумены и съ митрополитомъ Кириломъ и со всѣмъ иереискимъ чиномъ, и погребоша и честно мѣсяца того же въ 23-и день.

Въ лѣто 6784 [1276] Того же лѣта, на зиму, преставися великии князь Василии Ярославичь и положенъ бысть у святаго Феодора на Костромѣ.

Въ лѣто 6830 [1322]. Того же лѣта преставися Афанасии князь, братъ Юрьевъ, **постригся въ черници**; и положиша и у святаго Спаса на Городищи.

Въ лѣто 6900 [1392] Того же лѣта преставися посадники Василеи Федоровичъ и Михаило Даниловичъ, **приимши мнишескии чинъ**.

Порівняння з давнішими літописами показує, що за період 1200 – 1333 рр. із 18 записів 16 мають відповідники в Н1ЛСІ. Починаючи від 1326 р. можна простежити слабкий зв’язок з літописами московсько-тверської групи, а від 1392 р. починаються оригінальні записи Н1ЛМІ, які послужили джерелом для інших літописів, в першу чергу – Н4Л.

Новгородський 4-й літопис

Цей літопис використано за публікацією 1915 р. [Полное собрание русских летописей. Том 4. – Пг.: 1915 г., ч. 1 – 330 с.; 1925 г., ч. 2 – с. 331 – 470].

Строєвський список літопису доведено до 1477 року, філіграні його паперу датуються 1470 і 1483 роками, тобто список можна вважати оригіналом тексту.

Синодальний список доведено до 1477 року, переписаний він в 1544 році.

Список Публічної бібліотеки доведено до 1447 року, філіграні його паперу вказують на 1477 рік, тобто він переписаний не раніше ніж через 30 років після закінчення роботи над текстом.

Академічний список написаний на папері з філігранями 1491 – 1536 років, почерки його належать до 1 пол. 16 ст. Він відходить від решти списків у 1447 році і доведений до 1515 року.

Голіцинський список написаний на папері з філігранями 1466 – 1515 років, почерки його належать до 1 пол. 16 ст. Він доведений до 1516 року.

Новоросійський список написаний на папері з філігранями 1447 – 1486 років, почерки його належать до 4 чв. 15 ст. Він доведений до 1437 року.

Толстовський список написаний на папері з філігранями 1489 – 1497 років, почерки його належать до кінця 15 – початку 16 ст. Рукопис неповний, охоплює період 1382 – 1418 років.

Формально, на підставі кінцевих дат подій, слід було б вважати Новоросійський список першим ізводом Н4Л (нагадаємо, що Новгородський Карамзінський літопис можна вважати нульовим, базовим ізводом Н4Л); список Публічної бібліотеки – другим ізводом, списки Строєвський та Синодальний – третім ізводом, а списки Академічний і Голіцинський – четвертим ізводом літопису. Зрештою, класифікація літописних текстів не є предметом даної роботи; новий, найбільш раціональний погляд на походження Н4Л дано у 4-й главі книги О. Г. Боброва [Новгородские летописи 15 века. – Спб.: Д. Буланин, 2001 г., с. 167 – 217].

Слід зазначити, що в цитованому виданні половина кожної сторінки зайнята основним текстом, а половина – варіантами до нього, по 50 – 60 різночитань на сторінку. Це говорить, що в одне видання намагалися убгати різні тексти, і користатись ним дуже незручно. На мою думку, кожен хронологічний зріз (ізвод) Н4Л треба надрукувати окремо.

Оскільки в основу видання 1915 – 1925 рр. покладено Строєвський список, то й ми будемо ним користуватись, додаючи матеріал з інших списків окремо.

В лето 6712 [1204]. Успе посадник Мирошка Незнанчич. [Скорочення Н1ЛСІ – випало повідомлення про постриження.]

В лето 6714 [1206]. Успе посадник Михалко Степановичь, **постригся**, маиа в 18, положен бысть в Аркажи монастыре. [Перефразований запис Н1ЛСІ.]

В лето 6720 [1212]. Преставися Всеволод Юрьевич, княжив в Суздале лет 10 (sic!).

В лето 6725 [1217]. Преставися князь Костянтин Всеволодовичь.

В лето 6728 [1220]. Твердислав же […] немощен бе бяше; в тои немощи пребысть 7 недель и прия в болшую немощь, и утаився жены и детей, иде ко святей Богородици в Аркаж монастырь и **пострижеся**. [Скорочення Н1ЛСІ – випало повідомлення про постриження його жінки.]

В лето 6745 [1238. Татари під Владимиром:] и бысть наутрия, уведаша гражане, яко уже быти взяту граду, и внидоша в церковь святыя Богородица и **стригошася вси** от владыки от Митрофана. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6746 [1238. Кн. Юрій на Сіті:] и ту убиен бысть князь великии Юрьи Всеволодовичь Володимерский. [Дуже скорочений запис С1ЛСІ.]

В лето 6755 [1247]. Ярослав Всеволодичь преставися в канове в орде. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6757 [1249]. Михаил Ярославичь Московский убиен бысть от Литвы на Поротве. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6760 [1252]. Преставися Святослав Всеволодичь. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6764 [1256]. Преставися князь Данил Ярославлич и Олег Рязаньский. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6772 [1264]. Преставися Александр Ярославич **в чернцех и в скиме**, ноября 14, княжив 10 лет, и положен бысть в Володимере, в церкви святыа Богородица Рожества. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6775 [1267]. Преставися Дмитреи Святославличь. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6780 [1272]. Преставися князь Ярослав в Татарех, и привезоша его в Тферь и тамо честно положиша у святого Козмы и Дамьяна. […] Преставися Ярослав Ярославличь, княжив 8 лет, и положен бысть в Тфери; и сын его успе Михаил. [Обидва записи узято з НКЛ.]

В лето 6782 [1274]. Преставися князь Василей Ярославличь, княжив 3 лета, и положен бысть на Костроме. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6784 [1276]. А на зиму преставися великий князь Василеи Ярославличь и положен бысть у святаго Феодора на Костроме. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6787 [1279]. Преставися князь Юрьи Александровичь Суздальский. [Точно як в НКЛ2, разом з помилковим «Александрович».]

В лето 6802 [1294]. Преставися в Волоце князь Дмитрей, **в чернцех**, и везоша его в Переяславль. […] Преставися Дмитрей Александровичь в Волоце, **в чернцех**

и в скиме, и положен бысть во святом Спасе в Переяславли. [Обидва записи узято з НКЛ.]

В лето 6807 [1299]. Преставися князь Феодор Ярославский септевриа 19. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6810 [1302]. Преставися князь Иван Переяславский маиа в 15. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6811 [1303]. Преставися Борис Андреевичь февраля 25. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6811 [1303]. По нем же за неделю преставися Данил Московьский, марта 4. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6812 [1304]. Преставися великий князь Андрей Александрович, **постригся в скиму**, и положен бысть на Городци. […] Преставися князь Андрей Александровичь июня 22, княжив 11 лет. [Обидва записи узято з НКЛ.]

В лето 6813 [1305]. Князь Александр Даниловичь преставися. [Подібно до С1ЛСІ.]

В лето 6826 [1318]. И убиша в Орде князя Михаила Тферьскаго Ярославлича ноября 22, княжив 14 лет, и везоша его на Москву. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6827 [1319]. Уби царь в Орде князя Михаила Тферьскаго и сына его Костянтина. [Точно як в НКЛ1, і помилка щодо Костянтина запозичена.]

В лето 6829 [1321]. Преставися князь Борис Даниловичь. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6830 [1322]. Преставися князь Афанасий, брать Юрьев, **постригся в черньци**; и положиша и у святаго Спаса в Нередицах в монастыри. [Точно як в НКЛ1.]

В лето 6833 [1325]. Тоя зимы уби Дмитрей Михайловичь Тферьской Юрья Московьскаго Даниловича в Орде, и привезоша его на Москву. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6834 [1326]. Убиша в Орде татарове за князя Юрья князя Дмитреа Михайловича на Кондракле. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6840 [1332]. Преставися Александр Васильевичь Суздальский князь. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6848 [1340]. Преставися князь великий Иван Даниловичь на Москве, **в чернцех и в скиме**. [Точно як в НКЛ1.]

В лето 6848 [1340]. Тое же осени, декабря 29, убиша в Орде князя Александра Михайловича и сына его Феодора. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6849 [1341]. Преставися Иоан Даниловичь марта 31, княжив 18 лет, и положен бысть в церкви святаго Михаила на Москве. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6853 [1345]. Преставися Василей Давыдовичь Ярославьский. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6853 [1345]. Той же зимы преставися Василей Ярославличь Муромьский. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6860 [1352]. Преставися князь великий Семион Ивановичь. [Точно як в НКЛ1.]

В лето 6860 [1352]. Рукописание Магнушево. [Як в НКЛ2.]

В лето 6860 [1352. Мор у Пскові:] Того же лета бысть мор зол во граде Пскове и по селам […] Да сего ради мнози идяху в монастыри, мужи и жёны, и **постригахуся во мнишьский чин** и ангельскому чину сподобляхуся.

В лето 6861 [1353]. Преставися князь Семион Иванович, княжив 13 лет. Исходящи сорочины смиреного Семиона, преставися брат его Ондрей. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6863 [1355]. Преставися князь Костянтин Суздальский, ноября 21, **в чернцех и в скиме**, честно боронив отчину свою от силнее себя князей, и положен бысть в созданней ему церкви святого Спаса в Нижнем Новегороде. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6867 [1359]. Преставися князь Иван Иванович, княжив 6 лет. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6873 [1365]. Преставися князь Ондрей Костянтинович в Нижьнем Новегороди июня 2. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6892 [1384]. Преставися князь Дмитрей Костянтинович. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6897 [1389]. Слово о житии и о преставлении великого князя Дмитриа Ивановича, царя Русскаго. [Як в НКЛ2.]

В лето 6900 [1392]. Преставися Василей посадник Феодорович и Михайло Даниловичь. [Скорочення Н1ЛМІ – випало повідомлення про постриження.]

В лето 6901 [1393]. И князь Борис преставися Костянтиновичь. [Дуже подібно до С1ЛСІ.]

В лето 6905 [1397]. Преставися посадник Есиф Фалелеевичь. [Скорочення Н1ЛМІ – випало повідомлення про постриження.]

В лето 6907 [1399]. Того же лета преставися благоверный и христолюбивый князь великий Михайло Александровичь Тферьский, **восприим мниский чин**, и положен бысть во святом Спасе. [Точно як в НКЛ1.]

В лето 6907 [1399]. О преставлении князя Тферьскаго. [Докладна повість – як в НКЛ2.]

В лето 6908 [1400]. Преставися Василей, брат владычнь, **в чернцех и в скиме**, на Лисицьи горке, месяца июля 9.

В лето 6910 [1402]. Преставися князь Олег Рязаньский. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6912 [1404]. Преставися князь великий Суздальский. [Перифраза-скорочення С1ЛСІ.]

В лето 6913 [1405]. Преставися посадник Василий Ивановичь. [Скорочення Н1ЛМІ – випало повідомлення про постриження.]

В лето 6913 [1405]. И с Москвы с княгинею и с детьми приеха на Вятку, но болен сыи, и на Вятке немного пребыв, яко 5 месяц, и паки разболеся. [И бысть тое зиме, в Филиппово говение,] месяца декабря 20, на память [преставление] Петра [митрополита нового] чюдотворца, [иже в Руси, тогда] преставися раб Божии князь Семен Дмитриевич Суздальский. [Дуже подібно до С1ЛСІ та НКЛ2; риторичні вставки проти НКЛ2 – в квадратних дужках.]

В лето 6915 [1407]. Преставися князь Юрьи Смоленьский, на Воздвижениие честнаго креста, не во своей отчине, но в чюжей старне, в изгнании […] но в Рязаньской земли, в пустыни, в манастыри у некоего христолюбца игумена Петра, и ту неколико дний поболе и скончася, и проводиша его честно. [Запис текстуально збігається із С1ЛСІ.]

В лето 6918 [1410]. Преставися князь Володимир Андреевич на Моськве. [Точно як в НКЛ1.]

В лето 6918 [1410]. Сей зимы преставися посадник Кирил Андреевич, **прийм мнишеский чин**. [Дуже подібно до Н1ЛМІ.]

В лето 6923 [1415]. Преставися посадник Феодосий Обакуновича **в мнишском чину**. [Точно як у Н1ЛМІ.]

В лето 6925 [1417]. На Москве преставися князь Иван, сын князя великого Василия. [Точно як в НКЛ2.]

В лето 6925 [1417. Мор у Новгороді:]. Многих же крестьян Бог помилова своею милостью: отъидоша житиа сего **в аггельском и мнишеском чину**, от архиереи маслом мазавшеся [точно як в НКЛ2]; и два посадника преставистася в том же чину: Иоанн Александровичь, Борис Васильевичь. [Запис в цілому, разом з цитатою з НКЛ – точний відповідник Н1ЛМІ.]

В лето 6927 [1419]. Преставися Иван посадник Богданович **во мнишском чину**.

В лето 6929 [1421]. Преставися 2 посадника **во мнишьском чину**: Феодор Тимофеевичь, Александр Фоминичь. [Точно як у Н1ЛМІ.]

В лето 6932 [1424]. Успе князь великий Василей Дмитриевичь Московсьский. [Як в НКЛ2.]

В лето 6933 [1425]. Успе князь Иван Михайловичь Тферьский. [Як в НКЛ2.]

В лето 6934 [1426]. Успе на Москве князь Петр Дмитриевичь. [Як в НКЛ2.]

В лето 6942 [1434]. Преставися князь великий Юрьи Дмитриевичь. [Точно як у Н1ЛМІ.]

Строєвський список Н4Л

Закінчення Новгородського 4-го літопису (за 1451 – 1477 рр.) за Строєвським списком надруковано в 1925 р. [Полное собрание русских летописей. Том 4. – Лг.: 1925 г., ч. 2, с. 445 – 450]. Синодальний список близький до нього.

В лето 6961 [1453]. Преставися князь великий Дмитрий Юрьевич в Новгороде, июля 17 и положиша его в монастыре у святого Георгия в церкви.

В лето 6970 [1462]. Преставися на Москве князь великий Василий Васильевич, апреля в 4.

Новоросійський список Н4Л

Новоросійський список належить до старшого ізводу Н4Л. Він дає особливий текст за 1429 – 1437 рр., який у пізніших ізводах було замінено на інший. Це закінчення надруковано в 1925 р. [Полное собрание русских летописей. Том 4. – Лг.: 1925 г., ч. 2, с. 451 – 453].

В лето 6942 [1434]. Преставися князь великий на Москве Дмитрей Юрьевичь. [Очевидна описка літописця – замість Юрія Дмитровича.]

Голіцинський список Н4Л

Закінчення Новгородського 4-го літопису (за 1438 – 1518 рр.) за Голіцинським списком надруковано в 1925 р. [Полное собрание русских летописей. Том 4. – Лг.: 1925 г., ч. 2, с. 454 – 462]. Цей текст радикально відрізняється від давнішого літопису – статті тут короткі, присвячені в основному загальноросійським подіям, місцевого новгородського матеріалу в них дуже мало.

В лето 6961 [1453]. Князь Дмитрий Юрьевич Шемяка умре с отравы в Великом Новгороде.

В лето 6969 [1461]. Преставися князь Борис Александрович Тферскый.

В лето 6970 [1462]. Князь велики Василей Василиевичь повеле жещи у себе труд на хребте, болезни ради сухотныя, и с тех ран разболеся и преставися, марта.

В лето 6998 [1490]. Марта преставися князь великий Иван Иванович всея Руси в суботу вечер, а жил лет 32.

В лето 7014 [1505]. Тое же осени, октября 27 день, на память святыя мученицы Парасковеи, нарицаемые Пятница, преставися князь великий Иван Васильевич всея Руси, а жил лет 65 и 9 месяц.

Академічний список Н4Л

Закінчення Новгородського 4-го літопису (за 1446 – 1515 рр.) за Академічним списком надруковано в 1925 р. [Полное собрание русских летописей. Том 4. – Лг.: 1925 г., ч. 2, с. 463 – 470]. Щодо звісток, які нас цікавлять, він повністю повторює Голіцинський список. Обидва ці списки, які продовжені ще на 40 років після молодшого ізводу, можна вважати списками наймолодшого (третього) ізводу Н4Л.

Із 66 записів за період до 1428 року 47 записів запозичено з НКЛ, в переважній частині – без будь-яких змін, з повторенням характерних помилок і подвоєнь записів про одну подію. У 6 випадках можна простежити зв’язок з С1ЛСІ безпосередньо (не через НКЛ). У початковій частині, до 1220 р., три записи запозичені з Н1ЛСІ; 8 випадків запозичення з Н1ЛМІ стосуються періоду 1392 – 1434 рр., в них часто випадають повідомлення про постриження – ті, що нас цікавлять.

Таким чином, перший ізвод Н4Л (1437 р.) походить від С1ЛСІ через посередництво колекції виписок, які відбились у НКЛ. Другий ізвод (1447 р.) відзначається переробкою опису останніх років (1429 – 1437) і продовженням до 1447 року. Цю переробку я схильний пов’язувати не з подіями боротьби старшої і молодшої ліній нащадків Дмитра Донського за московський престол, а з діяльністю архієпископа Єфимія 2-го. Літопис висвітлює її досить докладно. Подальші ізводи, хоча й продовжені ще на 30 – 70 років, не містять нічого оригіналнього і становлять короткі виписки із московських літописів 2 пол. 15 ст. Про трагедію падіння Новгородської республіки під ударами московського деспотизму ми дізнаємось із московських літописів – але не з новгородських.

Літопис Авраамки

Літопис Авраамки дійшов до нас у єдиному списку рубежа 1460-70-х років (ця нова дата встановлена Б. М. Клоссом). В 1495 році до цього рукопису були приєднані додаткові статті, переписані у Смоленську Авраамкою (від його приписки отримав назву і літопис).

Сам літопис – чисто новгородського походження і не містить ніякого смоленського матеріалу. Яким чином він опинився у Смоленську? Моє припущення висловлене у формі історичного оповідання.

В частині до 1446 року літопис являє собою список Н4Л другого ізводу; для періоду 1447 – 1469 рр. він містить оригінальний текст, який може дати уявлення – чим було новгородське літописання до того, як його випрасував асфальтовий каток московского деспотизму.

Літопис використано за виданням 1889 року [Полное собрание русских летописей. Том 16. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. – Спб.: 1889 г. – 320 стб., 69 с.]. У відповідності до спостережень над його складом використано тільки його останню, найбільш оригінальну частину.

В лето 6932 [1424]. Преставися князь великий Василей Дмитреевичь Московьский. [Як в НКЛ2.]

В лето 6933 [1425]. Преставися князь Иван Михайловичь Тферьский. [Як в НКЛ2.]

В лето 6934 [1426]. На Москве преставися князь Костянтин Дмитриевичь.

В лето 6942 [1434]. Преставися князь Юрьи Дмитриевичь. [Подібно до Н4Л.]

В лето 6961 [1453]. Преставися князь великий Дмитрий Юрьевичь в Великом Новегороде, на Городищи, месяца июля в 17 день, во вторник, и положен бысть в манастыре святого Егоргия в церкви. [Близько до Н4Л. 17 липня 1453 р. – дійсно вівторок. Хронологічні показники збігаються, якщо рік вважати березневим, не вересневим.]

В лето 6969 [1461]. Той зимы преставися князь Борис Александрович Тферьский. [Як в Н4Л.]

В лето 6970 [1462]. Князь великий Василий Васильевич […] месяца марта преставися в 23, нощи час 3. И положено бысть тело его во граде Москве, в церкви святого архистратига Михаила.

В лето 6974 [1466]. Той же осени, месяца октября 7, преставися Иван Григорьевичь, в том же во благодарении **восприя ангельский образ**.

Єрмолинський літопис

Єрмолинський літопис використано за виданням 1910 року [Полное собрание русских летописей. Том 23. Ермолинская летопись. – Спб.: 1910 г. – 239 с.]. Він дійшов до нас у єдиному списку, котрий за філігранями датується 1491 роком. Літопис доведено до 1481 р., приписки до нього стосуються подій 1485 – 1488 рр. Таким чином, час написання рукопису досить близький до часу завершення його тексту.

В плані змісту дослідники [*Клосс Б. М.* Предисловие к изданию 2004 г. – Полное собрание русских летописей. Том 23. Ермолинская летопись. – М. : Языки русской культуры, 2004 г.] виділяють частину до 1417 року, яка близька до Літопису від 72-х язик молодшого ізводу (т. зв. Уваровський літопис – ПСРЛ, т. 28). На підставі цих спостережень використано тільки його останню, найбільш оригінальну частину.

В лето 6925 [1417]. Преставися сын великого князя Иван.

В лето 6933 [1425]. Преставися князь великы Василей Дмитриевич февраля 27, в 3-й час нощи.

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь Иван Михайловичь Тферьски, **в черньцех Иев**, и седе по нем сын его Александр, маия 21.

В лето 6934 [1426]. Тое же осени преставися князь Андрей Володимеровичь и князь Семен Володимеровичь, **в черньцех нареченный Сава**, а положен у Троици, и князь Ярослав Володимеричь

В лето 6935 [1427]. Тогда преставися князь Василей Володимеровичь.

В лето 6936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитреевичь.

В лето 6940 [1432]. Преставися князь Андрей Дмитреевичь.

В лето 6949 [1441]. Преставися князь Дмитрей Юрьевичь меньшой в Галиче, и привезше его на Москву, и положиша в Архаггеле подле отца. [Ось вказівка на місце поховання Юрія Дмитровича.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета преставися великая княгиня София, **в черницах и в скиме**, у Вознесенья в городе.

В лето 6961 [1453]. Того же лета в Новеграде Великом преставися князь Дмитрей Юрьевичь Шемяка; людская молва говорит, что будетось с отравы умерл, а привозил с Москвы Стефан Бородатый дьяк к Исаку к посаднику к Богородицкому, а Исак деи подкупил княжа Дмитриева повара, именем Поганка, той же дасть ему зелие в куряти. И пригна с вестью на Москву к великому князю Василей Беда подьячей; князь же велики пожаловал его дьячеством, и прорекоша ему людие мнози, яко не на долго будет времени его, и по мале сбыстся ему. [Цей Василь Біда був писарем духовної грамоти князя Василя Васильовича – див. Новгородський літопис Дубровського, ПСРЛ, т. 43, с. 188.]

В лето 6964 [1456]. Того же лета преставися князь велики Иоанн Феодорович Рязанский.

В лето 6969 [1461]. Месяца февраля 18 преставися князь велики Борис Тферьский Александровичь.

В лето 6970 [1462]. Той же весны, в той же во святый пост князь великий повеле у себя на хрепте труд жещи сухотныя ради блести, великая же княгиня его и боляре его вси возбраняху ему, он же не послушав их, и с тех мест разболеся. Того же лета, месяца марта 27, преставися благоверный и христолюбивый великий князь Василей Васильевичь.

В лето 6971 [1463]. Во граде Ярославли, при князе Александре Феодоровиче Ярославьском, у святаго Спаса в монастыри во общине явися чюдотворець, князь велики Феодор Ростиславичь Смоленский, и з детьми, со князем Костянтином и з Давидом, и почало от их гроба прощати множестов людей безчислено. Сии бо чюдотворци явишася не на добро всем князем Ярославским: простилися со всеми своими отчинами навек, подавали их великому князю Ивану Васильевичю, а князь велики против их отчины подавал им волости и села.

В лето 6675 [1467]. Месяца апреля 22 преставися великая княгиня Марья Тферянка, в 3 час нощи.

В лето 6981 [1472]. Септеврия 12 преставися благоверный и христолюбивый князь Юрьи Васильевичь, в 9 час дня.

Закінчення літопису за Кирило-Білозерським списком

В лето 985 [1477]. Тоя же зимы великая княгиня Марья **пострижеся в чрьници** на своем дворе, а стригл еа игумен Кирилова монастыря Нифонт и нарече имя еи Марфа.

В лето 7021 [1513]. Тоя же зимы преставися великая княжна Евдокиа, Петра царевича жена, и положиша ее в церкви Вознесения Христова на Москве, внутри града.

В лето 7026 [1518]. Того же лета преставися князь Семен Ивановичь, брат великого князя Василья, и положиша его в Архаггеле.

В лето 7029 [1521]. Преставися князь Дмитрей Иванович, брат великого князя Василья.

Типографський літопис

Типографський літопис використано за виданням 1921 року [Полное собрание русских летописей. Том 24. Типографская летопись. – Пг.: 1921 г. – 271 с.]. Нині виявлено досить багато списків цього літопису, класифікація яких становить предмет дослідження [*Клосс Б. М.* Предисловие к изданию 2000 г. – Полное собрание русских летописей. Том 24. Типографская летопись. – М.: Языки русской культуры, 2000 г.]. Всі ці списки укладені не раніше 1-ї чверті 16 ст. Порівняння усіх списків навело Б. М. Клосса на думку, що оригінал літопису було доведено до 1489 р., але майже в усіх списках він був продовжений. Синодальний список № 789, покладений в основу видання 1921 р., доведено до 1534 р.

В плані змісту дослідники [*Лурье Я. С.* Типографская летопись. – Словарь книжников и книжности Древней Руси. XIV—XVI в. Часть 2. Л-Я. Л., 1989. С. 63 – 64] виділяють частину до 1423 року, яка вважається скороченням гіпотетичного московського зводу 1479 р. (і, мабуть, реального зводу 1492 р., ПСРЛ, т. 25). На підставі цих спостережень використано тільки його останню, найбільш оригінальну частину (1423 – 1534 рр.).

Електронне перевидання тексту – недосконале, має скорочення проти паперового видання, не зазначені в тексті. Користуватись ним можна тільки з обережністю.

В лето 6933 [1425] преставися великий князь Василей Дмитреевичь всея Руси, месяца февраля 27, во вторник на ночь, во третий час нощи. [27 лютого припадало на вівторок у 1425 січневому = 6932 березневому = 6933 ультра-березневому році.]

В лето 6940 [1432] преставися князь Иван Юрьевичь в Галиче, в великое говение, **во мнишском чину** и положен бысть во церкви святаго Спаса.

В лето 6942 [1434]. Того же лета преставися благоверный и христолюбивый великий князь Юрьи Дмитреевичь на Москве, и положиша его на Москве во Архаггеле в Петрово говение. [Петровський піст починався 24 травня 1434 р.]

В лето 6961 [1453], июня 15, преставися великая княгиня Софиа великаго князя Василиа Дмитреевичя.

В лето 6961 [1453]. Того же лета преставися князь Дмитрей Юрьевичь Шемяка в Новегороде в Великом по Петрове дне.

В лето 6970 [1462] преставися велики князь Василей Васильевичь, марта 28 в суботу, 3 час нощи, от жжениа сустные. [28 березня припадало на суботу в 1461 січневому = 6969 березневому = 6970 вересневому році.]

В лето 6974 [1466]. Того же лета преставия княгини княжа Петрова Дмитреевичя, **жив долго в черницах и в скиме** на Москве, у Вознесениа, нареченная во мнишеском чину Ефросинья.

В лето 6975 [1467]. Тое же весны, априля 22, в среду 4 недели по Пасце, противу четверка, в 5 час нощи, преставися благовернаа и христолюбиваа, добраа и смиреннаа великая княгиня Марья Иоаннова, дщи великого князя Тверскаго Бориса Александровичя, во городе Москве. Митрополит же Филипп, пев над нею обычныя песни и положив ю в монастыри в церкви святаго Вознесениа, ту сущу над нею бывши свекрови еа великой княгине Марье, князю же великому Иоанну тогда бывшу на Коломне. [22 квітня припадало на середу 4-го тижня по Пасці в 1467 січневому = 6975 вересневому році. 4-а неділя по Пасці – 19 квітня. Всі показники збігаються.]

В лето 6979 [1471]. Тое же зимы, марта 23, преставися **княгиня инока** Марфа Ростовская и положена бысть в церкви Рожества святыя Богородицы в монастыри.

В лето 6981 [1472], сентября 12, преставися благоверный христолюбивый князь Георгий Васильевичь во граде Москве, в день суботный, и положиша в церкви святаго архаггела Михаила. [12 вересня 1472 р. – дійсно субота.]

В лето 6986 [1478]. Тое же зимы, егда бысть князь великий в Новегороде, февраля 2, **пострижеся** великаа княгиня Марья Васильева в черници у Вознесениа на Москве, наречення бысть Марфа.

В лето 6989 [1481]. Тое же весны преставися благоверный и христолюбивый государь, добрый ласковый князь Андрей Васильевичь Меньший.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися велики князь Рязаньский Василей Ивановичь.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися великаа княгиня великого князя Михаила Тверскаго.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися княгиня княжа Андреева Васильевича Елена, и положиша на Москве у Вознесениа в городе.

В лето 6994 [1486]. Того же лета, июля в 4, преставися благоверня великая княгиня Марья, мати великого князя Ивана Васильевича, нареченная во мнишеском чину Марфа, и положена бысть в церкви у Вознесениа на Москве.

В лето 6998 [1490], марта в 7, с суботы на неделю в 8 час нощи, преставися благоверный и христолюбивый князь великий Иван, сын великого князя Ивана Васильевича всея Руси старейший, первый его великие княгини Марьи, дщери великого князя Борисовы Александровича Тверскаго. И положиша и в церкви архаггела Михаила на Москве, идеже и прародители его лежат. [Стаття вереснева, 7 березня 6998 р. = 1490 січневого року, але це була неділя.]

В лето 7002 [1493], месяца ноября, преставися князь Андрей Васильевичь, а седе в тюрме на Москве, на Казенном дворе, два года и 40 и 7 дней, и положиша и в Архаггеле на Москве, у северских дверей.

В лето 7002 [1494]. Месяца маиа 29, в четверг, привезоша с Волока князя Бориса Васильевича мертвого и положиша и в церкви архаггела Михаила на Москве. [29 травня 7002 вересневого = 1494 січневого року – дійсно четвер.]

В лето 7013 [1504]. Того же лета, месяца сентабря, преставися великая княгиня Елена Волошенка Ивана Ивановича нужною смертью в заточении. [Стаття вереснева, тому вересень 7013 = 1504 січневому року. Але запис іде після запису за червень, тому може бути, що подія вересня наступного, 7014 (1505) року механічно приєднана до статті попереднього року. Стаття 7014 р. знову починається з вересня. За іншими літописами, вона померла 18.01.1505 р.]

В лето 7014 [1505]. Октября 28 преставися князь великий Иван Васильевичь.

В лето 7016 [1508]. Месяца февраля 6 преставися благоверный великий князь Дмитрий Ивановичь, и положиша его в Архаггиле.

В лето 7021 [1513]. Февраля 9 умре княжна Евдокия, Петрова царевича жена.

В лето 7021 [1513]. Февраля 26 преставися великая княгиня короля Александра Елена, дщи великого князя Ивана.

В лето 7026 [1518], июля 25, преставися благоверный князь Семен Ивановичь.

В лето 7029 [1521]. [Повість «О преставилении благоверного и христолюбивого князя Дмитрия Ивановича»:] Князь Дмитрей Ивановичь преставися месяца

февраля в 13, первыя недели поста в четверг, в 8 час дни. [Але 13.02.1521 р. – середа 1-го тижня великого поста, не четвер. Припускаю, що легше помилитись у числі, ніж у дні тижня, і приймаю 14.02.1521 р. – як у Хр та ВЛ. Тіло князя було привезене до Москви і поховане в Архангельському соборі.]

В лето 7042 [1533], месяца декабря в 4 день, с середы противу четверга, в нощи 12 час, преставися князь великии Василей Ивановичь всея Руси **в черньцех и в скиме**, а во иноцех наречен Варлаам. Того же дня в четверг, на память святой мученицы Варвары, и погребоша его. [4.12.1533 р. – дійсно четвер. Це – день пам’яті св. Варвари.]

Закінчення Типографського літопису за списком Публічної бібліотеки

В лето 6993 [1485]. Тогда преставися княгиня великая Марфа, мати великого князя, **в черницах и в скиме**, и положена в Вознесении в монастыре на Москве, идеже и постриглася.

Московський звід 1492 р.

Московське літописання в кінці 15 – на початку 16 ст. було надзвичайно інтенсивним, найбільш інтенсивним за весь час існування цього жанру. Нові літописи з’являлись що кілька років, і потім вони негайно починали переписуватись, перекомпоновуватись і перескладатись. Списків цих літописів дійшло до нашого часу досить багато, і повної ясності у походженні і взаємній залежності цих літописів все ще нема.

На щастя, для нашої теми питання філіації цієї групи літописів не має принципового значення – всі вони виникли приблизно в один час, всі написані в Москві і всі подають загалом один і той самий набір фактів – з більшими або меншими подробицями. Тому всі ці тексти є приблизно однаково авторитетними для подій 15 ст. Називати ці твори ми будемо уніфіковано: «Московський звід такого-то року» (останнього року, за який є записи). Такі назви є об’єктивними, вони випливають безпосередньо із самих текстів і не містять ніяких припущень щодо походження чи часу написання.

Найранішим з опублікованих зводів є Московський звід 1492 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 25. Московский летописный свод конца 15 века. – М.: изд. АН СССР, 1949 г. – 463 с.]. Цей літопис зберігся у двох списках, найкращий з яких – Уваровський – належить до 1-ї половини 16 ст. Оскільки дослідники літопису обіцяли в ньому багато оригінальних записів, він був використаний повністю, від кінця 12 ст.

В лето 6704 [1196]. Того же лета преставися князь Всеволод Мстиславль сын Изяславича, **прийм мнишскии чин**. [Скорочення Іпатіївського літопису.]

В лето 6706 [1198]. Преставися князь Давыд Смоленскы **постригся и в схиму**. [Подібно до ЛЛ.]

В лето 6713 [1205]. В 19 марта преставися великая княгини Мариа Всеволожаа, **бывши во мнишском чину** 18 дни, а в немощи лежа 7 лет, и положена бысть во церкви Успениа святыа богородица, юже созда. [Скорочення літописів Радзивилівського / Переяславля Суздальського, не ЛЛ.]

В лето 6720 [1212]. Преставися благоверныи и христолюбивыи великыи князь Всеволод, нареченныи во святом крещении Дмитрие, сын великого князя Георгиа, внук Володимирь Манамаха, априля в 15 день, егда канчивають литургию в день неделныи. [15.04.1212 р. – дійсно неділя; в ЛЛ – 13.04]

В лето 6726 [1218]. Тоя же зимы месяца февраля в 2 преставися великыи князь Костянтин Всеволодич, и положиша и в церкви святыя богородица златоверхыя в Володимери, княгини же его Огафья ту и **постримжеся** над гробом князя своего. [Докладне оповідання ЛЛ про смерть Костянтина скорочено зі збереженням фактичних деталей, зокрема, про Агафію.]

В лето 6728 [1220]. Того же году преставися княгини Костянтинова Огафиа **в черницах**, и положиша ю в церкви святыя богородица соборнои в Ростове генваря 24. [Скорочення запису ЛЛ.]

В лето 6735 [1227]. Зимы тоа геньариа 6 преставися князь Володимер сын великого князя Всеволода, **постригся в схиму**, и положен бысть в церкви святыа богородица во Владимири. [Подібно до ЛЛ, де, прецінь, немає дати.]

В лето 6736 [1228]. Преставися Мстислав Мстиславичь, князь Торопецкыи, княжив в Галичи, и поиде в Киев, разболе же ся на пути, **пострижеся в схиму**, и тако преставися. [Запис ЛЛ поширено довідками про князя.]

В лето 6736 [1228]. Преставися Давыд Муромскыи **в чернцех и в схиме**. [Скорочення запису ЛЛ.]

В лето 6736 [1228]. Князь Святослав отпусти княгиню свою по совету восхотевши еи в манастырь и дасть еи наделок мног, она же идущи ко братии и **на пути пострижеся**, идучи к Мурому. [Скорочення запису ЛЛ.]

В лето 6745 [1238]. На утре же увидев князь Всеволод и владыка Митрофан, яко уже взяту быти граду, внидоша в церковь святую богородицю и **постригошася вси в аггельския образ** от владыки Митрофана. [Цього епізода немає в ЛЛ, текстуально він близький до С1Л – МАЛ, не до Н1ЛСІ.]

В лето 6746 [1238 – кн. Юрій на Сіті]. [Тое же слышав князь Юрьи] всед на конь с братом своим Святославом и с сыновци своими, и поидоша противу поганых. И нача князь полкы ставити, и се внезапу приспеша татарове на Сить противу князю Юрью. Юрьи же князь отложи всю печаль и поиде [противу их]. И ступишася обоих полки, и бысть сеча зла и велика, и побегоша пред иноплеменникы. И ту убъен бысть великии князь Юрьи Всеволодичь на реце на Сити, и вои его много [плениша и] побиша. [Далі – оповідання про загибель кн.Василька.] Сия злоба случися месяца марта в 4, в четверг 4 недели поста. [Идущу же з Бела озера блаженому епископу Кирилу, избывшу тамо ратных татар,] и прииде на место, где же великого князя Юрья убили, и обрете тело [его]. Взем же и принесе в Ростов и пев над ним обычная пения [и положи его] во гроб в церкви святеи Богородици [со многими слезами]. [Це дещо скорочене і перефразоване оповідання С1ЛСІ, в квадратних дужках – відмінності.]

В лето 6752 [1244]. Преставися великая княгини Феодосия Ярославля, **постригшись** у святаго Георгия в монастыри, ту же и положена бысть по сторонь сына своего Феодора, наречено же бысть имя еи Ефросинья. [Скорочення запису С1ЛСІ.]

В лето 6754 [1246]. Князю же великому Ярославу тогда сущу в Орде у Канович [...] и много быв в Орде, поиде от Канович, и преставися во иноплеменницех нужною смертью тое же осени и того месяца септеврия 30. [Подібно до С1ЛСІ, не до ЛЛ.]

В лето 6756 [1248]. Тое же зимы убиша Литва князя Михаила Ярославича, внука Всеволожа; блаженный же епископ Кирил посла взяти тело его, и положиша и во церкви святыя Богородици в Володимери. [Скорочення запису ЛЛ.]

В лето 6757 [1250]. Тое же зимы преставися князь Василий Всеволодичь, внук Костянтина Всеволодича, и везше положиша его в отчине во Ярославли у святыя Богородицы февраля 20. [Повідомлення ЛЛ – ТЛ виглядає скороченням цього запису – тут є дата і вказівка на його рід.]

В лето 6760 [1253]. Преставися Святослав Всеволодичь февраля 3. [Точна дата є в Сим1Л, не в ЛЛ.]

В лето 6762 [1254]. Преставися Костянтин, сын великого князя Ярослава, и положиша его во святей Богородици в Володимери. [Скорочення запису ЛЛ – Сим1Л.]

В лето 6766 [1258]. Того же лета преставися Олег князь Рязаньскии, **пострихся и во схиму**. [Скорочення запису ЛЛ або ТЛ.]

В лето 6771 [1263]. Князь великии Александр поиде в Орду ко царю Беркаю, и удержа и царь, не пусти его в Русь, и зимова в Орде, тамо и разболеся, и доиде до Новагорода Нижнего и пребыв ту мало и иде на Городец и тамо во болшии недуг впаде и **пострижеся в черньци** ноемврия во 14, тое же нощи и преставися; святое же его тело понесоша ко Володимерю […] Положиша же тело его в Володимери в церкви святыя богородица ноемврия в 23. [Найбільше подібно до С1ЛСІ. Пізніша редакція запису видна з назви тіла «святим».]

В лето 6777 [1269]. Преставися князь Дмитреи, сын Святославль, внук Всеволода великаго, **постригся в черньци и в схиму** от епископа ростовского Игнатия, ту сущу князю Глебу и матери его Марии, седящим у него, оному же уже язык связася, та же воззри на епископа Игнатия рече: «Господине владыко, исполни бог труд твои во царствии небеснем, се подкрутил мя еси на долгии путь вечна воина истинному царю Христу богу нашему». И по сем предасть душу свою, и погребоша его в монастыри святаго Михаила в Юрьеве. [Так, як у ТЛ.]

В лето 6779 [1271]. Преставися благоверныи князь Василии, сын великого князя Александра. [Так, як в ТЛ – Сим1Л.]

В лето 6779 [1271]. Тое же зимы преставися великии князь Ярослав Ярославич, внук Всеволож, ида ис Татар, держав великое княжение по брате своем Александре 7 лет, и везоша тело его на Тферь и положиша в церкви Козмы и Дамьяна. [Скорочення запису Сим1Л.]

В лето 6784 [1276]. Тео же зимы преставися князь Василей, мизинный сын Ярославль, внук Всеволода великого, жив от рожения своего лет 40, а княженье держа великое 5 лет, положено же бысть тело его на Костроме в церкви святаго Федора. [Скорочення запису ТЛ – Сим1Л.]

В лето 6787 [1279]. Того же лета преставися князь **велики** Юрьи Суждальски, сын Андреев Ярославича, марта **в 8**, положен бысть в церкви святыя богородица в Суждали. [Подібно до Сим1Л, але подана точна дата.]

В лето 6802 [1294]. Того же лета князь велики Дмитреи Александровичь **пострижеся в черньци и во схиму** на Волоце, тогда же ту и преставися, и везоша тело его в Переславль и положиша во церкви святого Спаса. [Перефразовано запис ТЛ.]

В лето 6816 [1308]. Тое же осени преставися князь Александр Даниловичь. [Точно як у Сим1Л.]

В лето 6826 [1318]. Повість про вбивство князя Михаїла Тверського. [Факти, наведені в ній, повторюють С1ЛСІ.]

В лето 6828 [1320]. Преставися князь Борис Данилович и положен бысть в Володимери во церкви святыя Богородици. [Скорочення запису ТЛ – Сим1Л.]

В лето 6830 [1322]. Преставися князь Афонасеи, брат великого князя Юрья Даниловича, **в черньцех**, и положиша его у святаго Спаса в Нередичах. [Подібно до запису С1ЛСІ – Н4Л.]

В лето 6833 [1325]. Поиде в Орду князь Дмитреи Михаилович Тферьскы и шед тамо уби великого князя Юрья Даниловича **без царева слова**. [Подібно до С1ЛСІ, зі здогадом, що то сталось без наказу царя.]

В лето 6834 [1326]. Тое же осени месяца септеврия в 13 уби цесарь в Орде про великого князя Юрья Даниловича князя Дмитрея Михаиловича Тферьскаго на Кондракле. [Співпадає з С1ЛСІ, за винятком дати.]

В лето 6840 [1332]. Преставися велика княгиня Елена Иванова **в черницах и в схиме**, и положиша ю во Спасе марта в 1 день. [Трохи перефразовано запис ТЛ – РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6840 [1332]. Того же лета преставися князь Александр Васильевичь Суждалскыи. [Так само, як в ТЛ – Сим1Л].

В лето 6847 [1339]. Тое же осени октября 29 убиша в Орде оканьни татарове князя Александра Михайловича и сына его Феодора повелением безбожнаго царя Озбяка. [Точно як в С1ЛСІ.]

В лето 6849 [1341]. Месяца марта в 31 день преставися великии князь Иван Данилович, **в чернецех и во схиме** и положен бысть в церкви святаго великого архаггела Михаила на Москве априля в 1 день. [Перефразовано запис С1ЛСІ.]

В лето 6853 [1345]. Марта 11 преставися великая княгиня Настасья Семенова **в черницах и в схиме** и положена бысть в церкви во Спасе на Москве. [Скорочення запису РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Василеи Давыдовыч Ярославскы. Того же лета преставися князь Василеи Ярославичь Муромскы. [Так само, як у С1ЛСІ.]

В лето 6854 [1346]. Того же лета преставися князь Костянтин Михайлович Тферьскы. [Точно як у РогЛ, у Сим1Л – переставлено слова.]

В лето 6859 [1351]. Преставися князь Василеи Александрович Рязанскы. [Так само, як в ТЛ – РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6860 [1352]. Рукописание Мангуша короля Свейского. [Десь так, як у С1ЛСІ.]

В лето 6861 [1353]. Тое же весны априля 26 преставися великии князь Семен Иванович и положен бысть в церкви арханьила Михаила на Москве. [Скорочення запису Сим1Л.]

В лето 6861 [1353]. Того же лета месяца июня в 6 преставися князь Ондреи Иванович и положен бысть в тои же церкви арханьила Михаила. [Скорочення запису Сим1Л.]

В лето 6862 [1354]. Тое же осени преставися князь Костянтин Васильевичь Суздальскыи **в черньцех и в схиме** ноемврия 21 и положен бысть в Новегороде Нижнем в церкви святаго Спаса. [Дуже подібно до С1ЛСІ – скорочення Сим1Л.]

В лето 6867 [1359]. Месяца ноемврия в 13 преставися благоверныи великыи князь Иоан Ивановичь всея Руси **в черьцех в схиме** и положен бысть на Москве в

церкви архаггела Михаила. [Скорочення запису Сим1Л, але не С1ЛСІ – збережено звістку про постриження.]

В лето 6872 [1364]. Тое же осени месяца октября 23 преставися князь Иван Ивановичь, брат великого князя Дмитрея, и положен бысть в Архаггеле на Москве. [Точно як в Сим1Л і відмінно від С1ЛСІ.]

В лето 6872 [1364]. Тое же зимы декабря 26 преставися великая княгини Александра Ивана Ивановича **в черницах и в схиме**, нареченная Мария, и положена бысть у великого Спаса в манастыре в приделе. [Скорочено проти Сим1Л і дата 26, не 27.]

В лето 6873 [1365]. В то же лето месяца июня во 2 преставися князь Андреи Костянтинович Нижнего Новагорода **в черньцех и в схиме**, и тамо положен бысть в церкви великого Спаса. [Так, як у ТЛ – Сим1Л.]

В лето 6874 [1366]. Того же лета преставися князь Василей Михайлович Тферьский в Кашине. [Точно як у Сим1Л.]

В лето 6878 [1370]. Тогда же на мосту у града [Волока] стояше князь Василеи Ивановичь Березуискии, бе бо ту воеводствуя, некии же литвин един утаився от рати иде под мост тои и сквозе мост пронзе князя сулицею, и от тоя язвы и разболеся и **постригся в черньци** преставися. [Перефразований запис РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6882 [1374]. Того же лета септября 17 преставися на Москве последнеи тысяцкыи Василеи Васильев сын Вельяминовича **в черньцех и в схиме**, положен же бысть у церкви Богоявления. [Скорочений запис РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6891 [1383]. Того же лета месяца иуля в 5 день в неделю преставися князь Дмитреи Костянтиновичь Суздальскыи **в черньцех и во схиме**, нареченыи во святом крещении Фома, а во мнишском чину наречен бысть Феодор, и положен бысть в Новегороде Нижнем, в церкви каменои святом Спасе. [Трохи скорочений запис ТЛ – РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6897 [1389]. Повість про життя і смерть великого князя Дмитра Івановича. [Дещо перефразована повість С1ЛСІ.]

В лето 6897 [1389]. Месяца декабря в 5 преставися княгини Андреева Мария, мати княж Володимерова, **нареченная во мнишьском чину** Марфа, и положена бысть в монастыри ея у Рождества на рве, его же сама создала. [Загалом скорочення ТЛ – РогЛ – Сим1Л, тільки дата 5, не 2.]

В лето 6900 [1392]. Тое же весны преставися княгини Олгердова Ульяна, дщи князя Александра Тферскаго, **наречена во мнишьском чину** Марина, и положена бысть в печере на Кыеве. [Так, як у ТЛ – РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6900 [1392]. Тое же зимы преставися февраля в 13 Данило Феофанович, **наречены во мнишьском чину** Давыд […] положен бысть в манастыри у Михаилова чюда, близ гроба дяди его Алексея митрополита. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6901 [1393]. Иуля 29 преставися князь Иван, брат великого князя Васильев, и наречено бысть имя его **в чернцех** Иоасаф, положен же быть у Спаса в притворе близ гроба бабы своея княгини Анны Ивановны. [Перефразовано запис ТЛ.]

В лето 6902 [1394]. Мая в 6 преставися князь Борис Костянтиновичь и положен бысть в Суздале во своей отчине. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6903 [1395]. Того же лета июля в 19 преставися князь Борис Михайлович Тверьскы в Кашине, и везше положиша его во Тфери во Спасе. [Скорочення запису ТЛ – РогЛ – Сим1Л.]

В лето 6907 [1399]. Марта в 17 в великое говенье преставися великая княгини Марья Семенова Ивановича, **нареченая во мнишьском чину** Фетиниа, и положена бысть на Москве в манастыре у Спаса. [Як в ТЛ, тільки дата 17, не 27.]

В лето 6907 [1399]. Тое же весны маия в 15 преставися княгини Марья Семенова Лугвенева в Литве во Мстиславле, дщи великого князя Дмитрея, и привезше ю на Москву положив в новои церкви каменои в Рожестве богородици. [Трохи скорочений запис ТЛ.]

В лето 6908 [1400]. Повість про смерть князя Михайла Олександровича Тверського. [Дещо перефразована повість С1ЛСІ.]

В лето 6910 [1402]. Марта 27 преставися князь Иван Всеволодичь Тферьскыи, **нареченыи в мнишьском чину** Игнатеи, и положен бысть во Тфери во Спасе. [Точно як у Сим2Л.]

В лето 6910 [1402]. Того же лета июля в 5 преставися князь Олег Рязаньскыи, нареченыи во святом крещении Яков, а **во мнишьском чину** Иакым и положен бысть на Солодще в манастыри. [Точно як у Сим2Л.]

В лето 6910 [1402]. Князь Семен Дмитреевич Суздальскыи […] иде с Москвы на Вятку со княгинею и с детьми, болен бо уже бяше, и пребысть на Вятке 5 месяц и в болшии недуг впад преставися декабра 21 на память Петра чюдотворца. [Загалом подібно до С1ЛСІ, але рік – як у ТЛ.]

В лето 6912 [1404]. Тое же осени преставися на Твери княгини княжо Ивана Михаиловичя, дщи Кестутьева, **нареченная во мнишьском чину** Марфа. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6913 [1405] Ноября в 1 день преставися великая княгини Евдокия княжо Михаила Тферьского. [Скорочення запису ТЛ.]

В лето 6913 [1405]. Декабря в 5 преставися великая княгиня Еупраксия Олгова Рязаньского. [Точно як у ТЛ.]

В лето 6915 [1407]. Месяца иуня в 7 день преставися великая княгини Еудокия Дмитреева Ивановича, **нареченая во мнишьском чину** Еуфросиния, и положена бысть в манастыри в церкви Вознесениа, юже сама заложи. [Дуже подібно до ТЛ.]

В лето 6915 [1407]. Септеврия в 14 преставися князь Юрьи Смоленьскии не в своеи отчине, но на чюжои стороне в изгнании, лишен своего княженья и жены и детеи, но в Рязаньскои земли в пустыне, в манастыре у некоего игумена христолюбца именем Петра, и ту неколико днии поболев, преставися и погребен бысть ту. [Дуже подібно до ТЛ.]

В лето 6918 [1410]. Того же лета преставися внязь Володимер Андреевич на Москве и положен бысть в церкви архаггела Михаила. [Подібно до С1ЛСІ.]

В лето 6925 [1417]. Месяца иуля преставися князь великы Нижнего Новагорода Иван Васильевич, сын великого князя Василья Дмитреевича, на Москве. Положиша и в церькве архаггела Михаила. [Точно як у Сим2Л.]

В лето 6930 [1422]. Того же лета иуля 11 преставися княгини Настасья княжа Юрьева Дмитреевича в Звенигороде, а положена на Москве у Вознесенья. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6933 [1425]. Месяца февраля в 27 день в 3 часа нощи преставися благоверныи и христолюбивыи великыи князь Василеи Дмитреевичь. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь великы Иван Михаилович Тферскы, **наречен в черньцех** Иев. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6934 [1426]. Тое же осени преставися князь Андреи Володимерович, [тут пропуск!] **нареченныи в черньцех** Сава, а положен у Троици в Сергееве манастыре. [Так само як у Сим2Л, з характерною помилкою.]

В лето 6934 [1426]. Тое же осени князь Ярослав Володимерич преставися, а положен в Архаггеле на Москве. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6935 [1427]. Мор же был велик во градех русскых, тогда преставися князь Василеи Володимерович и положен в Архаггеле на Москве. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитреевич. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6940 [1432]. Того же лета преставися князь Андреи Дмитреевич в Можаисце иуня, и привезше его на Москву положиша в Архаггеле. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6949 [1440]. Тое же осени месяца септявря 22 преставися князь Дмитреи Юрьевич Краснои [і далі велике оповідання з подробицями його хвороби та смерті]. В день же недельный месяца септевря 18 свершиша литургию […] Привезоша же его на Москву октября месяца в 14 день, по преставлении же его в 23 день, и несоша его в церковь архаггела Михаила […] и тако благодаривше бога положиша его во гробе возле отца его князя Юрья. [Так само як у Сим2Л. 18.09.6949 вересневого року – неділя, дата відповідає 1440-у січневому року.]

В лето 6956 [1448]. Того же лета преставися князь Василеи Косои. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета июля 5 преставися великаа княгини Софья Васильева Дмитреевича **во мнишеском чину** и положена того же дни в манастыре Вознесении на Москве, идеже и свекры ея великаа княгини Евдокея, а наречена во мнишьском чину Еуфросинья. [В Сим2Л скорочено, дата 15.06; в С2Л – 13.06.]

В лето 6961 [1453]. Того же месяца иуля 23 приде весть к великому князю из Новагорода на вечерни у великого мученика Бориса и Глеба на Москве на рве, что князь Дмитреи Шемяка умре напрасно в Новегороде и положен в Юрьеве манастыре, а пригонил с тою вестью подьячеи Беда, а оттоля бысть дьяк. [В С2Л дещо скорочено, в Сим2Л – сильно скорочено.]

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь велики Иван Федорович Рязанскы **в черньцех** и наречен бысть Иона. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6969 [1461]. Месяца февраля преставися князь велики Борис Александрович Тферьски. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6970 [1462]. А в то же время в пяток на Федоровой неделе князь велики, чаа себе сухотной болести, повеле жещи ся, яко же есть обычаи болящим сухотною. И повеле ставити, зажигал труд тои, на многых местех по многу, иде же и не бе ему никоея болезни, тогда бо и не чающе того. Егда же разгнишася раны оны, и бысть ему болезнь тяжка, и **восхоте в черньци постричися, и не даша ему воли**, и в тои болезни преставися месяца марта 27 день в суботу в 3 час нощи. В утреи же день в неделю и погребен бысть в церкви архаггела Михаила на Москве. [В Сим2Л – скорочено. 27.03.1462 р. – дійсно субота.]

В лето 6971 [1463]. Во граде в Ярославле в манастыре святаго Спаса обретены быша мощи князя Федора Ростиславича, сынов его Констянтина и Давыда, под церковью тою в подклете, целы вси и ничим же врежены. Архимандрит же Христофор манастыря того взят их оттоля с великою честью и принесе их во храм великого Спаса и положи их в един гроб и ризы черническыа новы положи на них, понеже бо **во мнишьском чину приставишася**. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6973 [1465]. Априля 22 в 3 час нощи преставися великаа княгини Марья, и положена в церкви Вознесениа в 24. [Дуже подібно до Сим2Л, але під помилковою датою – треба 1467 р.]

В лето 6981 [1472]. Того же месяца [вересня] в суботу в 10 час дне преставися на Москве благоверныи и христолюбивыи князь Юрьи Васильевич […] и погребоша тело благоверного князя Георгия в церкви архаггела Михаила того же месяца в 16 день. [В Сим2Л є дата – 12.09.]

В лето 6986 [1478]. Месяца февраля 2 на Сретеньев день с недели на понедельник великаа княгини Марья Василья Васильевича **пострижеся** нощи тоа в черници на своем дворе на Москве, а стригл ее игумен Кирилова манастыря и нарече еи имя Марфа. [Так само як у Сим2Л. 2.02.1478 р. – понеділок.]

В лето 6989 [1481]. Тое же весны месяца июля в 5 день преставися благоверныи князь Ондреи Васильевич Меньшои в 4 час дни и положен бысть на Москве в церкве в Арханьеле. [Так само як у Сим2Л.]

В лето 6991 [1483]. Генваря в 7 преставися князь великы Василеи Ивановичь Рязанскыи в обедню.

В лето 6991 [1483]. Тое же весны апреля во 2 преставися княгыни жена князя Андрея Васильевича. [В Сим2Л – трохи докладніше.]

Співставлення тексту зводу 1492 р. з ранішими літописами показує, що це – справді звід, для якого старанно використано багато джерел. Зокрема, треба звернути увагу на знайомство з Іпатіївським літописом.

В цілому його можна поділити на дві частини. Для періоду до 1408 року основним джерелом зводу був Троїцький літопис, хоча використано й інші літописи, можливо, гіпотетичний звід 1304 року. Залежність від С1ЛСІ виявлена включенням до МЗ1492 таких творів як Рукописання Магнушеве, повість про Дмитра Івановича, повість про Темир-Аксака, повість про смерть Михайла Тверського.

Для часу 1409 – 1492 рр. – це самостійний літопис, від якого залежить Сим2Л (включаючи повторення явно помилкових, зіпсованих записів МЗ1492). Нечисленні випадки, коли Сим2Л містить кращий і повніший текст, слід розглядати як дефекти наявного списку МЗ1492. Інші літописи – С2Л, С3Л – подаючи загалом ті самі відомості, текстуально відходять від МЗ1492 значно далі.

Симеонівський 2-й літопис

Симеонівський літопис використано за публікацією 2007 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 18. Симеоновская летопись. – М.: Знак, 2007 г. – 328 с.]. Симеонівським 2-м літописом ми називаємо частину цього літописного збірника за роки 1402 – 1408, 1412 – 1493. Ця частина виразно близька до московського зводу 1492 р.

В лето 6910 [1402] марта 27 преставися князь Иван Всеволодичь Тферскии, **нареченныи во мнишьском чину** Игнатии, и положен бысть в Тфери в Спасе.

В лето 6910 [1402]. Того же лета июля в 5 преставися князь Олег Рязанскыи, нареченныи во святом крещении Иаков, а **во мнишьском чину** Иоаким и положен бысть на Солодше в монастыре.

В лето 6910 [1402]. В то же лето князь Семен Дмитриевичь Суждалскыи […] иде с Москвы на Вятку со княгинею и с детьми, болен бо бяше уже, и пребысть на Вятке 5 месяць, и в болшии недуг впад преставися декабря 21.

В лето 6915 [1407] месяца июня в 7 день преставися великая княгини Евдокия Дмитриева Ивановичя, **нареченная во мнишском чину** Ефросиниа, и положена бысть в манастыри в церкви Вознесения, ю же сама заложила.

В лето 6925 [1417]. Месяца иуля преставися князь великы Нижнего Новагорода Иван Васильевич, сын великого князя Василья Дмитреевича, на Москве и положен бысть в Архаагеле.

В лето 6930 [1422] Того же лета июля 11 преставися княгини Настасиа, княжа Юриева Дмитриевичя, в Звенигороде, а положена бысть на Москве у Вознесениа.

В лето 6933 [1425] месяца февраля в 27 день в 3 час нощи преставися благоверныи и христолюбивыи великии князь Василии Дмитриевичь. [Докладніше – в С2Л.]

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь великии Иван Михайловичь Тферскии, **наречен в чернцех** Иев. И седе по нем сын его Александр маиа в 21.

В лето 6934 [1426]. Тоя же осени преставися князь Андреи Володимеровичь, **нареченныи в чернцех** Сава, а положен у Троици в Сергиеве монастыре. Тоя же осени князь Ярослав Володимеричь преставися, а положен в Архаагеле на Москве. [Невдале скорочення, ліпше – в С2Л.]

В лето 6935 [1427]. Мор же был велик во градех русскых, тогда преставися князь Василеи Володимерович и положен в Архаггеле на Москве. [Подібно до С2Л.]

В лето 6936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитреевич. [Докладніше – в С2Л.]

В лето 6940 [1432]. Того же лета преставися князь Андреи Дмитриевичь в Можаисце июня, и привезше его на Москву, положиша в Архааггеле.

В лето 6949 [1441]. Тое же осени месяца септявря 22 преставися князь Дмитреи Юрьевич Краснои [і далі велике оповідання з подробицями його хвороби та смерті]. Привезоша же его на Москву октября месяца в 14 день, по преставлении же его в 23 день, и несоша его в церковь архаггела Михаила […] и тако благодаривше бога положиша его во гробе возле отца его князя Юрья. [Цінна згадка, бо про поховання Юрія літописи майже не пишуть.]

В лето 6956 [1448]. Того же лета преставися князь Василеи Косои.

В лето 6961 [1453]. Того же лета июня 15 преставися великая княгини Софья Васильева Дмитриевичя **во мнишьском чину**, и положена того дни в монастыри Вознесении на Москве, иде же и свекры ея великая княгини Евдокиа, нареченна во мнишьском чину Ефросиния.

В лето 6961 [1453]. Преставися князь Дмитреи Шемяка. Того же лета месяца иуля 23 прииде весть великому князю из Новагорода на вечерни у великомученик Бориса и Глеба на Москве на рве, что князь Дмитреи Шемяка умре напрасно в

Новегороде и положен в Юрьеве манастыре, и пригонил с тою вестью подъячей Беда, а оттоле бысть дьяк.

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь великии Иван Федоровичь Рязанскыи **в чернцех** и наречень бысть Иона.

В лето 6969 [1461] месяца феврали преставися князь великии Борис Александровичь Тферскии.

В лето 6970 [1462] в пяток на Федоровои недели [великому князю Василю Васильовичу] бысть болезнь тяжка и **восхоте в чернци пострищися, и не даша ему воли**, и в тои болезни преставися месяца марта 27 день в суботу в 3 час нощи. В утрии же день в неделю и погребен бысть в церкви архааггела Михаила на Москве. [Федорів тиждень – 1-й тиждень Великого поста. В 1462 р. п'ятниця цього тижня припадала на 5 березня. 27 березня – дійсно субота.]

В лето 6971 [1463] в граде Ярославли в манастыри святого Спаса обретены быша мощи князя Феодора Ростиславичя и сынов его Костянтина и Давида под церковью тою в подклете, цели вси и ничим не врежены. Архимандрит же Христофор манастыря того взят их оттоле с великою честию и пренесе их во храм великаго Спаса и положи их в един гроб, и ризы чернеческие новы положи на них, понеже бо **во мнишском чину преставишася**.

В лето 6975 [1467] априля 22 преставися великая княгини Мария Тферянка и положена в церкви Вознесения в 24.

В лето 6981 [1473]. Того же месяца [септемврия] в 12 день в суботу в 10 час дне преставися на Москве благоверныи и христолюбивыи князь Юрьи Васильевичь […] и погребоша тело благовернаго князя Георгия в церкви архааггела Михаила того же месяца в 16 день.

В лето 6986 [1478]. Тое же зимы месяца февраля 2 на Сретениев день с недели на понедельник великая княгини Мариа Василиа Васильевичя **пострижеся** нощи тоя в черници на своем дворе на Москве, а стригл ее игумен Кирилова монастыря, и наречено еи имя Марфа. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6989 [1481]. Тое же весны [!] месяца иулия в 5 день преставися благоверныи князь Андреи Васильевичь меньшои в 4 час дня, и положен бысть на Москве в церкви в Архааггеле.

В лето 6991 [1483]. Тое же весны априля во 2 преставися княгыни Елена, князя Андрея Васильевича.

В лето 6991 [1483]. Того же месяца [октября] в 27 преставися князь великии Василеи Ивановичь Рязанскии в обедню.

В лето 6993 [1485]. Того же лета июля в 4 преставися благоверная великая княгини Мариа, мати великого князя Ивана Васильевича, **нареченная во мнишеском чину инока Марфа**, и положены бысть в церкви Вознесения на Москве.

В лето 6998 [1490] марта в 7 с суботы на неделю в 8 час нощи преставися благоверныи и христолюбивыи князь великии Иван, сын великого князя Ивана Васильевича всея Руси стареишии, и положиша и в церкви архааггела Михаила на Москве.

Вибіркове співставлення наших виписок із Сим2Л з аналогічними виписками з МЗ1492 показують, що ці літописи дійсно досить близькі (детальні зауваження див. у МЗ1492).

Московський звід 1493 р.

Московський звід 1493 року належить до типу скорочених літописів. Вважається, що він мав спільний протограф зі скороченим зводом 1495 р. Він використаний за публікацією 1962 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 27. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды конца 15 века. – М.: изд. АН СССР, 1962 г., с. 161 – 294]. Літопис зберігся у кількох списках, найдавніший з яких походить з сер. 16 ст. Цей літопис переглянуто з кінця 12 ст.

Московський скорочений звід 1495 року використано за публікацією 1962 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 27. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды конца 15 века. – М.: изд. АН СССР, 1962 г., с. 300 – 366]. Літопис зберігся у кількох списках, найдавніший з яких походить з кінця 15 ст., тобто практично з часу закінчення самого зводу.

Оскільки ці зводи досить подібні, ми подаємо їх разом. Якщо перед записом немає ніякого позначення – це означає, що він читається однаково в обох зводах. Різночитання подаються з префіксами **МЗ1493**, **МЗ1495**.

В лето 6745 [1238]. Тогда убиша великого князя Юрья Всеволодовича и з детьми и со братаничами.

В лето 6756 [1248]. Преставися князь велики Ярослав Всеволодович в Орде.

В лето 6757 [1249]. Тогда убиен бысть князь великий Михайло Ярославич Московский на Поротве.

В лето 6771 [1263]. Преставися князь великии Александр Ярославич **в черньцех и в скиме**, и положен бысть в Володимери в Рожестве святыя богородица.

В лето 6779 [1271]. Преставися великии князь Ярослав Тверскыи.

В лето 6802 [1294]. Преставися князь великии Дмитрии Александрович **в черьцех и в схиме** на Волоце.

В лето 6807 [1299]. Преставися князь великыи Феодор Ярославскыи и Смоленскыи.

В лето 6810 [1302]. Преставися князь Иоанн Переяславскыи, маия в 15.

В лето 6810 [1302]. По том же на лето преставися князь Борис Андреевич февраля 25. По нем преставися за неделю князь Данило Александровичь Московскыи.

В лето 6812 [1304]. Того же лета преставися князь великыи Андреи Александрович Городецкии, Суздалскыи и Новогородцскыи, и положен бысть в церкви святаго архаггела Михаила на Городци.

В лето 6826 [1318]. Того же лета убиша в Орде князя великаго Михаила Ярославича Тверскаго.

В лето 6829 [1321]. Преставися князь Борис Данилович, и положен бысть в Володимири во святеи Богородици.

В лето 6831 [1323]. Преставися князь Юрьи Данилович в Орде.

В лето 6840 [1332]. Того же лета преставися князь великии Александр Васильевичь Суздальскаи.

В лето 6848 [1340]. Преставися князь великии Иван Даниловичь, месяца марта 31, и положен бысть в церкви святаго архаггела Михаила на Москове.

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Василеи Давыдович Ярославскыи **в черьнцех и в схиме**, в положен бысть во Спасе. [Всі давніші літописи говорять, що постригся Василь Муромський – див. коментар.]

В лето 6853 [1345]. Тое же зимы преставися Василеи Муромскыи, и положен бысть у Бориса и Глеба на Ушне в монастыре. [Що це за Ушня – науці невідомо. Є така річка на схід від Казані, але це явно сюди не йде. Давніші літописи пишуть про Муром як місце розташування монастиря.]

В лето 6861 [1353].

МЗ1493: Того же лета преставися князь великыи Семен Иванович, априля 23, и положен бысть в церкви святаго Михаила архаггела.

МЗ1495: Того же лета преставися князь великыи Семен Иванович, априля 23, и положен бысть на Москве святаго Михаила архаггела в церкви.

В лето 6861 [1353]. И после сорочин князя Семена преставися брат его князь Андреи Иванович, июня в 4.

В лето 6863 [1355]. Тое же осени преставися князь Костянтин Васильевичь **в черньцех и в схиме**, и положен бысть в созданнеи ему церкви святаго Спаса в Новегороде Нижнем, месяца ноября 25.

В лето 6897 [1389]. Разболеся князь великии Дмитрии Иванович на Москве […] и предасть душу свою богу, месяца маиа в 9, в 2 час нощи, и положен бысть в соборнои церкви святаго архаггела Михаила. [Великої повісті немає.]

В лето 6907 [1399].

МЗ1493: Того же лета преставися благоверныи великы князь Михаило Александрович Тверскыи, **нареченного во иноцех** Матфеи.

МЗ1495: Того же лета преставися благоверныи великы князь Михаило Александрович Тверскыи, **наречен во иноцех** Матфеи. [Виправлено описку в МЗ1493.]

В лето 6912 [1404]. Того же лета преставися князь великии Василеи Дмитриевич Суздалскии.

В лето 6913 [1405]. Князь же Семен и з женою и з детми поиде к Вятке, и пребысть на Вятке 5 месяц, и разболелся и преставися месяца декабря в 20.

В лето 6915 [1407].

МЗ1493: Княгини великая Евдокея Дмитриева заложи на Москве церковь камену внутри града; а того же лета и преставися, иуня в 7, **во мнишеском чину** нареченна бысть Еуфросиниа, и положена в церкви Вознесениа, юже сама заложи.

МЗ1495: нема цього запису.

В лето 6915 [1407]. Того же лета преставися князь Юрьи Смоленскыи в Рязани, в пустыни у игумена у Петра.

В лето 6925 [1417]. Преставися князь Василеи Васильевич Новагорода Нижняго на пути, едучи с Коломны; и положиша его на Москве во святом архаггеле Михаиле. [Явна помилка, інші літописи називають тут Івана Васильовича.]

В лето 6933 [1425]. Месяца февраля 17 день преставися благоверныи и христолюбивыи великии князь Василеи Дмитриевич всея Руси, на второи неделе

великаго поста во вторник, по соборе, в 3 час нощи; а был на великом княжении 36 лет.

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь великии Иван Михаилович Тверскии.

В лето 6949 [1441]. Тое же осени преставися князь Дмитрии Краснои.

В лето 6961 [1453]. Того же лета преставися великая княгиня Софиа **в черницах** у Вознесениа, июня 15.

В лето 6961 [1453]. Того же лета князь Дмитеии Юрьевич Шемяко умре с отравы в Великом Новеграде.

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь великии Иван Феодорович Рязанскии.

В лето 6969 [1461]. Преставися князь великии Борис Тверскии, февраля 18.

В лето 6970 [1462]. Князь великии [Василь Васильович] повеле жещи у себя труд на хрепте, болести ради сухотныа, и с тех ран разболеся и преставися марта 27, на память святыя Матрена, иже в Селуни.

В лето 6971 [1463]. Во граде Ярославли, при княжении князя Александра Федоровича, явишася у Спаса в монастыри чюдотворци Феодор Ростиславичь Смоленскии з детми, почало от гроба их людеи много прощати; а князем ярославским прощение же доспелося со всеми вотчинами, отдавали их великому князю Ивану Васильевичу, а печалованием из старины Алексеевым Полуектовича, диака великого князя.

В лето 6975 [1467].

МЗ1493: Преставися великая княгини Марья Тверская, апреля 22, в 3 час нощи; а князь великии был на Коломне.

МЗ1495: Преставися великая княгини Марья Тферянка, апреля 22, в 3 час нощи; а князь великии был на Коломне.

В лето 6981 [1473]. А князь Юрьи разболеся и преставися лета 81, сентября 12.

В лето 6986 [1478].

МЗ1493: Тое же зимы, февраля 2, великая княгини Мариа Василиа Васильевича **пострижеся в черници** в манастыри у Вознесениа на Москве, и наречено бысть имя еи Марфа.

МЗ1495: нема цього запису.

В лето 6989 [1481]. Тое же весны, месяца июла в 5 день, преставися благоверныи князь Андреи Васильевич Меньшои в 4 час дни, и положен бысть на Москве в церква Архаггеле.

В лето 6991 [1483]. Генваря в 7 преставися князь велики Василеи Иванович Рязанскыи в обедню.

В лето 6991 [1483].

МЗ1493: Тое же весны, априля 2, преставися княгини Елена князя Андрея Васильевича.

МЗ1495: Тое же весны, априля 2, преставися княгини Елена князя Андрея Васильевича Углечского.

В лето 6993 [1485].

МЗ1493: Того же лета, июля в 4, преставися благоверная великая княгини Мариа, мати великого князя Ивана Васильевича, **нареченая во мнишеском чину** инока Марфа, и положена бысть в церкви Вознесения на Москве.

МЗ1495: нема цього запису.

В лето 6998 [1490].

МЗ1493: Тоя же зимы, месяца марта в 7, с суботы на неделю, в 8 час нощи, преставися благоверныи и христолюбивыи князь великии Иван, сын великого князя Ивана Васильевича всеа Русии стареишии, первые его великия княгини Марьи, дочери великого князя Борисовы Александровича Тверскаго; и положиша и во церкви архангела Михаила на Москве.

МЗ1495: Месяца марта в 7, с суботы на неделю, в 8 час нощи, преставися благоверныи князь великии Иван Иванович всея Руси и положен на Москве в Архаггеле.

В лето 7002 [1493].

МЗ1493: Тое же осени, ноября в 6 день, преставися князь Ондреи Васильевичь, а седел в тюрме на Москве, на Казенном дворе, два года и 47 днеи, и положиша во Архангеле на Москве у северских двереи.

МЗ1495: Тое же осени, ноября в 6 день, преставися князь Андреи Васильевич Болшеи, а седел в тюрме на Москве, на Казенном дворе, два года и 47 днеи, и положиша и во Архаггиле на Москве у северских двереи.

Записом за 16 листопада 1493 р. закінчується Московський звід 1493 р. У зводі 1495 р., який закінчується записом за 15 лютого 1495 р., є ще одна нотатка:

В лето 7002 [1493].

МЗ1493: нема цього запису.

МЗ1495: Того же месяца [мая] 29, в четверток, привезоша с Волока князя Бориса Васильевича мертваго, и положиша и в церкви архаггела Михаила на Москве.

Таким чином, зводи 1493 та 1495 років справді досить подібні і в розрізі нашої теми можуть розглядатись як одне джерело. Що ж стосується змісту, то для часу до 1425 року можна простежити 10 випадків, коли МЗ1493 слідує записам РогЛ – НКЛ – Н4Л, на відміну від редакцій, представлених в С1ЛСІ – МЗ1492. Для періоду 1441 – 1462 рр. є 4 записи, в яких МЗ1493 слідує за ЄЛ, а не за іншими літописами. Тобто в цілому не можна сказати, щоб МЗ1493 був простим скороченням якогось ранішого літопису – це досить самостійне зведення кількох джерел.

Літопис від 72-х язик

Літопис від 72-х язик відомий у 3 ізводах: Лихачовському (доведеному до 1477 р., з продовженням до 1488 р.), Прилуцькому (доведеному до 1497 р.) та Уваровському (доведеному до 1518 р.) [*Лурье Я. С.* Летописец от 72-х язык. – Словарь книжников и книжностии Древней Руси. – Л. : Наука, 1989 г., т. 2, ч. 2, с. 21 – 22]. Два останніх ізводи опубліковані в 1963 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 22. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская

летопись). – М.: изд. АН СССР, 1963 г., 411 с.]; за цим виданням вони і були мною використані.

Прилуцький список містить доповнення за 1522 – 1634 рр., отже, він був переписаний не раніше 1634 року.

Уваровський ізвод зберігся у двох списках, перший з яких має філіграні 1530 р. Філіграні другого списку відносяться до 1540 – 1545 рр., він містить приписки, які доходять до 1561 р. Отже, в цілому ці списки можна датувати 2-ю чвертю 16 ст.

Згідно спостережень дослідників, найбільш оригінальною частиною цих літописів є остання, починаючи від 1417 р. Тому мої виписки обмежені періодом від цього року до кінця літописів. Відомості, які нас цікавлять, в обох ізводах досить подібні; особливості Уваровського ізводу виділено кольором тла. Те, що є в Прилуцькому ізводі і нема в Уваровському – таож виділено кольором тла.

В лето 925 [1417]. Июля Преставися сын великого князя Иоанн.

В лето 925 [1417]. В то же лето бысть мор страшен […] В болезни той, полежавше с покаянием и с маслом, мнози же и **аггелскаго образа сподобившеся**, от житья отхожаху.

В лето 930 [1422]. Того же лета июля 11 преставися княгиня Настасия, князя Юриева Дмитреевича, во Звенигороде, а положена на Москве у Вознесения.

В лето 6933 [1425]. Месяца феврuария 27 день в 3 час нощи преставися благоверный и христолюбивый великий князь Василей Дмитреевичь.

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь великий Иван Михайловичь Тверьский, и **наречен в черньцех Иов**. И седе по нем сын его Александр, маия 21.

В лето 934 [1426]. Тое же осени преставися князь Андрей Володимеровичь и князь Семен Володимеровичь, **нареченный во иноцех Сава**, а положен у Троицы в Сергиеве монастыре.

В лето 934 [1426]. Тое же осени князь Ярослав Володимеровичь преставися, а положен в Архангеле на Москве.

В лето 935 [1427]. Тогда преставися князь Василей Володимеровичь и положен в Архангеле на Москве.

В лето 936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитреевичь.

В лето 6940 [1432]. Того же лета преставись князь Андрей Дмитревичь в Можайсце июня, и привезоша его на Москву, положиша его в Архаггеле.

В лето 949 [1441]. Того же месяца [септеврия] 22 преставися князь Дмитрии Юриевичь Красной. [І далі повість – загалом як у МЗ1492.]

В лето 956 [1448]. Того же лета преставись князь Василей Косой.

В лето 961 [1453]. Того же лета месяца июня 15 день преставися великая княгиня София Василиева Дмитриевичя **во мнишеском чину**, и положи того же дни в манастыре Вознесения на Москве, иде же и свекры ее, великая княгиня Евдокия, наречена в мнишеском чину Ефросиния.

В лето 961 [1453]. Того же лета месяца июля 23 день прииде весть к великому князю из Новагорода, на вечерни у великомученик Бориса и Глеба на Москве на Рве, что князь Дмитрий Шемяка умре напрасно в Новегороде, и положен в Юриеве монастыри, а пригонил с тою вестью подьячей Беда и оттоле бысть дияк.

В лето 964 [1456]. Тое же весны преставися князь великий Иван Рязаньский Феодоровичь **во иноческом чину Иона**.

В лето 969 [1461]. Месяца февраля преставися князь великий Борис Александровичь Тверский.

В лето 6970 [1462]. А в то время в пяток на Феодорове неделе князь великий, чая собе сухотныя болести, повеле жещи ся, яко же есть обычаи болящим [жещи ся] сухотою. И повеле [за]ставити зажигати труд на многых местех по многу, иде же и не бе ему никоее болезни, тогда бо и не чаяше того. Егда же [и] разгнишася раны оны, и бысть ему болезнь тяжка, и восхоте в черньци **пострищися, и не даша ему воли**, и в тои болезни преставися месяца марта [в] 27 день, в [день] субот[ний] в 3 час нощи. В утреи же день в неделю и погребен бысть в церкви архаггела Михаила на Москве. [Дуже подібно до МЗ1492, відмінності – в квадратних дужках.]

В лето 6971 [1463]. Во граде в Ярославле в монастыри святаго Спаса обретены быша мощи [благовернаго] Фе[о]дора Ростиславича [и] сынов его Констянтина и Давыда, под церковью в подклете, целы вси и ничим же врежены. Архимандрит же Христофор манастыря того взят их оттоле с великою честию и пренесе их во храм великаго Спаса и положи их в един гроб и ризы черническыа положи на них [новые], понеже бо **во мнишьском чину преставишася**. [Дуже подібно до МЗ1492, відмінності – в квадратних дужках.]

В лето 975 [1467]. Месяца апреля в 22 день, в 3 час нощи, преставися великая княгиня Мария первая великаго князя Ивана Васильевичя, дщи великаго князя Бориса Тверскаго, и положена в церкви Вознесения 24 марта. [Подібно до всіх літописів, які містять це повідомлення – ЄЛ, ТипЛ, МХ1492, Сим2Л, МЗ1493. Згадка про її батька міститься тільки у ТипЛ, але це не був такий секрет, щоб його не можна було знати незалежно. Характерною є добавка «первая» – запис зроблено уже після другого шлюбу Івана 3-го. В Уваровському ізводі запис скорочено.]

В лето 6981 [1472]. Того же месяца [сентеврия] в 12 день в суботу в 10 час дне преставися на Москве благоверныи и христолюбивыи князь Юрьи Васильевич […] и погребоша тело благоверного князя Георгия в церкви архаггела Михаила того же месяца в 16 день. [Дуже подібно до МЗ1492 та Сим2Л.]

Після статті 6985 року в Прилуцькому ізводу вміщено перелік князів, який типово уміщувався в кінці літопису. Після нього Прилуцький ізвод повертається до статті 6976 року. В Уваровському ізводі цього розриву немає.

В лето 6979 [1471]. Тое же зимы, марта в 23 день, преставися **княгиня инока** Марфа Ростовская и положены бысть в церкви Рожества святыя богородицы в монастыри ея.

В лето 6981 [1472]. Месяца септеврия 12 преставися благоверный и христолюбивый князь Юрий Васильевичь во граде Москве, в суботний день, и положиша его в церкви архангела Михаила.

В лето 6985 6986 [1477]. Тое же зимы, егда бысть князь великий в Новегороде, февраля 2 день, **пострижеся** великаа княгини Марья Василиева в черници у Вознесения на Москве, наречена бысть Марфа. [Рік у Прилуцькому ізводі помилковий – треба 6986 – 1478-й, як у МЗ1492 та в Уваровському ізводі.]

В лето 6989 [1481]. Тое же весны преставись благоверный и христолюбивый государь, добрый и ласковый князь Андрей Василиевичь Меншии.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися великий князь Рязанский Василей Ивановичь месяца генваря.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися великая княгиня великого князя Михаила Тверскаго.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися княгиня княжя Андреева Василиевича Елена, и положена на Москве у Вознесения в городе.

В лето 6994 [1485]. Того же лета, октября 4 день, Тогда преставися великая княгиня Мария, мати великаго князя Ивана Василиевича, а **наречены бысть во мнишеском чину** инока Марфа, **в черницах и в скиме** и положена бысть в церкви у Вознесения на Москве.

В лето 6998 [1490]. Месяца Тоя же зимы марта в 7 [день], с суботы на неделю в 8 час нощи, преставися благоверный и христолюбивый князь великий Иван, сын великого князя Ивана Васильевича всея Руси старейший, первыя его великие княгини Марьи, дщери великого князя Борисовы Александровича Тверскаго. И положиша и в церкви архаггела Михаила на Москве, идеже и прародители его лежат. [Майже дослівне повторення ТипЛ.]

В лето 6998 [1490]. Того же лета месяца июня 5, противу недели в 3 час нощи преставися дияк великого князя Василеи Момырев **в чернцех, в скиме** и наречен бысть Варсонофей, а в дьяцех был 20 лет без дву и 8 месяцев, а всех лет жил 60 без дву да полшестадесят днеи, и положен у Троици в Сергиевом монастыре июня в 7. [Чи не був він пов’язаний з літописною справою, що йому такий докладний некролог подали? 5 червня 1490 р. – дійсно субота. Близько до С2Л та ВПЛ.]

В лето 7002 [1493]. Тое же осени, ноября 6, преставися князь Андрей Василиевичь Болший, а седел на Москве в тюрме, на Казенном дворе великого князя, 2 года и 40 и 7 дние, и положиша во Архаггеле на Москве у северских дверей.

В лето 7002 [1494]. Того же месяца маия в 29 день, в четверг, привезоша с Волока князя Бориса Василиевича мертвово и положиша и в церкви архангела Михаила на Москве. [29.05.1494 р. – дійсно четвер.]

В лето 7002 [1494]. Того же месяца маия преставись князь Борис Василевич на Волоце; и привезоша его на Москву и положиша его в церкви архангела Михаила, месяца маиа 29, в четверг.

Доповнення до Прилуцького списку

В лето 7030 [1522]. Преставися бысть браговерный князь Иван Андреевичь Углецкой **в чернцех и во скиме** наречено ему имя Игнатей, и положен бысть у Спаса на Прилуце в монастыре в Дмитриевском чудотворцеве, месяца мая в 19 день, на память святаго священномученика Патрикея Пруского. [19 травня – дійсно день пам’яті св. Патрикія Пруського.]

В лето 7042 [1533]. Преставись благоверный и великий князь Василей Ивановичь всея Руси декабря в 3 день, **в черньцех и в скиме**, а наречено бысть имя ему Варлаам. Добрый и ласковый государь, и положен бысть во Архангеле на Москве.

В лето 7042 [1533]. Преставися князь великий Василей Ивановичь декабря в 4 день, противу Варварина дня, в 12 час нощи, **в чернечстве и в скиме**.

В лето 7078 [1570]. Того же лета не стало в животе князя Володимера Андреевичя.

Закінчення Уваровського ізводу

В лето 7008 [1500]. Тое же весны, маиа в 29, в пяток, в 3 час дни, преставись князь великий Иван Васильевичь Рязанский. [29.05.1500 р. – дійсно п’ятниця.]

В лето 7009 [1501]. Того же месяца, февраля в 19, преставися дщерь великого князя Ивана Василевича благоверная великая княгиня Феодосиа княж Василиева Даниловичя Холмского; и положиша ее во церкви Вознесения на Москве.

В лето 7009 [1501]. Тоя же весны, априля, на светлой неделе, преставись благоверная великая княгиня Анна Рязанская, сестра великого князя Ивана Васильевича.

В лето 7011 [1503]. Тоя же весны, априля 17, в пяток, на 9 часе дня, преставися благоверная великая княгиня Софиа великого князя Ивана Василевичя; и положиша ее во церкви Вознесения в городе на Москве. [17.04.1503 р. – понеділок; правильно у СЗЛ, ВПЛ – 7.04.1503 р., п’ятниця.]

В лето 7012 [1503]. Тое же осени преставися княгиня Улиана князя Бориса Василевичя, ноября.

В лето 7013 [1505]. Тое же зимы, генваря 18, в суботу, преставись великая княгиня Елена волошенка в нятстве великого князя Ивана Ивановичя; положиша ее в церкви на Москве Вознесениа. [18.01.1505 р. – дійсно субота.]

В лето 7014 [1505]. Тоя же осени октября 26, с понеделника на вторник, в 1 час нощи, преставись благоверный и христолюбивый князь великий Иван Василевичь […] и положиша тело во церкви новой святого и великого архаггела Михаила, ее же заложиша при своем животе в преименитом и славне граде Москве, иде же прародители его лежат. [26.10.1505 р. – неділя, не понеділок.]

В лето 7017 [1509]. Тоя же зимы, февраля 14, преставися благоверный князь великий Дмитрей Ивановичь всея Руси в нужди и в тюрме; и положиша тело его в церкви Архангела Михаила на Москве возле отца его, великого князя Ивана Ивановичя.

В лето 7021 [1512]. Тоя же осени приде весть к великому князю, что Жидимонт, король польский […] сестру великого князя королеву Александрову великую княгиню Елену велел поимати паном в Вилне да посадити в нятстве, и в той нужи ее не стало.

В лето 7021 [1513]. Тоя же зимы, февраля, преставись благоверная великая княжна Евдокия, Петрова жена царевичева, во вторник на Федоровой неделе, и положиша тело ее в Вознесении внутри города на Москве. [Федорова неділя – 6.02.1513 р. Вівторок – 8.02.1513 р.]

В лето 7026 [1518]. Того же лета, месяца июня 26, в суботу, в 2 час дни преставися благоверный князь Семен Ивановичь, брат великого князя Василиа, и положиша тело его в церкви архаагтела Михаила на Москве […] а на заутре, в неделю, погребоша тело его. [26.06.1518 р. – дійсно субота.]

Доповнення Уваровського ізводу за Синодальним списком № 645

В лето 7052 [1544]. Апреля в 24 день, на память святого мученика Савы Стратилата, преставись княгиня Олександра Вяземская **в черницах и в скиме**. А положена бысть у Олексея человека божия в Девиче монастыре на Москве; а роду она Оболенских князей.

В лето 7041 [1533]. Декабря в 4, на память святыя великомученицы Варвары, преставись благоверный и хрстолюбивй великий князь Василей Ивановичь всея Руси **во иноцех скимник Варлам**.

В плані змісту наші виписки показують, що Л72Я є типовим представником класу московських літописів кінця 15 – початку 16 ст., подібних між собою як солдатські чоботи. Для часу до кінця 15 ст. він досить подібний до МЗ1492, Сим2Л, ТипЛ; для початку 16 ст. – до С3Л, С2Л, ВПЛ. Найцікавішими є унікальні місцеві записи (1522, 1544 рр.), які не входять до складу основного тексту літопису. Цей приклад показує, що маленькі місцеві літописчики можуть містити цікавий для нашої теми матеріал.

Софійський 3-й літопис

Софійський перший літопис було опубліковано в 1851 – 1853 рр. в 5 – 6 томах ПСРЛ, але не зовсім щасливо. Видавці не до кінця розібрались у співвідношенні різних рукописів і поклали в основу Толстовський список (молодшого ізводу), в той час як списки Воронцовський, Карамзинський (старшого ізводу) та Царського були використані лише для варіантів. Користуватись цим виданням страшенно незручно.

З урахуванням цього С1ЛСІ було видано окремо й окремо був надрукований список Царського [Полное собрание русских летописей. Т. 39. Софийская первая летопись по списку И. Н. Царского. – М.: Наука, 1994 г. – 209 с.]. Оскільки цей останній літопис доведено до 1508 року, тобто на 90 років пізніше за С1ЛСІ, його слід було б називати Софійським 1-й літописом 4-го ізводу (рахуючи списки, доведені десь до 1448 р., як молодший (2-й) ізвод, доведені десь до 1478 р. – як наймолодший (3-й) ізвод). Я пропоную для нього спрощену назву **Софійський третій літопис**. Цей літопис особливо важливий тим, що він зберігся в оригіналі і пізніше був покладений в основу Воскресенського літопису.

В пошуках відомостей про постриження я переглянув цей літопис, починаючи з 1418 року – кінця С1ЛСІ.

В лето 6930 [1422]. Того же лета преставись благоверная княгини Анастасия княжа Юрья Дмитриевичя во Звенигороде, а положена бысть на Москве в манастыри святого Вознесения. [Докладніше в МЗ1492, Сим2Л.]

В лето 6931 [1423] Того же лета преставися князь великии Иван Михаиловичь Тверский. [Помилкова дата!]

В лето 6933 [1425]. Месяца февраля в 27 день в 3 часа нощи преставися христолюбивый великий князь Василей Дмитреевичь всея Руси, на второй неделе святого великого поста по зборе во вторник в 3 часа нощи. [Докладніше, ніж у МЗ1492, Сим2Л, але стисліше, ніж у С2Л. 27.02.1425 р. – дійсно вівторок і дійсно 2-й тиждень великого поста. Стаття виглядає неначе ультра-березневою, але може бути, що ця подія, котра сталась за два дні до кінця 6932-го березневого року, була приєднана до початку наступного, 6933 березневого року.]

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися благоверный князь великий Иван Михайовичь Тферьский, **нареченый во мнишеском чину Иев**. Того же лета месяца мая в 21 день седе сын его князь Александр на великом княженьи. [Так, як у МЗ1492 – Сим2Л.]

В лето 6940 [1432]. Того же лета преставися князь Андрей Дмитреевич Можаискыи. [В МЗ1492 – Сим2Л – трохи докладніше, найкраще – в С2Л.]

В лето 6942 [1434]. Того же лета преставися князь Юрьи Дмитреевичь на великом княжении на московском. [В МЗ1492, Сим2Л, С2Л цього запису нема, в ТипЛ – докладніше.]

В лето 6956 [1448]. Того же лета преставися благоверныи князь Василеи Юрьевич, брат князю Дмитрию. [В МЗ1492 – Сим2Л стилізовано інакше.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета преставися великая княгини София **в черницах** Вознесения июня 15. [Скоромовкою, але зміст той самий, що і в МЗ1492 – Сим2Л.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета князь Дмитри Юрьевичь Шемяка умре с отравы в Великом Новегороде. [Текстуально збігається із записами 3-го ізводу Н4Л, МЗ1493. Всі ці записи є, мабуть, скороченням докладної розповіді ЄЛ.]

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь великии Иван Федоровичь Рязанскыи. [Скорочення запису МЗ1492, Сим2Л або С2Л.]

В лето 6969 [1461]. Преставися князь великыи Борис Тферскыи февраля 18.

В лето 6970 [1462]. Князь же [Василь Васильович] повеле жещи у себе труд на хрепте болезни ради сухотныя, и с тех мест разболеся и преставися марта 27, на паметь святыя Матроны иже в Селуни. [Запис близький, але не тотожний С2Л. В МЗ1492 – Сим2Л значно докладніше. Пам'ять св. Матрони – дійсно 27.03.]

В лето 6975 [1467]. Преставися великого князя Ивана Васильевича княгини Мария Тверянка апреля 22, в 3 часа нощи, а князь великы был на Коломне. [Виглядає скороченням ТипЛ.]

В лето 6986 [1478]. Тоя же зимы февраля 2 великая княини Марья Василья Васильевичя **постnațижеся в черници**, в манастыре у Вознесения на Москве, и наречено бысть имя еи Марфа. [Скорочено проти Сим2Л – С2Л.]

В лето 6989 [1481], Тоя же весны июля в 5 день преставися благоверныи князь Андреи Васильевичь Меньшии в 4 часа дни, и положен бысть на Москве в Архаггеле. [Точно так, як у МЗ1492 – Сим2Л, навіть весна у липні!]

В лето 6991 [1483]. Генваря 7 день преставися князь великы Василеи Ивановичь Рязаньскыи в обедню. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6991 [1483]. Тое же весны апреля 2 преставия княгини Олена князя Андрея Васильевичя. [Так, як в Сим2Л, і відмінно від С2Л.]

В лето 6993 [1485]. Того же лета июля в 4 день преставися благоверная великая княини Марья, мати великого князя Ивана Васильевичя, **нареченнаа во мнишеском чину инока Марфа**, и положена бысть во церкви Вознесениа на Москве. [Точно так, як у Сим2Л.]

В лето 6998 [1490]. Тое же зимы месяца марта в 7 с суботы на неделю в 8 час нощи преставися благоверный великий князь Иван Ивановичь всея Руси, положен бысть в Архангеле. [Скорочення Сим2Л.]

В лето 7002 [1493]. Тое же осени ноября 6 преставися князь Андрей Васильевичь Болшой, а сидел на Москве на Казенном дворе великого князя два годи и 47 дни, и положиша его в церкви архаангела Михаила на Москве северных дверех. [Так як у С2Л, ТипЛ, Л72Я, тільки опущено слово «тюрма».]

В лето 7002 [1494]. Того же месяца маиа преставися князь Борис Васильевичь, и привезоша его на Москву, и положиша его в церкви архаггела Михаила месяца маия 29 в четверток. [Скорочення С2Л; від ТипЛ, Л72Я відрізняється більше.]

В лето 7008 [1500]. Тое же весны маиа в 29 в пяток в 3 час дни преставися князь великы Иван Васильевичь Рязаньскои. [Співпадає із записом С2Л, Л72Я.]

В лето 7009 [1501]. Того же месяца февраля 19 преставися тщерь великого князя Ивана Васильевичя благоверная княгиня Феодосиа, княж Васильева

Даниловичя Холмского. И положиша ее в церкви Вознесения на Москве. [Співпадає з Л72Я, і дуже близько до С2Л.]

В лето 7009 [1501]. Тои же весны апреля на Светлой неделе преставися благоверная великая княгиня Анна Рязанская, сестра великого князя Ивана Васильевичя. [Співпадає з Л72Я, і дуже близько до С2Л.]

В лето 7011 [1503]. Тое же весны априля 7 в пяток на 9 часе дни преставися благоверная великая княгиня София великого князя Ивана Васильевичя. И положиша ее в церкви Вознесенье в граде на Москве. [7.04.1503 р. – дійсно п'ятниця. В С2Л, Л72Я – помилково 17 квітня.]

В лето 7012 [1503]. Тое же осени преставися княгиня Ульяна князя Бориса Васильевичя ноября. [Співпадає із С2Л, Л72Я.]

В лето 7013 [1505]. Тое же зимы генваря 18 в суботу преставися великая княгиня Елена Волошенка великого князя Ивана Ивановичя, и положиша ее во церкви у Вознесения на Москве. [Скорочення запису С2Л, Л72Я.]

В лето 7014 [1505]. Тое же осени октевра 27 с понеделника на вторник в 1 час нощи преставися благоверный и христолюбивый князь великий Иван Васильевичь, государь всея Руси […] И положиша тело его во церкви новой святого и великого архангела Михаила, ее же заложи при своем животе, иде же прародители его лежат. [Практично співпадає із С2Л, Л72Я (тільки дата 26.10). В ТипЛ – 28.10. Думаю, правильно тут: 27.10.1505 р. – дійсно понеділок.]

Ми бачимо, що оригінальних відомостей в С3Л практично немає; в більшості випадків його записи в частині до 1492 р. слідують за МЗ1492 – Сим2Л, а в частині 1493 – 1508 рр. – є або повторенням, або скороченням записів С2Л, Л72Я. Хоча С2Л закінчена через 10 років після С3Л, вона донесла більше інформації.

Хронограф

Хронограф було опубліковано в 1911 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 22. Русский хронограф. Ч. 1. Хронограф редакции 1512 г. – Спб.: 1911 г. – 568 с.]. Історія Русі в ньому викладена дуже скорочено, натомість він містить цікаві для нашої теми паралелі з інших країн. Суцільний перегляд його тексту дав деякі плоди.

Глава 181. Царство Михаила Пафлагона. […] Царь убо Михаил […] придавляем и стужаем от стратси обычныя ему, во одежю облачися лучшую багреница, духовным чернилом ризы своя очернив, сиречь **вместо царския багряницы иноческие наложив** и к тишине притек от о многомятежного жития. [Владу ж передав цариці Зої та Михаїлу Калафату (1059 р.) Мабуть, це постриження треба вважати примусовим.]

Глава 184. Царство Исака Комнина. […] Сам же […] **одеся в ризы чернозначные** и истаяв себе житием и делы долготрудными, многоревностною и добродетельною кончиною житие скончевает. [1059 р.]

Глава 187. Царство Никифора Ватаниота. […] Первый же царь, Михаил, **черноносец бывает**, иноческим украшается образом, избавив себе многомятежных волн. [Простою мовою, Никифор Вотаніат обложив Михаїла 7-го Дуку у Нікеї і примусив його постригтися у ченці (1078 р.)]

Глава 192. О Серпском Саве. [Святий Сава мав брата – деспота Стефана Неманю.] Потом же брат его Стефан болен бысть и моляше **облещи его во**

иноческий образ. Святому же отлагающу и отшедшу в епископию, и посылает к нему Стефан со слезами, яко «уже, рече, не имаше мене видети в живых». Святый же иде со тщанием и обрете брата умерша и зело оскорбився и много помолився со слезами, воскреси брата и **облече его во иноческий образ** и причастив святым тайнам, паки уснути повеле […] И тако в руку архиепископлю, всем зрящим, предасть Богу дух Стефан краль, **нареченный во иноцех Симон** […]

Второе родословие [сербских деспот]. Волкан […] роди сына жюпана Димитриа, во **иноческом же святом образе Давыд**.

О взятии Владимеря [1238] […] Князи же Всеволод и Мсислав разумеша, яко наутрие взяту быти граду, внидоша вси в церковь святыя Богородица соборную, **вси постригошася во ангельский образ** от владыки Митрофана.

О убиении великого князя Юрья [1238] […] И всед на конь со братом своим Святославом и со братоничи своими с Василком Константиновичем и Всеволодом и с сущими с ним бояры, и соступишася с безбожными срацины. И бысть сеча велика. И ту убиен бысть на реце на Сити князь велики Юрьи и сущии с ним. Кирил же епископ идый из Бела езера, взят тело великаго князя и положи в Ростове в церкви святая Богородица.

В лето 756 [1248] преставися князь велики Ярослав Всеволодичь в Орде.

В лето 757 [1249]. Тогда убиен бысть князь великий Михайло Ярославичь Московьский на Поротве.

В лето 771 [1263] преставися князь великий Александр Ярославичь Невский **в черньцех и в схиме** и положен бысть в Володимери в Рожестве святыя Богородици.

В лето 779 [1271] преставися князь великий Ярослав Тверьский.

В лето 802 [1294] преставися князь великий Димитрие Александровичь **в черньцех и в схиме** на Волоце.

В лето 807 [1299] преставися князь великий Феодор Ярославский и Смоленский.

В лето 811 [1303] преставися князь великий Данило Александровичь Невского Московьский.

В лето 812 [1304] преставися князь великий Андрей Александровичь Невского Городецкий и Суздальский и Нижнего Новаграда.

В лето 826 [1318]. Убьен бысть князь Михайло Ярославичь во Орде.

В лето 831 [1323] преставися князь великий Юрьи Даниловичь во Орде.

В лето 846 [1338] убиен бысть во Орде князь великий Александр Михайловичь Тверьский с сыном своим Феодором.

В лето 848 [1340] преставися князь великий Иван Даниловичь Калита марта 31 и положен бысть на Москве во Архангеле.

В лето 861 [1353] преставися князь великий Семен Ивановичь апреля 23 и положен бысть в Архангиле, а после сорочин преставися брат его князь Андрей Ивановичь.

В лето 863 [1355] преставися князь Константин Васильевичь и положен бысть во Спасе в Новегороде Нижнем.

В лето 867 [1359] преставися князь великий Иван Ивановичь.

В лето 872 [1364] преставися великий князь Андрей Константиновичь Суздальский и положен бысть в Новеграде Нижнем подле отца.

В лето 892 [1384] преставися князь великий Суздальский Димитрие Константинович.

В лето 897 [1389] князь великий Димитрие Иванович преставися мая в 9.

В лето 907 [1399] преставися благоверный князь великий Михаил Александрович Тверский, **наречен во иноцех Матфей**.

В лето 925 [1417] преставися князь великий Иван Нижняго Новаграда, сын первый великого князя Василиа Димитриевичя, и положиша его на Москве во Архангиле.

В лето 933 [1425] февраля 7 на второй неделе во вторник великого поста преставися благоверный и христолюбивый князь великий Василие Димитреевичь всея Руси.

В лето 933 [1425] преставися князь великий Иван Михайлович Тверьский.

В лето 940 [1432]. Того же лета преставися князь Андрей Дмитреевичь Можайский.

В лето 942 [1434]. Того же лета преставися князь Юрьи Дмитреевичь на великом княжении на Московском.

В лето 949 [1441] [Повість про смерть Дмитра Юрійовича Красного – скорочена і трохи перефразована повість МЗ1492 – Сим2Л – Л72Я.]

В лето 969 [1461] преставися князь великий Борис Тверьский.

В лето 970 [1462] благоверный князь великий Василей Васильевич преставися марта 27, и положили его в Архангеле.

В лето 981 [1473] сентября 12 преставися князь Юрье Васильевичь.

В лето 989 [1481]. Тое же весны преставися благоверный князь Андрей Меньший июля в пятый.

В лето 998 [1490] преставися благоверный князь великий Иван Ивановичь всея Руси марта 7.

В лето 7002 [1493] преставися князь Андрей Васильевичь ноября в пятый, а сидел на Москве в полате на казенном дворе два году и 40 и 7 дней.

В лето 7002 [1494]. Того же лета преставися князь Борис Васильевичь, и привезоша его на Москву маия в 29 и положиша во Арангиле [sic!].

В лето 7015 [1506] месяца ноября преставися князь великий Иван Васильевичь.

В лето 7042 [1533] преставися князь великий Василие Иванович всея Руси месяца декабря в 4.

В лето 7044 [1536] преставися князь Георгие Ивановичь Дмитровьский месяця августа в третий.

Закінчення Хронографа за Погодінським списком

[1452]. Того же лета преставися благоверная княгиня Анастасия Тверская.

В лето 6961 [1453]. Того же лета, июня в 13 день, преставися благоверная великая княгиня София, **нареченя во мнишском чину Синклитиа.**

В лето 6961 [1453]. Того же лета преставися князь Дмитрей Юрьевичь Шемяка в Новегороде в Великом и положиша его у церкви святого Георгия.

В лето 6970 [1462] марта 28 день преставися благоверный и христолюбивый великий князь Василей Васильевичь всея Руси в суботу в 3 час нощи, во утрия же в неделю и погребен бысть в церкви архангела Михаила на Москве.

В лето 6971 [1463] во граде Ярославле в монастыре святого Спаса обретены быша мощи благовреного великого князя Феодора Ростиславича и сынов его

Константина и Давыда под церковью тою в подклете целы все и ничим не врежены. Архимандрит же Христофор монастыря того взят их оттоле с великою честию и принесе иэ во храм великого Спаса и положи их во един гроб и ризы чернеческия положи на них, понеже бо **во мнишеском чину преставися**.

В лето 6975 [1467], апреля 22 день, в 3 час нощи, преставися великая княгиня Мария и положена в церкви Вознесения в 24 день апреля.

В лето 6981 [1472], месяца сентября во 12 день, в суботу в 10 час дни, преставися на Москве благоверный и христолюбивый князь Юрьи Васильевичь […] и погребоша тело его, благоверного князя Георгия, в церкви архангела Михаила того же месяца в 16 день.

В лето 6989 [1481], Тое же весны преставися благоверный и христолюбивый государь добрый и ласковый князь Андрей Васильевич Меньшой.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися великий князь Рязанский Василей Ивановичь, генваря.

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися великая княгиня великого князя Михаила Тверского.

В лето 6991 [1483]. Тое же весны преставися княж Андреева Васильевича Елена.

В лето 6998 [1490], марта в 7 день, в 8 час нощи, в субботу на неделю, преставися благоверный и христолюбивый князь великий Иван Иванович всея Руси и положен бысть в Архангеле.

В лето 7002 [1493]. Тое же осени, ноября в 6 день, преставися князь Андрей Васильевичь, а сидел в тюрьме на Москве на Казенном дворе, два года и 47 дней. И положиша его у Архангела на Москве, у северских дверей.

В лето 7002 [1494]. Того же лета, маиа, преставися князь Борис Васильевич Вологодский [треба – Волоцький] и привезоша его на Москву и положиша в церкви во Архангеле Михаиле.

В лето 7008 [1500]. Тое ж весны преставися князь великий Иван Васильевич Рязанский.

В лето 7009 [1501] преставися дщерь великого князя Феодосья, княж Васильева княгиня Холмского.

В лето 7011 [1503] преставися благоверная и великая княгиня Софья, великого князя Ивана Васильевича всея Руси.

В лето 7012 [1503]. Того же лета, ноября, преставися княгиня Ульяна, княж Борисова Васильевича Вологотского [треба – Волоцького].

В лето 7013 [1505]. Тое же зимы, генваря, преставися великая княгиня Ивана Ивановича Волошенца Елена.

В лето 7014 [1505]. Тое же осени, октября в 27 день, преставися благоверный князь великий Иван Васильевич всея Руси.

В лето 7017 [1509]. Тое ж зимы, февраля, князь великий Дмитрий Иванович внук в нуже и преставися в тюрме.

В лето 7021 [1513]. Тое же зимы, февраля, преставися великая княжна Елена, Петрова жена, царевичева. [Треба – Євдокія; Олена теж була – дружина короля Олександра.]

В лето 7026 [1518]. Того ж лета, июня в 26 день, преставися брат великого князя князь Семен Иванович.

В лето 7029 [1521], февраля в 14 день, преставися князь Дмитрей Иванович, брат великого князя.

В лето 7042 [1533] [Великий князь Василий Иванович] приехал на Москву болен ноября в 20 день, в неделю, и преставися на Москве в Варварин день **в чернцех и в скиме**, и положен бысть во Архангеле на Москве, наречен в монашеском чину Варлам.

В лето 7044 [1536], августа в 3 день, преставися князь Юрьи Иванович в тюрьме.

В лето 7046 [1537], декабря, преставися князь Андрей Иванович на Москве во опале.

В лето 7046 [1538]. Того же лета, апреля в 3 день, преставися великая княгиня Елена, положена бысть у Вознесения на Москве.

Закінчення Хронографа за Синодальним списком

В лето 7013 [1505]. Преставися благоверный и христолюбивый великий князь Иван Васильевич всея Руси, рекомый Тимофей. [Більше ні один літопис його Тимофієм не звав.]

За змістом Хронограф різко поділяється на дві частини. Перша – власне хронографічна – доведена до падіння Константинополя в 1453 р.; вона розбита на глави відповідно до правління візантійських імператорів, і події історії Сербії та Русі синхронізовані з цими правліннями. Друга частина – від 1453 р. – є типовим московським літописом.

Звістки з історії Русі показують виразний інтерес укладача саме до Москви, все інше сильно скорочено. В цілому наші виписки вказують на близькість цього літопису до МЗ1493 чи подібного до нього скороченого зводу, хоча у Хронографі ми бачимо і такі звістки, яких немає в МЗ1493 (але вони є в інших літописах). Стаття 1467 року Погодінського списку згадує Василя Єрмоліна і мабуть свідчить про знайомство із ЄЛ.

Софійський 2-й літопис

Софійський другий літопис укладено в Москві на початку 16 ст. [Полное собрание русских летописей. Т. 6, вып. 2. Софийская вторая летопись. – М.: Языки русской культуры, 2001 г. – 8, 240 с.]. Він зберігся у двох списках, один з яких – Архівський – вважається оригіналом літопису. Початок літопису втрачено, він починається з півслова в статті 1397 р. і закінчується статтею 7025 (1517) року. Цей важливий літопис використано повністю.

В лето 6806 [1398]. Того же лета преставися благоверный князь Михайло Тферский Александрович, **восприим мнишеский чин**, и положен бысть во святом Спасе.

В лето 6806 [1398]. Преставление князя Михаила Тферского. [Ця повість дуже подібна до С1ЛСІ та інших літописів, залежних від неї. Обидва записи містяться тільки у Воскресенському списку. Таке саме подвоєння мають С1ЛСІ та Н4Л.]

В лето 6907 [1399]. Преставися великая княини марта 17 Мария, **во мнишеском чину наречена Фетиниа**, и положена в монастыри у Спаса на Москве. [Подібно до ТЛ, але дата там – 27.03.]

В лето 6808 [1400]. Того же лета августа 26 преставися князь Михайло Тферьский, **нареченный во мнишеском чину Матфей**, и положен во Спасе. [Цей запис – в Архівському списку С2Л.]

В лето 6910 [1402]. Тое же зимы марта 27 преставися князь Иван Всеволодичь Тферьский, положен во Спасе. [Скорочення МЗ1492 – Сим2Л.]

В лето 6910 [1402]. Того же лета июля 5 преставися Олег Рязаньский, Яков нареченный в святом крещении, **в чернечестве Иоаким**, положен на Солотще. [Незначне скорочення МЗ1492 – Сим2Л.]

В лето 6910 [1402]. Князь Семен Дмитреевичь поехал на Вятку со кяинею и з детьми болен ужо бяше пребыв тамо пять месяць, преставися декабря в 21. [Так в Архівському списку – скорочення МЗ1492; у Воскресенському списку цей запис стилізовано подібно до С1ЛСІ, і дата так само – 6913 р.]

В лето 6912 [1404]. Того же году преставися князь Олександр **Костянтинович** Ростовскии, наречен во мнишеском чину Андреи, **июня 9**. [Виділено екстраваганції проти запису МАЛ (там – 19 червня, думаю в С2 описка).]

В лето 6915 [1407]. Того же лета июня 7 преставися великая княгиня Евдокия, **нареченная во мнишеском чину Ефросиния**, и положена бысть в монастыре у Вознесения, иже сама заложила. [Скорочення МЗ1492.]

В лето 6918 [1410]. Того же лета преставися князь Владимер Ондреевичь месяца маия 14, положен во Архааггеле на Москве на плащади. [Подібно до С1ЛСІ – МЗ1492, але там немає точної дати.]

В лето 6925 [1417]. Преставися сын великого князя Ивана Васильевича Новагорода Нижнего на пути, едучи с Коломны, и привезоша на Москву и положиша во святом Архааггеле на площади. [Загалом подібно до МЗ1493, але ще гірша плутанина.]

В лето 6933 [1425]. Преставися князь велики Василеи Дмитреевичь на Москве февраля 27 3 час нощи, седи на великом княжении лет 36, преставися на вторoи недели по Зборе, и положиша его во церкви архааггела Михаила на плащади. [Так, як у С3Л.]

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь Иван Михайлович Тверьский, **во мнишеском чину нареченный Иев**, и по нем седе внук его князь Борис Александрович маия 21. [Загалом так, як у МЗ1492 – Сим2Л – С3Л, але проминено нетривале князювання Олександра Івановича.]

В лето 6934 [1426]. Тое же осени преставися князь Андреи Володимерович и князь Иван Васильевичь Ярославскии, и князь Семен Володимерович, **в черньцех наречен** Сава, а положен у Троици, и Ярослав Володимерович, положен во Архааггеле на площади на Москве. [Андрій, Семен та Ярослав – сини Володимира Андрійовича Серпуховського. В інших літописах тут невдале скорочення, так що Андрій став ченцем Савою. Правильно, але стисліше – в Л72Я.]

В лето 6935 [1427]. Мор же велик бысть во всех градех руских, мерли прыщом. Тогда преставися князь Василеи Володимерович, а положен во Архаггеле на плащади. [Подібно до МЗ1492.]

В лето 6936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитреевич во граде Дмитрове, и положиша его на Москве в церкви архааггела Михаила на площади. [Ця звістка – найдокладніша, в усіх інших літописах – скорочено.]

В лето 6940 [1432]. Преставися князь Ондрей Дмитреевич Можаискии июля 9 и положен бысть на Москве в церкви архангела Михаила на площади. [Тут є точна дата, якої нема в МЗ1492 – Сим2Л – Л72Я.]

В лето 6942 [1434]. И в то время преставися князь Юрьи.

В лето 6949 [1441] месяца сентября 22 преставися благоверныи князь Дмитреи в Галиче, и привезоша его на Москву и положиша его во Архааггеле на площади. [Нема повісті, але трохи докладніше, ніж у ЄЛ.]

В лето 6961 [1453], месяця июля 23 прииде весть к великому князю из Новагорода на вечерни у великомученик Бориса и Глеба на Москве на рве, что князь Дмитреи Шемяка умре напрасно в Новегороде и положен в Юрьеве манастыри, а пригонил с тою вестью подьячеи, бысть оттоле дьяк. [Скорочення МЗ1492 – Л72Я.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета месяца **июня 13** преставися благоверная княиня великая Софья **во мнишеском чину** и положены бысть на Москве в манастыре у святого Вознесениа в городе.

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь Иван Федорович Рязанскыи, нареченъ **во мнишеском чину Ивана**. [В МЗ1492 – Сим2Л правильно – Іона.]

В лето 6969 [1461]. Тое же зимы преставися князь Борис Александрович Тверскии. [В МЗ1492 – Сим2Л – Л72Я трохи докладніше.]

В лето 6970 [1462]. Князь велики [Василь Васильович] повеле жещи у себе труд на хрепте болезни ради от сухотнои, и с тех ран разболеся и преставися марта 27, княжив лет без очию 16, а всех лет княжения его 36 лет […] И положен во церкви архангела Михаила на площади. [Найбільше подібно до МЗ1492.]

В лето 6971 [1463]. Во граде Ярославле в манастыре святого Спаса лежаху три князи, князь же великий Федор Ростислович Смоленскиый и Ярославскыи, да сын его Костентин, да внук его Давыд, во церкви святого Спаса на верх земли. Сам же князь великы Федор велик человек ростом был, и те у него Костянтин да Давыд под пазухами лежали, занеже меншии его ростом, лежашу же в новом гробе. Свещахуся игумен и все священницы соборных церквей в Ярославли, да сшедшесь положат их с честию туто же во церкви на том же месте. И старейшины града возвестиша о том князю Олександру Ярославскому… [і далі оповідання про чудеса від мощів, але згадки, що князі були ченцями – немає. Це оповідання повністю відмінне від схожих між собою оповідань інших літописів. Додаткове оповідання про чудеса від цих новоявлених святих – під 6975 роком.]

В лето 6975 [1467] месяца апреля в 25 день в 3 час нощи, преставися великая княиня Мария великого князя Ивана Васильевича от смертнаго зелия […] и положена бысть во церкви святого Вознесения на Москве. [Звістка є в усіх літописах, але думка про отруту – тільки тут.]

В лето 6979 [1471]. Тое же зимы марта в 23 преставися княиня **инока** Марфа Ростовская и положена бысть во церкви Рождества святыя богородици в манастыри ея. [Точно як у Л72Я, дуже подібно до ТипЛ.]

В лето 6980 [1472]. А князь Юрии разболеся и умре месяца сентевриа 13, и положиша его во церкви архаангела Михаила на плащади. [В МЗ1492 – Сим2Л – 12.09, докладніше.]

В лето 6980 [1472]. Того же лета месяца июля обретоша во церкви святаго Спаса княиню Марию великаго князя Семена Ивановича, нареченною во мнишеском чину Фетинию, в теле не врежену ничем, толика ризы истле. И посла

князь велики по игумению олексеевскую и повеле ея облещи во все новые ризы мнишеские, и облече ея. [Нема в інших літописах.]

В лето 6986 [1478]. Февраля 2, в недели на понедельник, великая княгини Мариа Василья Васильевича **пострижеся** нощи тоа в черници на своем дворе на Москве, а стригл ее игумен Кирилова монастыря и нарече еи имя Марфа. [Точно як у МЗ1492 – Сим2Л.]

В лето 6889 [1481]. Тое же весны преставися благоверный князь Ондреи Васильевич Меньшои и положен во Архангеле. [Скорочення МЗ1492 – Сим2Л.]

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися велики князь Резаньскии Василеи Иванович генваря. [Так, як у більшості літописів.]

В лето 6991 [1483]. Тое зимы преставися великая княини великого князя Михаила Тферскаго. [Так, як у ТипЛ – Л72Я – Хронографі. Докладніше – у ТверЛ.]

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися княж Ондреева княини Васильевича Елена и положена на Москве у Вознесенья в монастыре во граде. [Подібно до ТипЛ – Л72Я – Хронографа, але докладніше.]

В лето 6993 [1485]. Тогда преставися великая княини Марфа, мати великого князя, **в черницах и в скиме**, и положена у Вознесениа на Москве, идеже постриглася. [Найбільш подібно до Л72Я.]

В лето 6998 [1490]. Тое же зимы месяца марта в 7, с суботы на неделю в 8 час нощи, преставися благоверныи и христолюбивыи великии князь Иван Ивановичь всеа Русии, стариишии, первый его великия княини Марии, дочери великого князя Бориса Александровича, и положиша его в церкви архаггела Михаила на Москве. [Дуже близько до ТипЛ – Сим2Л – МЗ1493 – Л72Я.]

В лето 6998 [1490]. Того же лета месяца июня в 5, противу недели в 3 час нощи преставися дияк великого князя Василеи Момырев **в чернцех и в скиме** и наречен бысть Варсонофей, а в дьяцех был 18 лет 8 месяцев, а всех лет жил 58 да полшестадесят днеи, и положен у Троици в Сергиевом монастыре июня в 7. [Перифраза запису Л72Я.]

Лета 7002 [1494]. Тое же осени ноября в 6 преставися князь Ондреи Васильевич Болшии, а сидел в тюрьме на Москве на Казенном дворе великого князя два году и 47 днеи. И положиша его в церкви архаггела Михаила на Москве у северных дверей. [Так, як у ТипЛ – МЗ1493 – Л72Я – Хронографі.]

В лето 7002 [1494]. Того же месяца маиа преставися князь Борис Васильевич на Волоке, и привезоша его на Москву, и положиша его в церкви архаггела Михаила месяца маиа 29, в четверг. [Подібно до ТипЛ, МЗ1495, Л72Я, С3Л, Хронографа.]

В лето 7007 [1499]. А князя Ивана Юрьевича [Патрикеєва Іван 3-й] пожаловал от казни, отпустил его в чернци к Троици, а сына его князя Василья Ивановича Кривого отпустил в Кирилов монастырь на Белоозеро.

В лето 7008 [1500]. Тое же весны маиа в 29, в пятницу, в 3 час дни преставися князь велики Иван Васильевич Рязанскыи. [Співпадає з Л72Я – С3Л.]

В лето 7009 [1501]. Того же месяца февраля в 19 преставися дочь великого князя Ивана Васильевича благоверная великая княжна Феодосиа княжо Васильева Даниловича Холмского, и положиша ея в церкви Вознесениа на Москве. [Дуже подібно до Л2Я – С3Л.]

В лето 7009 [1501]. Тоя же весны на Светлой недели преставися благоверная великая княини Анна Рязаньского, сестра великого князя Ивана Васильевичя. [Дуже подібно до Л2Я – С3Л. 11.04.1501 р. – Пасха.]

В лето 7011 [1503]. Тоя же весны апреля 17, в пятницу, на 9-м часу дни преставися благоверная и великая княини Софья великого князя Ивана Васильевича, и положиша ея в церкви Вознесениа во граде на Москве. [Дата, як і у Л72Я – помилкова; правильно – 7.04.1503 р. – у С3Л, ВПЛ.]

В лето 7012 [1504]. Тоя ж осени преставися княини Ульяна княж Борисова Васильевича ноября. [Співпадає з Л72Я, С3Л.]

В лето 7013 [1505]. Тое же зимы генваря в 18, в суботу, преставися великая княини Елена Волошанка в нятстве, великого князя Ивана Ивановича. Положиша ея в церкви Вознесениа на Москве. [Співпадає з Л72Я.]

В лето 7013 [1504]. Тоя же осени октебра 26, с понеделника на вторник в 1 час нощи, преставися благоверныи и христолюбивыи князь великии Иван Васильевич государь всея Руси […] И положиша тело его в церкви новои святого архангела Михаила. [Досить подібно до Л72Я, С3Л, але рік помилковий.]

В лето 7017 [1509]. Тоя же зимы февраля 14 преставися благоверныи князь великии Дмитреи Иванович всея Руси в нужде и в турме, и положиша тело его в церкви архангела Михаила на Москве возле отца его великого князя Ивана Ивановича. [Точно як у Л72Я.]

В лето 7021 [1513]. Тоя же зимы февраля преставися благовернаа великаа княжна Евдокиа, Петрова жена царевичева, в вторник на Федорове недели, и положиша тело ея в Вознесении внутри града на Москве. [Точно як у Л72Я.]

В лето 7025 [1517]. Того же лета месяца июня 26, в суботу, в 12 час дни преставися благоверныи князь Семен Иванович, брат великаго князя Василья, и положише тело его в церкви архаггела Михаила на Москве. [Дуже подібно до Л72Я, але там рік правильний – 7026.]

В цілому С2Л є авторитетним джерелом, хоча й зв’язаним досить тісно з московськими літописними зводами 4 чв. 15 – поч. 16 ст. Тих зводів було написано немало, і природно, що всі вони подають загалом одну й ту саму інформацію, відрізняючись нюансами трактування подій. Тому не дивно, що унікальних звісток по нашій темі цей літопис не містить

Деякі записи його зіпсовані гірше, ніж у попередніх літописах. Разом з тим, він містить багато дрібних деталей, цікавих для нас, яких немає в інших літописах.

Іоасафівський літопис

Іоасафівський літопис дійшов до нас у єдиному списку, написаному в 1520-40-х роках, який в сер. 16 ст. належав московському митрополиту Іоасафу. Він охоплює події 1437 – 1520 рр. В частині до 1478 р. літопис загалом близький до МЗ1492. Дослідники вважають, що ІфЛ був важливим джерелом для Никонівського літопису, і від 6961 р. НикЛ дуже тісно слідує за ІфЛ. Іоасафівський літопис використано за виданням 1957 р. [Иоасафовская летопись. – М.: изд. АН СССР, 1957 г. – 240 с.]. Цей літопис переглянуто в повному обсязі.

В лето 6949 [1441]. Повість про смерть князя Дмитра Юрійовича Красного. [Загалом подібна до МЗ1492.]

В лето 6956 [1448]. Того же лета преставися князь Василий Косой.

В лето 6691 [1453]. Того же лета июня 15 преставися великая княгиня София Васильева Дмитриевича **во мнишеском чину** и положена того же дня в монастыри Вознесения на Москве, иде же и свекры ее великая княгиня Евдокия, нареченная во мнишеском чину Еуфросиния. [Як у МЗ1492, тільки число інше.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета месяца июля 23 приде весть к великому князю из Новагорода на вечерни у великого мученика Бориса и Глеба на Москве на рве, что князь Дмитрий Шемяка умре напрасно в Новегороде и положен в Юрьеве манастыре, а пригонил с тою вестью подьячеи Беда Василий. [Дуже близько до МЗ1492.]

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь великий Иван Федорович Рязанский **в черньцех**, и наречен бысть Иона. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6969 [1461]. Месяца февраля преставися князь великий Борис Александрович Тферский. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6970 [1462]. И в то же время в пяток на Федоровой неделе князь велики чаял себе сухотной болести, повеле жещися, яко же есть обычаи болящим сухотною. И повеле ставити, зажигал труд тои на многых местех по многу, иде же и не бе ему никоея болезни, тогда бо и не чюяше того. Егда же разгнишася раны оны, и бысть ему болезнь тяжка, и **восхоте в черньци постричися, и не даша ему воли**. И в тои болезни преставися месяца марта 27 день в суботу в 3 час нощи. В утреи же день в неделю и погребен бысть в церкви архаггела Михаила на Москве. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6971 [1463]. Во граде в Ярославле в монастыре святаго Спаса обретены быша мощи князя Федора Ростиславича и сынов его Констянтина и Давыда под церковью тою в подклете, целы вси и ничим же врежены. Архимандрит же Христофор монастыря того взят их оттоля с великою честью и принесе их во храм великого Спаса и положи их во един гроб и ризы черническыа новы положи на них, понеже бо **во мнишьском чину приставишася**. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6973 [1465]. Априля 22 в 3 час нощи преставися великаа княгини Мария Тверянка и положена в церкви Вознесениа в 24. [Дуже близько до МЗ1492, включаючи помилковий рік.]

В лето 6981 [1472]. Того же месяца [вересня] во 12 день, в суботу в 10 час дне преставися на Москве благоверныи и христолюбивыи князь Юрьи Васильевич […] и погребоша тело благоверного князя Георгия в церкви архаггела Михаила того же месяца в 16 день. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6989 [1481]. Тое же весны месяца июля в 10 день преставися благоверныи князь Андрей Васильевич Меньшой в 4 час дни и положен бысть на Москве в церкве Архангеле. [Дуже близько до МЗ1492, тільки помилкова дата – як в НЛД.]

В лето 6991 [1483]. Генваря в 7 преставися князь великий Василий Иванович Рязанский в обедню. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6991 [1483]. Тои же весны апреля во 2 преставися княгыня Елена князя Андрея Васильевича. [Дуже близько до МЗ1492.]

В лето 6993 [1485]. Того же лета июля в 4 преставися благоверная великая княгини Мария, мати великого князя Ивана Васильевича, **нареченная во мнишеском чину инока Марфа**, и положена бысть в церкви Вознесения на Москве. [Точно як у Сим2Л.]

В лето 6998 [1490]. Тоя же зимы марта в 7 с суботы на неделю в 8 час нощи преставися благоверныи и христолюбивыи князь великии Иван, сын великого князя Ивана Васильевича всея Руси стареишии, и положиша и в церкви архааггела Михаила на Москве. [Щось середнє між трохи докладнішими записами Сим2Л – Л72Я та трохи коротшими – С2Л – ВПЛ.]

В лето 7008 [1500]. Тое же весны маиа в 29, в пятницу, в 3 час дни преставися князь велики Иван Васильевич Рязанскыи. [Співпадає з Л72Я – С3Л – С2Л.]

В лето 7009 [1501]. Того же месяца февраля в 19 преставися дщерь великого князя Ивана Василевича благоверная великая княгиня Феодосиа княж Василиева Даниловичя Холмского; и положиша ее во церкви Вознесения на Москве. [Співпадає з Л72Я – С3Л – С2Л.]

В лето 7009 [1501]. Тоя же весны, апреля, на светлой неделе в среду, преставись благоверная великая княгиня Анна Рязанская, сестра великого князя Ивана Васильевича, в 6 час дни. [Подібно до Л72Я – С3Л – С2Л – ВПЛ, але тут маємо важливі хронологічні уточнення – в середу світлого тижня, 14.04.1501 р.]

В лето 7011 [1503]. Тое же весны, апреля 7, в пяток, на 9 часе дня, преставися благоверная великая княгиня Софиа великого князя Ивана Василевичя; и положиша ее во церкви Вознесения в городе на Москве. [Співпадає з С3Л – ВПЛ повністю, від Л72Я – С2Л відрізняється датою (тут правильно, в Л72Я помилково).]

В лето 7012 [1504]. Тое же осени преставися княгиня Ульяна князя Бориса Васильевичя ноября. [Співпадає з Л72Я – С3Л – С2Л.]

В лето 7013 [1505]. Тое же зимы генваря в 18, в суботу, преставися великая княини Елена Волошанка в нятстве, великого князя Ивана Ивановича. Положиша ея в церкви Вознесениа на Москве. [Співпадає з Л72Я – С3Л – С2Л.]

В лето 7014 [1505]. Тоя же осени октября 27, с понеделника на вторник, в 1 час нощи, преставися благоверный и христолюбивый князь великий Иван Василевичь […] и положиша тело во церкви новой святого и великого архаггела Михаила, ее же заложиша при своем животе в преиментиом и славне граде Москве, иде же прародители его лежат. [Співпадає з С3Л повністю, а з Л72Я – С2Л має тільки розбіжність в даті.]

В лето 7017 [1509].Тоя же зимы февраля 14 преставися благоверныи князь великии Дмитреи Иванович всея Руси в нужи, в тюрме, и положиша тело его в церкви архангела Михаила на Москве возле отца его великого князя Ивана Ивановича. [Точно як у Л72Я – С2Л, дуже близько до ВПЛ.]

В лето 7021 [1512]. Тоя же осени приде весть к великому князю, что Жихдимонт, король польский […] сестру великого князя королеву Александрову великую княгиню Елену велел поимати паном в Вилне да посадити в нятстве, и в той нужи ее не стало. [Точно як у Л72Я.]

В лето 7021 [1513]. Тоя же зимы, февраля, преставися благоверная великая княжна Евдокия, Петра царевича жена, во вторник на Федоровой неделе, и положиша тело ее в Вознесении внутри города на Москве. [Точно як у ВПЛ, а від Л72Я – С2Л відмінності чисто стилістичні.]

В лето 7026 [1518]. Того же лета, месяца июня 26, в суботу, в 12 час дни преставися благоверный князь Семен Ивановичь, брат великого князя Василиа, и положиша тело его в церкви архааггела Михаила на Москве. [Дуже подібно до Л72Я – С2Л – ВПЛ.]

В плані змісту ІфЛ **для нашої теми** не містить нічого нового та істотного: він дуже тісно слідує за МЗ1492 аж до його кінця, а далі слідує московським літописам поч. 16 ст. – Л72Я, С2Л, С3Л.

Тверський літопис

Тверський літопис використано за публікацією 2000 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 15. Рогожский летописец. Тверской сборник. – М.: Языки русской культуры, 2000 г. – 432 с.]. Це – пізній літопис дуже складного формування. В початковій частині (до 1285 року) він містить ростовський літописний звод, близький до Єрмолинського та Львівського літописів, із значними запозиченнями з Новогородського 1-го літопису. В частині за 1285 – 1375 рр. він близький до Рогозького літописця. Наступна частина літопису доведена до 1402 р., після якої зроблено новий заголовок і дано короткий огляд історії тверських князів від Ярослава Ярославича (помер 1271 р.) до Івана Михайловича, який почав правити в 1399 р. Далі подано літопис за 1402 – 1499 рр., в якому переважають місцеві тверські записи.

Цей літопис був переписаний в Ростові в 1534 р. – до цього часу і слід відносити об'єднання його ростовських та тверських частин. Десь на початку 17 ст. рукопис потрапив в Україну, власне, до Києва (вивезений козаками Сагайдачного з московського походу 1618 р.?) і був двічі переписаний в 1630-х роках, третій список зроблено також в Києві бл. 1681 р.

Стосовно давньоруських часів літопис подає дуже багато екстраваганцій порівняно з давніми літописами, і більшість з них (або й усі вони) мусять вважатись **вигадками** 16 ст.

Безпосередньо нашої теми стосується наступна фантазія під 6496 / 988 роком. В цій довгій статті дано окремий заголовок «О Рогнеде», де Володимир оголошує своїй жінці, що тепер він християнин і йому личить мати тільки одну жінку (Анну). Рогніда на це відповіла: «Не хощу раба быти земному цару ни князю, но уневеститися хощу Христови, и **восприму аггельскый образ**». «Рогнедь же сиа изрекши, **пострижеся во мнишеский образ**, наречено бысть имя ей Анастасия» [стб. 113].

Ось записи нашої зведеної таблиці, які повністю або скорочено представлені у Тверському літописі: 6691 р. Ольга; 6713 р. Марія; 6714 р. Михалко (з Н1ЛМІ); 6727 р. княгиня Констинтинова; 6729 р. Твердислав; 6755 р. Константин; 6761 р. Святослав; 6766 р. Олег; 6771 р. Олексндр; 6772 р. Андрій; 6777 р. Дмитро; 6779 р. Ярослав; 6784 р. Василь; 6784 р. Марія; 6802 р. Дмитро; 6814 р. Андрій; 6849 р. Іван; 6861 р. Семен; 6863 р. Костянтин; 6867 р. Іван; 6897 р. Дмитро; 6899 р. Ульяна; 6900 р. Борис; 6910 р. Олег; 6943 р. Юрій; 6961 р. Дмитро Шемяка; 6993 р. Марія; 6998 р. Іван.

Записи за 2 пол. 13 – поч. 15 ст. виглядають скороченнями відповідних записів Троїцького літопису. Особливо добре це видно на прикладі Оксинії (6820 / 1312 р.), запису про смерть якої нема в інших літописах. Також про постриження і смерть Данила Феофановича Троїцький літопис повідомляє під 1393 р., а Тверський – під 1377 р. у повісті про смерть митрополита Олексія. Також тільки Троїцький літопис подає звістку про смерть князя Федора Молозького (6916 / 1408 р.), яка в скороченому вигляді читається у Тверському літописі.

Далі ми випишемо тільки такі записи, які не мають відповідників у давніших літописах (ігноруючи стилістичні розбіжності).

В лето 6710 [1202]. Того же лета преставися Михалокова княгины, августа 5, **наречена в черьнечестве** Феврония, и положена бысть у святей Богородици в Суздале.

А що з цього приводу кажуть класики?

Лаврентіївський літопис: Того лета преставися княгыни Михалкова Февронья **месяца августа в 5 день** на имя святого мученика Евсегния и положена бысть в церкви святыя Богородица в Суздале.

Літописець Переяслава Суздальського: Того лета преставися княгыни Михалкова Феврония на память святого мученика Евсигения и положена бысть в церкви святыя Богородица в Суждали.

У Радзивилівському літописі цієї звістки немає.

Пам'ять св. Євстигнея – справді 5 августа, тому доповнення в Лаврентіївському літописі може вважатись енциклопедичною довідкою пізнішого редактора. Відомостей про постриження Февронії давні літописи не дають, і цю екстраваганцію Тверського літопису слід вважати невдалим здогадом автора 16 ст.

В лето 6736 [1228] **месяця генваря 6,** постригся в схиму князь Володимерь Всеволодичь, и преставися, и пожожен бысть в церкви святыя Богородици Златоверхой. [В ЛЛ – 6735 рік, без місяця і дня. Тут і далі жирним виділяємо надлишкові відомості ТверЛ проти ЛЛ.]

В лето 6736 [1228]. Тоя же **зымы** Мьстислав Мьстиславичь Торопецкий **княжи в Галичи, иде из Галича Киеву, и на пути разболеся,** и пострижеся в схиму, и преставися.

В лето 6736 [1228]. Того же лета преставися князь Давыд Муромский в черньцех и в схиме.

В лето 6736 [1228] Князь **Константин-**Святослав отпусти княгыну свою по совету, восхотевшу и в монастырь, и дасть ей наделок мног; она же иде к братии, **пострижеся на пути, идучи** в Муром.

В лето 6746 [1238]. Во утреи же видевше князи Всеволод и **Мьстислав** и владыка Митрофан, яко уже граду их взяту быти, **ни надеяхуся не откудо же помощи,** в внидоша вси в **церковь** святыя Богородици, **и начаша каятись грехов своих, и елици от них хотяху** в аггелский образ, постриже их всех владыка Митрофан, князей, и княгиню Юрьеыу, и дочь, и сноху, и добрыа мужи и жены. [В ЛЛ цього уривка немає, ми порівнюємо з Н1ЛМІ.]

В лето 6752 [1244]. Того же лета месяца мая 4, на память святыа мученице Ирины, преставися **великаа** княгыны **Феодосия** Ярославля, **в Новегороде, дщи великого князя Мьстислава Мьстивлавича, мати великому князю Александру Невскому,** постригшися в манастыри святого Георгия, и наречена бысть во мнишеском образе Ефросиния; и положена бысть подле сына своего князя Феодора ярославича. [Надлишок порівняно до Н1ЛМІ. Ім'я Феодосія і титул «велика» запозичені з С1ЛСІ.]

В лето 6821 [1313?]. Преставися княгыны великая Ярославя Аксинья, а во построжениа **Мариа**. [В ТЛ запис докладніший, але чернечого імені немає.]

В лето 6907 [1399]. Повість про смерть тверського князя Михайла Олександровича запозичена (у дещо скороченому вигляді) з С1ЛСІ або інших літописів, які містять цю повість.

В лето 6915 [1407]. Тое же осени преставися Юрий Святославичь в **земли Татарской**. [Всупереч тому, що записано в ТЛ та інших літописах.]

Тільки після кінця Троїцького літопису Тверський літопис починає подавати оригінальні звістки:

В лето 6922 [1414]. На ту же осень, месяца октобра 12 день, преставися князь Дмитрий Романовичь, **во мнишеском чину** наречен Прокопий.

В лето 6927 [1419], месяца октобра во 2 день, преставися княгыны великаа Мариа великого князя Ивана Михайловича Тверьского.

В лето 6933 [1425] месяца маа в 22 день, 1 час дни, преставися благоверный великий князь Иван Михайлович Тверскый. [Як не дивно, ТверЛ не згадує про його постриження, на відміну від багатьох інших літописів.]

В лето 6959 [1452]. Преставися великаа княгиня Настасиа Борисова, месяца февраля 12.

В лето 6969 [1461]. Преставися благоверный великый князь Борис Александровичь Тверский, месяца февраля в 10 день.

В лето 6970 [1462]. Преставися благоверный великий князь Василей Васильевичь Московский, месяца марта 28, на память святаго Ионы Варахиси, за 3 неделе до Велика дни. [Пам'ять св. Варахасія – справді 28 березня. І Пасха в 1462 р. припадала на 18 квітня, якраз 21 день після дати смерті. В інших літописах – ніч 27.03, то можна віднести подію й до 28.03.]

В лето 6991 [1484]. Преставися княини великаа Софиа Михаилова, месяца февраля 7, а была за великим князем Михаилом Борисовичем 7 лет. И положены бысть во святем Спасе, от владычна двора, посторонь великыа княины Настасии Борисовы.

В лето 7001 [1493]. Того же лета, в осенинах, месяца ноябра в 6 день, на память святых отец Павла исповедника и Варламия новогородского чюдотворца, преставися князь Андрей Василиевичь Углецкой в нужной смерти. [Пам'ять Варлаама Хутинського – дійсно 6 листопада.]

В лето 7002 [1494] месяца маа, преставися князь Борис Волоцкий, великого князя сын Василиа Василиевича, месяца мая в 26 день.

В цілому слід визнати, що певне джерельне значення має лише кінцева частина літопису (за 1410 – 1499 роки). Для ранішого часу більшість цікавих нам записів є скороченням давніших літописів (як і слід було очікувати), але що гірше – додаткові відомості Тверського літопису проти давніших текстів є наслідком міркувань і енциклопедичних студій літописця 1534 року. Всі ці екстраваганції треба відхилити як такі, що не мають відповідників у давніх авторитетних текстах.

Вологодсько-Пермський літопис

Вологодсько-Пермський літопис використано за публікацією 1959 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 26. Вологодско-Пермская летопись. – М.: изд. АН СССР, 1959 г. – 416 с.]. Це – пізній літопис, який в частині 1401 – 1480 рр. досить подібний до Симеонівського літопису, а в частині 1480 – 1538 рр. містить оригінальний текст з певною кількістю записів, що стосуються Вологди та Пермського краю. Ці місцеві записи важливі для місцевої історії (тим більше що для багатьох інших частин Московської держави і таких записок немає), але переважає в літописі загальнодержавний, московський матеріал. Найкращий

список літопису – Кирило-Білозерський, переписаний в середині 16 ст., тобто невдовзі по закінченні самого літопису (загалом збереглося 6 списків).

На підставі цих вказівок дослідників цей літопис використано, починаючи з 1401 року.

Слід знати також, що Никанорівський літопис, який довгий час вважався самостійним текстом і навіть основою Вологодсько-Пермського літопису, згідно дослідження Б.М. Клосса є скороченим варіантом ВПЛ, доведеним до 1471 року. [*Клосс Б. М.* Предисловие к изданию 2007 г. – Полное собрание русских летописей. Т. 27. – М.: Языки славянских культур, 2007 г., с. 6; також його передмова до 26-го тому ПСРЛ, видання 2006 р.]. На цій підставі я зовсім проминув у своєму читанні цей літопис.

В лето 6912 [1404]. Того же лета преставися князь Василеи суздальскии.

В лето 6913 [1405]. И поеха с Москвы князь Семен и со княгинею и с детьми на Вятку, но болен сыи, пребыв на Вятке 5 месяц. И разболеся и преставися князь Семен Дмитреевич суздальскии. [Трохи скорочений запис С1ЛСІ; подібно в МЗ1492, але там дата 1402 р.]

В лето 6915 [1407]. Преставися князь Юрьи Смоленскии на Воздвижение честнаго креста не в своеи отчине, но на чюжои стороне, во изгнании, а своего княжения лишен и своеи княгини, и своих детеи, но в Рязанскои земле в пустыне, в монастыре у некоего христолюбца, игумена Петра. И ту несколько дни поболе и преставися, и проводиша его честно. [Цей запис однаковий в ТЛ, С1ЛСІ, Н4Л, МЗ1492.]

В лето 6918 [1410]. Преставися князь Володимер Андреевич.

В лето 6925 [1417]. Преставися великого князя сын Василья Дмитреевича князь Иван на Москве. [Схоже на С1ЛСІ.]

В лето 6926 [1418]. Преставися благоверная княгини Анастасиа княж Юрьева Дмитреевича в Звенигороде.

В лето 6933 [1425] месяца февраля в 27 день в 3 час нощи преставися благоверныи великии христолюбивыи князь Василей Дмитреевич. [Так само як в МЗ1492, Сим2Л.]

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь Иван Михаилович Тферьскии, **наречен в чернцех** Иев. [Так само як в МЗ1492, Сим2Л.]

В лето 6934 [1426]. Тое же осени преставися князь Ондреи Володимерович и князь Семен Володимерович, **нареченныи в черньцех** Сава, а положен у Троицы в Сергееве монастыре. И князь Ярослав Володимерович преставися, а положен во Архаггле на Москве. [Так у Сим2Л, в МЗ1492 зіпсовано.]

В лето 6936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитреевичь. [Так у Сим2Л, МЗ1492.]

В лето 6949 [1441]. Тое же осени, месяца сентабря 22, преставися князь Дмитреи Юрьевич Краснои […] Привезоша его на Москву октября в 14 день, по преставлении же его в 23 день, и несоша его в церковць архаггела Михаила […] и положиша его во гроб возле отца его князя Юрья. [Так у Сим2Л, МЗ1492.]

В лето 6956 [1448]. Того же лета преставися князь Василеи Юрьевич Косои.

В лето 6961 [1453]. Того же лета преставися великая княгини Софья Васильева Дмитреевича **во мнишеском чину**, и положена того же дни в монастыре

Вознесениа на Москве, иде же и свекры ея великая княгини Евдокея, нареченна во мнишеском чину Ефросиниа. [Так у Сим2Л, МЗ1492.]

В лето 6691 [1453]. Того же лета месцяа июла в 23 прииде весть к великому князю из Новагорода на вечерни у великого мученика Бориса и Глеба на Москве на рве, что князь Дмитреи Шемяка умре напрасно в Новегороде, и положен в Юрьеве манастыре, и пригонил с тою вестью подьячеи Беда, а оттоле бысть дьяк. [Так у МЗ1492; в С2Л бракує тільки імені «Беда»; в Сим2Л – сильно скорочено.]

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь великии Иван Федорович Рязанскии **в черьнцех**, наречен бысть Иона. [Так у Сим2Л, МЗ1492.]

В лето 6969 [1461]. Месяца февраля преставися князь великии Борис Олександрович Тферскыи. [Так у Сим2Л, МЗ1492.]

В лето 6970 [1462]. В тоже время в пяток на Федоровои неделе князь великии, чая себе сухотнои болезни, повеле жещи ся, яко же обычай болящим сухотною; и повеле ставити, зажигая, труд на многих местех и помногу, иде же не бе ему никоея болезни, тогда и не чюяше. Егда же разгнишася раны они, и бысть ему болезнь тяшка, и восхоте **в черньци пострищися, и не даша ему воли**. И в тои болезни и преставися месяца марта в 27 день, в суботу, в 3 час нощи. В утриа же в неделю и погребен бысть в церкви архаггела Михаила на Москве. [Точно як в МЗ1492, в Сим2Л – подібно, але інакше.]

В лето 6971 [1463]. Во граде Ярославле, в манастыре святаго Спаса обретение быша мощеи благовернаго князя Федора Ростиславича и его детеи, Костянтина и Давыда, под церковью тою, в подклете, целы все и ничим не врежени. Архимандрит же Христофор манастыря того взят их оттоле с великою честью и принесе их во храм святаго Спаса, и положи их во един гроб, и ризы чернеческия положи на них новы, понеже бо **во мнишеском чину преставишася**. [Так у Сим2Л, МЗ1492.]

В лето 6975 [1467]. Апреля 22, в 3 час нощи, преставися великая княгини Мариа и положена во церкви Вознесениа в 24. [Так у Сим2Л, МЗ1492.]

В лето 6981 [1473]. Месяца сентября в 12, в суботу, в 10 час дня преставися на Москве христолюбивый князь Юрьи Васильевич […] и погребоша тело благовернаго князя Георгия в церкви архаггела Михаила, месяца того же в 16 день. [Так у Сим2Л, в МЗ1492 бракує точної дати.]

В лето 6989 [1481]. Месяца июля в 5 на память святаго Афонасиа Афонскаго преставися князь Ондреи Васильевич на Москве в четверг, в 3 час дня. [Запис подібний до приписки до С1ЛСІ, докладніший за МЗ1492 та Сим2Л.]

В лето 6991 [1483]. Того же лета, перед свадьбою великого князя Ивана Ивановича за 4 дни, преставися князь великии Василеи Иванович Рязанскои. [Весілля кн. Івана Івановича відбулося, згідно цього запису, «по Хрещенні у той самий день», тобто 6.01.1483 р.; відповідно Василь помер 2 січня. В інших літописах – 7.01.]

В лето 6993 [1485]. Того же лета преставися великая княгини Марья великого князя Василья Васильевича, нареченна бысть **во иноческом чину** Марфа. [В Сим2Л, С3Л – докладніше.]

В лето 6998 [1490]. Марта в 7, в 8 час нощи, с суботы на неделю, преставися благоверныи христолюбивыи государь князь великии Иван Иванович всеа Руси, и положен бысть в церкви архаггела Михаила. [Трохи скорочений запис Сим2Л.]

В лето 6998 [1490]. Того же лета июня в 5 день, с суботы на неделю, в 3 час нощи преставися великого князя диак Василеи Момырев, а живе лет 60 без дву да пол 60 днеи, а **во мнишеском чину** наречен бысть Варсонофеи, и положен бысть у Троици в Сергееве манастыре июня в 7 день в понедельник, в 2 час дни. [За змістом подібно до С2Л, але викладено інакше.]

В лето 7008 [1500]. Тое же весны, маиа в 29, в пяток, преставися князь великии Иван Васильевич Рязанскии. [Так само – в С2Л, С3Л.]

В лето 7009 [1501]. Февраля в 19 преставися благоверная великая княжна Феодосиа, княгини князя Василья Даниловича Холмьского, и погребоша тело ея в церкви Вознесениа, в монастыре, во граде на Москве. [Дуже подібно до С2Л, С3Л.]

В лето 7009 [1501]. Тоя же весны, апреля, преставися благоверная великая княгини Анна Рязанская, сестра великого князя Ивана Васильевича. [Подібно до С2Л, С3Л.]

В лето 7011 [1503]. Тоя же весны, апреля в 7, в пяток, преставися благоверная великая княгини Софиа великого князя Ивана Васильевича, и положиша тело ея в церкви Вознесения в граде Москве. [7.04.1503 р. – дійсно п'ятниця. Скорочення запису С2Л – С3Л.]

В лето 7012 [1504]. Тое же осени преставися княгини Улианиа князя Бориса Васильевича Волотцкого, ноября. [Так само як в С2Л – С3Л.]

В лето 7014 [1505]. Тое же осени, октября 27, преставися благоверныи князь великии Иван Васильевич, государь всея Руси, и положиша тело его в церкви архааггела Михаила во граде Москве. [Скорочення докладнішого запису С2Л з відмінною датою.]

В лето 7017 [1509]. Тоя же зимы, февраля 14, преставися благоверныи князь великии Дмитреи Иванович в нужди в тюрме, и положиша тело его в церкви архааггела Михаила в граде Москве. [Скорочення запису С2Л.]

В лето 7021 [1513]. Тоя же зимы, февраля, преставися благоверная великая княжна Евдокея, Петра царевича жена, во вторник на Федоровои неделе, и положиша тело ея в церкви Вознесениа, внутри града на Москве. [Точно як у С2Л.]

В лето 7026 [1518]. Того же лета, июня в 26, преставися благоверныи князь Семен Иванович, брат великого князя Василья, и положиша тело его в церкви архааггела Михаила в граде Москве. [Точно як у С2Л.]

В лето 7029 [1521]. Февраля 9, в четверток, преставися благоверныи князь Дмитреи Иванович в своеи отчине на Углече, и привезоша тело его на Москву, и погребоша тело его в церкви архааггела Михаила февраля в 23, суботу. [23.02.1521 р. – дійсно субота, але 9.02 – теж субота, не четвер.]

В лето 7042 [1533]. Тоя же зимы декабря в 3, с середы на четверг, в ысход 12 часа нощи преставися благоверныи и великии государь Василеи, божьею милостью царь и государь всеа Русии и великии князь, нареченныи **во мнишеском чину и в скиме** Варлам.

В лето 7043 [1535]. Тоя же весны князя Михаила Васильевича Горбатого Кислого в животе не стало на Москве в монастыре у Михаилова чюда **в черьнцех и в скиме**.

В лето 7076 [1538]. Тоя же весны преставися благоверная великая княгини Елена великого князя Василья Ивановича всеа Русии, мати великого князя Ивана

Васильевича всеа Русии, и положиша тело ея в церкви Вознесениа на Москве внутри городе.

Воронцовський список

В лето 6993 [1485]. того же лета преставися великия княгини Мария великого князя Василья Васильевича, наречено же бысть имя еи **во иноческом чина Марфа**, июля 4, в 2 час дни.

Ми бачимо, що частина записів ВПЛ настільки скорочена, що не можна визначити, з якого конкретно давнішого літопису вони запозичені (або ці записи однакові в багатьох літописах і не містять в собі нічого характерного).

Щодо складу літопису наші спостереження можна підсумувати так:

1, в часі до 1417 р. ВПЛ часто слідує С1ЛСІ;

2, в розділі 1418 – 1490 рр. цей літопис є подібним до Сим2Л та до МЗ1492, тобто належить до групи московських літописних зводів кінця 15 ст. Але при цьому ВПЛ не тотожний ні тому, ні другому літопису: так, записи 6934 року подано за Сим2Л, в той час як у МЗ1492 він зіпсований; запис 6981 р. слідує Сим2Л, а не МЗ1492; в той же час записи 6691 р. (смерть Дмитра Шемяки), 6970 р. співпадають із МЗ1492, але не із Сим2Л. Запис 6989 р. взагалі докладніший і за Сим2Л, і за МЗ1492.

3, в період 1490 – 1518 рр. ВПЛ досить близько слідує за С2Л – С3Л (які в цій частині досить близькі між собою).

Новгородський літопис Дубровського

Новгородський літопис за списком П. П. Дубровського використано за публікацією 2004 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 43. Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского. – М.: Языки славянской культуры, 2004 г. – 382 с.]. Він зберігся у єдиному списку, доведеному до 1539 р. Останній запис, вставлений в статтю 7043 р. – про призначення новгородським архієпископом Феодосія в 7050 р. [с. 236].

За філігранями сей список датовано першими роками 17 ст. Літопис цей пов'язаний з пізніми списками Н4Л, а у своїй кінцевій частині – це по суті літопис новгородського архієпископа Макарія, котрий і був ініціатором створення цього літописного зводу. Даний літопис переглянуто цілком.

В лето 6714 [1206]. Успе посадник Михалко Степанович, **постригся** маия в 18, положен бысть во Аркаже монастыре. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6720 [1212]. Преставися Всеволод Юрьевич, и княжи в Суздале лет 10. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6728 [1220]. Твердислав же […] в тои же немощи пребысть 7 недель и прия болшая немощь, утаився жены и детьи, иде ко святой Богородице во Оркаж монастырь и **пострижеся**. [Точно як у Н4Л.]

В лето 745 [1238 – татари під Владимиром] И бысть наутрия, и уведаша гражане, яко уже быти взяту граду, и внидоша во церковь святыя Богородица и **стригошася вси** от владыки Митрофана. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6746 [1238 – кн. Юрій на Сіті]. Юрьи вслед на конь со братом своим Святославом и с сыновци, с Васильком и Всеволодом, и Володимером, начаша ставити полки около себя. И се внезапу приспеша кровопроливцы хрестьянстии на Сить. И соступишася обои полци, и бысть брань велика, разгневанием божиим

таково не бывало: побегоша наши пред иноплеменникы. И ту убъен бысть князь великии Юрьи Всеволодичь Володимирский. [Далі – оповідання про загибель кн.Василька.] Еже злоба сключися месяца марта 4. Епископ Кирил идя з Белаозера и пришед на место, идеже князь убит Юрьи, и взем тело его мертво, и принесе и в Ростов, вложи во гроб в церкви святеи Богородици. [Скорочене оповідання С1ЛСІ, дещо розширене риторичними фразами.]

В лето 6755 [1247]. И Ярослав Всеволодичь преставися в канове. [Ще скорочено проти Н4Л.]

В лето 6760 [1252]. Преставися Святослав Всеволодичь. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6764 [1256]. Преставися князь Данило Александрович, Олег Резанский. [Тут добре видно плутанину: в 1256 р. помер Данило Ярославич, не Данило Олександрович; кн. Олег помер в 1258, не у 1256 р. Зіпсовано текст Н4Л.]

В лето 6772 [1264]. Преставися князь велики Александр Ярославич **в чернцех и во скиме** ноября в 14, княжив 10 лет, и положен бысть в Володимери, во церкви святыя Богородица Рожества. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6772 [1264]. Андрей, князь Суздальский, успе, сын Ярославль.

В лето 6776 [1268]. Преставися Дмитрей Святославичь. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6780 [1272]. Преставися князь Ярослав в Татарех, и положиша во Твери у святого Козмы и Дамияна. […] Преставися Ярослав Ярославлич, княжив 8 лет, и положен бысть во Твери; и сын его успе Михайло. [Дуже близько до Н4Л, разом з помилкою щодо Михайла.]

В лето 6782 [1274]. Преставися Васильи князь Ярославлич, княжив 3 лета, и положен бысть на Костроме. [Дуже близько до Н4Л.]

В лето 6787 [1279]. Преставися князь Дмитрий Александрович Суждальский. [Оце маємо замість Юрія Андрійовича! Зіпсовано Н4Л.]

В лето 6802 [1924]. Преставися князь Дмитрей в Волоце, **постригшеся**, и везоша и в Переяславль […] Преставися князь великий Дмитрий в Волоце, **в черньцех и в скиме**, и положен бысть во святем Спасе в Переяславле. [Обидва записи практично співпадають з Н4Л.]

В лето 6807 [1299]. Преставися князь Федор Ярославский сентября 19. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6811 [1303]. Преставися Борис Андреевич февраля 25. По нем же за неделю преставися князь великий Данило Московский марта 4. [Дуже близько до Н4Л, тільки Данила уже величають великим князем, яким він в дійсності не був.]

В лето 6812 [1304]. Преставися великий князь Андрей Александрович, **пострижеся в скиму**, и положен бысть на Городци […] Преставися князь Андрей Александрович июня 22, княжив 11 лет. [Обидва записи співпадають з Н4Л.]

В лето 6826 [1318]. Повість про загибель Михайла Ярославича Тверського загалом подібна до С1ЛСІ.

В лето 6830 [1322]. Преставися князь Афанасьи, брать Юрьев, **постригся в черньцы**, и положиша и у святого Спаса в Нередицах в монастыре. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6833 [1325]. Тои же зимы и князь Дмитрей Михайлович Тверский уби великого князя Юрья Даниловича Московского в Орде без царева слова; недобро бысть и самому. [Як у Н4Л, з риторичним доповненням.]

В лето 6834 [1326]. Того же лета повеле Озбяк убити татаром за великого князя Юрья Даниловича, и князя Дмитрея Михайловича Тверскаго на Кондракле реце ту же убиша. [Перифраза запису Н4Л.]

В лето 6839 [1331]. Того же лета преставися великая княгиня Олена Иванова **в черницах** марта 1, и положена бысть во Спасе. [Скорочення запису ТЛ – РогЛ – Сим1Л – МЗ1492.]

В лето 6847 [1339]. Убьен бысть от царя Азбяка князь Александр Михайлович в Орде, сын его Феодор, и по составом розимаша же. [Радикальне скорочення повісті РогЛ – Сим1Л, але залишилось «по составом розимаша».]

В лето 6848 [1340]. Тое же осени, декабря 29, убиша в Орде князя Александра Михайловича и сына его Феодора. [Точно як у Н4Л, з характерною помилкою в даті.]

В лето 6849 [1341]. Преставися князь великий Иван Данилович марта 31, а княжив 18 лет, и положен бысть во церкви святого архангела Михаила на Москве. [Дуже близько до Н4Л.]

В лето 6853 [1345]. Преставися Василий Давыдович Ярославский. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6853 [1345]. Тои же зимы преставися Василий Ярославич Муроский. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6858 [1350. Фантастичний родовід Ольгерда, де зокрема читаємо:] князь же великий Ольгерд в недуг впаде тяжек […] благоверная же великая княгиня Улияния видя своего мужа Ольгерда последне дышуща и зело печаловашеся о его спасении. И созва сыны свои отца своего духовного призва Давыда архимандрита Печерского, и увеща своего муже Ольгерда советом благим, и божьим поспешением сподоби его святого крещения. И наречен Ольгерд во святом крещении Александром именем. По сих же благоверная великая княгиня Улияния со отцем своим духовным Давыдом архимандритом святым ангельским **великим чином иночества** образом и схимою того украсили, и вместо Александра инок Алексей наречен бысть. И по малех днех и преставися. И положиша тело его в церкви святой Богородицы в Вильне, иже сам созда. По сем же супружница его благоверная княгиня Улияния, немного времени пожив, преставися, и в тои ж церкви погребено тело ее. [с. 129. Ця байка ще раз повторена у додатку до літопису, в статті про родовід литовських князів – с. 257.]

В лето 6860 [1352]. Преставися князь великий Семен Иванович. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6860 [1352]. Рукописание Магнуша. [Мабуть, з Н4Л – я детально не звіряв.]

В лето 6860 [1352. Мор у Пскові:] да сего ради мнози идяху в монастыри, мужи и жены, **постригахуся во мнишеский чин** и ангельскому чину сподобляхуся, тела и крови Христовой причастившися, и таков добром исповедании преставляхуся. [Точно як у Н4Л + риторичний додаток.]

В лето 6861 [1353]. Преставися князь великий Семен Иванович, княжив лет 13, и положен бысть в церкви святого архангела Михаила июня 6. По нем исходя сорочины смиренного Семена, преставися брат его князь Андрей июня 15. [Те, що правильно – узято з Н4Л; а дати помилкові.]

В лето 6863 [1355], Тое же осени преставися князь Костянтин Васильевич Суздальский ноября 21, **в чернцех и во скиме**, честно боронил свою отчину от

силы и себо от князей, и положен бысть в созданной ему церкви святого Спаса в Нижнем Новгороде. [Запис Н4Л спотворено до безглуздя.]

В лето 6867 [1359]. Преставися князь Иван Иванович, княжив лет 6. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6873 [1365]. Преставися князь Андрей Костянтинович в Нижнем Новгороде. [Скорочений запис Н4Л.]

В лето 6892 [1384]. Преставися князь великий Дмитрий Костянтинович Суздальский в Петрово говение. [Мабуть із Н4Л.]

В лето 6897 [1389]. Слово о житии и о преставлении великого князя Дмитрия Ивановича, царя Русского. В лето 6897 маиа 19. [Мабуть із Н4Л – я детально не звіряв.]

В лето 6907 [1399]. Того же лета преставися благоверный и христолюбивый великий князь Михайло Александрович Тверский, **восприим мнишеский чин**, и положен бысть во святом Спасе. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6907 [1399]. О преставлении князя Михаила Тверского. [Мабуть із Н4Л – я детально не звіряв.]

В лето 6908 [1400]. Преставися Василий, брат владычен, **в чернцех и во скиме**, на Лисичьи горе, месяца июля 9. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6910 [1402]. Того же лета преставися князь Олег Рязанский. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6912 [1404]. Того же лета преставися князь Василий Суздальский. [Мабуть з Н4Л.]

В лето 6913 [1405]. И с Москвы со княгинею и с детьми приеха на Вятку, но болен сии, и на Вятке немного пребысть, яко 5 месяц, и паки разболеся. И бысть тое зиме, в Филиппово говение, месяца декабря 20, на память преставления Петра митрополита нового чюдотворца всея Руси, тогда преставися раб Божии князь Семен Дмитриевич Суздальский. [Практично співпадає з Н4Л.]

В лето 6915 [1407]. Преставися князь Юрьи Смоленский на Воздвижениие честнаго креста, не во своей отчине, но в чюжей старне в изгнании […] но в Рязаньскоя земли, в пустыни, у некоего христолюбца игумена Петра, и ту неколико дний поболе и скончася, и проводиша его честно. [Практично співпадає з Н4Л.]

В лето 6918 [1410]. Преставися князь Володимир на Москве. [Скорочення Н4Л.]

В лето 6918 [1410]. Тои же зимы преставися посадник Кирил Андреевич, **приим мнишеский чин**. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6923 [1415]. Преставися Феодосий посадник Обакунович **во мнишеском чину**. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6925 [1417]. А на Москве преставися князь Иван. [Скорочення Н4Л.]

В лето 6925 [1417. Мор у Новгороді:]. Мнозех же хрестьян Бог помилова своею милостью: отъидоша житиа сего **в аггельском и мнишеском чину**, от ереи маслом мазавшеся. И два посадника преставися в том же чину: Иоанн Александровичь, Борис Васильевичь. [Практично співпадає з Н4Л.]

В лето 6927 [1419]. Того же лета преставися Иван посадник Богданович **в мнишеском чину.** [Точно як у Н4Л.]

В лето 6929 [1421]. Преставися два посадника **во мнишеском чину**: Феодор Тимофеевич, Александр Фомич. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6932 [1425]. Успе великий князь Василий Дмитриевич Московский. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6933 [1425]. Успе князь Иван Михайлович Тверский. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6942 [1434]. Того же лета преставися князь великий Юрий Дмитриевич. [Точно як у Н4Л.]

В лето 6961 [1453]. Князь Дмитрий Юрьевич Шемяка умре с отравы в Великом Новеграде июня 17. [Дуже близько до Н4Л – у Голіцинському списку.]

В лето 6969 [1461]. Преставися князь Борис Александрович Тверский. [Точно як у Н4Л – у Голіцинському списку.]

В лето 6670 [1462]. Князь великий Василий Васильевич повеле жещи у себе труд на хрепте болезни ради сухотныя, а с тех ран разболися и преставися марта 28. [Дуже близько до Н4Л – у Голіцинському списку.]

В лето 6971 [1463]. Того же лета во граде Ярославле, при княжении Александра Феодоровича, явишася у Спаса в монастыре чудотворцы, Феодор Ростиславич Смоленский з детьми.

В лето 6989 [1481]. Тое же весны июля 10 день преставися благоверный князь Андрей Васильевич Меньший в 4 час дни, и положен бысть на Москве во Архангеле. [Подібно до МЗ1492 – С3Л, але з помилкою в даті.]

В лето 6991 [1483]. Преставися князь великий Василий Иванович Рязанский, во обедню. [Скорочення МЗ1492 – С3Л.]

В лето 6991 [1483]. Тое же весны апреля 2 преставися княгиня Елена князя Андрея Васильевича Угличского. [Подібно до МЗ1492 – С3Л]

В лето 6998 [1490]. Марта в седьмой день во осьмой час нощи с суботы на неделю преставися благоверный великий князь Иван Иванович всея Руси и положен бысть на Москве во Архангеле, идеже прародители его лежат. [Це є скрізь; текстуально найбільш схоже на С3Л – ВПЛ.]

В лето 7014 [1505]. Тое же осени октября 28 преставися великий князь Иван Васильевич всея Руси.

В лето 7027 [1519]. Месяца июня 27 в суботу преставися князь Семен Иванович. [Скорочення запису Л72Я – С2Л – ВПЛ, ще й з помилками в датуванні.]

В лето 7041 [1533]. Сказание о великом князе Василие Ивановиче всея Руси, како ездил во свою отчину Волок Ламский на осень тешиться и как болезнь ему тамо сталася, и мнишеский образ приял, и сына своего великого князя Ивана Васильевича на царство благостловил, и о преставлении и о погребении его.

[Ця повість – унікальна за докладністю та відвертістю оповідання – яскраво показує весь бридкий механізм потаємних інтриг, які складали московську політику. Аж дивно, як Макарію у Новгороді вдалося отримати цей безперечно секретний документ, який мав служити секретною підставою для правління Івана 4-го. Для нас ця повість надзвичайно цікава докладним описом церемонії передсмертного постриження, виписуємо дещо на цю тему:]

И еже бе на Волоце, князь великий приказал старцу своему Мисаилу Сукину да отцу своему духовному Алексею: «Чтобы есте того не учинили, старец Мисайло, протопоп Алексей, что вам мене в белом платье положити; хоти бы я и здоров был, но мысль моя и желание сердечное предлежить **в чернечство**» […]

И тогда князь великий послал по владыку по Васьяна и по старца по Мисаила по Сукина и повеле ему **платие принести чернеческое**; и в то время попыта игумена Кирилловского на то, понеже мысль его была прежде того постричися у Пречистой в Кирилове монастыре; и сказаша ему, что игумена Кириловского на Москве нет. И тогда посла по игумена по Троицкого по Ясафа […]

И пождав мал час, призва отца своего Данила митрополита, и владыку Коломенского Васияна, и братию свою, и бояр всех, и рече ему: «Видите мене сами изнемогша и к концу приблизшуся, а желание мое давно бысть постричися; **постригите мене**».

Тогда же отец его Данил митрополит и бояре его Михайло Юрьевич похваливши ему дело то, что добра желает. И ста ему стречю брат его князь Андрей Иванович, и Михайло Семенович Воронцов, и Шигона, глаголяху: «Князь великий Владимир Киевский умре не в черньцех, не сподоби ли ся праведного покоя? И иные великие князи не в черньцех поставилися, не с праведными ли обрели покой?» И бысть промежи ими **пря велика**.

Князь же великий, призвав к себе отца своего Данила митрополита, и рече ему: «Исповедах есми, отче, тебе всю свою тайну, еже желаю чернечства, чего так ми долежати? Но сподоби мя облещися во монашеский чин, **постриги мя**» […] И потом конец его приближашеся, не нача языком изглаголати, но просяще пострижения […]

Тогда же Данил митрополит посла по старца Мисаила, повеле принести платье чернеческое в комнату, а патрахиль бе и постризание у митрополита с ним, а отрицание же бе еще тогда исповедал князь великий митрополиту, когда дары взял в неделю перед Николиным днем [Николин день – 6.12.1533 р., субота; неділя перед ним – 30.11.1533 р.] и приказал митрополиту тогда: «Аще ли не дадут мене постричи, но **на мертвого мене положи платье чернеческое**, бе бо издавна желание мое».

И прииде старец Мисайло с платьем, а князь великий приближашеся к концу. Митрополит же взем патрахиль и подасть чрез великого князя игумену Троицкому Иасафу, князь же Андрей Иванович и боярин Михайло Семенович Воронцов не хотеша дати великого князя постричи.

И глагола Данил митрополит князю Андрею: «Аз тебя не благословляю ни в сей век, ни в будущий, а того тебе у меня не отняти, занеже сосуд сребрян добро, а позлащен того лучше».

Князь великий отхожаше, поспешаху стричи его: Данил митрополит положи на игумена Троицкого патрахиль, а сам постриже его, и положи на него перемонатку и ряску, а мантии не бысть, занеже бо спешачи несучи выронили. И взем с себя келарь Троицкий Серапион Курцов манатию, и положиша на него, и схиму ангельскую, и евангелие на груди положиша […]

Преставися же князь великий Василий Иванович всея Руси, **во иноческом чину наречен бысть Варлам**, в лето 7042 месяца декабря во 3 день с середы на четверг 12 нощи, противу Варварина дня. И тоя же нощи облекоша его во всю чернеческую одежю.

Того же лета 7042 [1533]. Государь князь великий Василий Иванович всея Руси оставил земное царство и прият иноческий образ, и наречен бысть во иноцех и во схиме Варлам, и преставися месяца декабря в 3 день с середы на четверг в исходе

месяца в 12 час нощи […] И положено бысть тело его во славном и преименитом граде Москве, во церкви святого и славного архангела Михаила.

В плані змісту ми бачимо, що до середини 15 ст. НЛД слідує загалом за Н4Л, погіршуючи її:

1, те, що в Н4Л написано помилково – свято відтворено у НЛД;

2, дещо з того, що в Н4Л написано правильно – в НЛД зіпсовано;

3, в НЛД з'являються обширні баснословія власного виробництва, зокрема, міфічний московський боярин Родіон Несторович та фантастична історія литовських князів 14 ст. [Ми знаємо московського боярина Івана Родіоновича, який помер у 1390 р., тому існування його батька на ім'я Родіон не підлягає сумніву. Інша справа – коли саме цей Родіон жив і ким був. Його немає ні в ТЛ, ні в РогЛ, ані у Сим1Л – літописах, авторитетних для початку 14 ст. Отже, його слід вважати ~~рядовим ватником~~ звичайним ратником, скоріше за все, середини 14 ст.]

Також у цій частині видно деяке знайомство із С1ЛСІ та Сим1Л.

Для періоду після сер. 15 ст. НЛД слідує московським літописам типу МЗ1492 – С3Л, вносячи до них, своїм звичаєм, власні помилки.

Найбільшу цінність для нас становить повість про смерть Василя 3-го, яка показує нам, якими міркуванням керувались представники московської еліти у питанні постриження правителя. Слід знати, що ця повість міститься також у Царственній книзі [Полное собрание русских летописей. Т. 13, ч. 2, Спб., 1906 г., с. 409 – 418.]

Воскресенський літопис

Воскресенський літопис – важлива пам'ятка московського літописання. Він укладений в 1542 – 1544 роках, доведений до 1541 р. і дійшов до нас у 13 списках, серед яких, прецінь, нема ані оригіналу, ані повністю збереженого тексту. На думку дослідників, в основу ВЛ покладено МЗ1492 та С3Л.

Воскресенський літопис використано за старим виданням [Полное собрание русских летописей. Летопись по Воскресенскому списку. – Спб.: тип. Э. Праца, 1856 г., т. 7 – 345 с.; 1859 г., т. 8 – 301 с.]. З огляду, що дослідники високо оцінюють джерельну вартість цього літопису, він був переглянутий у повному обсязі.

В лето 6704 [1195]. Того же лета преставися князь великий Всеволод, Мстиславль сын Изяславича, **прииим мнишеский чин**. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6706 [1198]. Преставися князь Давыд Смоленский, **постригся в схиму**. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6720 [1212]. Преставися благоверный христолюбивый великий князь Всеволод, нареченный во святом крещении Дмитрий, сын великого князя Георгия [Долгорукого], внук Володимирь Манамаха, априля 15, егда канчивають литургию в день неделный. [Дуже близько до МЗ1492, відмінності тут і далі – у квдратних дужках.]

В лето 6726 [1218]. Тоя же зимы месяца февраля 2 преставися великий князь Костянтин Всеволодич, и положиша и в церкви святыя Богородица златоверхия в Володимери, княгини же его Огафья ту и **пострижеся** над гробом князя своего. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6728 [1220]. Того же году преставися княгини Костянтинова Огафиа **в черницах**, и положиша ю в церкви святыя Богородица соборнои в Ростове генваря 24. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6735 [1227]. Зимы тоа геньариа 6 преставися князь Володимер сын великого князя Всеволода, **постригся в схиму**, и положен бысть в церкви святыа Богородица во Владимири. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6736 [1228]. Преставися Мстислав Мстиславичь, князь Торопеческий, княжив в Галичи, и поиде в Киев, разболе же ся на пути, и **пострижеся во схиму**, и тако преставися. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6736 [1228]. Преставися Давыд Муромскыи **в чернцех и во схиме**. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6745 [1238]. На утрии же увиде князь Всеволод и владыка Митрофан, яко уже взяту быти граду, внидоша в церковь святую Богородицю и **постригошася вси в аггельский образ** от владыки Митрофана. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6746 [1238 – кн. Юрій на Сіті]. То же слышав князь Юрьи, всед на конь с братом своим Святославом и с сыновци своими [с Василком и Всеволодом и с Володимиром, и с мужи своими], и поидоша противу поганых. И нача князь полкы ставити, и се внезапу приспеша татарове на Сить противу князю Юрью. Юрьи же князь отложи всю печаль и поиде [к ним]. И сосупишася обоих полци, и бысть сеча зла и велика, и побегоша пред иноплеменникы. И ту убиен бысть великии князь Юрьи Всеволодичь на реце на Сити, и вои его много побиша. [Далі – оповідання про загибель кн.Василька.] Сия злоба случися месяца марта в 4, в четверток 4 недели поста. Идущу же с Бела озера блаженному епископу Кирилу, избывшу тамо ратных, и прииде на место, иде же убиша великого князя Юрья, и обрете тело его. Вземше принесе в Ростов и пев над ним обычная пения и положи его во гроб в церкви святеи Богородици со многими слезами. [Дуже близько до МЗ1492.]

В лето 6752 [1244]. Преставися великая княгини Феодосия Ярославля, **постригшись** у святаго Георгия в монастыри, ту же и положена бысть по сторонь сына своего Феодора, наречено же бысть имя еи Ефросинья. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6754 [1246]. Князю же великому Ярославу тогда сущу в Орде у Канович […] и много быв в Орде, поиде от Канович, и преставися во иноплеменницех нужною смертью тое же осени и того месяца септеврия 30. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6756 [1248]. Тое же зимы убиша Литва князя Михаила Ярославича, внука Всеволожа; блаженный же епископ Кирил посла, взя тело его, и положиша и во церкви святыя Богородици в Володимери. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6757 [1250]. Тое же зимы преставися князь Василий Всеволодичь, внук Костянтина Всеволодича, [в Володимири] и везше положиша его в отчине во Ярославли у святыя Богородицы февраля 20. [Дуже близько до МЗ1492.]

В лето 6760 [1253]. Преставися Святослав Всеволодичь февраля 3. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6766 [1258]. Того же лета преставися Олег князь Рязаньскии, **пострихся и во скиху**. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6771 [1263]. Князь великии Александр поиде в Орду ко царю Беркаю, и удержа и царь, не пусти его в Русь, и зимова в Орде, тамо и разболеся, и доиде до Новагорода Нижнего и пребыв ту мало и иде на Городец и тамо во болшии недуг

впаде и **пострижеся в черньци** ноемврия 14, тое же нощи и преставися; святое же его тело понесоша ко Володимерю […] Положиша же тело его в Володимери в церкви святыя Богородица ноемврия в 23. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6777 [1269]. Преставися князь Дмитреи, сын Святославль, внук Всеволода великаго, **постригся в черньци и в схиму** от епископа ростовского Игнатия. Ту сущу князю Глебу и матери его Марии, седящим у него, оному же уже язык связася, та же воззри на епископа Игнатия рече: «Господи владыко, исполни бог труд твой во царствии небеснем, се подкрутил мя еси на долгий путь, венча воина истинному царю Христу богу нашему». И по сем предасть душу свою, и погребоша его в монастыри святаго Михаила в Юрьеве. [Точно як у МЗ1492, тільки замість «вечна» – «венча». Невідомо, як краще.]

В лето 6779 [1271]. Преставися благоверныи князь Василии, сын великого князя Александра. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6780 [1271]. Преставися великий князь Ярослав Ярославич, внук Всеволож, иде из Татар, держав великое княжение по брате своем Александре 7 лет, и везоша тело его на Тверь и положиша [тело его] в церкви Козмы и Дамьяна. [Точно як у МЗ1492, тільки рік зсунуто.]

В лето 6784 [1276]. Тео же зимы преставися князь Василей, мизинный сын Ярославль, внук Всеволода великого, жив от рожения своего лет 40, а княженье држа великое 5 лет, положено же бысть тело его на Костроме в церкви святаго Федора. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6787 [1279]. Того же лета преставися князь великий Юрьи Суздальский, сын Андреев Ярославича, марта 8, и положен бысть в церкви святыя богородица в Суздали. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6802 [1294]. Того же лета князь велики Дмитреи Александровичь **пострижеся в черньци и во схиму** на Волоце, тогда же ту и преставися, и везоша тело его в Переславль и положиша во церкви святого Спаса. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6807 [1299]. Того же лета преставися князь Федор Черный Ярославский и Смоленский, сын Ростиславль, внук Мстислава Давыдовича, сентября 19, **в чернцех и в скиме**. [В МЗ1492 тут пропуск; цей запис подібний до Сим1Л, розширено довідкою про діда і точною датою, яка є у С1ЛСІ.]

В лето 6810 [1302]. Преставися князь Иван Дмитриевич в Переяславле, мая 15. [Щось середнє між ТЛ – Сим1Л і С1ЛСІ.]

В лето 6810 [1302]. Тое же зимы, февраля 26, преставися князь Борис Андреевич на Костроме. [Кострома згадана в Сим1Л, але там число – 25; 26 число – в С1ЛСІ.]

В лето 6811 [1303]. Преставися князь Данило Александровичь Московский **в чернцех и в скиме**. [Перефразовано Сим1Л – С1ЛСІ.]

В лето 6812 [1304]. Преставися великий князь Андрей Александрович, внук великого князя Ярослава Всеволодича, месяца июля 27, **пострижеся в черньци и в скыму**, положен бысть на Городьце. [Скорочення С1ЛСІ.]

В лето 6816 [1308]. Тое же осени преставися князь Александр Даниловичь. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6827 [1319]. Повість про вбивство князя Михаїла Тверського. [За фактами така ж як в С1ЛСІ – МЗ1492.]

В лето 6828 [1320]. Преставися князь Борис Даниловичь и положен бысть в Володимери во церкви святыя Богородици. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6830 [1322]. Преставися князь Афонасеи, брат великого князя Юрья Даниловича, **в черньцех**, и положиша его у святаго Спаса в Нередичах. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6833 [1325]. Поиде в Орду князь Дмитрий Михаилович Тверский и шед тамо уби великого князя Юрья Даниловича **без царева слова**. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6834 [1326]. Тое же осени месяца септеврия в 15 уби царь в Орде про великого князя Юрья Даниловича князя Дмитрея Михаиловича Тверскаго на Кондракле. [Точно як у МЗ1492, тільки число 15, не 13.]

В лето 6840 [1332]. Преставися велика княгиня Елена Иванова **и во схиме**, и положиша ю во Спасе марта в 4 день. [Точно як у МЗ1492, тільки механічно пропущено «в черницах» і дата 4 замість 1.]

В лето 6840 [1332]. Того же лета преставися князь Александр Васильевичь Суждалский. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6847 [1339]. Тое же осени октября 29 убиша в Орде оканьни татарове князя Александра Михайловича [Тверского] и сына его Феодора повелением безбожнаго царя Озбяка. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6849 [1341]. Месяца марта в 31 день преставися великий князь Иван Данилович, **в чернецех и во схиме** и положен бысть в церкви святаго великого архаггела Михаила на Москве априля 1. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6853 [1345]. Марта 11 преставися великая княгиня Настасья Семенова **в черницах и в схиме** и положена бысть в церкви во Спасе на Москве. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Василеи Давыдовыч Ярославский. Того же лета преставися князь Василеи Ярославичь Муромский. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6854 [1346]. Того же лета преставися князь Костянтин Михайлович Тверский. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6859 [1351]. Преставися князь Василеи Александрович Рязанскы. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6860 [1352]. Рукописание Мангуша короля Свейского. [Як у МЗ1492.]

В лето 6861 [1353]. Тое же весны априля в 27 преставися великий князь Семен Иванович и положен бысть в церкви архангела Михаила на Москве. [Точно як у МЗ1492, тільки число 27 замість 26.]

В лето 6861 [1353]. Того же лета месяца июня в 6 преставися князь Андрей Иванович и положен бысть в той же церкви архангела Михаила. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6862 [1354]. Тое же осени преставися князь Костянтин Васильевичь Суздальский **в черньцех и в схиме** ноемврия 21 и положен бысть в Новегороде Нижнем в церкви святаго Спаса. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6867 [1359]. Ноемврия в 13 преставися благоверный великый князь Иоан Ивановичь всея Руси **в черьцех в схиме** и положен бысть на Москве в церкви архаггела Михаила. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6872 [1364]. Тое же зимы декабря 27 преставися великая княгиня Александра Ивана Ивановича **в черницах и в схиме** нареченная Мария, и

положена бысть у великого Спаса в приделе в манастыре. [Точно як у МЗ1492, тільки число 27 замість 26.]

В лето 6873 [1365]. В то же лето месяца иуня во 2 преставися князь Андреи Костянтинович Нижнего Новагорода **в черньцех и в схиме**, и тамо положен бысть в церкви великого Спаса. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6874 [1366]. Того же лета преставися князь Василей Михайлович Тферьский в Кашине. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6878 [1370]. Тогда же на мосту у града [Волока] стояше князь Василеи Ивановичь Березуйский, бе ту воеводствуя, некий же литвин един утаився от рати иде под мост той и сквозе мост пронзе князя сулицею, и от тоя язвы и разболеся и **постригся в черньци** преставися. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6882 [1374]. Того же лета сентября 17 преставися на Москве последний тысяцкий Василей Васильев сын Протасиевича **в черньцех и в схиме**, положен бысть у церкви Богоявления. [Точно як у МЗ1492, тільки «Протасиевича» поставлено замість «Вельяминовича».]

В лето 6891 [1383]. Того же лета месяца иуля в 5 день в неделю преставися князь Дмитреи Костянтиновичь Суздальский **в черньцех и во схиме**, нареченый во святом крещении Фома, а во мнишском чину наречен бысть Феодор, и положен бысть в Новегороде в Нижнем, в церкви каменой святом Спасе. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6897 [1389]. Повість про життя і смерть великого князя Дмитра Івановича. [Близька або тотожня до МЗ1492.]

В лето 6897 [1389]. Месяца декабря в 5 преставися княгини Андреева Мария, мати княж Володимерова, **нареченная во мнишьском чину** Марфа, и положена бысть в монастыри ея у Рождества на рве, его же сама создала. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6900 [1392]. Тое же весны преставися княгини Олгердова Ульяна, дщи князя Александра Тферскаго, **наречена во мнишьском чину** Марина, и положены бысть в печере на Киеве. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6900 [1392]. Тое же зимы преставися февраля 13 Данило Феофанович, **наречены во мнишьском чину** Давыд […] положен бысть в манастыри у Михаилова чюда, близ гроба дяди его Алексея митрополита. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6901 [1393]. Иуля 29 преставися князь Иоан, брат великого князя Васильев, и наречено бысть имя его **в чернцех** Иоасаф, положен же быть у Спаса в притворе близ гроба бабы своея княгини Анны Ивановны. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6902 [1394]. Мая в 6 преставися князь Борис Костянтиновичь и положен бысть в Суздале во своей отчине. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6903 [1395]. Того же лета июля в 19 преставися князь Борис Михайлович Тверьскы в Кашине, и везше положиша его во Тфери во Спасе. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6907 [1399]. Марта в 17 в великое говенье преставися великая княгини Марья Семенова Ивановича, **нареченая во мнишьском чину** Фетиниа, и положена бысть на Москве в манастыре у Спаса. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6907 [1399]. Тое же весны маия в 15 преставися княгини Марья Семенова Лугвенева в Литве во Мстиславле, дщи великого князя Дмитрея, и привезше ю на Москву положив в новой церкви каменои в Рожестве богородици. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6908 [1400]. Повість про смерть князя Михайла Олександровича Тверського. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6910 [1402]. Марта 27 преставися князь Иван Всеводичь Тверский, **нареченыи в мнишьском чину** Игнатеи, и положен бысть во Тфери во Спасе. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6910 [1402]. Того же лета июля в 5 преставися князь Олег Рязаньскыи, нареченыи во святом крещении Яков, а **во мнишьском чину** Иакым и положен бысть на Солодще в монастыри. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6910 [1402]. Князь Семен Дмитреевич Суздальскыи […] иде с Москвы на Вятку со княгинею и с детьми, болен бо уже бяше, и пребысть на Вятке 5 месяц и в болшии недуг впад преставися декабра 21 на память Петра чюдотворца. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6912 [1404]. Тое же осени преставися на Твери княгини княжа Ивана Михаиловичя, дщи Кестутьева, **нареченная во мнишьском чину** Марфа. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6913 [1405] Ноября в 1 день преставися великая княгини Евдокия княжо Михаила Тферьского. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6913 [1405]. Декабря в 5 преставися великая княгиня Еупраксия Олгова Рязаньского. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6915 [1407]. Месяца иуня в 7 день преставися великая княгини Евдокия Дмитрея Ивановича, **нареченая во мнишьском чину** Ефросиния, и положена бысть в монастыри в церкви Вознесениа, юже сама заложи. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6915 [1407]. Септеврия в 14 преставися князь Юрий [Святославич] Смоленький не в своеи отчине, но на чюжей стороне в изгнании, лишен своего княжения и жены и детеи, но в Рязанской земли в пустыне, в монастыре у некоего игумена христолюбца именем Петра, и ту неколико днии поболев, преставися и погребен бысть ту. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6918 [1410]. Того же лета преставися внязь Володимер Андреевич на Москве и положен бысть в церкви архаггела Михаила. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6925 [1417]. Месяца иуля преставися [нареченный] князь велики Нижнего Новагорода Иван Васильевич, сын великого князя Василья Дмитреевича, на Москве. Положиша и в церькве архаггела Михаила. [Точно як у МЗ1492, з поясненням – «нареченный».]

В лето 6930 [1422]. Того же лета преставися княгини Настасья княже Юриева Дмитреевича в Звенигороде, а положена на Москве у Вознесенья. [Скорочення МЗ1492.]

В лето 6933 [1425]. Месяца февраля в 27 день в 3 часа нощи преставися благоверный и христолюбивый великий князь Василеи Дмитреевичь. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь великы Иван Михаилович Тверский, **наречен в черньцех** Иов. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6934 [1426]. Тое же осени преставися князь Андрей Володимерович, и князь Семен Володимерович, **нареченныи в черньцех** Сава, а положен у Троици в Сергееве манастыре. [Тут виправлено характерну помилку МЗ1492 – Сим2Л; подано так, як у ЄЛ – С2Л – ВПЛ.]

В лето 6934 [1426]. И князь Ярослав Володимерич преставися, положен в Архаггеле на Москве. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6935 [1427]. Мор бысть велик во градех русскых, тогда преставися князь Василей Володимерович и положен в Архаггеле на Москве. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитреевич. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6940 [1432]. Того же лета преставися князь Андреи Дмитреевич в Можайце, и привезше его на Москву положиша и в Архаггеле. [Незначне скорочення МЗ1492.]

В лето 6949 [1440]. Повість про смерть князя Дмитра Красного. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6956 [1448]. Того же лета преставися князь Василей [Юрьевич] Косой. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета июня 15 преставися великаа княгини Софья Васильева Дмитреевича **во мнишеском чину** и положена того же дни в манастыре Вознесении на Москве, идеже и свекры ея великаа княгини Евдокея, а наречена во мнишьском чину Еуфросинья. [Точно як у МЗ1492, тільки дата відмінна.]

В лето 6961 [1453]. Того же месяца иуля 23 приде весть к великому князю из Новагорода на вечерни у великого мученика Бориса и Глеба на Москве на рве, что князь Дмитреи Шемяка умре напрасно в Новегороде и положен в Юрьеве манастыре, а пригонил с тою вестью подьячей Беда, а оттоля бысть дьяк. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь великий Иван Рязанский Феодорович **в черньцех** и наречен бысть Иона. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6969 [1461]. Месяца февраля преставися князь велики Борис Александрович Тверский. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6970 [1462]. А в то же время в пяток на Федоровой неделе князь велики, чаа себе сухотную болесть, повеле жещи ся, яко же есть обычай болящим сухотною. И повеле ставити, зажигая труд той, на многых местех по многу, иде же и не бе ему никоея болезни, тогда бо и не чюаще того. Егда же разгнишася раны оны, и бысть ему болезнь тяжка, и **в черньци хотяше постричися, и не даша ему воли**, и в тои болезни преставися месяца марта 27 день в суботу в 3 час нощи. В утреи же день в неделю и погребен бысть в церкви архаггела Михаила на Москве. [Точно як у МЗ1492, відмінності чисто стилістичні.]

В лето 6971 [1463]. Во граде в Ярославле в монастыри у Спаса обретены быша мощи [благоверного Смоленского] князя Феодора Ростиславича [и] сынов его Констянтина и Давыда, под церковью тою в подклете, целы вси и ничим же врежены. Архимандрит же Христофор манастыря того взят их оттоле с великою честью и принесе их во храм великого Спаса и положи их в един гроб и ризы черническыа новы положи на них, понеже бо **во мнишеском чину приставишася**. [Точно як у МЗ1492, відмінності чисто стилістичні.]

В лето 6974 [1466]. Того же лета преставися княгиня княжа Петрова Дмитриевича, **жив долго в черницах и в схиме** на Москве, у Вознесения, нареченная во мнишеском Ефросиния. [Точно як у ТипЛ.]

В лето 6975 [1467]. Тое же весны, априля 22, в среду 4 недели по Пасце, противу четверка, в 5 час нощи, преставися благовернаа и христолюбиваа, добраа и смиреннаа великая княгиня Марья Иоанова, дщи великого князя Тверскаго Бориса Александровича, во граде Москве. Митрополит же Филипп, пев над нею

обычнаа песни и положи ю в монастыри в церкви святаго Вознесениа, ту сущу над нею бывши свекрови еа великой княгине Марии, князю же великому Иоанну тогда бывшу на Коломне. [Точно як у ТипЛ.]

В лето 6981 [1472]. Того же месяца [вересня] в 12 день в суботу в 10 час дне преставися на Москве благоверныи и христолюбивыи князь Юрьи Васильевич […] и погребоша тело благоверного князя Георгия в церкви архаггела Михаила того же месяца в 16 день. [Дуже близько до МЗ1492 і точно як у Сим2Л.]

В лето 6986 [1478]. Месяца февраля 2 на Сретеньев день с недели на понедельник великаа княгини Мариа Василиа Васильевича **пострижеся** нощи тоа в черници на своем дворе на Москве, а стригл ее игумен Кирилова манастыря и нарече еи имя Марфа. [Точно як у МЗ1492.]

В лето 6989 [1481]. Тое же весны июля в 5 день преставися благоверный князь Андрей Васильевич Меньшой в 4 час дни и положен бысть на Москве в Архаггеле. [Незначні відмінності від МЗ1492.]

В лето 6991 [1483]. Преставися великий князь Рязанский Василей Ивановичь генваря. [Точно як у Л72Я – Хр – С2Л. Від МЗ1492 відрізняється стилізацією.]

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы преставися великаа княгиня великого князя Михаила Тверскаго. [Точно як у ТипЛ – Л72Я – Хр – С2Л. В МЗ1492 цієї звістки нема.]

В лето 6991 [1483]. Тое же весны преставися княгыни княже Андреева Васильевича Елена. [Точно як у Хр, проти ТипЛ – Л72Я – С2Л скорочено, проти МЗ1492 перефразовано.]

В лето 6993 [1485]. Того же лета, июля в 4, преставися благоверня великая княгиня Мариа, мати великого князя Ивана Василиевича, **нареченная во мнишеском чину инока Марфа**, и положена бысть в церкви у Вознесениа на Москве. [Точно як у Сим2Л – МЗ1493 – Л72Я – С3Л – ІфЛ, трохи відмінно від ТипЛ.]

В лето 6998 [1490]. Тое же зимы, месяца марта в 7, с суботы на неделю, в 8 час нощи, преставися благоверный и христолюбивый князь велики Иван Иванович всея Руси, положен бысть в Архаггеле. [Точно як у С3Л, проти інших – скорочено.]

В лето 7002 [1493]. Тое же осени ноября 6 преставися князь Андрей Васильевичь Болшой, а сидел [в тюрме] на Москве на Казенном дворе великого князя два годи и 47 дни, и положиша его в церкви архаангела Михаила на Москве у северных дверех. [Точно як у ТипЛ – МЗ1493 – Л72Я – Хр – С2Л, дещо відмінно від С3Л.]

В лето 7002 [1494]. Того же месяца маиа преставися князь Борис Васильевичь, и привезоша его на Москву, и положиша его в церкви архаггела Михаила месяца маия 29 в четверток. [Точно як у С3Л]

В лето 7008 [1500]. Тое же весны, маиа в 29, в пяток, в 3 час дни, преставись князь великий Иван Васильевичь Рязанский. [Точно як у Л72Я – С3Л – С2Л – ІфЛ.]

В лето 7009 [1501]. Того же месяца февраля 19 преставися дщерь великого князя Ивана Васильевичя благоверная княгиня Феодосиа, княже Васильева Даниловичя Холмского. И положиша ее в церкви Вознесения на Москве. [Точно як у Л72Я – С3Л – С2Л – ІфЛ, подібно до ВПЛ.]

В лето 7009 [1501]. Тоя же весны, апреля, на Светлой неделе, преставися благоверная великая княгини Анна Рязанская, сестра великого князя Ивана Васильевича. [Точно як у Л72Я – С3Л, подібно до С2Л, ІфЛ, ВПЛ.]

В лето 7011 [1503]. Тоя же весны, априля 7, в пяток, на 9 часе дня, преставися благоверная великая княгиня Софиа великого князя Ивана Василевичя; и положиша ее во церкви Вознесения в городе на Москве. [Точно як у С3Л – ІфЛ – ВПЛ, в Л72Я – С2Л помилкова дата.]

В лето 7012 [1503]. Тое же осени преставися княгиня Улиана князя Бориса Василевичя, ноября. [Точно як У Л72Я – С3Л – С2Л – ІфЛ – ВПЛ.]

В лето 7013 [1505]. Тое же зимы, генваря 18, в суботу, преставися великая княгиня Елена Волошанка в нятстве великого князя Ивана Ивановича; положиша ее в церкви у Вознесениа на Москве. [Точно як у С3Л – С2Л – ІфЛ, трохи перефразовано Л72Я.]

В лето 7014 [1505]. Тое же осени октевра 27 с понеделника на вторник в 1 час нощи благоверный и христолюбивый преставися князь великий Иван Васильевичь всея Руси […] И положиша тело его во церкви новой святого и великого архангела Михаила, ее же заложи при своем животе, иде же прародители его лежат. [Трохи перефразовано С3Л – ІфЛ, в Л72Я та С2Л – характерні відхилення в даті.]

В лето 7017 [1509]. Тоя же зимы, февраля 14, преставися благоверный князь великий Дмитрей Ивановичь всея Руси в нужди, в тюрме; и положиша тело его в церкви Архангела Михаила. [Точно як у ВПЛ, скорочення Л72Я – С2Л – ІфЛ.]

В лето 7021 [1512]. Тоя же осени приде весть к великому князю, что Жихдимонт, король польский […] сестру великого князя королеву Александрову великую княгиню Елену велел паном своим в Вилне поимати да за сторожею держати в нятстве, за Вилнею в Берештах, и королевы Олены в той нужди и в животе не стало. [Докладніше, ніж у Л72Я – ІфЛ.]

В лето 7021 [1513]. Тое же зимы, февраля, преставися благоверная великая княжна Евдокия, Петра царевичева жена, во вторник на Федоровой неделе, и положиша тело ее в церкви Вознесения на Москве внутри города. [Точно як у ІфЛ – ВПЛ, від Л72Я – С2Л незначні стилістичні відмінності.]

В лето 7026 [1518]. Того же лета, месяца июня 26, в суботу, в 12 час дни преставися благоверный князь Семен Ивановичь, брат великого князя Василиа, и положиша тело его в церкви архааггела Михаила на Москве […] а назаутре, в неделю, погребоша тело его. [Точно як у Л72Я, тільки година 12 замість 2; в С2Л година 12-а, але рік 7025; у ВПЛ годину не вказано; з ІфЛ співпадіння повне.]

В лето 7029 [1521]. Преставися князь Дмитрий Иванович, брат великого князя Василия, февраля 14. [Перифраза Хр, від ТипЛ та ВПЛ – відмінності у датуванні.]

В лето 7042 [1533. Коротка повість про смерть Василя 3-го:] И возлег великий государь Василей болезнуя при смерти, и **пострижеся в иноческий образ и в схиму** Данилом митрополитом всея Руси месяца декабря в 3 день, в среду, в 12 час нощи, и наречено имя ему во иноцех Варлаам. И дав мир и благословение великой княгине и детям своим и ту предстоящим, и того же часа и преставися, в четверток до света, на память великомученицы Варвары.

В лето 7044 [1536]. Того же лета, августа 3, в четверток, в 3 час дни, преставися князь Юрий Иванович, брат великого князя в изымании, и положен бысть во Архаггеле на Москве. [3.08.1536 р. – дійсно четвер. Всі показники збігаються.]

В лето 7046 [1538], апреля 3, в среду пятой недели поста, в 2 часа дни, преставися благоверного великого князя Василия Ивановича благоверная великая княгиня Елена, княже Васильева дщи Лвовича Глинского; и положена бысть в церкви Вознесения господа нашего Исуса Христа, возле великую княгиню Софию великого князя Ивана Васильевича. [Значно докладніше ніж у Хр та ВПЛ. 3.04.1538 р. – дійсно середа і дійсно 5-го тижня великого поста. Всі показники збігаються. Точно такий запис міститься у Царственній книзі – ПСРЛ, Т. 13, ч. 2, Спб., 1906 г., с. 431.]

Наша вибірка показує, що у плані змісту ВЛ аж до 1483 року дуже тісно слідує за МЗ1492. Відмінності полягають буквально у заміні окремих літер, в деякій зміні орфографії. Там, де ВЛ незначно відходить від МЗ1492, як правило, текст погіршено.

Слід вважати, що укладач ВЛ мав краще збережений текст МЗ1492 аніж ті, що дійшли до нас: я думаю, що там не було характерної лакуни на зламі 13 – 14 ст., і запис про смерть братів Володимировичів (1426 р.) не був зіпсований.

Отже, слава ВЛ як змістовного джерела, на мій погляд, перебільшена і основана на ~~плагіаті~~ запозиченні із МЗ1492. Але Воскресенському літопису поталанило, що він був давно виявлений і надрукований, в той час як МЗ1492 було надруковано на сто років пізніше, коли репутація ВЛ уже устоялась.

В частині від 1483 до 1512 р. наші виписки показують, що ВЛ залежить від московського літописання в цілому (ці літописи я уже називав солдатськими чоботами). Ніякого тісного слідування якомусь одному літопису тут нема, зокрема, я не помітив ніяких особливих зв’язків ВЛ із СЗЛ.

Самостійні відомості ВЛ починаються (за нашими виписками) з 1512 року.

Никонівський літопис

Никонівський літопис – пам’ятка московського літописання 2 чверті – середини 16 ст. Він існує у двох основних изводах.

Старший ізвод (представлений в оригіналі списком Оболенського) доведено до 1520 р. Дослідники вважають ініціатором його написання митрополита Даниїла. Для його укладання було використано Симеонівський та Іоасафівський літописи, а також Новгородський хронографічний літопис.

У молодшому ізводі (представленому Патріаршим списком) текст старшого ізводу було доповнено з використанням літописів Воскресенського та початку царювання і доведено до 1558 року. Цей ізвод ліг в основу Лицевого літописного зводу.

Никонівський літопис використано за старим виданням [Полное собрание русских летописей. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновской летописью. – Спб.: 1862 г., т. 9 – 256 с.; 1885 г., т. 10 – 244 с.; 1897 г., т. 11. – 254 с.; 1901 г., т. 12. – 256 с.; 1913 г., т. 13, ч. 1. – 302 с.]. Оскільки дослідники відзначають, що НикЛ містить ряд записів, невідомих за іншими літописами, він був переглянутий у повному обсязі.

В лето 6690 [1182]. Преставися благоверная княгини [великого князя Юрия Долгорукого, нарицаемая] Олга, **во святом же иноческом образе** Ефросиния, месяца июля в 4 день, и положена бысть во святеи [церкви пречистой] Богородици

в Володимери. [Перефразовано ВЗ1215 – ЛЛ – Сим1Л, відмінності тут і далі – у квадратних дужках. І рік відмінний.]

В лето 6706 [1198]. **Пострижеся во святый аггельский иноческий чин** князь великий Смоленский Давид Ростиславич и, мало пребыв, преставися **во святом аггелском иноческом образе**. [Перефразовано ЛЛ – Сим1Л – МЗ1492 – ВЛ.]

О Сербском Саве. […] Потом же брат его Стефан болен бысть и моляше [святого] **во иноческий образ облещися**. Святому же отлагающу и отшедшу в епископию, и посылает к нему Стефан со слезами, яко «уже, рече, не имаше мене видети в живых». Святый же иде со тщанием и обрете брата умерша и зело оскорбився и много помолився со слезами, воскреси брата и **облече его во иноческий образ** и причастив святым тайнам, паки уснути повеле […] И тако в руку архиепископлю, всем зрящим, предасть Богу дух Стефан краль, **нареченный во иноцех Симон**. [Трохи змінене оповідання Хронографа. – Т. 9, с. 44.]

Второе родословие [сербских деспот]. Волкан […] роди сына жюпана Димитриа, во **иноческом же святом образе Давыд**. [Точно як у Хр.]

В лето 6713 [1205]. Того же лета преставися великая княгиня Всеволожа Мария **во иноческом чину**, и положиша ее в церкви пречистой Богородицы в монастыре ее […] И тако страдавше семь лет в великой болезни, и пострижеся в иноческий чин, и пребысть в монастыре 18 дней, и преставися с миром месяца марта 19. [Далі йде велике поучення Марії своїм дітям. Фактична сторона повідомлення основана на МЗ1492; схоже, що похвала Марії в літописах Радзивилівському / Переяславля Суздальського лишилась автору невідомою і він склав риторичні вставки власного виробництва.]

В лето 6721 [1213?]. Преставися князь великий Всеволод, нареченный по святом крещении Дмитрий, сын Юрия Долгорукого, внук Владимира Мономаха, правнук Всеволож, праправнук Ярославль, прапраправнук великого Владимира, месяца апреля в 14 день, на память святого исповедника Мартына папы Римского, в неделю, а положен бысть во гроб в понедельник в церкви пречистой Богородицы. [Далі – довідка про будівельну діяльність Всеволода.]

В лето 6726 [1218]. Тое же зимы, месяца февраля до 2 день, в пяток, в 6 час дня, преставися благоверный и христолюбивый великий князь Константин Всеволодич [тут його генеалогія – докладніша, ніж в ЛЛ] и положен бысть в церкви пречистой Богородицы Златоверхой [тут похвальне слово]. Княгиня же его в сей час над гробом его **пострижеся**, и нарекоша имя ей Агафья. [Фактичні дані запозичені з ЛЛ, не з МЗ1492; але похвальне слово написано заново.]

В лето 6727 [1219]. Того же лета **преставися во иноцех** великая княгиня Агафия великого князя Константина Всеволодича в Ростове, и положена бысть в церкви пречистой Богородицы в Ростове. [Скорочення-перифраза ЛЛ чи МЗ1492, також рік зсунуто.]

В лето 6728 [1220]. Того же лета Твердислав остави посадничество, зане болен бе, и нощию, утаився жены и детей, иде к Пречистой во Аркаж монастырь и **пострижеся**. [Скорочення-перифраза Н4Л.]

В лето 6735 [1227]. Того же лета преставися князь Владимир Всеволодович, именованый же во святом крещении Дмитрий, брат великого князя Юрия Всеволодича, **постригся во иноческий чин и во схиму**, и положен бысть в Володимире в церкви пречистой Богородицы Златоверхой.

В лето 6736 [1228]. Князь великий Галичский Мстислав Мстиславич иде из Галича в Киев, и на пути разболеся, и **постригся во иноческий чин и во схиму**, и преставися.

В лето 6736 [1228]. Того же лета князь Давид Муромский **пострижеся во иноческий чин и схиму**, и преставися.

В лето 6736 [1228]. Того же лета князь Святослав отпусти княгиню свою по совету, она же иде в Муром к братье, и **пострижеся во иноческий чин**.

В лето 6739 [1231]. Того же лета преставися Водовиков сын **во иноцех**. [Новгородська звістка, якої нема в Н1ЛСІ, ані у Н1ЛМІ.]

В лето 6745 [1238. Татари під Владимиром:] Воутрии же видеша князи, и владыка Митрофан, и воевода Петр Ослядюкович, и все бояре и люди, яко уже граду их взяту быти, и восплакашася плачем велиим, и внидоша все в церковь пречистой Богородицы соборную, и **постригошася во святой ангельский иноческий образ** от владыки Митрофана великая княгиня, и сынове ее, и дщери, и снохи ее, и елице хотяху.

В лето 6745 [1238. Кн. Юрій на Сіті:] Он же с братом своим Святославом, и с братаничами своими с Василком, и со Всеволодом и с Владимиром, и со всеми воинствы своими изыдоша противу им, и татарове приидоша противу их на Сить. И соступишася обои полци, и бысть брань велия и сеча зла, и лиашася кровь аки вода, и попущением божим победиша татарове русских князей, и ту убиен бысть князь великий Юрий Всеволодич Владимирский, и многи воеводы его и бояре, и воинство его избиено бысть […] По сем же идый из Белоозера епископ Кирил Ростовский, и пришед на Сить обрете тело великого князя Юрия Всеволодича [тут його генеалогія] и взем несе в Ростов, и положи его в церкви пречистой Богородицы в Ростове.

В лето 6752 [1244]. Того же лета преставися великая княгиня Ярослава Всеволодича Феодосия в Новеграде, и положена бысть в Юрьеве монастыре, а **во мнишеском чину наречена бысть Ефросиния**, понеже тогда даваху имена не с первого слова, но в который день постризашеся кто во иноцы, того дни и имя даваху, или потом в той же день.

В лето 6754 [1246]. Того же лета князь великий Ярослав Всеволодич бысть в Орде у канович […] и мало пошед от канович и преставися нужною смертью во иноплеменникех, месяца сентабря в 30 день.

В лето 6756 [1248]. Того же лета князь Михайло, нарицаемый Хоробрит [тут його генеалогія] согна с великого княжения Владимирского дядю своего великого князя Святослава Всеволодича [Ну, це явна вигадка НикЛ.] […] Того же лета князь великий Владимирский Михайло Ярославич Хоробрит ходи ратью на Литву, и убиша Литва великого князя Михаила Ярославича Владимирского [тут його генеалогія]. Блаженный же Кирил, епископ Ростовский, посла взяти тело его, и положиша его в церкви пречистой Богородицы во Владимире.

В лето 6760 [1253]. Того же лета преставися князь великий Святослав Всеволодич [тут його генеалогія], месяца февраля в 3 день.

В лето 6763 [1255]. По велице дни светлые недели преставися князь Константин Углечский [тут його генеалогія], и понесоша тело его во Владимир. И срете его брате его князь Александр Ярославич с отцем своим митрополитом Кирилом и со всем священным собором и со всеми бояры своими и со множеством народа. И положиша его в церкви пречистой Богородицы во Владимире.

В лето 6766 [1258]. Преставися князь великий Олег Рязанский, **постригся во иноческий образ и во схиму**, на страстной неделе в среду, и положен бысть в церкви святого Спаса, месяца марта в 8 день, на память святой мученицы Фетиньи Самаряныни.

В лето 6771 [1263]. Того же лета князь великий Александр Ярославич [тут його генеалогія] иде вчетвертый во Орду к царю Беркаю, и зимова тамо. И разболеся велии, и отпущен бысть на Русь, и дошед Городца и **пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму**, месяца ноября в 14 день, тоя же нощи и преставися. И принесоша тело его в Володимерь и положиша его в церкви пречистой Богородицы, того же месяца ноября в 23 день. [Тут чудо з грамотою.] Положен же бысть во граде Володимери в монастыри Рожества пречистой Богородицы.

В лето 6772 [1264]. Того же лета преставися князь великий Суздальский Андрей Ярославич [тут його генеалогія].

В лето 6777 [1269]. Преставися князь Дмитрий Святославич [тут його генеалогія] **во иноцех и во схиме**, пострижен от епископа Игнатия Ростовского. Ту сущу князю Глебу Василковичю, и матери его седящу у него, и се внезаапу язык его связася, и паки проглагола. И возрев на епископа радостными очима, и рече: «Господине отче владыко Игнатию! Исполни господь бог твой труд, что мя еси подкрутил на долг путь, на вечное лето, венча воина истинному царю Христу богу нашему». И по сем предаде душу свою тихо и кротко, и погребоша его в церкви святого Михаила в Юрьеве монастыре.

В лето 6779 [1271]. Преставися князь Василий Александрович [тут його генеалогія].

В лето 6779 [1271]. Того же лета преставися княгиня Василкова, тогда у ней сущу сыну ее князю Борису и со княгинею своею и с детьми, а князю Глебу тогда сущу в Орде у царя; она же тихо и кротко предаде душу свою господеви.

В лето 6779 [1271]. Того же лета преставися князь великий Ярослав Ярославич [тут його генеалогія], идя из Орды, держа великое княжение по брате своем Александре Ярославиче 8 лет, и везоша его в Тверь. Епископ же Семион Тверский со обычными надгробными песнями положиша его в церкви святых чудотворцев Козьмы и Демьяна во Твери.

В лето 6784 [1276]. Тое же зимы преставися князь великий Владимирский Василий мезиной [тут його генеалогія] положиша его в церкви святого Федора на Костроме.

В лето 6785 [1277]. Того же лета князь великий Борис Василькович Ростовский [тут його генеалогія] во Орде разболеся, и **хотяше во иноческий чин пострищися**, его же унимаше княгиня его Мария, чаяше бо живота его, бывшу же ему у отца своего духовного во исповеданиии в покаянии и во умилении о себе на многи дни. [В ТЛ – Сим1Л записана його смерть в Орді 16.09 (при ньому була Марія). Вважаю цю спробу постриження вигадкою НикЛ, так само як і титул «великого князя».]

В лето 6787 [1279]. Того же лета преставися князь великий Юрий Андреевич Суздальский [тут його генеалогія]. [Правильно подано по-батькові.]

В лето 6799 [1291]. Дщерь великого князя Ярослава Ярославича Тверского **пострижеся во святой ангельский иноческий образ** девою сущи, в девичьем монастыре.

В лето 6802 [1294]. Того же лета князь великий Дмитрий Александрович [тут його генеалогія] **пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму**, и преставися. И везоше его в Переславль, и положиша в церкви святого Спаса.

В лето 6807 [1299]. Того же лета **пострижеся во святой ангельский иноческий образ** князь великий Феодор Черный Ярославския [тут його генеалогія], и преставися во святом ангельском иноческом образе и во схиме, и положен бысть в церкви святого Спаса в Ярославле.

В лето 6810 [1302]. Того же лета преставися князь великий Иван Дмитриевич Переславский [тут його генеалогія] месяца мая в 15 день.

В лето 6810 [1303]. Того же лета преставися князь Борис Андреевич, внук Александров, на Костроме месяца февраля в 25 день.

В лето 6811 [1303]. **Пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму** князь великий Данило Александрович Московский [тут його генеалогія] и преставися месяца марта в 4 день и положен бысть в церкви святого Михаила архангела на Москве в его отчине.

В лето 6812 [1304]. **Пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму** князь великий Андрей Александрович Городецкий [тут його генеалогія], и преставися месяца июня в 22 день, и везше положиша его на Городце в церкви святого Михаила архангела.

В лето 6817 [1309]. Того же лета преставися князь Александр Данилович [тут його генеалогія].

В лето 6817 [1309]. Того же лета преставися князь Василий Михайлович Суздальський. [В ТЛ та Сим1Л такого нема.]

В лето 6820 [1312]. Преставися великая княгиня Ярославля Ярославича Оксинья **во иноческом чину и во схиме**, и положена бысть в Твери.

В лето 6827 [1319]. Повість про загибель Михайла Тверського. Її фактичні відомості співпадають з повістю РогЛ – С1ЛСІ.

В лето 6828 [1320]. Того же лета преставися князь Борис Данилович [тут його генеалогія] и положен бысть в церкви пречистой Богородицы в Володимери.

В лето 6833 [1325]. Того же лета князь Дмитрий Михайлович Тверский, внук Ярославль, уби в Орде великого князя Юрия Даниловича Московского [тут його генеалогія] в Филиппово говение месяца ноября в 21 день, на праздник Введения пресвятой Богородицы, без царева слова. [І далі оцінка цього вчинку.]

В лето 6834 [1326]. Тое же осени, месяца сентабря 15 день, на память святого мученика Никиты, во Орде царь Азбяк повеле убити князя Дмитрия Михайловича Тверского [тут його генеалогія] […] И того же дня, на том же месте, на Кандракле реке, повелением Азбяка убиша великого князя Александра Новосильского.

В лето 6834 [1326]. Того же лета **пострижеся во иноческий чин** великая княгиня Мария. [Такого нема у ТЛ, Сим1Л, РогЛ.]

В лето 6839 [1331]. Того же лета преставися великая княгиня Елена Иванова Даниловича **в черницах и во схиме**, и положена бысть в церкви святого Преображения.

В лето 6841 [1333]. Преставися князь Александр Васильевич Суздальський.

В лето 6847 [1339]. Повість про загибель князя Олександра Михайловича Тверського.

В лето 6848 [1340]. Преставися князь великий Иван Данилович Калита [тут його генеалогія] **во иноцех и во схиме**, и положен бысть в церкви святого архангела Михаила на Москве, юже сам созда.

В лето 6853 [1345]. Того лета преставися великая княгиня Семенова Ивановича Анастасия **в черницах и во схиме**, родом литовка, а прозвище ей бысть литовское Августа, а во святом крещении Анастасия. И положена бысть в монастыри в церкви святого Спаса на Москве, юже сама велела подписывати.

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Василий Давыдович Ярославский **в чернцах и во схиме**, и положен бысть в церкви святого Спаса в Ярославле.

В лето 6853 [1345]. Того же лета преставися князь Василий Муромский, и положен бысть во его отчине Муроме, в церкви святых мученик Бориса и Глеба в монастыре на Ушне.

В лето 6854 [1346]. Того же лета преставися во Орде князь великий Константин Михайлович Тверский.

В лето 6857 [1349]. Того же лета преставися великая княгиня Мария великого князя Дмитрия Михайловича Тверського, его же убиша во Орде и с сыном его Феодором. [Це вона постриглась в 1326 р.? А тут не згадано її черництво, і плутанина Дмитра з Олександром. І нема в ТЛ – Сим1Л – РогЛ. Вважаю цю звістку вигадкою автора НикЛ.]

В лето 6858 [1350]. Того же лета преставися князь великий Василий Александрович Рязанский.

В лето 6860 [1352]. Рукописання Магнушеве.

В лето 6861 [1353]. Минувшим сорочинам Феогноста митрополита, преставися князь великий Семен Иванович [тут його генеалогія] месяца апреля в 26 день, и положен бысть в своей отчине на Москве, в церкви святого архангела Михаила.

В лето 6861 [1353]. Того же лета преставися князь Андрей Иванович [тут його генеалогія] после сорочин на третий день брата своего великого князя Семена Ивановича, и положен бысть на Москве в той же церкви святого архангела Михаила месцяа июня в 6 день.

В лето 6863 [1355]. Того же лета преставися князь Константин Васильевич Суздальский **во иноцех и во схиме**, и положен бысть в Новегороде в Нижнем, в созданней его церкви святого Спаса. Княжил лет 15, честно и грозно боронил отчину свою от сильных князей и от татар.

В лето 6867 [1359]. Преставися благоверный и христолюбивый, и кроткий, и тихий и милостивый князь великий Иван Иванович **во иноцех и во схиме** [тут його генеалогія], и положен бысть во своей отчине, во граде Москве, в церкви святого архангела Михаила.

В лето 6872 [1364]. Того же лета князь великий Андрей Константинович Суздальский и Нижнего Новгорода и Городецкий **пострижеся во иноческий чин**.

В лето 6873 [1365]. Того же лета преставися кроткий и тихий и смиренный и многодобродетельный великий князь Андрей Константинович Суздальский и Новаграда Нижнего и Городецкий [тут його генеалогія] **во иноцех и во схиме** и положен бысть в церкви святого Спаса в Новегороде в Нижнем. [Давніші літописи не знають двох окремих звісток про постриження та смерть Андрія. Вважаю цей поділ самодіяльністю автора Ник1Л.]

В лето 6873 [1365]. Того же лета преставися великая княгиня Александра Ивана Ивановича **в черницах и во схиме**, и наречени имя ей во мнишеском чину Мария, и положена бысть в монастыре в церкви святого Спаса на Москве в приделе.

В лето 6875 [1367]. Того же лета в Нижнем Новегороде **пострижеся** великая княгиня Андреева Константиновича Настасья во святой ангельский иноческий чин. [Помилка замість Василиса.]

В лето 6876 [1368]. Того же лета преставися князь Василий Михайлович Тверский в Кашине [тут його генеалогія].

В лето 6876 [1368]. Того же лета преставися великая княгиня Софья великого князя Михаила Ярославича Тверского.

В лето 6879 [1371]. Тогда убо ранен бысть князь Василий Иванович Березуйский у града у Волока. Стоящу убо ему на мосту пред градом, и се внезапу тайно из подмостья сквозе мост литвин прободе его копьем. Он же язвен зело изнеможе и в тот час **пострижеся во иноческий чин и преставися**.

В лето 6882 [1374]. Того же лета на Москве преставися последний тысяцкий Василий Васильев сын Веньяминовича, **во иноческом образе и во схиме**, и наречено бысть имя ему Варсонофий, и положен бысть в монастыре святого Богоявления.

В лето 6886 [1378]. Того же лета преставися княгиня Василиса князя Андрея Константиновича Нижнего Новагорода **во иноческому чину**, имя ей иноческое Феодора, и положена бысть в монастыри святого Зачатия, его же сама создала. [Далі повість про неї.]

В лето 6991 [1383]. Того же лета месяца июля в 5 день **преставися во иноческом чину** князь великий Дмитрий Константинович Суздальский и Новагорода Нижнего [тут його генеалогія]; бе же имя ему во святом крещении Фома, а иноческое Федор. И положен бысть в его отчине и дедине, в Новегороде в Нижнем, в каменной церкви святого Спаса.

В лето 6897 [1389. Повість про великого князя Дмитра Івановича:]. И тако преставися месяца мая в 19 день, в среду 5 недели по пасце, во 2 час нощи.

В лето 6898 [1389]. Тое же зимы, месяца декабря во 2 день, преставися княгиня Марья, княже Андреева жена Ивановича, мати князя Володимира Андреевича, **во мнишеском чину Марфа**, и положена бысть в церкви святого Рожества пречистой Богородицы в честном ее монастыре на рве, его же сама создала имением своим, еще сущи при своем животе, в нем же и положена бысть.

В лето 6998 [1390]. Тое же весны в великое говение преставися раб божий Иван Родионович Квашня, **наречен бысть во иноческом чину Игнатий**, и положен бысть в монастыре святого Спаса на Всходне. [Оце, здається, тільки тут він названий Квашнею.]

В лето 6900 [1391]. Тое же осени преставися в Литве великая княгиня Ольгердова Гедиминовича Ульяна, дщи великого князя Александра Тверского […] **во иноческом чину**, и наречено бысть имя иноческое Марина, и положена бысть в Киеве в Печере. [Осінь 6900 вересневого року = 1391 р.]

В лето 6900 [1391. Повість про Сергія Радонізького:] Митрофан же игумен незамедлено вниде в церковь преcвятой Троицы и постриже его [Варфоломея] во святой ангельский иноческий чин месяца октября в 7 день, на память святых мученик Сергия и Вакха, тако бо тогда нарицаху сплоха имена, не с имени, но в он

же день аще которого святого память прилучашеся, в то время прорицаху постригаемому имя. [т. 11, с. 138.]

В лето 6901 [1393]. Того же лета преставися Данило Феофанович, иже много послужил великому князю во Орде и по Руси и по чужим землям, и **наречено бысть имя ему во иноцех Данило же**, и положен бысть в митрополичье монастыре близ дяди своего, блаженного Алексея митрополита Киевского и всея Руси, у Чуда святого архистратига Михаила, иже внутри града Москвы. [Скрізь черненче ім'я – Давид, лише тут – Данило. Думаю, вигадка автора Ник1Л.]

В лето 6901 [1393]. Того же лета преставися князь Иван, сын великого князя Дмитрия Ивановича, брат великого князя Василия Дмитриевича, **во святом ангельском иноческом чину**, и наречено бысть имя ему иноческое Асаф, и положен бысть у святого Спаса в монастыре, внутри града Москвы.

В лето 6902 [1394]. Преставися князь великий Борис Константинович [тут його генеалогія] Новагорода Нижнего и Суздальский и Городецкий, и положен бысть в его отчине, в Суздале, мая в 6 день.

В лето 6904 [1396]. Тое же зимы преставися княгини Ивана Всеволодичя Тверского, дщи великого князя Бориса Константиновича Нижнего Новгорода, и положена бысть в церкви святого Спаса во Твери. [В ТЛ такого нема. В РогЛ тут порожній рік, в Сим1Л – пропуск. В С1ЛСІ такого нема.]

В лето 6905 [1397]. Того же лета преставися княгиня князя Василия Михайловича, дщи князя Володимера Олгердовича Киевского, и положена бысть в церкви святого Спаса во Твери. [В ТЛ такого нема. В РогЛ тут порожній рік, в Сим1Л – пропуск. В С1ЛСІ такого нема.]

В лето 6907 [1399]. Того же лета преставися великая княгиня Марья Семенова Ивановича, внука Данила Московского, **во мнишеском чину**, и бысть ей имя иноческое Фетинья, и положена в монастыре у Спаса в Москве.

В лето 6907 [1399]. Того же лета преставися княгиня Марья Лугвенева Олгирдовича Волынского, внука Гедиминова, дщи великого князя Дмитрия Ивановича Доновского [так!], и, привезше, положиша ю на Москве, в церкви каменной Рожества пресвятой Богородицы. [Лугвеній волинським князем не був – це вигадка автора Ник1Л.]

В лето 6907 [1399]. Повість про смерть великого князя Михайла Олександровича Тверського.

В лето 6910 [1402]. Князь Семен Дмитреевич Суздальскыи […] иде с Москвы на Вятку со княгинею и с детьми, болен бо уже бяше, и пребысть на Вятке 5 месяц и в болший недуг впад преставися декабра 21. [Точно як в МЗ1492.]

В лето 6910 [1402]. Тое же зимы месяца марта преставися князь Иван Всеволодич Тверский **в чернцах и во схиме**, на Святой неделе в понедельник, в самую литургию, и положен бысть внутри града Твери.

В лето 6910 [1402]. Того же лета, месяца июля в 5 день, преставися князь великий Олег Иванович Рязанский **во иноцех и во схиме**, нареченный во святом крещении Иаков, а во мнишеском чину Иаким, и положен бысть в его отчине и дедине, на Рязани, за Окою рекою, в монастыре его, глаголемом Солотша.

В лето 6911 [1403]. Того же лета преставися князь Василий Дмитриевич Городецкий.

В лето 6913 [1404]. Тое же осени во Твери преставися на Городке великая княгиня Марья Иванова Михайловича **во иноческом чину** и наречена бысть во

иноцех Марфа, месяца октября в 30 день, и положена бысть в церкви святого Спаса внутрь града во Твери. [В ТЛ – 30 листопада.]

В лето 6913 [1405]. Того же лета преставися князь великий Василий Дмитриевич Суздальский. [Подвоєння запису.]

В лето 6914 [1405]. Тое же осени преставися великая княгиня Овдотья Михаила Александровича Тверского, месяца ноября в 1 день.

В лето 6914 [1405]. Тое же зимы, месяца декабря в 5 день, преставися благоверная великая княгиня Еупраксия Олега Ивановича Рязанского.

В лето 6915 [1407]. Того же лета, месяца июня в 7 день, преставися великая княгиня Евдокия Дмитрия Ивановича Доновского **во мнишеском чину** и наречена бысть во иноцех Ефросиния и положена бысть в монастыре в церкви Вознесения Господня, ю же сама заложила. [Так у більшості списків НикЛ. У списку Акад. 17 – велика повість про неї – т. 11, с. 204 – 207.]

В лето 6916 [1407]. Сентября 14 преставися князь великий Юрий Святославич Смоленский [тут його генеалогія] на Воздвижение честного креста. [Повністю читаємо нижче – у порівняльній таблиці.]

В лето 6919 [1411]. Тое же весны преставися великая княгиня Овдотья великого князя Ивана Михайловича Тверского, другая дщи князя Дмитрия Еремеевича, апреля в 13 день, в понедельник, назавтрее Велика дня и положена бысть в соборной церкви Преображения Господня во Твери. [13.04.1411 р. – дійсно понеділок після Пасхи. Всі хронологічні показники збігаються.]

В лето 6923 [1415]. Того же лета в Новегороде преставися посадник Феодосий **во мнишеском чину**.

В лето 6925 [1417]. Тое же зимы преставися князь великий Иван Васильевич, внук Дмитриев, Нижнего Новгорода, на пути, едучи с Коломны, и положиша его на Москве в церкви святого архангела Михаила. [6924: кн. Іван Вас. Дмитр. Новгородський приїхав на Москву, і з ним Іван Борисович. Думаю, все ж таки плутанина.]

В лето 6925 [1417. Мор у Новгороді:] умираху мнози с покаянием, иинии же, **ангельского иноческого образа сподобившеся**, от жития исхожаху.

В лето 6927 [1419]. Тое же весны преставися посадник Новгородский Иван Богданович **во иноческом чину**.

В лето 6930 [1422]. Того же лета, месяца июля в 11 день, преставися княгиня Настасия, княж Юрьева Дмитриевича, во Звенигороде, а положена бысть на Москве у Вознесения.

В лето 6933 [1425]. Преставися князь великий Василий Дмитриевич [тут його генеалогія] месяца февраля в 27 день, на 2й неделе во вторник великого поста, в 3 час нощи.

В лето 6933 [1425]. Того же лета преставися князь великий Иван Михайлович Тверский, **наречен во иноцех Иев**. И сяде по нем на великом княжении Тверском сын его князь Александр, месяца мая в 1 день.

В лето 6934 [1425]. Тогда на Москве тое же осени преставися князь Андрей Володимирович [тут його генеалогія], **во иноческом чину**, и наречен бысть вместо Андрея Сава, и положен у Троицы в Сергиеве монастыре. [Плутанину з Андрієм і Семеном розрубано так, що постриження приписано Андрію, а Семен взагалі зник. І рік помилковий.]

В лето 6934 [1425]. Тое же осени преставися князь Ярослав Володимирович [тут його генеалогія].

В лето 6935 [1427]. Того же лета в той же мор преставися князь Василий Володимирович [тут його генеалогія], и положен во Архангеле на Москве.

В лето 6936 [1428]. Преставися князь Петр Дмитриевич [тут його генеалогія].

В лето 6940 [1432]. Того же лета преставися дядя родной великого князя Василия Васильевича, князь Андрей Дмитриевич Можайский, во своей отчине в Можайсце, месяца июня, и привезоша его на Москву и положиша в Архангеле.

В лето 6946 [1438]. Месяца сентябра в 15 день преставися Евпраксия княгиня, и погребе ее со псалмы и песньми надгробными и со всем священным собором Исидор митрополит Киевский и всея Руси. [Може, і не у Москві, бо Ісідор від 8.09.1437 до 19.03.1441 р. був у відрядженні у Ферарі та Флоренції.]

В лето 6949 [1440]. Повість про смерть князя Дмитра Юрійовича Красного.

В лето 6961 [1453]. Того же лета июня в 15 день преставися великая княгиня София Васильева Дмитриевича **во мнишеском чину** и положена того же дня в монастыри Вознесения на Москве, иде же и свекры ее великая княгиня Евдокия, нареченная во мнишеском чину Еуфросиния. [Точно як в МЗ1492 – Сим2Л – Л72Я – ІфЛ – ВЛ.]

В лето 6961 [1453]. Того же лета месяца июля 23 приде весть к великому князю из Новагорода на вечерни у великого мученика Бориса и Глеба на Москве на рве, что князь Дмитрий Шемяка умре напрасно в Новегороде и положен в Юрьеве манастыре, а пригонил с тою вестью подьячеи Василий Беда, а оттоле бысть дьяк. [Точно як у МЗ1492 – Сим2Л – Л72Я – С2Л – ВПЛ – ВЛ; в ІфЛ трохи скорочено.]

В лето 6964 [1456]. Тое же весны преставися князь великий Иван Феодорович Рязанский **в черньцех** и наречен бысть Иона. [Точно як в МЗ1492 і наступних.]

В лето 6969 [1461], февраля преставися князь великий Борис Александрович Тферский. [Точно як в МЗ1492 і наступних.]

В лето 6970 [1462]. А в то же время в пяток на Федоровой неделе князь великий, чаа себе сухотной болести, повеле жещи ся, яко же есть обычай болящим сухотною. И повеле ставити, зажигал труд той, на многых местех по многу, иде же и не бе ему никоея болезни, тогда бо и не чающе того. Егда же разгнишася раны оны, и бысть ему болезнь тяжка, **и восхоте в черньци постричися, и не даша ему воли**, и в той болезни преставися месяца марта 27 день в суботу в 3 час нощи. В утреи же день в неделю и погребен бысть в церкви архаггела Михаила на Москве. [Точно як в МЗ1492 і наступних.]

В лето 6971 [1463]. Во граде Ярославле в монастыре святаго Спаса обретены быша мощи князя Феодора Ростиславича и сынов его Констянтина и Давыда, под церковью тою в подклете, целы вси и ничим же врежены. Архимандрит же Христофор монастыря того взят их оттоле с великою честью и принесе их во храм великого Спаса и положи их в един гроб и ризы чернические новы положи на них, понеже бо **во мнишьском чину приставишася**. [Точно як в МЗ1492 і наступних.]

В лето 6975 [1467]. Априля 22 в 3 час нощи преставися великая княгиня Мария Тверянка, и положена в церкви Вознесениа в 24. [Точно як в Сим2Л і наступних.]

В лето 6974 [1466]. Того же лета преставися княгиня княж Петрова Дмитриевича, **жив долго в черницах и в схиме** на Москве, у Вознесения, нареченная во мнишеском Ефросиния. [Точно як у ТипЛ – ВЛ.]

В лето 6981 [1472]. Того же месяца [вересня] в суботу в 10 час дня преставися на Москве благоверный и христолюбивый князь Юрьи Васильевич […] и погребоша тело благоверного князя Георгия в церкви архаггела Михаила того же месяца в 16 день. [Точно як в МЗ1492 і наступних.]

В лето 6989 [1481]. Тое же весны месяца июля в 10 день в 4 час дни преставися благоверныи князь Андрей Васильевич Меньшой и положен бысть на Москве в церкве в Архангеле. [Точно як в МЗ1492 і наступних, тільки день вказано помилково.]

В лето 6991 [1483]. Генваря в 7 в обеднюю преставися князь великы Василий Иванович Рязанский. [Точно як в МЗ1492 і наступних.]

В лето 6991 [1483]. Тое же весны апреля во 2 преставися княгиня Елена князя Андрея Васильевича. [Точно як в Сим2Л і наступних.]

В лето 6991 [1483]. Тое же зимы великаа княгиня преставися великого князя Михаила Тверскаго. [Точно як у ТипЛ – Л72Я – С2Л – ВЛ.]

В лето 6993 [1485]. Того же лета июля в 4 преставися благоверная великая княгини Мариа, мати великого князя Ивана Васильевича, **нареченная во мнишеском чину инока Марфа**, и положены бысть в церкви Вознесения на Москве. [Точно як в Сим2Л і наступних.]

В лето 6998 [1490]. Тое же зимы месяца марта в 7 с суботы на неделю в 8 час нощи преставися благоверный и христолюбивый великий князь Иван, сын великого князя Ивана Васильевича всея Руси стареиший, первыя его великие княгини Марьи, дчери великого князя Борисовы Александровича Тверскаго. И положиша его в церкви архаггела Михаила на Москве, идеже и прародители его лежат. [Точно як у ТипЛ – Л72Я – С2Л.]

В лето 7002 [1493]. Тое же осени, ноября 6, преставися князь Андрей Васильевичь Болшей, а сидел в тюрме на Москве, на Казенном дворе великого князя, два года и 47 дней, и положиша его в церкви Архангела Михаила на Москве, у северных дверей. [Точно як у Л72Я – С2Л – ВЛ.]

В лето 7002 [1494]. Того же месяца маиа 29 преставися князь Борис Васильевичь, и привезоша его на Москву, и положиша его в церкви архаггела Михаила. [Зіпсовано запис С3Л – ВЛ.]

В лето 7009 [1501]. Того же месяца февраля 19 преставися великого князя дщерь Ивана Васильевичя благоверная княгиня Феодосиа, княже Васильева Даниловича Холмского. И положиша ее в церкви Вознесения на Москве. [Точно як у Л72Я – С3Л – С2Л – ІфЛ – ВЛ, подібно до ВПЛ.]

В лето 7009 [1501]. Тоя же весны, апреля, на Светлой неделе в среду, преставися благоверная великая княгини Анна Рязанская, сестра великого князя Ивана Васильевича, в 6 час дни. [Точно як у ІфЛ.]

В лето 7011 [1503]. Тое же весны, апреля 7, в пяток, на 9 часе дня, преставися благоверная великая княгиня Софиа великого князя Ивана Василевичя; и положиша ее во церкви Вознесения во граде Москве. [Співпадає з С3Л – ІфЛ – ВПЛ – ВЛ.]

В лето 7012 [1503]. Тое же осени преставися княгиня Улиана князя Бориса Василевичя, ноября. [Точно як У Л72Я – С3Л – С2Л – ІфЛ – ВПЛ – ВЛ.]

В лето 7013 [1505]. Тое же зимы, генваря 18, в суботу, преставися великая княгиня Елена Волошанка в нятстве великого князя Ивана Ивановича; положиша ее в церкви у Вознесениа на Москве. [Точно як у С3Л – С2Л – ІфЛ – ВЛ.]

В лето 7014 [1505]. Тое же осени октября 27 с понеделника на вторник в 1 час нощи преставися благоверный и христолюбивый князь великий Иван Васильевичь, государь всея Руси […] И положиша тело его во церкви новой святого и великого архангела Михаила, ее же заложи при своем животе в преименитом и славном граде Москве, иде же прародители его лежат. [Точно як у ІфЛ.]

В лето 7017 [1509].Тоя же зимы февраля 14 преставися благоверный князь великий Дмитрий Иванович в нужи, в тюрме, и положиша тело его в церкви архангела Михаила на Москве возле отца его великого князя Ивана Ивановича. [Дуже близько до Л72Я – С2Л – ІфЛ – ВПЛ – ВЛ, але характерно пропущено титул Дмитра – «всея Русі».]

В лето 7021 [1512]. Тоя же осени приде весть к великому князю, что Жихдимонт, король польский […] сестру великого князя королеву Александрову великую княгиню Елену велел паном своим в Вилне поимати да за сторожею держати в нятстве, за Вилнею в Берештах, и королевы Олены в той нужди и в животе не стало. [Точно як у ВЛ, докладніше, ніж у Л72Я – ІфЛ.]

В лето 7021 [1513]. Тое же зимы, февраля, преставися благоверная великая княжна Евдокия, Петра царевича жена, во вторник на Федоровой неделе, и положиша тело ее в церкви Вознесения внутри города на Москве. [Точно як у ІфЛ – ВПЛ, від Л72Я – С2Л – ВЛ незначні стилістичні відмінності.]

В лето 7026 [1518]. Того же лета, месяца июня 26, в суботу, в 12 час дни преставися благоверный князь Семен Ивановичь, брат великого князя Василиа, и положиша тело его в церкви архааггела Михаила на Москве. [Точно як в ІфЛ – ВЛ, дуже подібно до Л72Я – С2Л – ВПЛ.]

В лето 7029 [1521]. Преставися князь Дмитрий Иванович, брат великого князя Василия, февраля 14. [Точно як у ВЛ.]

В лето 7042 [1533]. Коротка повість про смерть Василя 3-го, точно як у ВЛ.

В лето 7044 [1536]. Того же лета, августа 3, в четверток, в 3 час дни, преставися князь Юрий Иванович, брат великого князя в изымании, и положен бысть во Архангеле на Москве. [Точно як у ВЛ.]

В лето 7046 [1537]. Того же месяца [декабря] 10, с понеделника против вторника, в 7 час нощи, преставися князь Андрей Иванович в нуже, страдалческою смертию, в полате на дворце у Рожества Иоанна Предтечи. А положен в Архангеле на Москве. [Точно як в ЛПЦ.]

В лето 7046 [1538], апреля 3, в среду пятой недели поста, в 2 часа дни, преставися благоверного великого князя Василия Ивановича благоверная великая княгиня Елена, княже Васильева дщи Лвовича Глинского; и положена бысть в церкви Вознесения господа нашего Исуса Христа, возле великую княгиню Софию великого князя Ивана Васильевича. [Точно як у ВЛ.]

В лето 7147 [1639]. Месяца генваря в 10 день преставися государь царевич Иван Михайлович в четверг. [10.01.1639 р. – дійсно четвер. – Т. 13, ч. 1, с. 302.]

154 году [1646] преставися царь и государь и великий князь Михайло Феодорович всея Руси на свои именины, месяца июля в 12 день, в ночи, во 2 час нощи; а назавтрее и погребен государь.

Того же году [1646] царица государыня Евдокия Лукъяновна три недели пожила и царица преставися.

В плані змісту НикЛ різко поділяється на дві частини.

Перша частина – з найдавніших часів до 1428 року – характеризується цілком особливим стилем:

– записи давніших літописів дуже часто перефразовуються, викладаються іншими словами при збереженні фактичного змісту;

– давніші записи розбавляються благочестивими риторичними вставками;

– подекуди вигадуються фантастичні подробиці;

– при іменах князів літописець дуже любить подавати їх генеалогії аж до Володимира Святого; останній такий запис подано в 6897 р. у повісті про князя Дмитра Івановича. В подальшому розростання цих генеалогій почало бентежити літописця, і він почав їх скорочувати: до Володимира Мономаха, до Юрія Долгорукого, до Олександра Невського чи до Данила Московського.

Ці генеалогічні довідки свідчать, що літописець уважно читав попередні сторінки свого літопису і нотував походження кожного згаданого там князя. Але нічого нового проти самого тексту літописів ці генеалогії не містять, і для тих князів, для яких давніші літописи не подають їх роду, нічого не подає й НикЛ.

Як приклад розмазисто-пустопорожнього стилю НикЛ наведемо розповідь про смерть князя Юрія Смоленського:

Троїцький літопис	**Никонівський літопис**
Тое же осени **в Воздвиженьев день** преставися князь Юрьи Святославичь Смоленскии	Сентября 14 преставися князь великий Юрий Святославич Смоленский,
	Иванов внук, Александров правнук, Глебов праправнук, Ростиславль препраправнук, Мстиславль пращур, Давидов прапращур, Ростиславль препрапращур, Мстиславич Владимера Мономаха, на **Воздвижение честного креста**,
не в своеи отчине, но в чужои стороне в изгнаньи, а своего княженья лишен	**не** на **своем** великом княжении Смоленском и **отчине** и дедине, **но в чужой стране**, скитаясь и странствуя во изгнании, преходя от места на место в пустынях, **своего** великого **княжения** Смоленского, отчины и дедины, **лишен**,
и своей княгини и своих детей,	**и своей** великой **княгини, и своих детей,** и своей братьи, и своих сродников, и своих князей и бояр и воевод, и слуг всех отчуждися, и пуст бысть,
в Рязанскои земле в пустыне в монастыре у некоего игумена христолюбца именем Петра	и **в Рязанской земле** пребываше **в пустыне у некоего** старца **христолюби**ва, **игумена Петра**,
и тут неколико днеи поболев преставися	**и** там **неколико дней** пребыв в печалех и в скорбех, сетуя и плача, поминая свои беды и напасти, и вся сия собрав в уме своем и в мысли своей обношаше, плачася

	и сетуя о гресех своих, и жития сего суетного и прелестного бедную славу и погибающу забываше, и от мысля своей отнюдь отвращаше и добрым житием тщася угодити богу. Таже в недуг впаде и мало **поболев**, скончася о Господи,
и проводиша его честно.	**и проводиша его честно** и погребоша его с надгробными песньми.

Оповідання ТЛ містить 330 знаків, а НикЛ – 1150, тобто у 3.5 рази більше, але не містить жодного біта додаткової інформації.

Характерною особливістю НикЛ є послідовне застосування вересневого стилю датування починаючи з 6889 року (повість про Куликовську битву розділена між двома річними статтями. Похід почався у серпні 6888 – 1380 року, а битва сталась у вересні 1380 – 6889 року).

Ця перша частина літопису, яку ми будемо скорочено називати Ник1Л, містить також багато екстравагенцій, невідомих давнішим літописам. Я ці екстраваганції вважаю вигадками автора НикЛ і не звертаю на них уваги.

Друга частина – від 1429 року почавши – містить копії записів попередніх літописів практично без обробки. Всі зазначені особливості першої частини тут повністю зникають. Записи цієї частини показують сильну залежність від МЗ1492 та наступних літописів – до ВЛ та ЛПЦ включно. Особливої близькості до ІфЛ я не помітив, зокрема, НикЛ містить деякі записи, котрих нема в ІфЛ. Цю частину ми будемо скорочено іменувати Ник2Л.

Найцікавіша частина НикЛ – за 1552 – 1558 роки, де містяться докладні й авторитетні записи про політику в східній Європі. Але для нашої вузької теми тут немає нічого.

Псковські літописи

Псковські літописи є дуже своєрідними, вони містять лише невелику кількість запозичень із загальних літописів, натомість масу місцевих повідомлень, які не відбились в жодних інших літописах.

Псковський 1-й літопис (П1Л)

Псковський 1-й літопис використано за виданням 1848 р. [Полное собрание русских летописей. Т. 4. Новгородская 4-я летопись. Псковская 1-я летопись. – Спб.: тип. Э. Праца, 1848 г., с. 165 – 345]. Починається він від призвання варягів і спочатку містить виписки з Повісті времен і літ, з особливим інтересом до Пскова. Починаючи з 12 ст., в ньому з'являються оригінальні звістки. Найдавніша його редакція походить з 1469 р., наступною була редакція 1547 р. В найповнішому зі списків літопис доведено до 1650 року.

В лето 6912 [1404]. Тоя зимы, в суботу мясопустную, на праздник Сретения Господа нашего Исуса Христа, князь Григорей **пострижеся во мнишеский чин**. [Стрітення – 2 лютого. В 1404 р. м'ясопусна субота припадала на 2 лютого, так що показники збігаються. Але рік 6912-й в такому разі слід вважати ультра-березневим.]

В лето 6925 [1417]. Того же лета […] и князь Григорей преставися.

В лето 6927 [1419], индикта 12, бысть мор во Пскове велик; и князь Феодор Александрович **постригся** на Снетной Горе. [Федір Олександрович Ростовський.]

В лето 6950 [1442] бысть во Пскове мор велик зело […] И князь Александр Федорович, и посадник Георгий Тимофеевичь […] поставиша церковь Похвалу святыя Богородица […] Того же лета князь Александр [Федорович? Іванович?] преставися **в образе ангельськом**. [Син Федора Ростовського? В списку намісників в 1439 – 1442 рр. значиться кн. Олександр Іванович Лукомський.]

В лето 6973 [1465]. Того же лета преставися посадник псковский Максим **во иноческом чину**.

В лето 6984 [1476]. Тоя же зимы преставися во граде в великом Володимере князь Федор Юрьевичь Шуйской, и **постриглся**. [Він був псковським намісником в 1467 – 1472 рр., звідси й цікавість літописця до його долі.]

В лето 6984 [1476]. Тоя же весны преставися в городе в Муроме Марфин сын Феодор, и **постриглся** месяца мая в 9, на пренесение мощей святаго Николы.

В лето 6984 [1476]. Князь Иван Звенигородской преставися в великом Володимере, в великой пяток, и **постриглся**. [Те саме у Псковському 3-у літописі. Цей Іван Олександрович Звенигородський був псковським намісником в 1463 – 1466 рр., і в 1476 р. псковичі знову просили призначити його, але він помер. Велика п'ятниця в 1476 р. була 12 квітня.]

В лето 7042 [1534]. Того же лета месяца декабря в 4 день преставися благоверный великий князь Василей Ивановичь всея Руси, и остави земное царство, **приим мнишеский чин, наречен во иноцех** Варлам скимник.

В лето 7092 [1584]. Преставися царь Иван, марта в 18 день, в среду, во 12 час дни. [Цей запис міститься в основному списку П1Л. 18.03.1584 р. – дійсно середа.]

В лето 7092 [1584]. Государь царь и великий князь Иоанн Василиевичь, судом божиим, преставися, **в иноцех** Иона. [Цей запис міститься у Снегиревському списку П1Л.]

В лето 7106 [1598]. Преставися царь Федор Иванович генваря в 6 день.

В лето 7112 [1604]. Преставися благоверная царица Ирина Федоровна, **во иноцех** Александра, октября в 26 день.

В лето 7114 [1606] князя Василья воцариша на Москве, и бысть полчетверта года, и **постригши** отдаша в Литву, и тамо умре.

Псковський 2-й літопис (П2Л)

Псковський 2-й літопис обривається на півслові в 1486 р. Він зберігся у єдиному списку кінця 15 ст., використано за виданням 1955 р. [Псковские летописи. – М. : 1955 г., т. 2, с. 10 – 69.]

В лето 6912 [1404]. Того же лета князь Григории **пострижеся** в Великих пустынях.

В лето 6925 [1417]. Того же лета преставися князь Григории, на Снетной горе **постригся**, и положен бысть в притворе на деснои стороне.

В лето 6928 [1420]. И бысть мор велик зело, и мнози тогда мужи и жены **прияша аггельскыи образ мнишьскыи**.

В лето 6928 [1420]. Тогда **пострижеся в болезни** князь Феодор Александрович и отъеха на Москву.

Таким чином, записи П2Л, не даючи нових епізодів, підтверджують дані П1Л і додають до них важливі подробиці.

Псковський 3-й літопис (П3Л)

Псковський 3-й літопис – це звід 1567 року, продовжений пізніше до сер. 17 ст. В частині до 1481 р. він близький до П1Л. Літопис використано за виданням 1955 р. [Псковские летописи. – М. : 1955 г., т. 2, с. 70 – 290]

В лето 6860 [1352]. Бысть мор зол во граде Пскове и по селом […] Да сего ради мнози идяху в монастыри, мужи или жены, **постризахуся в мнишский чин**, аггельскому образу сподобляхуся. [Подібно до запису Н4Л.]

Записи 6192, 6925, 6950, 6973, 6984 (всі три записи), 7092, 7106, 7112, 7114 років повторюють записи П1Л.

В лето 6973 [1465]. Того же лета преставися посадник псковскии Юрьи Тимофеевич **в черньцех**. [В П1Л згадана його смерть, але без вказівки на чернецтво.]

Загалом псковські літописи дають для нашої теми поживу не дуже рясну, але їх звістки не перетинаються з іншими літописами.

Мазуринський літописець

Мазуринський літописець зберігся у єдиному списку кінця 17 ст. Опис подій в ньому доведено до 1682 р. Він використаний за виданням 1988 р. [Полное собрание русских летописей. Летописцы последней четверти 17 в. – М.: Наука, 1988 г., т. 31. – 263 с.] в останній частині – від середини 16 ст. (для раніших часів він подає скорочені виписки з російських літописів, розбавлені вставками зі Стрийковського та «Синопсиса»). Дуже прикрою особливістю цього літописця є постійна плутанина в датах за александрійською ерою (+5500 років) та константинопольською (+5508 років).

Лета 7068 [1568]. Того же году преставися государя царя и великого князя Ивана Васильевича всея Руси государыня царица и великая княгиня Марья.

Лета 7078 [1570]. Ненавидяй враг добра, воздвиже многих людей, и враждована царицу Марфу [Собакину] […] И только бысть за ним 2 недели и преставися.

Лета 7089 [1581] государь царь и великий князь Иван Васильевич сына своего большего, царевича князя Ивана Ивановича, мудрым смыслом и благодатью сияющего, аки несозрелый грезн дебелым воздухом оттресе и от ветви жития отторгну осном своим, о нем же глаголаху, яко от отца своего ярости приняти ему болезнь, и от болезни же и смерть.

Лета 7092 [1584]. Того же году марта в 19 день, на память святых мученик Хрисанфа и Дарии, преставися государь царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси самодержец.

Лета 7099 [1591]. Того же году месяца мая в 12 день, инде пишет октября в 19 день, убиение на Угличе царевича Димитрия Ивановича от Данилки Волохова, да от Данилки Битяговского, да от Микитки Качалова повелением Бориса Годунова.

Лета 7106 [1598] месяца января в 7 день преставися государь царь и великий князь Феодор Иванович всея Руси и погребоша его, государя, честно патриарх Иов со всеми властьми и со всем освященным собором на Москве, в соборной церкви архистратига Михаила, в приделе Иоанна, списателя Лествицы, поде отца его, царя и великого князя Иоанна Васильевича всея Руси. […]

По погребении государя царя и великиого князя Феодора Ивановича всея Руси его благочестивая царица Ирина Федоровна, с погребения не ходя в свои царские хоромы, повеле себя государыня отвести простым обычаем в пречестный монастырь пречистой Богородицы честного ее Одигитрия, еже зовется Новый монастырь, от града Москвы пять поприщ. И в том монастыре она государыня **постріжеся**, а во иноцех имя ей Александра, и пребываше она государыня в келии своей от пострижения и до преставления своего. [Точно як у НовЛ.]

В лето 7112 [1604] преставися благочестивая царица и великая княгиня царя Феодора Ивановича, во иноцех Александра; погребена бысть на Москве в Девичье монастыре у Вознесения господа бога и спаса нашего Исуса Христа, где прежние царицы погребены бысть. [Точно як у НовЛ.]

Лета 7113 [1605] апреля в 10 день, после Святой недели канун жены мироносицы, царю Борису Феодоровичу вставшу из-за стола после кушанья, и внезапу приде на него болезнь люта и одва успеша поновитися и **пострищи**. В два часа в той же болезни преставися. Погребен бысть в соборе архистратига Михаила, в приделе Иоанна списателя Лествицы.

Лета 7113 [1605]. Вор ж Гришка присла к Москве с Тулы угодников своих на убивство царицы и царевича […] и поидоша на царя Борисов двор, царицу Марью и царевича Феодора Борисовича удавиша.

Лета 7113 [1605. Гришка Отрепьев] дочь царя Борисову, девицу Ксению, держал у себя, и держав, велел ее **постричь во иноческий образ**, и с Москвы сослал.

Лета 7114 [1606] на Московском государства Шуйские, посоветовав с иными бояры, вора и еретика розстригу Гришку Отрепьева и советника его Петра Басманова убиша.

Лета 7118 [1610]. Царя Василия и царицу сведоша с престола и отведоша его на старый царя Борисов двор […] Бояре же, посоветовав, взяв из Чудова монастыря священиков, и приехаша к царю Василию на старый двор, **начаша его постригати**. Он же им против вопросов на постригании ответу не даваше, глагола им: «Несть моего желания и обещания к постриганию» […] и тако постригоша и отвезоша его в Чудов монастырь. Царицу же его тако же **неволею постригоше** в Вознесенском монастыре.

Лета 7128 [1620]. Того же году и в то время преставися царица Александра царевича Ивана Ивановича, сына царя Ивана Васильевича всея Руси, а **была пострижена** в Суздале, в Покровском девиче монастыре, а была дочь Богдана Юрьевича Сабурова, и постриг ее царь Иван Васильевич после царевича Ивана Ивановича, раскручинившися; погребена в Вознесенском монастыре с царицами вместе.

Лета 7133 [1625]. Того же году в самое Крещенье предаде [царица Мария Владимировна Долгорукая] свою праведную душу богу и погребена бысть в Вознесенском монастыре с благочестивыми царицами.

Лета 7133 [1625]. В то же время преставися царица Елена, царя Василия Ивановича царица, а **была пострижена** на Москве, в Новом девичьем монастыре, а дочь была боярина князя Петра Ивановича Буйносова-Ростовского.

Лета 7135 [1627]. Того же году преставися государя царя и великого князя Ивана Васильевича царица Дарья, а **была пострижена** на Тифине в девичьем

монастыре, и повелеша ее погребсти в том же монастыре; дщи была Колтовского, а постриг ее царь Ива Васильевич при себе.

Лета 7139 [1631]. генваря в 26 день преставися великая старица, государыня **инока** Марфа Ивановна, мать царя и великого князя Михаила Федоровича всея Руси, от родства была Шестовых-Морозовых роду и Салтыковых.

Лета 7153 [1645] в июле в 13 числе в нощи преставися государь царь и великий князь Михаил Федорович всея Руси, и погребен бысть Иосифом, патриархом московским и всея Руси, в соборной церкви архистратига Михаила.

Лета 7153 [1645]. Того же году августа в 18 день преставися благоверная и христолюбивая царица и великая княгиня Евдокия Лукъяновна, и погребена в Вознесенском монастыре.

Лета 7184 [1676] февраля в 28 день с суботы на неделю в третьем часу нощи угасе свеща страны руския, померче свет православия, прият нашествие облака смертного, остави царство временное, отиде в жизнь вечную, преставися государь царь и великий князь Алексей Михайлович всея Великия и Малыя и Белыя России самодержец […] И погребоша его, государя, в соборной церкви у архангела Михаила. [Субота – 26.02.1676 р., неділя – 27.02.]

Лета 7189 [1681]. Того же году июля в день преставися благоверная и христолюбивая царица и великая княгиня Агафья Семеновна, погребена в Вознесенском девиче монастыре, где и прочие царицы погребаются.

Лета 7790 [1682]. Того же году апреля в 27 день в другонадцатом часу дни преставися государь царь и великий князь Феодор Алексеевич всея Великия и Малыя и Белыя России самодержец […] и погребоша его, государя, в соборной церкви архангела Михаила.

Менші джерела

Ці джерела відсортовано за кінцевою датою літописів.

Іпатіївський літопис (1292 р.)

Іпатіївський літопис, який складається з Повісті времен і літ, київського літопису 12 ст. і Волинського літопису 13 ст., всім добре відомий. За 12 ст. він містить тільки один потрібний нам запис:

В лето 6703 [1195]. Того же лета преставися князь Всеволодъ снъ Мьстиславль **приемь мнискыи образъ** и тако спрятавше тело его проводиша до гроба епископъ Володимерьскыи и вси игоумени и попове и положиша и во сти Бци мсца априля.

Смерть Мстислава Мстиславича – тестя кн. Данила – описана так:

В лето 6734 [1226]. Мстислав дасть Галичь королевичю Андрееви, а самъ взя Понизье, оттоудоу иде к Торьцкомоу.

В лето 6735 [1227]. Потом же Мьстислав великий оудатный князь оумре.

Ніякої звістки про його постриження цей літопис не подав.

У 13 ст. смерть головних героїв Волинського літопису – Данила Романовича (1264 р.), Василька Романовича (1271 р.), Володимира Васильковича (1288 р.) – описана досить докладно (Володимира – навіть надзвичайно докладно), але згадок про постриження не маємо, і це не можна пояснити неувагою літописця до померлих чи необізнаністю зі справою. Навпаки, автор[и] літопису весь час демонструє свою добру обізнаність з життям князівських родин. Тому ми не маємо

підстав припускати тут якісь умисні прогалини, а відсутність згадок можна пояснити тільки тим, що не було самих фактів.

Кирило-Білозерський 2-й літописець (1537 р.)

Цей короткий літопис, укладений у Кирило-Білозерському монастирі не пізніше 1537 року, опублікував О. О. Зимін [*Зимин А. А.* Краткие летописцы 15 – 16 вв. – Исторический архив, 1950 г., т. 5, с. 27 – 31].

В лето 7042 [1534] месяца декабря 4 день на память святыя мученици Варвары преставись государь благоверный князь великий Василей Иванович всея Руси **в черньцех и в схиме** и наречено бысть имя ему Варлам.

Кирило-Білозерський 3-й літописець (1537 р.)

Цей короткий літопис, укладений у Кирило-Білозерському монастирі не пізніше 1537 року, приблизно одночасно з 2-м, опублікував О. О. Зимін [*Зимин А. А.* Краткие летописцы 15 – 16 вв. – Исторический архив, 1950 г., т. 5, с. 31 – 39].

Лета 6964 [1456]. Того же лета преставись князь великий Иван Рязанский Федорович, **в черньцех Иона**.

Лета 6993 [1485] преставися великая княгини – инока Марфа.

Лета 7007 [1499]. Того же лета преставись князь великий Иван Васильевич Рязаньской.

Лета 7011 [1503] преставись великая княгиня София.

Літописні записки Марка Левкеїнського (1552 р.)

Цей короткий літопис, укладений у Йосифо-Волоколамському монастирі бл. 1552 р., опублікував О. О. Зимін [*Зимин А. А.* Краткие летописцы 15 – 16 вв. – Исторический архив, 1950 г., т. 5, с. 9 – 14].

Лета 7042 [1534]. Того же лета месяца декабря 4 преставился благоверный великий князь [Василь 3-й] **инок** Варлам 11 час нощи на пасмять святыа мученицы Варвары и преподобного отца Иоанна Домоскына.

Літопис початку царювання (1552 р.)

Літопис початку царювання – пам’ятка московського літописання 2 чв. 16 ст. Він висвітлює події 1533 – 1552 років. Він дійшов до нас у 4 списках, три з яких переписані у 2 пол. 16 ст., один – у 1 пол. 17 ст. Цей літопис використано для укладання Никонівського та Львовського літописів. Літопис використано за виданням 1965 р. [Полное собрание русских летописей. Летопись начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича. Александро-Невская летопись. Лебедевская летопись. – М.: Наука, 1965 г., т. 29. – 390 с.].

В лето 7042 [1533. Коротка повість про смерть Василя 3-го:] И возлег великий государь Василей болезнуя при смерти, и **пострижесе в иноческий образ и в схиму** Данилом митрополитом всея Руси месяца декамврия в 3 день, в среду в 12 час нощи, и наречено имя ему во иноцех Варлаам. И дав [великий государь] мир и благословение великой княгине [Елене своей] и детям своим и ту предстоящим, и того же часа [в исход] преставися. [И во утрия день] в четверток на память великомученицы Варвары [погребоша тело его в церкви святого и великого архангела Михаила]. [Дуже подібно до ВЛ, відмінності тут і далі – у квадратних дужках.]

В лето 7044 [1536]. Того же лета, августа 3, в четверг, в третий час дни, преставися князь Юрий Иванович [страдальческою смертью, гладною нужею], и положен бысть во Арханиле на Москве. [Подібно до ВЛ.]

В лето 7046 [1537]. Того же месяца [декабря] 10, с понедельника против вторника в 7 час нощи преставися князь Ондрей Иванович в нуже страдальческою смертью, в палате на дворце у Рожеста Ивана Предтечи, а положен во Арханеле на Москве. [10.12.1537 р. – дійсно понеділок. Хронологічні показники збігаються.]

В лето 7046 [1538]. [Тоя же весны] апреля в 3, в среду пятой недели [святого] поста, в 2 часа дни, преставися благоверного великого [государя] Василия Ивановича [всея Руси] благоверная великая княгиня Елена, княже Васильевская дщи Лвовича Глинского [Довідка про її регентство…] и положена бысть [того же дни] в церкви Вознесения господа нашего Исуса Христа, возле великую княгиню Софию великого князя Ивана Васильевича. [Текст ВЛ відредаговано у відповідності до нової титулатури правителів і розширено довідкою.]

Ми бачимо, що ЛПЦ – цінне джерело для свого періоду, але для нашої теми містить небагато матеріалу.

Олександро-Невський літопис (1567 р.)

Літописи, які відомі у науці під назвою Олександро-Невського та Лебедівського, є розрізненими томами копії Лицевого зводу часу Івана Грізного. З них Олександро-Невський літопис висвітлює події 1533 – 1553 та 1563 – 1567 років, а Лебедівський заповнює лакуну за 1553 – 1563 роки. Рукописи переписано в середині 17 ст. Ми будемо спрощено називати Олександро-Невським літописом текст з цих томів, розкладений у хронологічному порядку. Літопис використано за виданням 1965 р. [Полное собрание русских летописей. Летопись начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича. Александро-Невская летопись. Лебедевская летопись. – М.: Наука, 1965 г., т. 29. – 390 с.].

В лето 7042 [1533]. Докладна повість про смерть Василя 3-го, в цікавих для нас місцях цілком подібна до виписок з НЛД.

В лето 7044 [1536]. Того же лета, августа 3, в четверг, в 3 час дни, преставися князь Юрий Иванович, брат великого князя [Василия Ивановича] в изымании, и положен бысть во Архангеле на Москве. [Дуже подібно до ВЛ – НикЛ, відмінності – у квадратних дужках.]

В лето 7046 [1538], апреля 3, в среду пятой недели поста, в 2 час дни, преставися благоверного великого князя Василия Ивановича благоверная великая княгиня Елена, княже Васильева дщи Лвовича Глинского. А положена бысть во церкви Вознесения господа нашего Исуса Христа, возле великую княгиню Софию великого князя Ивана Васильевича. [Точно як у ВЛ – НикЛ.]

В лето 7068 [1560]. Того же лета, августа в 7 день в среду, на память святого мученика Деомида, в пятом часу дни, преставися благовернаго царя и великого князя Ивана Васильевича всея Руси царица и великая княгиня Анастасия. И погребена бысть в Девичье монастыре у Вознесеннья Христова в городе, у Фроловских ворот. [7.08.1560 р. – дійсно середа.]

В лето 7071 [1563. Опала на родину кн. Володимира:]. И княгиня Ефросиния била челом государю царю и великому князю, чтоб **государь повелел ей постричися**, и царь и великий князь княгине Ефросинии постричися повелел. И постриг ее в Москве на Кирилловском дворе Кирилловский игумен Васиан августа в 5 день, и наречено бысть имя ей во иноцех Евдокия. А похоте жити на Белеозере в Воскресенском девичьем монастыре, где прежде того обет свой положила, и тот монастырь сооружала.

В лето 7072 [1563]. Того же месяца ноября в 24 день, на память святой великомученицы Екатерины, во второй час нощи, преставися благоверный и христолюбивый князь Юрий Васильевич, брат царя и великого князя Ивана Васильевича всея Руси [...] и положен бысть во церкви архангела Михаила.

В лето 7072 [1564]. Того же месяца апреля в 30 день царева и великого князя брата княже Юрия Васильевича княгиня Улияна **произволила ся постричи** у пречистой Одигитрии в Новом девичьем монастрые.

Уривок з розряду Новгородських літописів (1569 р.)

Цей уривок опубліковано в 1879 р. [Полное собрание русских летописей. Том 3, вып. 2. – Спб.: 1879 г., с. 123 – 129] як додаток до Новгородського 2-го літопису. Він містить записи за 16 ст. (1510 – 1569 рр.) і містить дещо для нас цікавого:

В лето 7031 [1523]. Преставися князь Иван Ондреевичь Углицкой, а **во иноцех Игнатий**, мая в 19.

В лето 7034 [1525], ноября в 30 день, князь великий Василий Иванович **постриг** великую княгиню Соломяниду.

В лето 7042 [1534] декабря в 13 день преставися в 12 час ночи князь великий Василий Иванович, **в чернцах и в схиме**, и даша имя ему Варлам.

Новгородський 2-й літопис (1572 р.)

Цей літопис я використав за виданням 1879 р. [Полное собрание русских летописей. Том 3, вып. 2. – Спб.: 1879 г., с. 1 – 122]. Оповідання його закінчується на 1572 році, за ним ідуть три незначних записи 1573 – 1587 рр. На відміну від Новгородського 1-го літопису він є суто міським літописом, в якому вкрай рідко згадуються події, що відбувались за межами міста Новгорода. До того ж літопис цікавився виключно церковними справами, і систематично згадує тільки смерть архієпископів, але мовчить про князів і посадників. Запис 1322 року про смерть князя Афанасія – майже унікальний виняток.

В лето 6830 [1322]. Того же літа преставися князь Афонасей, брат Юрьев, **постригся в ченци**, и положи у святаго Спаса в Нередицах. [Повторює запис Н1ЛСІ.]

В лета 6925 [1417]. И два посадника преставистася в том же [ангельском мнишском] чину: Иван Александрович. [Зіпсований запис Н1ЛМІ, другого імені бракує.]

В лето 6929 [1421]. Преставися два посадника **в мнишском чину**, Федор Тимофеевич, Александр Фомич. [Повторює запис Н1ЛМІ.]

В літо 6932 [1424]. И того же лета преставися князь великий Василей Дмитреевич, бысть на княжении 36 лет [...] Успе великий князь Василей Дмитреевич Московский, и положиша его в церкви святого архангела Михаила, идеже гроб отца его, и деда, и прадеда, и иных многих князей.

В лето 6998 [1490], месяца марта 6, преставися князь великий Иван Васильевич всея Руси, в субботу вечер. [Помилкою замість Івана Івановича.]

Лета 7042 [1534]. Месяца декаврия 7042 умер князь великий Василей Иванович, в 4 день, на праздник святой мученицы Варвары.

Московський літописець (1600 р.)

Цей літописець зберігся у єдиному списку кінця 17 ст. В ньому висвітлено події з часу Івана 3-го до 1600 року. Написаний він десь між 1635 і 1645 роками,

зберігся не повністю. Він використаний за виданням 1978 р. [Полное собрание русских летописей. – М.: Наука, 1978 г., т. 34. – 270 с.]. Він містить багато для нас цікавого.

И в том году преставися царевичь Иван Ивановичь всеа Русии, а был женат тремя браки: 1 – царица Евдокея Богданова дочь Юрьевича Сабурова, пострижена в Покровском монастыре, **во иноцех Александра**; 2 – царица Феодосия Михайлова дочь Соловова с Резани, пострижена на Белеозере, **во иноцех Парасковия**; 3 – царица Елена Иванова дочь Васильевича Шереметева, после царевича пострижена в Новом монастыре, **во иноцех Леонида**, и государь дал ей в вотчину город Лух да волость Ставрову.

Лета 7089-го [1581 ! – рік смерті Івана Івановича!] в великой пост в четвертую суботу преставися царь и великий князь Иван Васильевичь всеа Русии, был на государстве много лет, а был женат 7-ма браки:

1 – царица и великая княгиня Анастасия Рамановна, от нея же 1 сын царевичь Дмитрей, в младенъчестве утонул в Шесхне реке тем обычаем, как государь ходил молитися в Кирилов монастырь в судех вверх Шексною и из стану из шатров на судно царевича несла кормилица на руках, а кормилицу вели под руки царевичевы дядьки бояря Данило Рамановичь да Василей Михайловичь Юрьевы, и по грешному делу царевич из руки у кормилицы упал на сходню, а [с] сходни в воду, и того часа выхватили, и он залился; 2 сын царевичь Иван, преставился в совершении возраста; 3 царевичь Федор был после отца на государстве, да две царевны;

2 – царица и великая княгиня Марья дочь Темрюка, князя черкаскаго из Пятигор, от нея был сын царевичь Василей, во младенчестве не стало;

3 – царица Марфа Васильева дочь Собакина;

4 – царица Анна Александрова дочь Колтовских, **во иноцех Дарья**;

5 – царица Анна Григорьева дочь Васильчикова;

6 – царица Марья Федорова дочь Федоровича Ногова, от нея был сын царевичь Дмитрей, после отца остался полутора года, дан ему был в удел и с матерью Углечь. И как достиг 9-го году, заколан бысть, яко агня незлобиво умышлением Борисовым, а царица пострижена, **во иноцех Марфа**.

И потом по чину царского погребения изнесоша тело преставльшегося царя Ивана, **во иноцех Иону**, от царского двора в соборной храм к Архангелу Михаилу и совершив надгробное пение с плачевными гласы и погребоша его в пределе Ивана, Списателя Лествицы.

Лета 7106-го [1598] генваря в 5 день преставися благоверный и христолюбивый государь царь и великий князь Федор Ивановичь всеа Русии […] и положиша во гробе в пределе в Архангела у Ивана, Списателя Лествицы, подле брата своего царевича Ивана Ивановича.

Благочестивая же его царица и великая княиня Ирина не восхоте по нем царствовати и во осмый день по цареве преставлении повеле себя вести к пречистей Богородице в Новый Девичь монастырь, и оставив земное царство, желая получити вечное блаженство, **пострижеся во иноческий образ**, наречена бысть: царица инока Александра.

Повесть о честном житии царя и великого князя Феодора Ивановича всея Руси (1603 р.)

Ця повість була написана патріархом Іовом бл. 1603 р. Вона використана за виданням 1910 р. [Полное собрание русских летописей. Повесть о честном житии царя и великого князя Феодора Ивановича всея Руси. Новый летописец. – Спб.: 1910 р., т. 14, ч. 1. – 154 с.].

Тогда же убо благоверный царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси преиде в пятьдесят третье лето возраста своего, случися ему велия болезнь, в ней же проувидев свое к богу отшествие, **восприят великий ангельский образ** и наречен бысть во иноцех Иона, и посем вскоре остави земное царство ко господу отиде лета 7092 [1584], марта в 19 день.

Егда же благочествиый царь и великий князь Федор Иванович всея Руси прииде в мужа совершення в меру возраста и бысть в лето 40 и едина возраста, случися ему болезнь велия и пребысть в ней время немало. Елико же болезнью изнемогаше толико благодарением к богу укрепяшеся. Бысть же в лето 7106 [1598] месяца генваря в 6 день, в самый праздник святого Богоявления господа и спаса нашего Исуса Христа, в вечер против предтечи Крестителя Иоанна, честного и славного его собора, в седьмы час нощи, начат благочестивый царь зело изнемогати и повеле призвати к себе отца своего и богомольца Иова патриарха с освященным собором […] И по сем благочестивый царь повеле патриарху святити себе маслом […] повелевает благочестивый царь патриарху себе исповедати и причастити пречистых тайн […] и в девятый час тоя же нощи благочестивый царь и великий князь Федор Иванович всея Руси ко господу отиде.

Хронограф при Никанорівському літописі (1609 р.)

Сам по собі Никанорівський літопис є скороченням Вологодсько-Пермського літопису, але його основний Ленінградський список містить фрагмент Хронографа 2-ї редакції за 7042 – 7117 (1534 – 1609) роки [Полное собрание русских летописей. Т. 27. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды конца 15 века. – М.: изд. АН СССР, 1962 г., с. 142 – 155], який містить дещо для нас цікаве.

В лето 7042 [1533]. Преставися благоверныи и христолюбивыи государь, царь и великий князь Василеи Ивановичь всеа Руси, декабря в 4 день, на память святыя великомученицы Варвары, и нарекоша ему имя **во иноцех и в схиме** Варлам. [Титул, здається, пізнішого походження.]

В лето 7092 [1584]. Марта в 19 день, на память святых мученик Хрисанфа и Дарии, преставился государь, царь и великий князь Иван Васильевичь всеа Руси самодержец: был на государстве 49 лет, а всего поживе 54 лета.

В лето 7106 [1598]. Генваря в 7 день угасне свеща страны Руския, померче свет православия: государь, царь и великии князь Феодор Ивановичь всеа Руси самодержец приемлет нашествие облака смертного, оставляет царство временное и отходит в жизнь вечную. Был на государстве 13 лет, 7 месяцев и 10 днеи.

В лето 7112 [1604]. Государь, царь и великии князь Борис Федорович всеа Руси самодержец преставися мая в 13 день, **во иноцех** Боголеп. Был на Московском государства 7 лет и 7 месяц и всего поживе 53 лета.

Пискарівський літописець (1615 р.)

Цей літописець зберігся у єдиному списку 1 пол. 17 ст. В ньому висвітлено події з найдавніших часів до 1615 року. Він використаний за виданням 1978 р. [Полное собрание русских летописей. – М.: Наука, 1978 г., т. 34. – 270 с.]. Давня частина його – компілятивна, натомість за період від середини 16 ст. він містить багато для нас цікавого.

Лета 7052-го [1544] преставися князь Дмитрей Андреевич Углецкой, внук великого князя Василья Васильевича, в Переславле штидесяти лет, а сиде в железех в тыну 54 лета. И привезоша тело его на Вологду и погребоша у Спаса на Прилуке, идеже положен брат его князь Иван Андреевич, **во мнишеском чину Игнатей**, его же бог прослави угодника своего чюдесы.

В лето 7068 [1560] преставися царица Анастасия и 69-го женися царь Иван вторым браком, понял черкаску, Темрюкову дочерь, князя черкаскаго.

73 [1565] преставися князь Юрья Васильевич, брат царя Ивана Васильевича.

О смерти князя Володимера Андреевича и матери его. Лета 7077 [1569] положил князь велики гнев свой на брата своего князя Володимера Андреевича и на матерь его […] И заехал князь велики на ям на Богону и тут его [Володимира] опоил зелием и со княгинею и з дочерию большею, а сына князя Василия и меньшую дочерь пощадил.

А мать князе Володимерова княгиня Евдокея жила в Горах на Белеозере в девиче манастыре у Воскресения. И он послал по нее, а велел ея привести к Москве да на дороге велел ея уморити в судне, в ызбе в дыму. И положиша ея на Москве у Вознесения 78-го.

Лета 7078 [1570]. Того же году преставися царица Марья Черкаска.

О смерти царевича Ивана Ивановича в 12 час нощи лета 7090 [1581] ноября в 17 день. За грехи крестиянския начало пременение царьскому роду, а Руской земле на погибель конечную: преставление царевича Ивана Ивановича в Слободе Александрове […] А положен во Архангиле, в пределе у стены, а возле его отец его, царь Иван, а возле царя Ивана царь Феодор. А жен было у него три: 1. Богданова дочь Сабурова; 2. Михайлова дочь Тимофеева, резанца; 3. Иванова дочь Менынаго Шереметева, царица Леонида.

Лета 7092-го [1584] преставися царь и великий князь Иван Васильевич всеа Русии месяца марта в 19 день, с середы на четверг, за пять часов до вечера; а жил 54 лета; а положен во Архангеле, в пределе, на Москве.

О смерти царя и великого князя Федора Ивановича. Лета 7106 [1598] солнце померче и преста от течения своего, и луна не даст света своего, и звезды с небеси спадоша: за многи грехи християнския преставися последнее светило, собратель и облагодатель всея Руския земли государь царь и великий князь Федор Иванович всея Русии генваря в 6 день на ночь.

А супружница его благоверная царица и великая княгиня Ирина, немного время побы, **постригается во иноческий образ** на тех же днех, инока Александра во иноцех, в лавре пречистой богородицы в Новом манастыре.

Того же году преставися царица и великая княиня инока Александра Федоровна всея Русии, а была в дому у пречистые богородицы Одегитрее в Новом манастыре, а жила 6 лет во иноческом образе, а преставилася во 112 [1604] году, а

положена на Москве у Вознесения в Девичье манастыре, где и прежние царицы и великие кня[г]ини лежат.

113 [1605], после велика дни в третьее воскресенье, на с[вя]тыя жены мироносицы преставися царь и великий князь Борис Федорович всея Русии; а на царьстве был 7 лет не полно; а преставися скорою смертию, только успели запасными дары причастити.

Да того же году преставися сын его царевич Федор и царица его Марья нужною смертию.

А положен был [Борис] в Архангиле, в приделе, против царя Федора Ивановича, з другую сторону дверей. А как Ростригa пришол к Москве, и он его велел оттоле вынять, и велел положить в Ворсунофьеве манастыре, тут же, где были положены царица его Марья да сын его Федор.

Лета 7153-го году [1645] месяца июля в 12 день, с суботы на неделю в 4-м часу ночи преставися государь царь и великий князь Михаил Федорович всеа Русии, а положен на Москве в соборной церкве Арханьгела Михаила.

Новий літописець (1630 р.)

Новий літописець висвітлює події 1584 – 1630 років. Він використаний за виданням 1910 р. [Полное собрание русских летописей. Повесть о честном житии царя и великого князя Феодора Ивановича всея Руси. Новый летописец. – Спб.: 1910 р., т. 14, ч. 1. – 154 с.].

В лето 7072 [1584. Царь Иван] тое же зимы впаде в недуг тяжек и узнав свое отшествие в богу и повеле митрополиту Дионисию **себе постричи**, и нарекоша ему имя Иона […] сам же отдаде душу свою к богу марта в 18 день, на память святого отца нашего Кирилла Ерусалимского.

В лето 7106 [1598] впаде великий государь царь Федор Иванович в болезнь и видя отшествие свое к богу от суетного мира сего в вечный покой […] повеле себя соборовати святым маслом и причаститися божественных Христовых тайн и честную свою праведную душу отдаде богу генваря в 7 день. Тело же его праведное вынесоша и отпеша надгробными песньми и погребоша чесно на Москве в соборной церкви в соборе у Михаила архангела.

По погребении же государя царя Федора Ивановича всея Руси его благочестивая царица и великая княгиня Ирина Федоровна, с погребения его государева не ходя во свои царские хоромы, повеле себя государыня отвести простым обычаем в пречестный монастырь пречистой Богородицы честного ее Одигитрия, еже зовется Новый монастырь, от града Москвы пять поприщ. И в том монастыре она государыня **пострижеся**, а во иноцех имя ей Александра, и пребываше она государыня в келии своей от пострижения и до преставления своего.

В лето 7112 [1604] преставися благочестивая царица и великая княгиня царя Федора Ивановича, во иноцех Александра; погребена бысть на Москве в Девичье монастыре Вознесения господа бога и спаса нашего Исуса Христа, где прежние царицы погребены бысть.

После бо Святыя недели канун жены мироносицы царю Борису вставши из-за стола после кушанья, и внезапу прииде на него болезнь люта и едва успе поновитись и **постричи**. В два часа в той же болезни и скончася. Погребен бысть в соборе архангела Михаила в приделе Ивана Списателя Лествицы, иде же погребен

царь Иван Васильевич с детьми. Преставися же царь Борис же в лето 7112 [1605] месяца апреля в день.

В то же время преставися царица Александра царевича Ивана Ивановича, сына царя Ивана Васильевича всея Руси, а **была пострижена** на Белеозере в Девичье монастыре; а была дочь Богдана Юрьевича Сабурова. А постриг ее царь Иван Васильевич при царевиче Иване Ивановиче, роскручинился. Погребена в Вознесенском монастыре с царицами вместе.

В то же время преставися царица Парасковья Михайловна царевича Ивана же Ивановича, а **была пострижена** на Белеозере в Девичье монастыре, а из Девичья монастыря приведена была в Володимир в Девичий монастырь, а из Володимеря была к Москве и была в Ивановском монастыре, тут и преставилась. А погребена была в Вознесенском монастыре с царицами вместе, и постриг ее царь Иван Васильевич при царевиче. Доче была коширенина Михаила Солового.

В то же время преставися царица Елена, царя Василия Ивановича царица, а **была пострижена** на Москве в Новом девичьем монастыре, а дочь была боярина князя Петра Ивановича Буйносова Ростовского.

В то же время преставися царя и великого князя Ивана Васильевича царица Дарья, а **была пострижена** на Тихвине в Девичье монастыре, и повелеша погрести ее тут же в монастыре; а дщи была Ивана Колтовского, а постриг ее царь Иван Васильевич при себе.

Бельський літописець (1632 р.)

Цей літописець зберігся у єдиному списку середини 17 ст. В ньому висвітлено події з 1598 до 1632 року, але початок і кінець його не збереглися. Він використаний за виданням 1978 р. [Полное собрание русских летописей. – М.: Наука, 1978 г., т. 34. – 270 с.].

Тое же зимы генваря в 7 день преставися благоверный и христолюбивый праведный християнъский царь и великий князь Феодор Иванович, самодержец всея Руския державы, и положен бысть на Москве у архангела Михаила во церкви.

В лета 7113 [1605]. Того же году апреля в 13 день, в суботу на другой Недели по пасце, в 10-й час дни преставися царь Борис Федоровичь всеа Русии изволеньем божиим **в чернцех, и в схиме** наречен бысть Боголеп, и положен бысть в церкви у архангела Михаила в пределе у Ивана Списателя. И оттоле отнесено бысть тело его в Варсонофьевской монастырь, и ис того монастыря отнесено бысть к живоначальной Троицы в Сергиев монастырь, и положено бысть тело его в паперти у пречистые Богородицы у честного ея Успенья.

[7118 – 1610]. И ево, царя Василья Ивановичи всеа Русии, с царства ссадили и с царьского двора свели на его на старой двор. И там его на дворе и постригли князь Василей Тюфякин да резанец Захарей Ляпунов, да лучанин Федор Хомутов. И царя Василья Ивановича всеа Русии **постригши, и наречен бысть во иноцех Варлам**, и пребысть он до времяни в Чюдовской обители.

Єсиповський літопис (1636 р.)

Єсиповський літопис висвітлює історію Сибіру, написаний Савою Єсиповим у Тобольську в 1636 р. Цей літопис зберігся у численних списках [Полное собрание русских летописей. Сибирские летописи. – М.: Наука, 1987 г., т. 36. – 382 с.]. Літопис цілком не залежний від ранішої традиції, записів по нашій темі він не містить.

Нижегородський літописець (1688 р.)

Цей місцевий літопис, доведений до 1688 року, зберігся у кількох списках кінця 17 – поч. 19 ст. [*Гациский А. С.* Нижегородский летописец. – Нижний Новгород: 1886 г. – 144 с.]. Він є авторитетним джерелом для місцевої історії 17 ст. (можливо, 16 ст.). Для давніших часів він містить короткі та неповні виписки із загальних літописів, які стосуються Нижнього Новгорода. Записів про постриження і смерть князів у ньому немає.

Літописець 1691 р.

Цей літописець зберігся у єдиному Соловецькому списку кінця 17 ст. В ньому висвітлено події 1619 – 1691 років. Він використаний за виданням 1988 р. [Полное собрание русских летописей. Летописцы последней четверти 17 в. – М.: Наука, 1988 г., т. 31. – 263 с.].

Лета 7133 [1625. Цариця Марія Володимирівна Долгорукая] по ненависти вражии испорчена, преставися того же году януария в 6 день.

Лета 7139 [1631] преставися великая старица инока Марфа Иоановна.

Лета 7153 [1645] июля в 12 день в субботу в 3 час нощи и в 3 чети часа преставися благоверный государь царь и великий князь Михаил Феодорович всея России самодержец. [12.07.1645 р. – дійсно субота.]

Лета 7153 [1645]. Того же году августа в 18 день преставися благоверня царица и великая княгиня Евдокия Лукъяновна.

Лета 7177 [1669]. Того же году марта в 3 день в среду 2-й недели поста во 2 час нощи преставися благоверная царица и великая княгиня Мария Илинична. [3.03.1669 р. – дійсно середа.]

Лета 7184 [1676]. Того же году януария против 30 числа в субботу в начале 4 часа нощи преставися благоверный и благочестивый великий государь царь и великий князь Алексей Михайлович всея России. [30.01.1676 р. – дійсно неділя.]

Лета 7187 [1679] февруария в 8 день преставися благоверная царевна и великая княжна Ирина Михайловна, погребено же честное тело ее в монастыре у Спаса на Новом.

Лета 7189 [1681]. Того же июля месяца в 14 день за 2 часа и в 3 чети часа по нощи преставися благоверная царица и великая княгиня Агафия Семеновна.

Лета 7190 [1682]. Того же году апреля в 27 день в четверток Фомины недели в 13 час дни по 2 чети часа преставися благоверный великий государь царь и великий князь Феодор Алексеевич всея России. [27.04.1682 р. – дійсно четвер.]

Новгородський 3-й літопис (1722 р.)

Цей літопис використано за публікацією 1879 р. [Полное собрание русских летописей. Том 3, вып. 2. – Спб.: 1879 г., с. 130 – 390]. Він доведений до 1722 року. Тематика його в цілому повторює Новгородський 2-й літопис (локальні записи про місто Новгород та про новогородських владик). Дуже рідко літопис торкається литовців чи шведів, і тільки тоді, коли вони безпосередньо зачіпали новгородців. Матеріалу по нашій темі практично нема:

В лето 6812 [1304]. Преставися великий князь Андрей Александрович Невского, **постригся в схиму**, и положен бысть на Городище в Великом Новеграде. [Скорочений та зіпсований запис Н1ЛСІ, де замість Городця на Волзі поставлено Городище в Новгороді.]

В лето 7092 [1584] месяца [марта] в 19 день преставися царь и великий князь Иоанн Василиевич всея Руси.

В лето 7106 [1598]. Преставися царь и великий князь Феодор Иоаннович всея России генваря в 6 день, держал Московское государство 14 лет.

Літопис Новгородського Николо-Дворищенського собору (1824 р.)

Уривки з цього літопису за 1583 – 1824 рр. опубліковано в 1879 р. [Полное собрание русских летописей. Том 3, вып. 2. – Спб.: 1879 г., с. 451 – 488] як додаток до Новгородського 3-го літопису. Він містить мало для нас цікавого:

В лето 7091 [1583]. Преставися царь Иван Васильевич, **во иноцех Иона**, марта 18 дня. [Рік подано помилково.]

В лето 7106 [1598]. Преставися на Москве государь и великий князь Феодор Иоаннович, и положен в церкви святого архангела Михаила подле отца своего царя Ивана Васильевича. Царица же Ирина Феодоровна после погребения царева не восхоте в царевы палаты внити, но повеле себе вести в Новодевичь монастырь, и **облечеся в иноческий чин**, и наречена бысть Александра.

Лето 7153 [1645] июля в 12 день, преставися государь царь и великий князь Михаил Феодорович; царствовал 32 лета, и положен в Архаггелском соборе в Москве.

Зведена таблиця випадків

Зведемо тепер всі наші повідомлення в одну хронологічну таблицю, при цьому будуть виявлені подвоєння записів та розбіжності різних літописів.

Колонка дат подекуди містить **повністю авторитетні дати**. Переважно це повністю кваліфіковані дати, для яких зазначений день тижня чи перехідне свято припадає на зазначене число. Повністю авторитетна дата має гіперпосилання на літопис, в якому вона наведена (здебільшого там прокоментовано її авторитетність).

? – в джерелі бракує необхідної інформації

— – інформація відсутня, оскільки не надається до даного випадку

[*] – може, постриг відбувся раніше, не перед смертю

[!] – насильне постриження

[+] – насильницька смерть

[В квадратних дужках] подано необхідні пояснення (узяті з інших записів літописів) або здогади.

Червоним тлом виділено помилкові записи.

У випадках, коли одна звістка відбита в кількох джерелах, я старався виставити наперед найбільш давній і авторитетний запис, а в кінці – скорочені версії. Якщо кілька джерел взято (в одну пару дужок) – вони містять однаковий або дуже подібний текст. В останній колонці відбито тільки варіанти формули смерті, всі інші різночитання (включаючи значні подекуди розбіжності датування) не враховуються.

Питанням розбіжностей у датуванні подій та уточнення деяких дат присвячено окремий розділ статті.

12 – 13 ст.

Дата	Титул особи	Мирське ім'я	Черненче ім'я	Місце події	Формула події та джерела
1183, 4.07	княгиня	Ольга [удова по Юрію Долго-рукому]	Єфро-синія	Владимир, собор Успіння	Преставися, наречена чернечьскы (ВЗ1215, ЛЛ, Сим1Л) преставися во святом иноческом образе (НикЛ)
1195, кві-тень	князь	Всеволод Мстиславич	?	?, похований у Володи-мирі-Волин-ському в церкві Бого-родиці	Преставися прием мниский образ (ІпатЛ); преставися, приим мнишский чин (МЗ1492, ВЛ)
1198	князь смолен-ський	Давид	?	[Смо-ленськ?]	Преставися, постригъся и в скымі бывъ (ВЗ1215, ЛЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ); преставися (РогЛ); пострижеся во святый аггельский иноческий чин и преставися во святом аггелском иноческом образе (НикЛ)
1204	посадник	Мирошка	?	Новгород, монастир св. Георгія	Преставися, постригся (Н1ЛСІ); преставися, приимъши мнишькыи чинъ (Н1ЛМІ); успе (Н4Л)
1206, 2.03	велика княгиня	Марія [дружина Всеволода Юрійовича]	Марія	Владимир, Княгинин монастир	Пострижеся (ВЗ1215)
1206, 19.03	велика княгиня	Марія [дружина Всеволода Юрійовича]	Марія	Владимир, Княгинин монастир	Преставися, бывши въ мнишьскомь чину 18 днів (ВЗ1215, ЛЛ, МЗ1492); коротко (Н1ЛСІ) преставися во иноческом чину (НикЛ)
1206, 18.05	посадник	Михалко	Митро-фан	Новгород, Аркаж	Преставися, постригъся (Н1ЛСІ);

				монастир	преставися, приимши мнишьскыи чин (Н1ЛМІ); успе, постригся (Н4Л, НЛД)
1207	?	Прокша Малышевиць	Парфу-рии	Новгород, Хутин-ський монастир	Преставися, постригься (Н1ЛСІ, Н1ЛМІ)
1212, кві-тень	великий князь владимир-ський	Всеволод Юрійович	–	Владимир, собор Успіння	Преставися (докладно – ВЗ1215, ЛЛ, Сим1Л); коротко (РогЛ, Н4Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1218, 2.02	великий князь владимир-ський	Костянтин Всеволо-дович	–	Владимир, собор Успіння	Преставися (ЛЛ, Сим1Л, Н4Л, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1218, 2.02	княгиня	Х Костян-тинова	Агафія	Владимир	пострижеся над гробом мужа своего (ЛЛ, МЗ1492, ВЛ) [*]
1220	посадник	Твердислав	?	Новгород, Аркаж монастир	Пострижеся [в тяжкій хворобі] (Н1ЛСІ, Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД, НикЛ) [*]
1220	дружина посадника	?	?	Новгород, монастир св. Варвари	Пострижеся [одночасно з чоловіком чи швидко по тому] (Н1ЛСІ, Н1ЛМІ) [*]
1221, 24.01	княгиня	Х Костян-тинова	Агафія	Ростов, церква Бого-родиці	Преставися (ЛЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ) преставися во иноцех (НикЛ) [*]
1227, кві-тень	князь муром-ський	Давид	?	[Муром?]	Преставися в черньцихъ и в скимі (ЛЛ, МЗ1492, ВЛ) пострижеся во иноческий чин и схиму и преставися (НикЛ)
1228, 6.01	князь	Володимир-Дмитро Всеволо-дович	?	Владимир, собор Успіння	Преставися, постригъся и в скиму (ЛЛ, ТЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ); коротко (РогЛ)

					преставися, постригся во иноческий чин и во схиму (НикЛ)
1228	князь	Мстислав Мстиславич	–?	? [Поросся?]	Умре (ІпатЛ); преставися в черньцихъ и в скимі (ЛЛ, МЗ1492, ВЛ); постригся во иноческий чин и во схиму и преставися (НикЛ)
1228	княгиня	Святославля [дружина Святослава Всеволо-довича, кн. юр'ївського]	?	? [Муром?]	всхотевши єи в манастырь (ЛЛ, МЗ1492) пострижеся во иноческий чин (НикЛ) [*]
1238, 6.02	князь	Всеволод Юрійович	?	Владимир, собор Успіння	Истригошася вси въ образъ, таже въ скиму (Н1ЛСІ, Н1ЛМІ); остригошася все въ аньильскыи образъ (Сим1Л, С1ЛСІ, МЗ1492, Хр, ВЛ); и стригошася вси (НКЛ2, Н4Л, НЛД); постриго-шася во святой ангельский иноческий образ (НикЛ)
1238, 4.03	великий князь владимир-ський	Юрій Всеволо-дович	–	Загинув на р. Сить, похований в Ростові, в церкві Бого-родиці	Убьен бысть (ЛЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, Н4Л, МЗ1492, Хр, НЛД, ВЛ, НикЛ); животъ свои скончa (Н1ЛСІ); убиша (МЗ1493) [+]
1243, 4.05	?	Вячеслав Прокшиничь	Варлам	Новгород, Хутин-ський монастир	Преставися рабъ божии Варламъ, а мирьскы Вячеславъ (Н1ЛСІ, С1ЛСІ, Н1ЛМІ) [*]
1244, 4.05	княгиня	? Ярославляя [дружина	Єфро-синія	Новгород, монастир св.	Преставися, постригшися (Н1ЛСІ,

		Ярослава Всеволо-довича]		Георгія	С1ЛСІ, Н1ЛМІ, М31492, ВЛ); принявши мнишкии чин (Н1ЛМІ) преставися, во мнишеском чину наречена (НикЛ)
1246, 30.09	великий князь владимир-ський	Ярослав Всеволо-дович	–	В Орді	Преставися (ЛЛ); коротко (РогЛ, НКЛ2, Н4Л, М31493, Хр, НЛД); преставися нужною смертью (С1ЛСІ, М31492, ВЛ, НикЛ)
1247	?	Костянтин Вячеславичь	Анкюдин	Новгород, Хутин-ський монастир	Преставися, чернечьское имя (Н1ЛСІ, Н1ЛМІ) [*]
1248, взим-ку	князь москов-ський	Михайло Ярославич	–	Убитий в бою, похований у Владимирі, в церкві Бого-родиці	Убьен бысть (ЛЛ, Сим1Л, НКЛ2, Н4Л, М31492, М31493, Хр, ВЛ) убиша (НикЛ) [+]
1250, 20.02	князь	Василь Всеволо-дович	–	Владимир, похований у Ярославлі, в церкві Бого-родиці	Преставися (ЛЛ, ТЛ, М31492, ВЛ)
1253, 3.02	великий князь владимир-ський	Святослав Всеволо-дович	–	?	Преставися (ЛЛ, РогЛ, Сим1Л, НКЛ2, Н4Л, М31492, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1255, кві-тень	князь	Костянтин Ярославич	–	?, похований у Владимирі в Успен-ському соборі	Преставися (ЛЛ, ТЛ, Сим1Л, М31492, НикЛ
1256	князь	Данило Ярославич	–	?	Преставися (РогЛ, НКЛ2, Н4Л, НЛД)
1258, 20.03	князь рязанський	Олег	?	[Рязань?] Церква Спаса	Преставися в черньцех и въ скиме (ЛЛ, ТЛ, Сим1Л); преставися (РогЛ, НКЛ2, Н4Л, НЛД, ВЛ); преставися,

					пострихся и во схиму (МЗ1492); преставися, постригся во иноческий образ и во схиму (НикЛ)
1263, 14.11	великий князь владимир-ський	Олександр Ярославич	?	Городець, Владимир (монастир Різдва Богородиці)	Преставися (без подробиць – ЛЛ, МАЛ); пострижеся, тои же ночи и преставися (Н1ЛСІ, Н1ЛМІ); постригся в аггельский чин (ТЛ, Сим1Л); преставися в чернцех и в схиме (РогЛ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, Хр, НЛД); пострижеся в черньци и преставися (С1ЛСІ, МЗ1492, ВЛ) пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму и преставися (НикЛ)
[1264?]	великий князь владимир-ський	Андрій Ярославич	–	[супереч-ливі дані]	Див. коментар.
1269	князь	Дмитро Святославич	?	Юр'їв-Польський, монастир св. Михаїла	Преставися, постригся в черньци и в скиму (ТЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, МЗ1492, ВЛ); преставися (РогЛ, НКЛ2, Н4Л, НЛД); преставися, постригся и въ скыму (МАЛ); преставися во иноцех и во схиме (НикЛ)
1271, 9.12	княгиня	Марія Михайлівна [удова по Васильку Ростов-ському]	–	Ростов, монастир св. Спаса	Преставися (ТЛ, Сим1Л, НикЛ)

1271	князь	Василь Олексан-дрович	–	?	Преставися (Сим1Л, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1271	великий князь владимир-ський	Ярослав Ярославич	–	Твер, церква Кузьми і Дем'яна	Преставися в Татарех (Н1ЛСІ, Н1ЛМІ, НЛД); преставись, ида из Татар (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ); преставися в Орде (С1ЛСІ; НКЛ1); преставися (МАЛ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, Хр, НЛД) преставися, идя из Орды (НикЛ)
1276	великий князь владимир-ський	Василь Ярославич	–	Кострома, церква св. Федора	Преставися (ТЛ, РогЛ, С1ЛСІ, НКЛ1, НКЛ2, Н1ЛМІ, Н4Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ, НикЛ); скорочено (МАЛ)
1279, 8.03	князь суздаль-ський	Юрій Андрійович	–	Суздаль, церква Бого-родиці	Преставися (Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1293, 10.02	княжна тверська	Софія Ярославівна	?	?	Пострижеся в черници (ТЛ, Сим1Л); пострижеся во святой ангельский иноческий образ (НикЛ) [*]
1295	великий князь владимир-ський	Дмитро Олексан-дрович	?	Помер біля Волока, похований в Переяславі, у Спаському соборі	Преставися (ЛЛ, РогЛ, МАЛ); преставися в чернцах и в скиме (ТЛ, Сим1Л, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, Хр, НЛД); постриглся в черньци и преставися (С1ЛСІ, МЗ1492, ВЛ); преставися, постригся (НКЛ1, Н1ЛМІ); пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму и преставися

					(НикЛ)
1299, 19.09	князь ярослав-ський і смолен-ський	Федір Рости-славич	?	Ярославль	Преставися в черньцехъ и в скиме (ЛЛ, Сим1Л, ВЛ); преставися (С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, Хр, НЛД); пострижеся во святой ангельский иноческий образ и преставися (НикЛ) обретіння мощів у 1463 р. (ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, Л72Я, Хр, ІфЛ, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ); особливе оповідання про обретіння мощів (С2Л)

14 ст.

Дата	Титул особи	Мирське ім'я	Чернече ім'я	Місце події	Формула події та джерела
1302, 15.05	князь переяслав-ський	Іван Дмитрович	–	Переяславль	Преставися (ЛЛ, ТЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, ВЛ, НикЛ)
1303, 25.02	князь	Борис Андрійович	–	Кострома	Преставися (ЛЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1303, 5.03	князь москов-ський	Данило Олексан-дрович	?	Москва, церква св. Михаїла	Преставися в черньцех и в скиме (ЛЛ, ТЛ, Сим1Л, ВЛ); преставися (С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, Хр, НЛД); пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму и преставися (НикЛ)
1304, 27.07	великий князь владимир-ський	Андрій Олексан-дрович	?	Городець, церква св. Михаїла	Преставися, постригъся въ скиму (Н1ЛСІ, НКЛ1, Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД);

					преставися (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, НКЛ2, МЗ1493, Хр); преставися, пострижеся в чернци и в скыму (С1ЛСІ, ВЛ); преставися в черньцехъ (МАЛ); пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму и преставися (НикЛ)
1308, восени	князь москов-ський	Олександр Данилович	–	?	Преставися (Сим1Л, С1ЛСІ, Н4Л, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1312	княгиня	Оксинія [удова по Ярославу Тверському]	Марія	Твер	Преставися в черницах и в скиме (ТЛ, Сим1Л); преставися в постриженин (РогЛ); преставися во иноческом чину и во схиме (НикЛ)
1318, 22.11	великий князь владимир-ський	Михайло Ярославич	–	Убитий біля Дедякова	Уби цесарь въ Орде (Н1ЛСІ, Сим1Л; НКЛ1, Н1ЛМІ, Н4Л); докладна повість (РогЛ, С1ЛСІ, МЗ1492, НЛД, ВЛ, НикЛ); убиша въ Орде (МАЛ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493) убьен бысть во Орде (Хр) [+]
1320, 30.05	князь	Борис Данилович	–	Владимир, Успен-ський собор	Преставися (ТЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, МЗ1493, ВЛ, НикЛ)
1322	князь	Афанасій Данилович	?	Новгород, церква Спаса на Городищі	Преставися, постригъся в чернци (Н1ЛСІ, С1ЛСІ, НКЛ1, Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД, Н2Л); преставися в чернцех (МЗ1492, ВЛ)
1325,	великий	Юрій	–	в Орді	Убитий в Орді

21.11	князь владимир-ський	Данилович			(Н1ЛСІ, РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н1ЛМІ, Н4Л, МЗ1492, МЗ1493, НЛД, ВЛ, НикЛ); преставися во Орде (Хр) [+]
1326, 15.09	великий князь владимир-ський	Дмитро Михайлович	–	на реце на Кондракле	оубиша в Орде (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ2, Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД) уби цесарь в Орде (МЗ1492, ВЛ); во Орде царь повеле убити (НикЛ) [+]
1331, 1.03	велика княгиня владимир-ська	Олена [дружина Івана Калити]	?	Москва, церква Спаса	Преставися в черницах и в скиме (ТЛ; РогЛ, Сим1Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1333	князь суздаль-ський	Олександр Васильович	–	? [Суздаль?]	Преставися (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, МЗ1493, ВЛ, НикЛ)
1339, 28.10	князь тверський	Олександр Михайлович	–	Убитий в Орді	Убиша в Орде (РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ, НикЛ); убьен бысть во Орде (Хр, НЛД) [+]
1340, 31.03	великий князь владимир-ський	Іван Данилович	?	Москва, церква св.Михаїла	Преставися в чернцех и въ скиме (РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ1, Н1ЛМІ, Н4Л, МЗ1492, ВЛ); преставися (МАЛ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, Хр, НЛД); преставися во иноцех и во схиме (НикЛ)
1345, 11.03	велика княгиня владимир-ська	Анастасія [дружина кн. Семена Гордого]	?	Москва, церква Спаса	Преставися в черницах и в скиме (РогЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1345	князь ярослав-ський	Василь Давидович	–	Ярославль, церква Спаса	Преставися (РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ) преставися в

					черьнцех и в схиме (МЗ1493, НикЛ)
1345	князь муром-ський	Василь Ярославич	?	Муром, церква св. Бориса і Гліба	Преставися в чернцех и в скиме (ТЛ, РогЛ, Сим1Л); преставися (С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, МЗ1493, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1346	князь тверський	Костянтин Михайлович	–	? [Твер?]	Преставися (РогЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ); преставися во Орде (НикЛ)
1350	князь рязан-ський	Василь Олексан-дрович	–	?	Преставися (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1352	–	багато жителів	?	Псков	Постригахуся во мнишьскии чин (через епідемію чуми) (Н4Л, НЛД, П2Л)
1354, 26.04	великий князь владимир-ський	Семен Іванович	Созонт [за духовною грамотою]	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (докладно – РогЛ, Сим1Л, НикЛ); (скорочено – С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МАЛ, НКЛ1, Н1ЛМІ, Н4Л, МЗ1492, МЗ1493, Хр, НЛД, ВЛ)
1354, 6.06	князь москов-ський	Андрій Іванович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (докладно – РогЛ, Сим1Л, НикЛ); (скорочено – С1ЛСІ, НКЛ2, МЗ1492, МЗ1493, Хр, НЛД, ВЛ)
1355, 21.11	князь суздаль-ський	Костянтин Васильович	?	Нижній Новгород, церква Спаса	Преставися в чернцех и в скиме (РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, МЗ1493, НЛД, ВЛ); преставися (МАЛ, Хр); преставися во иноцех и во схиме (НикЛ)
1355, 21.11	княгиня	Марія Федорова [дружина	?	?	В тои же днь пострижеся (МАЛ) [*]

		Костянтина Суздаль-ського?]			
1359, 13.11	великий князь владимир-ський	Іван Іванович	?	Москва, церква св. Михаїла	Преставися в чернцех и в скиме (РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ); преставися (С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ2, Н4Л, Хр, НЛД); преставися во иноцех и во схиме (НикЛ)
1364, 27.12	велика княгиня москов-ська	Олександра [удова по Івану Івановичу]	Марія	Москва монастир Спаса	Преставися в черницах и в скиме (РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ, НикЛ)
1365, 2.06	великий князь суздаль-ський	Андрій Костянти-нович	?	Нижній Новгород, церква Спаса	Преставися в чернцех и в скиме (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ); преставися (С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, Хр, НЛД); преставися во иноцех и во схиме (НикЛ)
1368, 24.07	князь кашин-ський	Василь Михайлович	–	Кашин	Преставися (РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ, НикЛ)
1370	князь березуй-ський	Василь Іванович	?	Волок	Докладний опис, преставися в чернцех (РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ); преставися в черньцехъ (МАЛ); пострижеся во иноческий чин и преставися (НикЛ)
1374, 17.09	тисяцький москов-ський	Василь Васильович	Варсо-нофій	Москва, монастир Богояв-ління	Преставися в чернцех и в скиме (РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ); преставися во иноческом образе и во схиме (НикЛ)
1378	велика княгиня суздаль-ська	Василиса [удова по Андрію Костянти-	Феодора	Нижній Новгород, монастир Зачаття	Преставися в черницах и в скиме, постриглась в 1369 р. (докладна повість –

		новичу]			ТЛ, РогЛ, Сим1Л) преставися во иноческому чину (+ повість НикЛ) [*]
1383, 5.07	великий князь суздаль-ський	Дмитро Костянти-нович	Федір	Нижній Новгород, церква Спаса	Преставися в чернцех и в скиме (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ); преставися (С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, Хр, НЛД); преставися во иноческом чину (НикЛ)
1387	князь фомин-ський	Федір	Симеон	монастир Спаса	Преставися в чернцех и в скиме (ТЛ)
1389, 19.05	великий князь владимир-ський	Дмитро Іванович	–	Москва, церква св.Михаїла	Преставися (РогЛ, Сим1Л, МАЛ, НКЛ1, Н1ЛМІ, М31493, Хр); докладна повість (С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, М31492, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1389, 2.12	княгиня москов-ська	Марія [удова по кн. Андрію Івановичу]	Марфа	Москва, монастир Різдва	Преставися в черницах и в скиме (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ); преставися во мнишеском чину (НикЛ)
1390, на весні	боярин москов-ський	Іван Родионович	Ігнатій	Москва, монастир Спаса на Сходні	Преставися, нареченный во мнишском чину (ТЛ, РогЛ, Сим1Л); преставися, наречен бысть во иноческом чину (НикЛ)
1392, чер-вень	посадник	Василь Федорович	?	Новгород, церква св. Миколи	Преставися, приимши мънишьскыи чинъ (Н1ЛМІ); преставися (Н4Л)
1392	посадник	Михаило Данилович	?	? [Нов-город?]	Преставися, приимши мънишьскыи чинъ (Н1ЛМІ); преставися (Н4Л)
1392	велика	Ульяна	Марина	[Вільнюс?]	Преставися в

	княгиня литовська	Олександрівна [удова по Ольгерду]		похована в Києво-Печерській лаврі	черницах и в скиме (ТЛ, РогЛ, Сим1Л); преставися, наречена во мнишьском чину (М31492, ВЛ); преставися во иноческом чину (НикЛ)
1393, 13.02	боярин московський	Данило Феофанович	Давид	Москва, Чудов монастир	Преставися, нареченныи во мнишеском чину (ТЛ, М31492, ВЛ); преставися, и наречено бысть имя ему во иноцех (НикЛ)
1393, 29.07	князь московський	Іван Дмитрович	Іосаф	Москва, монастир Спаса	Преставися во мнишьском чину (ТЛ); преставися (РогЛ, Сим1Л); преставися, наречено бысть имя его в чернцех (М31492, ВЛ); преставися во святом ангельском иноческом чину (НикЛ)
1394, 6.05	великий князь суздальський	Борис Костянтинович	–	Суздаль	Преставися (ТЛ, М31492, ВЛ, НикЛ); преставися (дуже коротко – РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, Н4Л)
1395, 19.07	князь тверський	Борис Михайлович	–	помер в Кашині, похований у Твері в церкві Спаса	Преставися (ТЛ, РогЛ, Сим1Л, М31492, ВЛ)
1397	посадник	Есиф Фалелеевич	?	? [Новгород?]	Преставися, приимши мънишьскыи чинъ (Н1ЛМІ); преставися (Н4Л)
1399, 27.03	велика княгиня московська	Марія Олександрівна [удова по Семену	Фетінія	Москва, монастир Спаса	Преставися в черницах во мнишеском чину (ТЛ); преставися,

		Гордому]			нареченая во мнишьском чину (МЗ1492, С2Л, ВЛ); преставися во мнишеском чину (НикЛ) обретіння мощів у 1472 р. (С2Л)
1399, 15.05	княгиня	Марія Дмитрівна [дочка Дмитра Донського, жінка Семена Ольгердовича]	–	Мстиславль, похована у Москві в церкві св. Лазаря	Преставися (ТЛ, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1399, 26.08	великий князь тверський	Михаїл Олександрович	Матфей	Твер, церква св. Спаса	Докладна повість (РогЛ, Сим1Л); інша повість (С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, С2Л, НЛД, ВЛ, НикЛ); преставися, восприим мнишский чин (НКЛ1, Н4Л, Н1ЛМІ, С2Л, НЛД); преставися, нареченный во иноцех (МЗ1493, Хр)
1400, 9.07	?	Василий	?	Новгород, монастир на Лисичій горі	Преставися, в чернцех и в скиме (Н4Л, НЛД)

15 ст.

Дата	Титул особи	Мирське ім'я	Чернече ім'я	Місце події	Формула події та джерела
1402, 27.03	князь тверський	Іван Всеволодович	Ігнатій	Твер, церква св. Спаса	Преставися, нареченныи во мнишьском чину (МЗ1492, Сим2Л, С2Л, ВЛ); преставися в чернцах и во схиме (НикЛ)
1402, 5.07	великий князь рязан-	Олег Іванович	Іоаким	Солотчинський монастир	Преставися, нареченныи в мнишьском чину

	ський				(МЗ1492, Сим2Л, ВЛ); преставися в чернечестве (С2Л); преставися (ТЛ, Н4Л, НЛД); преставися во иноцех и во схиме (НикЛ)
1404, 2.02	князь	Григорій Євста-фійович	?	Псков, Снетогор-ський монастир	Пострижеся во мнишеский чин (помер в 1417 р. П1Л, П2Л) [*]
1404, 19.06	князь ростов-ський	Олександр Костянти-нович	Андрій	? [Ростов?]	Преставися, нареченыи въ мнишьскомъ чину (МАЛ, С2Л)
1404, 30.11	княгиня тверська	Марія Кейстутівна [дружина Івана Михайло-вича]	Марфа	Твер, церква Спаса	Преставися во мнишеском чину (ТЛ); преставися, нареченная во мнишьском чину (МЗ1492, ВЛ); преставися во иноческом чину (НикЛ)
1404, взимку	князь суздаль-ський	Василь [Дмитрович Кирдяпа]	–	?	Преставися (ТЛ, С1ЛСІ, Н4Л, МЗ1493, ВПЛ, НЛД, НикЛ)
1405, 1.11	велика княгиня тверська	Євдокія [удова по Михайлу Олексан-дровичу]	–	Твер, церква св. Спаса	Преставися (ТЛ, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1405, 5.12	велика княгия рязан-ська	Євпраксія [удова по Олегу Івановичу]	–	?	Преставися (ТЛ, МЗ1492, ВЛ, НикЛ)
1405, 21.12	князь суздаль-ський	Семен Дмитрович	–	на засланні у Вятці	Преставися (ТЛ, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, С2Л, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1405	посадник	Василь Іванович	?	Новгород	Преставися, приимши мънишьскыи чинъ (Н1ЛМІ); преставися (Н4Л)

1407, 27.04	князь ростов-ський	Костянтин Андрійович	Касіян	? [Ростов?]	Преставися, нареченыи въ мнишьскомъ чину (МАЛ)
1407, 7.06	велика княгиня москов-ська	Євдокія Дмитрівна [удова по Дмитру Донському]	Єфро-синія	Москва, монастир Возне-сіння	Преставися, наречена въ мнишьскомъ чину (ТЛ, М31492, Сим2Л, М31493, С2Л, ВЛ; скорочено МАЛ); преставися во мнишеском чину (НикЛ)
1407, 14.09	великий князь смолен-ський	Юрій Свято-славич	–	монастир у Рязанській землі	Преставися (ТЛ, С1ЛСІ, Н4Л, М31492, М31493, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1408, 7.04	князь молозький	Федір Михайло-вич	Феодорит	Молога, собор	преставися во мнишеском чину (ТЛ)
1409	князь ростов-ський	Андрій Федорович	Афанасій	? [Ростов?]	Преставися, нареченыи въ мнишьскомъ чину (МАЛ)
1410, 11.05	князь серпу-ховський	Володимир Андрійович	–	Москва, церква св.Михаїла	Преставися (РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ1, Н4Л, М31492, С2Л, ВПЛ, НЛД, ВЛ)
1410	посадник	Кирил Ондрѣ-янович	?	Новгород	Преставися, приимши мънишькыи чинъ (Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД)
1411, 13.04	велика княгиня тверська	Євдокія [дружина Івана Михайло-вича]	–	Твер	Преставися (РогЛ, Сим1Л, НикЛ)
1413	князь ростов-ський	Юрій Андрійович	Герасим	? [Ростов?]	Преставися, нареченыи въ мнишьскомъ чину (МАЛ)
1414, 12.10	князь	Дмитрий Романович	Прокопій	? [Твер?]	Преставися во мнишеском чину (ТверЛ)
1415	князь ростов-ський	Костянтин Володими-рович	Касіян	? [Ростов?]	Преставися, нареченыи въ мнишьскомъ чину

					(МАЛ)
1415	посадник	Федосии Обакунович	?	Новгород	Преставися въ мнишьскомъ чину (Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД, НикЛ)
1417, липень	князь москов-ський	Іван Васильович	–	Москва, церква св.Михаїла	Преставися (С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ2, Н1ЛМІ, Н4Л, ЄЛ, М31492, Сим2Л, М31493, Л72Я, Хр, С2Л, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1417	посадник	Иван Олексан-дрович	?	Новгород	Отъидоша житья сего въ аггельском чину (Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД, Н2Л)
1417	посадник	Борис Васильович	?	Новгород	Отъидоша житья сего въ аггельском чину (Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД)
1417	–	багато жителів	?	Москва	мнози же христиане отъидоша житья сего в ангельском и во мнишьском чину (НКЛ2, Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД); аггелскаго образа сподобившеся (Л72Я); ангельского иноческого образа сподобившеся (НикЛ)
1417	князь	Григорій Євста-фійович	?	Псков, Снетогор-ський монастир	Преставися (постригся у 1404 р. П1Л, П2Л) [*]
1419, 2.10	велика княгиня тверська	Марія [дружина Івана Михайло-вича]	–	? [Твер?]	Преставися (ТверЛ)
1419	посадник	Іван Богданович	?	Новгород	Преставися во мнишском чину (Н4Л, НЛД); преставися во иноческом чину (НикЛ)
1419	князь	Федір Олексан-дрович	?	Псков, Снетогор-ський	Постригся (П1Л; помер на Москві, мабуть, невдовзі);

				монастир	постригжеся в болезни (П2Л) [*]
1420	–	багато жителів	?	Псков	Мнози прияша аггельскыи образ мнишьскыи (П2Л)
1421	посадник	Федор Тимофе-евич	?	Новгород	Преставися в мнишском чину (Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД, Н2Л)
1421	посадник	Олександр Фоминич	?	Новгород	Преставися въ мнишьскомъ чину (Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД, Н2Л)
1422, 11.07	княгиня	Анастасія [дочка кн. Юрія Смолен-ського, дружина кн. Юрія Дмитро-вича]	–	Звени-город; похована у Москві в церкві Возне-сіння	Преставись (МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, С3Л, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1425, 27.02	великий князь москов-ський	Василь Дмитрович	–	? [Москва?]	Преставися (НКЛ2, Н1ЛМІ, ЛА, ЄЛ, ТипЛ, МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, Л72Я, С3Л, Хр, С2Л, ВПЛ, ВЛ, Н2Л); успе (Н4Л, НЛД, НикЛ, Н2Л)
1425, 22.05	великий князь тверський	Іван Михайло-вич	Іов	? [Твер?]	Преставися (НКЛ2, ЛА, МЗ1493, Хр, ТверЛ); преставися в чернцех (ЄЛ); успе (Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД); преставися, наречен в чернцех (МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, ВПЛ, ВЛ); преставися, нареченый во мнишеском чину (С3Л, С2Л); преставися, наречен во иноцех (НикЛ)
1426, осінь	князь	Андрій Володими-рович	–	?	Преставися (ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, С2Л, ВПЛ, ВЛ);

					преставися во иноческом чину (НикЛ)
1426, осінь	князь	Семен Володимирович	Сава	похований у Троїце-Сергіївому монастирі	Преставися, в чернцех наречен (ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, С2Л, ВЛ); преставися, нареченный во иноцех (Л72Я) преставися, нареченныи в черньцех (ВПЛ)
1426, осінь	князь	Ярослав Володимирович	–	похований у Москві, в церкві св. Михаїла	Преставися (ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, С2Л, ВЛ, НикЛ)
1426	князь московський	Костянтин Дмитрович	–	Москва	Преставися (ЛА)
1427	князь	Василь Володимирович	–	похований у Москві, в церкві св. Михаїла	Преставися (ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, С2Л, ВЛ, НикЛ)
1428	князь	Петро Дмитрович	–	Дмитров, похований у Москві, в церкві св. Михаїла	Преставися (НКЛ2, ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, С2Л, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1432, березень-квітень	князь	Іван Юрійович	?	Галич, церква Спаса	Преставися во мнишском чину (ТипЛ)
1432, червень	князь можайський	Андрій Дмитрович	–	Можайськ, похований у Москві, в церкві св. Михаїла	Преставися (ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, С3Л, Хр, С2Л, ВЛ, НикЛ)
1434, травень-червень	великий князь московський	Юрій Дмитрович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (Н1ЛМІ, Н4Л, ЛА, ТипЛ, С3Л, Хр, С2Л, НЛД)
1440, 22.09	князь	Дмитро Юрійович Красний	–	Галич, похований у Москві в	Преставися (ЄЛ, МЗ1493, С2Л); велика повість (МЗ1492,

				церкві св. Михаїла	Сим2Л, Л72Я, Хр, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1442	князь	Олександр	?	Псков	Преставися в образе ангельськом (П1Л)
1448	князь	Василь Юрійович Косой	–	?	Преставися (МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, СЗЛ, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ)
1452, 12.02	велика княгиня тверська	Анастасія [дружина Бориса Олексан-дровича]	–	? [Твер?]	Преставися (Хр, ТверЛ)
1453, чер-вень – ли-пень	велика княгиня москов-ська	Софія Вітовтівна	Єфро-синія	Москва, монастир Возне-сіння	Преставися в черницах и в скиме (ЄЛ); преставися (ТипЛ); преставися во мнишьском чину (МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ); преставися в черницах (МЗ1493, СЗЛ)
1453, 17.07	великий князь	Дмитро Юрійович Шемяка	–	Новгород, монастир св. Георгія	Преставися (Н4Л, ЛА, ТипЛ, Хр); умре с отравы (Н4Л, ЄЛ, МЗ1493, СЗЛ, НЛД); умре напрасно (МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ) [+]
1456, весна	великий князь рязан-ський	Іван Федорович	Іона	? [Рязань?]	Преставися (ЄЛ, МЗ1493, СЗЛ); преставися в чернцех (МЗ1492, Сим2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ, КБЗЛ); преставися во иноческом чину (Л72Я); преставися во мнишеском чину (С2Л)
1461, лютий	великий князь тверський	Борис Олексан-дрович	–	? [Твер?]	Преставися (Н4Л, ЛА, ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, Л72Я, СЗЛ, Хр, С2Л, ІфЛ, ТверЛ, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)

1462, 27.03	великий князь москов-ський	Василь Васильович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставився (Н4Л, ЛА, ЄЛ, ТипЛ, МЗ1493, СЗЛ, Хр, С2Л, ТверЛ, НЛД); преставився – постриження не відбулось (МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1465	посадник псков-ський	Максим	?	Псков	Преставися во иноческом чину (П1Л)
1465	посадник псков-ський	Юрій Тимофій-ович	?	Псков	Преставися в чернцех (П2Л)
1466	?	Іван Григорович	?	Новгород	Преставися, восприя ангельский образ (ЛА)
1466	княгиня	? [удова по Петру Дмитро-вичу]	Єфро-синія	Москва, церква Возне-сіння	Преставися, жив долго в черницах и в скиме (ТипЛ, ВЛ, НикЛ) [*]
1467, 22.04	велика княгиня москов-ська	Марія Борисівна [дружина Івана 3-го]	–	Москва, церква Возне-сіння	Преставися (ЄЛ, ТипЛ, МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, Л72Я, СЗЛ, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1471, 23.03	княгиня ростов-ська	?	Марфа	Похована в монастирі Різдва [у Ростові?]	Преставися княгиня инока (ТипЛ, Л72Я, С2Л) [*]
1472, 12.09	князь москов-ський	Юрій Васильович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (ЄЛ, ТипЛ, МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, Л72Я, Хр, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ); умре (С2Л)
1476	князь	Федір Юрійович Шуйський	?	Владимир	Преставися и постриглся (П1Л)
1476, 12.04	князь	Іван Олексан-дрович Звени-город-ський	?	Владимир	Преставися и постриглся (П1Л)
1476, 9.05	–	Федір Борецький	?	Муром	Преставися и постриглся (П1Л)
1478, 2.02	велика княгиня	Марія Яросла-вівна [удова	Марфа	Москва, монастир	Пострижеся (ТипЛ, Сим2Л, МЗ1492,

	москов-ська	по Василю 2-у]		Возне-сіння	М31493, Л72Я, С3Л, ВЛ, С2Л) [*]
1481, 5.07	князь вологод-ський	Андрій Васильович Меньшой	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (С1ЛСІ, ТипЛ, М31492, Сим2Л, М31493, Л72Я, С3Л, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1483, 7.01	великий князь рязан-ський	Василь Іванович	–	? [Рязань?]	Преставися (ТипЛ, М31492, Сим2Л, М31493, Л72Я, С3Л, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1483, 7.02	велика княгиня тверська	Софія [дружина Михайла Борисовича]	–	Твер, церква Спаса	Преставися (ТипЛ, Л72Я, Хр, С2Л, ТверЛ, ВЛ, НикЛ)
1483, 2.04	княгиня	Олена [дружина Андрія Василько-вича Углицького]	–	Москва, церква Возне-сіння	Преставися (ТипЛ, М31492, Сим2Л, М31493, Л72Я, С3Л, Хр, С2Л, ІфЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1485, 4.07	велика княгиня москов-ська	Марія Яросла-вівна [удова по Василю 2-у]	Марфа	Москва, церква Возне-сіння	Преставися, нареченная во мнишеском чину (ТипЛ, Сим2Л, М31493, Л72Я, С3Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ); преставися в черницах и в скиме (Л72Я, С2Л); преставися инока (КБ3Л) [*]
1490, 7.03	великий князь москов-ський	Іван Іванович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (Н4Л, ТипЛ, Сим2Л, М31493, Л72Я, С3Л, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ, Н2Л)
1490, 5.06	дяк	Василь Момирев	Варсо-нофій	Москва, похований у Троїце-Сергіївому монастирі	Преставися в чернцех и в скиме (Л72Я, С2Л, ВПЛ)
1493, 6.11	князь угли-цький	Андрій Васильович [Большой]	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися в тюрме (ТипЛ, М31493, Л72Я, Хр, С2Л, ВЛ, НикЛ);

					преставися (СЗЛ, Хр); преставися в нужной смерти (ТверЛ) [+]
1494, 26.05	князь воло-цький	Борис Васильович	–	Волок, похований у Москві, в церкві св. Михаїла	Преставися (ТипЛ, МЗ1495, Л72Я, СЗЛ, Хр, С2Л, ТверЛ, ВЛ, НикЛ)
1500, 29.05	великий князь рязан-ський	Іван Васильович	–	?	Преставися (Л72Я, СЗЛ, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, КБЗЛ)

16 ст.

Дата	Титул особи	Мирське ім'я	Чернече ім'я	Місце події	Формула події та джерела
1501, 19.02	княгиня	Феодосія Іванівна [дочка Івана 3-го]	–	Москва, церква Вознесіння	Преставися (Л72Я, СЗЛ, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1501, 14.04	велика княгиня рязан-ська	Анна Василівна [дочка Василя 2-го]	–	[Рязань?]	Преставися (Л72Я, СЗЛ, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1503, 7.04	велика княгиня москов-ська	Софія Палеолог	–	Москва, церква Вознесіння	Преставися (Л72Я, СЗЛ, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ, КБЗЛ)
1503, листо-пад	княгиня	Ульяна [удова по Борису Васильо-вичу]	–	?	Преставися (Л72Я, СЗЛ, Хр, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1505, 18.01	велика княгиня москов-ська	Олена Стефанівна [удова по Івану Івановичу]	–	Москва, церква Вознесіння	Преставися в заточении (ТипЛ); преставися в нятстве (Л72Я, С2Л, ІфЛ, ВЛ, НикЛ); преставися (СЗЛ, Хр) [+]
1505, 27.10	великий князь москов-ський	Іван Василь-вич	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (С1ЛСІ, Н4Л, ТипЛ, Л72Я, СЗЛ, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1509,	князь	Дмитро	–	Москва,	Преставися (ТипЛ,

14.02	москов-ський	Іванович		церква св. Михаїла	С1ЛСІ); преставися в нужде и в турме (Л72Я, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ) [+]
1513, 8.02	велика княжна	Євдокія Іванівна [дочка Івана 3-го]	–	Москва, церква Вознесіння	Преставися (ТипЛ, Л72Я, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1513, 26.02	велика княгиня литовська	Олена Іванівна [дочка Івана 3-го]	–	[Вільнюс?]	Преставися (ТипЛ); в нужи не стало (Л72Я, ІфЛ, ВЛ, НикЛ) [+]
1518, 26.06	князь москов-ський	Семен Іванович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (ТипЛ, Л72Я, Хр, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, НЛД, ВЛ, НикЛ)
1521, лютий	князь угли-цький	Дмитро Іванович	–	Углич; похований у Москві, в церкві св. Михаїла	Преставися (ТипЛ, Хр, ВПЛ, ВЛ, НикЛ)
1522, 19.05	князь угли-цький	Іван Андрій-ович [син Андрія Василь-вича Большого]	Ігнатій	[Углич?] похований у Спасо-Прилуць-кому монастирі	Преставися в чернцех и во скиме (Л72Я, УНЛ, ПискЛ)
1525, 30.11	велика княгиня москов-ська	Соломонія Сабурова [дружина Василя 3-го]	?	[Москва?]	Постриг (УНЛ) [!]
1533, 4.12	великий князь москов-ський	Василь Іванович	Варлаам	Москва, церква св. Михаїла	Преставися в черньцех и в скиме (ТипЛ, Л72Я, Хр, КБ2Л, УНЛ); преставися (Хр); преставися во мнишеском чину и в скиме (ВПЛ); велика повість (НЛД, ОНЛ) коротка повість (ВЛ, НикЛ, ЛПЦ); преставися, приим мнишеский чин (П1Л); умер (Н2Л); преставися во иноцех и в схиме (ХНЛ)

1535	князь	Михайло Васильо-вич Горбатий Кислий	?	Москва, Чудов монастир	В животе не стало в черьнцех и в скиме (ВПЛ)
1536, 3.08	князь дмитров-ський	Юрій Іванович	?	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (Хр); преставися в тюрьме (Хр); преставися в изымании (ВЛ, НикЛ, ОНЛ) преставися страдальческою смертью (ЛПЦ) [+]
1537, 10.12	князь стари-цький	Андрій Іванович	?	Москва, церква св. Михаїла	Преставися в опале (Хр); преставися в нуже, страдалческою смертию (ЛПЦ, НикЛ) [+]
1538, 3.04	велика княгиня москов-ська	Олена Василівна Глинська	–	Москва, церква Вознесіння	Преставися (Хр, ВПЛ, ВЛ, ЛПЦ, НикЛ, ОНЛ)
1544, 24.04	княгиня вяземська	Олекс-андра	?	Москва, Дівочий монастир	Преставися в черницах и в скиме (Л72Я)
1544	князь угли-цький	Дмитро Андрій-ович [син Андрія Васильо-вича Большого]	–	Переславль, похований у Спасо-Прилуць-кому монастирі у Вологді	Преставися, сиде в железах (ПискЛ) [+]
1560, 7.08	цариця москов-ська	Анастасія Романова	–	Москва, монастир Вознесіння	Преставися (ОНЛ, ПискЛ)
1563	княгиня стари-цька	Єфросинія [удова по Андрію Івановичу]	Євдокія	Москва	Государь повелел ей постричися (ОНЛ, ПискЛ)
1564, 30.04	княгиня москов-ська	Ульяна [удова по Юрію Васильо-вичу]	?	Москва, Ново-дівичий монастир	произволила ся пострици (ОНЛ) [*]
1569	князь стари-цький	Володи-мир Андрій-ович	–	Богона	Не стало в животе (Л72Я); опоил зелием (ПискЛ) [+]

1569	княнигя стари-цька	Євдокія Романівна Одоєвська [дружина Володи-мира Андрій-овича]	–	Богона	Опоил зелием (ПискЛ) [+]
1570	княгиня стари-цька	Єфросинія [удова по Андрію Івановичу]	Євдокія	Москва, монастир Вознесіння	Велел ея уморити (ПискЛ) [+]
1570	цариця москов-ська	Марія Темрюківна	–	?	Преставися (ПискЛ, МазЛ)
1570	цариця москов-ська	Марфа Василівна Собакина	–	?	Преставися (МазЛ)
[? перед 1581]	цариця москов-ська	Феодосія Михайлівна Соловогo [дружина Івана Івановича]	Пара-сковія	Білоозеро	Пострижена (МЛ) [!]
1581	царевич москов-ський	Іван Іванович	–	Олексан-дрівська Слобода, похований у Москві, в церкві св. Михаїла	Преставление (ПискЛ); от ветви жития отторгну (МазЛ) [+]
[? після 1581]	цариця москов-ська	Олена Іванівна Шереметева [удова по Івану Івановичу]	Леоніда	Москва, Новий монастир	Пострижена (МЛ) [!]
1584, 18.03	цар москов-ський	Іван Василь-вич	Іона	Москва, церква св. Михаїла	Преставися в иноцех (МЛ, П1Л); восприят великий ангельский образ, ко господу отиде ПФІ; преставися (ХНЛ, ПискЛ, МазЛ, НЗЛ, ЛНДС); повеле себе постричи и отдаде душу свою к богу (НовЛ)

1591, 12.05	царевич москов-ський	Дмитро Іванович	–	Углич	Заколан бысть (МЛ); убиение (МазЛ) [+]
[? після 12.05 1591]	цариця москов-ська	Марія Федорівна Нагая	Марфа	[Углич?]	Пострижена (МЛ) [!]
1598, 6.01	цар москов-ський	Федір Іванович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (МЛ, П1Л, ПискЛ, МазЛ, БельЛ, НЗЛ, ЛНДС); ко господу отиде (ПФІ); отходит в жизнь вечную (ХНЛ); душу отдаде богу (НовЛ)
1598, 6.01	цариця москов-ська	Ірина Федорівна Годунова [удова по Федору Івановичу]	Олекс-андра	Москва, Ново-дівичий монастир	Пострижеся (МЛ); постригается во иноческий образ (ПискЛ, НовЛ); облечеся в иноческий чин (ЛНДС) [*]

17 ст.

Дата	Титул особи	Мирське ім'я	Чернече ім'я	Місце події	Формула події та джерела
1604, 26.10	цариця москов-ська	Ірина Федорівна [удова по Федору Івановичу]	Олекс-андра	Москва, монастир Вознесіння	Преставися (ПискЛ, НовЛ); преставися во иноцех (П1Л, МазЛ) [*]
1605, 10.04	цар москов-ський	Борис Федорович Годунов	Боголеп	Москва, церква св.Михаїла, потім монастир св. Варсонофія, потім Троїце-Сергієва лавра	Преставися во иноцех (ХНЛ); преставися (ПискЛ); пострици, преставися (МазЛ); едва успе пновитись и постричи, скончася (НовЛ); преставися в чернцех, и в схиме (БельЛ)
1605	цариця москов-ська	Марія Годунова	–	Москва, монастир св. Варсонофія	Преставися нужною смертию (ПискЛ); Удавиша (МазЛ) [+]

1605	царевич москов-ський	Федір Борисович Годунов	–	Москва, монастир св. Варсонофія	Преставися нужною смертию (ПискЛ); Удавиша (МазЛ) [+]
1605	царівна москов-ська	Ксенія Борисівна Годунова	?	Москва	Постричь во иноческий образ (МазЛ) [!]
1606	цар москов-ський	Григорій Отрепьєв	–	Москва	Убиша (МазЛ) [+]
1610	цар москов-ський	Василь Іванович Шуйський	?	Москва	Постригши отдаша в Литву, и тамо умре (П1Л); начаша его постригати (МазЛ) постригши (БельЛ) [!]
1610, 17.07	цариця москов-ська	Марія Петрівна Буйносова-Ростовська [дружина Василя Івановича Шуйського]	Олена	Москва	неволею постригоше (МазЛ) [!]
1612, 12.09	цар москов-ський	Василь Іванович Шуйський	?	Гостинін (Польща)	(помер Вікіпедія) [*]
1620	цариця москов-ська	Євдокія Богданівна Сабурова [удова по Івану Івановичу]	Олександра	Суздаль; похована у Москві у монастирі Вознесіння	во иноцех (МЛ); преставися, была пострижена (НовЛ, МазЛ) [*]
[1621]	цариця москов-ська	Феодосія Михайлівна Солового [удова по Івану Івановичу]	Парасковія	Москва, монастир Вознесіння	Преставися, была пострижена (НовЛ) [*]
1625, 6.01	цариця москов-ська	Марія Володими-рівна Долгорукая [дружина Михайла Федоровича]	–	Москва, монастир Вознесіння	Преставися (Л1691); предаде душу богу (МазЛ)
1625	цариця москов-ська	Марія Петрівна Буйносова-Ростовська	Олена	Москва, Ново-дівичий монастир	Преставися, была пострижена (НовЛ, МазЛ) [*]

		[удова по Василю Івановичу Шуйському]			
1627	цариця москов-ська	Анна Олександ-рівна Колтовська [удова по Івану 4-у]	Дарья	Тихвин, монастир	Преставися, была пострижена (НовЛ, МазЛ) [*]
1631, 26.01	цариця москов-ська	Марфа Іванівна [мати Михайла Федоровича]	?	Москва	Преставися великая старица инока (Л1691) преставися государыня инока (МазЛ)
1639, 10.01	царевич москов-ський	Іван Михайлович	–	[Москва?]	Преставися (НикЛ)
1645, 12.07	цар москов-ський	Михайло Федорович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (НикЛ, ПискЛ, МазЛ, Л1691, ЛНДС)
1645, 18.08	цариця москов-ська	Євдокія Лук'янівна [удова по Михайлу Федоровичу]	–	Москва, монастир Вознесіння	Преставися (МазЛ, Л1691)
1669, 3.03	цариця москов-ська	Марія Іллінічна Милослав-ська [дружина Олексія Михайло-вича]	–	[Москва?]	Преставися (Л1691)
1676, 30.01	цар москов-ський	Олексій Михайлович	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (МазЛ, Л1691)
1679, 8.01	царівна москов-ська	Ірина Михайлівна	–	Москва, монастир Спаса на Новому	Преставися (Л1691)
1681, 14.07	цариця москов-ська	Агафія Семенівна Грушевська [дружина Федора Олексійо-вича]	–	Москва, монастир Вознесіння	Преставися (МазЛ, Л1691)
1682, 27.04	цар москов-	Федір Олексійо-вич	–	Москва, церква св. Михаїла	Преставися (МазЛ, Л1691)

	ський				
1696, 29.01	цар москов-ський	Іван Олексійо-вич		Москва, церква св. Михаїла	

Джерелознавство

Перш ніж приступати до аналізу зібраного матеріалу, розглянемо питання його достовірності, джерельної вартості.

Філіація літописів

Послідовність літописів

В ході читання 43-х томів «Полного собрания русских летописей», звичайно, виникло питання, як систематизувати цей матеріал. Для вивчення походження (філіації) літописів ми запровадимо наступні терміни:

– **кінцева дата (рік)** – останній рік, події якого висвітлені в літописі. Цей показник є об'єктивним (не залежить від уявлень дослідників про походження літопису) і практично важливим, оскільки показує, який період висвітлено. Тому його покладено в основу систематизації.

– **дата (рік) написання** – дата завершення роботи над літописним текстом. В більшості випадків ми не маємо об'єктивних даних для неї, але ясно, що вона не може бути ранішою за кінцеву дату і пізнішою за дату списку.

– **дата списку (рукопису)** – дата, коли було виготовлено конкретний список літопису. Переважна більшість списків датується на підставі водяних знаків на папері та особливостей письма (філігранологія та палеографія, як кажуть вчені), в рідкісних випадках – на підставі кінцевих записів або згадок в тексті.

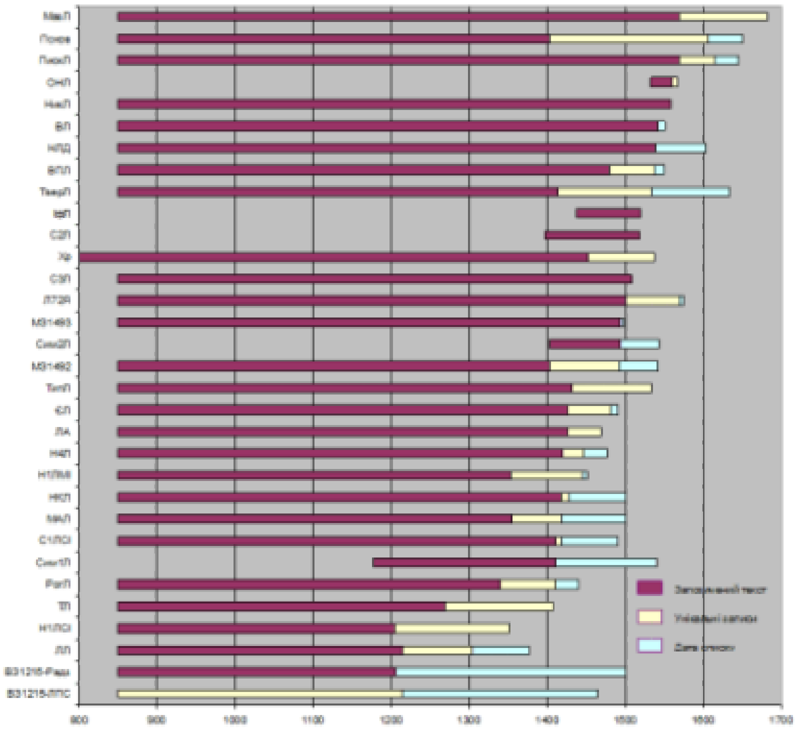
– **авторитетний період** – період часу, для якого літопис містить авторитетні дані, може виступати як першоджерело. Ясно, що найбільш авторитетними є записи останніх десятиліть перед кінцевою датою, для яких можна сподіватись – літописець був сучасником описуваних подій. Також ясно, що для давніх часів (віддалених на 100 та більше років від кінцевої дати) літописець не міг бути авторитетним свідком і черпав свої відомості з попередніх літописів. Але об'єктивно встановити межу авторитетності не завжди можливо, тому в більшості випадків ми формально вважаємо авторитетним періодом останні 30 років перед кінцевою датою – період (можливо) особистих спостережень літописця. Разом з тим для ранніх літописів ми не маємо іншого виходу, як вважати авторитетним періодом весь час, який минув від попереднього літопису.

– **період унікальних звісток** – період часу, для якого літопис містить унікальні звістки, уперше запроваджені в літописання. «Унікальним записом» в даному випадку я називаю запис, якого не було в попередніх літописах – джерелах даного літопису. Наступні літописи можуть тиражувати цей запис, і в них він уже не розглядається як унікальний, але як запозичений з ранішого джерела. Слід розуміти, що цей період може бути як ширшим, так і вужчим за авторитетний період; так, НикЛ містить немало екстравагандцій (першоджерельних повідомлень) за 10 – 14 ст., але він для цього періоду не є авторитетним, тому ці надлишкові записи слід вважати вигадками автора НикЛ.

Запровадивши ці визначення, ми легко можемо дати визначення **першоджерельних записів** – це унікальні записи з авторитетного періоду. І

тільки. Відповідно період, охоплений цими звістками, можна називати першоджерельним періодом для даного джерела.

В рамках даної статті ми будемо визначати періоди унікальних і першоджерельних записів спрощено – не за всім масивом записів (як то належало би), а тільки за зробленими нами виписками. Але й так наближено визначені періоди дають уявлення – до яких літописів треба звертатись по достовірну інформацію.

Хронологія унікальних звісток використаних літописів

Підсумки наших спостережень над унікальними записами подана у вигляді діаграми. З неї добре видно, що основний масив записів дублюється з одного літопису до іншого без особливих змін; інформаційний потенціал цих дубльованих записів дуже низький.

В цілому всі розглянуті літописи можна розділити на три хронологічних шари:

1, період місцевої різноманітності – до 1418 року, який закінчується з появою Софійського 1-го літопису старшого ізводу;

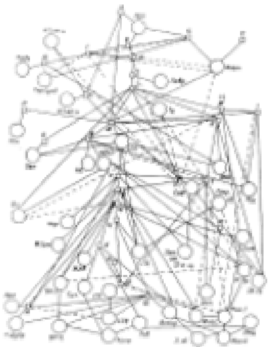
2, період московського єдиномислія (1481 – 1570 роки), чітко відділений від попереднього лакуною в 60 років, «заповненою» тільки новгородськими літописами;

3, період пагубного безначалія (кін. 16 – 17 ст.), коли створена на попередньому етапі система державного літописання, яка забезпечувала єдиномисліє, була зруйнована, і літописанням знову почали займатись приватні особи.

Залежність літописів

Давньоруські і пізніші великоруські літописи 11 – 16 ст. мають надзвичайно велике дублювання звісток, що дає надію встановити – який раніший літопис був джерелом для пізніших. Над цією задачею працювало немало дослідників починаючи від О. О. Шахматова, в результаті чого утворилась ціла бібліотека і окрема галузь історичної науки – літописознавство (невідома в інших країнах).

Певним підсумком цієї роботи стала стаття Я. С. Лурьє [Генеалогическая схема летописей 11 – 16 вв., включенных в состав Словаря книжников и книжности Древней Руси. – Труды отдела древнерусской литературы (ТОДРЛ), 1985 г., т. 40, с. 190 – 205].

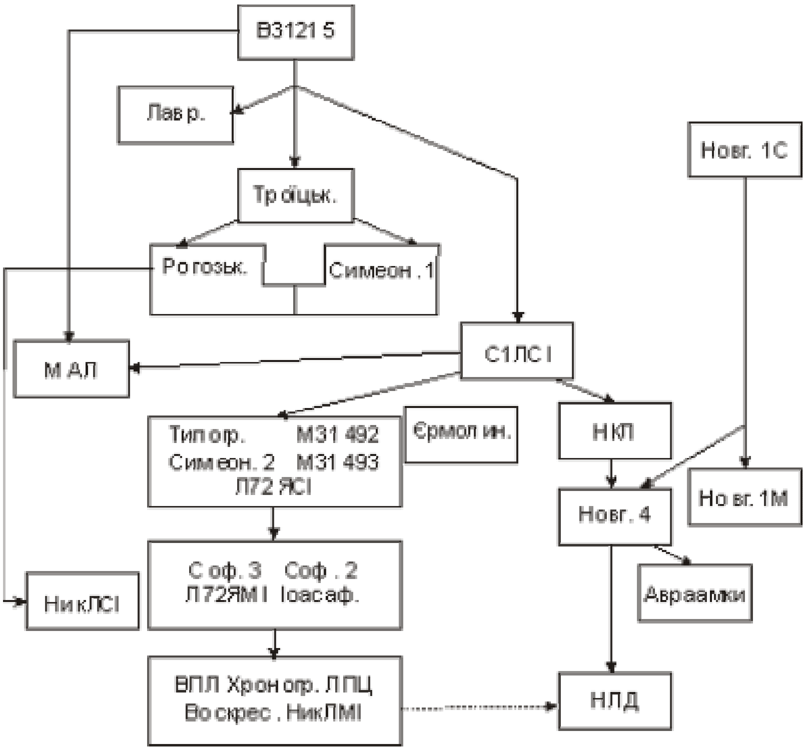
Стемма літописів зі статті Я. С. Лурьє (1985)

Віддаючи повну шану автору стемми, який відобразив на ній дуже велику кількість спостережень над текстами, слід все ж таки вказати на певні її недоліки. Перший – це перевантаженість стемми зв'язками в стилі «все зв'язано з усім». На мою думку, ці зв'язки між текстами потребують певного ранжування (більш істотні і важливі – менші важливі) і відповідної фільтрації важливіших для включення в стемму.

Другий недолік полягає у включенні до стемми гіпотетично реконструйованих джерел на рівних правах із реально збереженими списками.

Третій недолік – віра в існування «зводу 1448 р.» (літера М на стеммі) і плутанина у співвідношенні літописів, які (нібито) походять від нього. Я. С. Лурьє – попри всі застереження і заперечення проти цієї гіпотези – до кінця залишився її прихильником [К проблеме свода 1448 г. – ТОДРЛ, 1969 г., т. 24, с. 142 – 146; Еще раз о своде 1448 г. и Новгородской Карамзинской летописи. – ТОДРЛ, 1977 г., т. 32, с. 199 – 205].

Цей останній недолік виправлено у неодноразово згадуваній книзі О. Г. Боброва [Новгородские летописи 15 века. – Спб.: Д. Буланин, 2001 г.].

Спрощена стемма використаних літописів

Розроблена мною стемма є гранично спрощеною і орієнтованою не на потреби літописознавства, а на зовнішнє споживання – тими, хто тільки використовує дані з літописів.

Ця стемма не містить гіпотетичних протографів, а тільки реально існуючі тексти. Розглядаючи її, легко можна побачити два вузлових моменти: це звід 1304 року (який позначено тільки розвилкою) та Софійський 1-й літопис старшого ізводу, від якого, загально беручи, походять усі наступні літописи.

Московське літописання кінця 15 – 1 пол. 16 ст. на стеммі поділено на три хвилі або покоління, розмежовані хронологічно. До першого покоління належать ТипЛ, МЗ1492, МЗ1493, Сим2Л, МЗ1495, Л72Я старшого ізводу. Всі вони написані до 1500 року. До другого покоління літописів (написаних в 1501 – 1520 роках) належать С3Л, С2Л, Л72Я молодшого ізводу, ІФЛ, НикЛ старшого ізводу. До третього покоління літописів (написаних в 1530 – 1558 роках) належать ВПЛ, Хронограф, ЛПЦ, ВЛ та НикЛ молодшого ізводу.

Кругозір літописів цього часу кардинально звужується в порівнянні з попередніми літописами. Літописці цікавляться виключно Москвою, звістки про інші території трапляються дуже рідко. І в Москві літопис цікавиться виключно Кремлем (городом, як тоді говорили); а в Кремлі – виключно царським двором; а у дворі – виключно особою царя. Все, що не стосується безпосередньо царя, мало цікавить літописця і нотується лише випадково.

Всередині одного покоління всі літописи подібні між собою як солдатські чоботи. Своєрідний скелет, утворений записами про смерть князів, взагалі може вважатись ідентичним для всіх літописів одного покоління. Можна сказати, що московське літописання того часу уже дозріло до друкування літописів, але через одвічну технічну відсталість Московії це друкування розпочалось тільки 300 років пізніше – у 2 пол. 18 ст.

Встановити, який з цих літописів був для якого джерелом – задача не проста, але, на щастя, це не має великого практичного значення. Для практичного використання звістки досить переконатись, що вона присутня в базових літописах (МЗ1492 – Л72Я – ВЛ).

Прийоми обробки записів про смерть князів

Розглянутий нами масив записів про смерть князів дозволяє виділити наступні прийоми літописної роботи:

1, запис копіюється з попереднього літопису без будь-яких змін;

2, запис копіюється зі скороченням (при цьому часто випадають повідомлення про постриження);

3, запис видаляється повністю і не переноситься в наступний літопис;

4, до висхідного запису додаються благочестиві епітети і риторичні вставки; ці зміни легко виявляються в порівнянні з попередніми літописами.

Випадків, коли пізніший літопис містив би докладнішу інформацію про подію, ніж ранній, найбільш авторитетний, дуже мало, тому загалом слід вважати, що найбільш авторитетним є той літопис, у якому даний запис з'явився першим.

Переліченими прийомами користувались усі літописці, окрім автора Ник1Л (Никонівського літопису в частині до 1428 р.). Цей автор постійно застосовував перефразування висхідного запису, синонимічну заміну окремих слів, перестановку фрагментів. До імен князів він дуже любив додавати генеалогічні довідки, нерідко довжелезні; до цих імен часто додавав титул «великий», навіть там, де достовірно відомо, що даний князь за життя «великим» не титулувався. Окрім того, літописець надзвичайно широко користувався благочестивими епітетами та риторичними вставками, приклад чого уже був наведений.

Хронологія

В літописах скрізь вживається числення років від створення світу. Для переводу березневих років від створення світу в січневі роки від Різдва Христова треба віднімати 5508 років для дат в березні – грудні і 5507 років для дат у січні – лютому.

На жаль, часто дати вказані тільки з точністю до року, тому в цих випадках ми формально віднімаємо 5508 років.

Гірше те, що подекуди трапляється ультра-березневий стиль, для якого треба віднімати відповідно 5509 та 5508 років. Ультра-березневі дати систематично на 1 рік більші за березневі, і це коливання дат між двома сусідніми роками є тяжкою бідою всіх літописів, яка потребує глибшого аналізу.

Початок року в період до 15 ст. рахувався з 1 березня, але починаючи з 15 ст. (1430-40-х років) входить в моду вересневий стиль, коли рік починався з 1 вересня. Десь з 1470 року стиль дат стає виключно вересневим. Для такого стилю треба віднімати 5509 років для подій вересня – грудня і 5508 років для подій січня – серпня. Окремо слід зазначити що НикЛ переходить на вересневий стиль від 6889 (1380) року і далі послідовно його тримається.

Ще однією проблемою є переходи оповідання через границю років. Наприклад, пишеться, що князь захворів у лютому, а помер у березні – в такому випадку для березня треба ставити наступний березневий рік. А від цього залежать наступні хронологічні вказівки «того ж року».

Наступною проблемою є пропущені роки, які трапляються навіть в 2 пол. 15 ст. Наприклад, під 6964 (1456) р. міститься докладний опис походу Василя 2-го на Новгород і потім згадано, що «тієї ж весни» помер рязанський князь, Іван Федорович. Але далі йде стаття 6966 (1658) р., а статті 6965 (1457) р. в жодному літописі немає. Тому ми не маємо певності, що після опису походу 6964 р. не випав заголовок «В літо 6965», і наступні відносні вказівки стосуються саме 6965, а не 6964 року.

Ще одна проблема пов'язана із високосом. Високосним вважається січневий рік, номер якого ділиться націло на 4. У випадках вересневого та ультра-березневого числення номер року для місяця лютого відрізняється від січневого на 5508. Це число ділиться на 4, тому правило високоса – номер року ділиться на 4 – для цих стилів не суперечить сучасному правилу.

Не так стоїть справа із березневим стилем. Для місяця лютого різниця з січневим стилем становить 5507 років, отже, на 4 не ділиться. Тому високосним мав би бути не той березневий рік, номер якого ділиться на 4, а попередній (наприклад, не 6800-й, а 6799-й) (правило 1). Може бути, що високосним вважався березневий рік, номер якого ділився на 4 (правило 2).

Яка різниця між цими двома правилами? Розглянемо для прикладу 6800-й рік. Якщо діє правило 1, то 1.02.6799 р. – п'ятниця, 1.03.6800 р. – відповідно субота. Якщо діє правило 2, 1.02.6799 р. – п'ятниця, і 1.03.6800 р. – також п'ятниця (оскільки 6799 рік не є високосним і в лютому – 28 днів). Отже, упродовж усього 6800 року за правилом 2 день тижня відставатиме на 1 день від розрахунку за правилом 1. І тільки починаючи з 1.03.6801 р. це відставання виправляється (оскільки лютий 6800 року за правилом 2 є високосним, і в ньому 29 днів).

Чи справді високос рахувався за цим складним правилом 1 – я простежити не намагався. Це вимагає спеціального дослідження. В моєму історичному календарі діє правило 1. Разом з тим я припускаю, що ультра-березневий стиль літочислення був запроваджений саме у зв'язку з відносною простотою високосного правила. Але переваги цього стилю не були зафіксовані у теоретичному трактаті, і тому залишались неясними для наступних поколінь книжників. Оця відсутність теоретичного обгрунтування і була, на мою думку, причиною відмови від цього стилю.

В усіх переглянутих літописах мені жодного разу не трапилась подія, датована високосним днем, тому я не вмію сказати, який саме день лютого вважався високосним (здається, 29-е число в якості високосного дня запроваджене разом з григоріанським календарем, а до того високосний день вставлявся між 22 і 23 лютого – bis sextus).

Повністю кваліфікована дата події включає рік, місяць, день, день тижня та ім'я святого або релігійного свята. Важливими є також вказівки на перехідні свята, котрі заміняють вказівки на дні тижня. Такі дати я ретельно перевіряв на взаємну узгодженість елементів і у випадку повного співпадіння дата набувала статусу **узгодженої дати**. Авторитетною датою будемо називати узгоджену дату, яка походить з авторитетного джерела.

У випадку суперечності між елементами датування першою жертвою виступав номер року. Простіше помилитися в безликому числі, ніж у характерному імені

святого або дні тижня. Подекуди вдавалося узгодити всі елементи шляхом вибору найкращого з усіх сусідніх років.

Співпадіння імені святого з місяцем / днем не є так важливим, оскільки кожен пізніший переписувач, озброєний ~~Вікіпедією~~ Мінеєю або святцями, міг доповнити запис енциклопедичною довідкою. Так, якщо первісно було вказане тільки ім'я, неважко вирахувати день; і знаючи день, неважко визначити ім'я святого. Тим не менше всі такі вказівки перевірялись і випадки невідповідності відзначались.

Починаючи з 15 ст., дати смерті князів нерідко містили вказівку на годину, коли це сталось. Ці вказівки подекуди становлять проблему, наприклад «15 числа, в ніч з неділі на понеділок» – вважати, що 15-го була неділя, чи понеділок? Спеціальний аналіз показує, що це число могло стосуватись як попереднього, так і наступного дня.

Для нашої теми – історії звичаю постриження – точні дати великого значення не мають, але вони важливі для визначення, наскільки авторитетними є записи літописів, які їх містять. Записи з точними датами, а тим більше з годинами, безсумнівно належать очевидцям подій. Але слід пам'ятати, що години в датуванні подій починають масово вказуватись лише з середини 15 ст., що й не дивно, бо на той час у Московському Кремлі уже працював баштовий годинник (куранти).

Особливі випадки

1206 р. Марія Всеволожа

Запис ВЗ1215 цікавий вказівкою, що Марія була пострижена в черниці під іменем Марії. Отже, буває, що чернече ім'я співпадає з мирським.

1228 р. Мстислав Мстиславич

Запис Волинського літопису [Літопис Руський. – К.: 1989 р., с. 384] про смерть Мстислава Мстиславича дуже лаконічний і не містить згадки про його постриження в ченці та в схиму (хіба що припустити, що Лаврентіївський літопис мав на увазі якогось іншого Мстислава Мстиславича, який помер приблизно в тому ж самому році, що й «наш» Мстислав Мстиславич Торопецький (Удатний)).

Мстислав помер на вигнанні, розгубивши наприкінці життя весь свій політичний капітал. Місце його смерті літопис не назвав, але перед тим було зазначено, що він утік із Галича спочатку на Пониззя, а потім на Поросся. Отам, імовірно, і застала його смерть – добре, якщо в якому-небудь маленькому місті, а не просто у таборі посеред поля. Навіть якщо він і постригся «в ченці та в схиму» – це було дуже мало подібно до сумно-урочистої церемонії, яка відбувалась у столиці, в князівському палаці, за участі єпископа (чи митрополита), ігуменів столичних монастирів, у присутності родини помираючого князя, його бояр та чільних городян… Ну, це скоріше фрагмент з ненаписаного історичного роману…

1228 р. Дружина Святослава Всеволодовича

Ця невідома на ім'я жінка за згодою свого чоловіка пішла в монастир, що само по собі не часте явище. Друга особливість – згадано, що Святослав дав їй значне майно (про майно згадують вкрай рідко).

Пізніше, в середині 16 ст., Єрмолай-Еразм написав зворушливу «Повість про Петра і Февронію Муромських», засновану на цій згадці. А ще пізніше, в 1906 році, ім'я Февронії стало зернятком, з якого виросла геніальна опера М. Римського-Корсакова (Сказание о невидимом граде Китеже и деве Февронии). Щасливий розвиток сюжету вкотре ілюструє: найкращі історичні оповідання –

такі, що пишуться значно пізніше самих подій і не в'яжуться при цьому історичними джерелами…

1271 р. Марія Михайлівна

Запис про смерть княгині Марії, удови по Васильку Ростовському, цікавий тим, що княгиня **заснувала** у Ростові монастир св. Спаса, **жила** в цьому монастирі й була в ньому **похована**. Але в досить докладному записі зовсім нема згадки, що вона постриглась у черниці.

1345 р. Два князя Василя

В 1345 році померли два князя на ім'я Василь: один з них княжив у Ярославлі, другий – у Муромі. В ТЛ – запис дефектний, натомість правильний – в Сим1Л.

Ярославський князь Василь **Давидович** в 6847 р. пішов в Орду (С1ЛСІ, Н1ЛМІ, РогЛ), ще раз згаданий в 6849 р. (С1ЛСІ, НКЛ2). Смерть його батька Давида Ярославського відзначена в 6829 (1321 р. – НКЛ2). В 6850 р. померла його жінка – Овдотья Васильева **Давыдовичя, князя Ярославского** (Сим1Л). Під 6853 р. в С1ЛСІ читаємо : «Того же лета преставися князь Василии Давыдович Ярославскии. Того же лета преставися князь Василии Ярославич Муромскый» – скорочено проти Сим1Л та ТЛ, але правильно. Правильні імена й титули цих князів читаємо в НКЛ2 під 6853 роком – у коротких записах про їх смерть, що й не дивно, бо НКЛ, як добре відомо, часто слідує за С1ЛСІ.

Слід відзначити, що М. Д. Приселков невірно зреферував цю справу: «В Сим1Л ошибочно переставлены отчества князей» [*Приселков М. Д.* Троицкая летопись. Реконструкция текста. – М.: 1950 г., с. 367].

Треба мати на увазі, що в МЗ1493 імена й титули цих князів подано правильно, але постриження приписано Василю Ярославському, тоді як давніші літописи одностайно говорять про постриження Василя Муромського. Я вважаю цю плутанину помилкою МЗ1493.

1354 р. Семен Іванович

Чи постригся перед смертю великий князь Семен Іванович? Жоден літопис про це не згадує, в тому числі й авторитетний для даного часу Рогозький літописець, який досить докладно описує цю подію. На думку, що постриження мало місце, наводить його духовна грамота [Собрание государственных грамот и договоров. – М.: 1813 г., т. 1, с. 37 – 38, № 24; Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей 14 – 16 вв. – М.: 1950 г., с. 13 – 14, № 3 (тут і зведена таблиця датувань грамот – всі дослідники датують її 1353 роком], в котрій він пойменований Созонтом. Видавці «Собрания государственных грамот и договоров» дали пояснення, що це його чернече ім'я, і так ця думка і була прийнята в історіографії. У ТЛ читаємо:

> В лето 6825 [1317]. Того же лета князю Ивану Даниловичу родися сын, месяца сентабря в 7 день, на память святого мученика **Созонта**, и наречен бысть князь Семен.

Пам'ять мученика Созонта справді відзначається 7 вересня, так що певний зв'язок між іменами Созонт і Семен простежується. Можна навіть припустити, що Семен – князівське ім'я, а Созонт – хрестильне (ну, як нижче – у випадку Дмитра Костянтиновича). Тобто вважати ім'я Созонт чернечим – це не єдиний можливий варіант.

Чи могло бути так, щоб духовну грамоту було написано з чернечим, а не з князівським іменем? Ми маємо духовні грамоти Івана Калити та Івана Івановича –

вони підписані князівськими іменами (але їх чернечих імен ми не знаємо!). Отже, приймаючи, що ім'я Созонт – чернече, ми маємо єдиний випадок такого роду, котрий нема з чим порівнювати.

Зрештою, проти версії чернечого імені Созонт немає поважних заперечень, як немає й рішучих аргументів «за» (циркулярно не запрещено, но и не разрешено вполне…). В такій ситуації я приймаю усталену в науці думку про передсмертний постриг Семена з іменем Созонта.

До речі, якщо вже зайшла мова про Семена – датувати його смерть слід 26 квітня 1354-го року, а не 1353-го.

1368 р. Три Софії

В РогЛ маємо дуже короткий запис:

> В лето 6876 [1368]. Того же лета месяца иуля 24 день преставися князь Василеи в Кашине и потом в осенине месяца октября во 2 день мати его княгини великаа Софиа Михаиловаа преставися в Свободе.

З цією Софією вийшла якась плутанина. Василь – син Михайла Ярославича Тверського, то Софія мала би бути його удовою. Але єдину відому нам дружину Михайла Ярославича звали Анною (запис 6827 – 1319 р.). В записі 6802 (1294 р.) про її весілля вона названа дочкою Дмитра Борисовича Ростовського. Дата смерті її не занотована.

У пізньому Никонівському літописі, до якого втягнуто багато повідомлень Рогозького літописця, в статті 6876 (1368 р.) Софія виразно названа удовою Михайла Ярославича [ПСРЛ, 1897 р., т. 11, с. 10], що є викладом іншими словами тієї ж інформації, яка наявна в РогЛ.

Яких тверських княгинь на ім'я Софія знає Рогозький літописець?

На першому місці слід поставити **Софію Юріївну**, дочку московського князя Юрія Даниловича, дружину тверського князя Костянтина Михайловича. Про її шлюб є згадка під 6828 (1320 р.), і більше про неї згадок нема. Далі, під 6773 (1365) роком згадана смерть княгині «Овдотьї Костянтинової», про яку ми не маємо більше відомостей.

На другому місці ставимо княгиню **Софію (невідомого роду)**, дружину князя Всеволода Олександровича – її смерть занотована під 6773 (1365) роком.

Далі йдуть звістки про третю Софію, також невідомого нам роду:

> В лето 6866 [1358]. А князь Василии приде во Тферь и до его прихода за 10 дни преставися сын его князь Александр месяца марта в 28 день у бабы своея у великое княгини у Софьи в Софьине монастыре. [Так у РогЛ.]

Никонівський літопис вносить додаткову плутанину, називаючи померлого Олександра сином Михайла Олександровича, а не його стрия Василя (ПСРЛ, 1885 р., т. 10, с. 230: Того же лета у князя Михаила Александровича Тверского преставися сын князь Александр у бабы у своей, у великой княгини Софьи, в Софьином монастыре).

> В лето 6869 [1361]. Оспожа княгини великаа Софья восприим благый нрав свекрове своея великой княгини Оксинии и добродетель ю же имела ко владыце ко Андрею, такою же любовию и печалованием бышет к владыце Феодору и села ему подавала на монастырь. [Так у РогЛ.]
>
> В лето 6875 [1367] месяца марта в 20 день преставися боголюбивыи владыка Феодор в Отрочии монастыре, а на завтрее […] положиша ево во святом Ведении святыя Богородица в малой церкви со владыкою с Андреем в

одном гробе. Княгини же великаа София и вси приходящии к нему, проводише его с великим плачем до гроба. [Так у РогЛ.]

В покажчику до Никонівського літопису [ПСРЛ, 1918, т. 14, ч. 1, с. 135] ця Софія названа дружиною князя Михайла Олександровича Тверського – це припущення ніяких суперечностей не розв'язує, а тільки погіршує, бо єдиною відомою нам дружиною Михайла Олександровича була суздальська княжна Євдокія Костянтинівна.

Нарешті, вікіпедійна стаття «Анна Кашинська» розрубує цей михайло-тверський вузол, вважаючи, що Софія – це чернече ім'я Анни (зауважу принагідно, що за станом на січень 2015 р. тлумачення наведених вище літописних повідомлень в цій статті було цілком довільним).

Ототожнення Софії з Анною виглядає спокусливо. Пояснюються одразу три моменти: 1, титул великої княгині; 2, іменування удовою Михайла Ярославича; 3, іменування невісткою Оксинії (дружини Ярослава Ярославича, матері Михайла ярославича).

Але для припущення про її чернецтво джерела на дають жодних підстав: 1, в усіх відомих мені випадках смерть княгині-черниці супроводжується виразною вказівкою «преставися в черницах»; 2, перебування її в монастирі в 1358 р. було тимчасовим, бо помера вона не у монастирі; 3, в 1361 р. її відношення до монастиря обмежилось наданням сіл; 4, маємо виразний приклад Марії Ростовської (як вище), котра жила в монастирі, не будучи черницею. Чотири рази літописець мав нагоду згадати про її чернецтво і жодного разу не згадав – показник досить виразний.

Залишається припустити, що в парі імен Анна / Софія якесь ім'я було хрестильним, а інше – князівським. Для чоловіків така практика була поширеною і добре відомою, а для жінок князівського роду вона нам невідома (окрім цього не досить виразного випадку).

Найгірше, що ця плутанина міститься в Рогозькому літописці – найбільш авторитетному у тверських справах 14 ст. Тому довелось виключити цей неясний випадок із зведеного списку – для нього є подостатком достовірних випадків.

1378 р. Княгиня Василиса

Княгиня Василиса, удова по Андрію Костянтиновичу Суздальському – єдина княгиня і взагалі єдина жінка в усьому російському літописанні, яка удостоїлась докладного життєпису (власне, житія). (Ну, ще Євдокія Дмитрівна – жінка Дмитра Донського).

1383 р. Дмитро Костянтинович

Із запису про його постриження і смерть ми довідуємось, що цілком християнське ім'я Дмитро було його князівським іменем, а хрестильне ім'я його – Фома. Про цього Фому згадали, коли треба було обирати чернече ім'я – і обрали Феодор (на ту саму літеру).

1393 р. Іван Тропар

Запис ТЛ про смерть цього московського вельможі цікавий тим, що тут єдиний раз в усьому літописанні спеціально відмічено, що він преставився «у більцях», тобто мирянином, не постригшись у ченці.

1407 р. Юрій Святославич

Більшість літописів повторює запис ТЛ, що смоленський князь Юрій Святославич помер на вигнанні – в Рязанській землі в якомусь монастирі (Юрій був оженений з дочкою рязанського князя Олега Івановича). Юрій мав нагоду прийняти постриг перед смертю, але не зробив цього.

1462 р. Василь Васильович

Запис МЗ1492 (а за ним й інших літописів) про смерть московсьного великого князя Василя Васильовича цікавий тим, що князь хотів постригтись у ченці, але придворні до цього не допустили. З яких міркувань вони так зробили – літопис не пояснює, але ми маємо пізніше оповідання про смерть Василя 3-го, де відповідні переговори описані.

1463 р. Обретіння мощів князя Федора Ростиславича

В МЗ1492 справу зреферовано так, що було віднайдено мощі князя Федора, його синів Костянтина та Давида, і чернечі ризи було покладено на всіх, оскільки вони усі померли в чернечому чині. З авторитетних джерел ми знаємо тільки про постриження Федора, а про постриження його синів джерела 1 половини 14 ст. мовчать. Тому випадки Костянтина і Давида ми виключаємо зі зведеної таблиці як такі, що не згадані в авторитетних джерелах.

Сприятливі і несприятливі ситуації

Нагадаємо приклади, коли ситуація, у якій помирали князь / княгиня, сприяли прийняттю чернецтва, а постриження однак не відбулося:

– 1271 р. княгиня Марія Михайлівна жила в монастирі і помера в ньому, але не постриглась;

– 1407 р. князь Юрій Святославич помер в монастирі, але не постригся.

Відомі також випадки, коли обставини смерті були несприятливими для прийняття чернецтва, але воно було прийняте:

– 1228 р. Мстислав Мстиславич помер в дорозі десь на Пороссі, але прийняв чернецтво;

– 1263 р. Олександр Ярославич помер у Городці в дорозі до Владимира, але прийняв чернецтво;

– 1294 р. Дмитро Олександрович помер у Волоці в дорозі, але прийняв чернецтво;

– 1370 р. Василь Іванович Березуйський помер у Волоці від смертельної рани в бою, але прийняв чернецтво.

З цього можна зробити висновок, що обставини смерті не мали вирішального впливу на прийняття / неприйняття чернецтва перед смертю.

Масові постриження

Нагадаємо приклади масових передсмертних пострижень:

– 1238 р. в Успенському соборі в обложеному татарами Владимирі (цього епізода немає в найбільш авторитетному джерелі – ЛЛ, але він є в Н1ЛСІ та в Сим1Л);

– 1352 р. у Пскові через епідемію чуми;

– 1417 р. у Москві через епідемію чуми;

– 1420 р. у Пскові через епідемію чуми;

Слід зауважити, що описи епідемій чуми в літописах дуже шаблонові – власне можна говорити про один опис, який прикладається до різних конкретних

випадків. Прецінь шаблоновість опису не означає, що він не відповідав дійсності – перебіг епідемій в дійсності виглядав подібно. Запис про масове постриження є необов'язковим складовим елементом цього шаблонового опису епідемії, який міг включатись або не включатись до опису волею літописця.

Тим не менше ці випадки не збуджують ніяких сумнівів щодо реальності масових пострижень. Вони цінні для нас тим, що показують – звичай передсмертного постриження існував не лише у вищих соціальних прошарках, але і проникав у маси населення (принаймні міського).

Вигадані випадки

Дати вигаданих випадків ми подаємо через косу риску – спочатку дата, під якою запис поставлено у джерелі (коли випадок буцімто відбувся), а потім – дату джерела, де відповідна фантазія вперше записана.

988 / 1534 р. Рогнеда

Вигаданий запис про постриження Рогнеди (дружини князя Володимира Святославича) міститься у Тверському літописі (1534 р.). Ця вигадка цілком очевидна, і вона не набула поширення в подальшому літописанні – скоріше за все, через те, що це літописання скоро припинилось.

1228 / 1512 р. Король Стефан

Вигаданий запис про постриження сербського короля Стефана міститься у Хронографі, перша редакція якого датується 1512 роком (є припущення, що йому передував Хронограф, написаний в середині 15 ст. чи навіть у 1440-х роках, але для нас це не принципово). Це постриження – один з епізодів чудес Сави Сербського.

Справа стояла так: Стефан висловив бажання прийняти перед смертю чернецтво, і цей обряд мав виконати його молодший брат Сава (на той час сербський патріарх). Сава не встиг цього зробити, і Стефан помер. Тоді Сава прибув до мертвого, воскресив його, постриг і знову наказав Стефану лягти до гроба.

Простою мовою, Сава завжди хотів воскрешати мертвих, але подібно до персонажа Котляревського, якось не мав до того нагоди. А коли нагода трапилась – от він свою святість і показав.

Ясна річ, що цей епізод є вигадкою від першої літери до останньої, і виник він значно пізніше смерті Стефана і Сави – мабуть під час формування культу св. Сави.

Подальше заглиблення в цю тему я вважаю зайвим. Для нас істотно те, що цей випадок (хоча б у формі розповіді) не міг вплинути на формування звичаю передсмертного постриження на Русі, бо на Русі такі випадки зафіксовані раніше за смерть Стефана.

1350 /1539 р. Ольгерд

Вигаданий запис про передсмертне постриження великого князя литовського Ольгерда міститься у Новгородському літописі Дубровського (1539 р.). І ця вигадка цілком очевидна, нагадуючи оповідання барона Мюнхаузена. Окрім цілком помилковою дати смерті Ольгерда, ми там читаємо, що він був охрещений за православним звичаєм з іменем Олександра, а пострижений з іменем Олексія (ця пара імен нагадує нам випадок Олександра Ярославича, чернече ім'я якого не було відоме, але в 16 ст. для нього було вигадано ім'я Олексій). Похований був цей

літературний Ольгерд-Олександр-Олексій у збудованій ним (коли? мабуть, в часи його язичництва?) церкві Богородиці у Вільнюсі – теж, ясна річ, чисто літературній «будівлі».

Ця вигадка також не мала щастя в подальшому літописанні.

Обидві ці вигадані в 16 ст. історії (Рогніди та Ольгерда) мали підхлібляти почуттю православного благочестія, як його розуміли люди того часу.

1352 / 1418 р. Рукописання Магнушеве

Під 6860 [1352] роком до С1ЛСІ вписано «**Рукописание Магнуша**, свейского короля» [Полное собрание русских летописей. Т. 6, вып. 1. Софийская первая летопись старшего извода. – М.: Языки русской культуры, 2000 г. – стб. 429 – 431]. Під цим же роком воно записане в інших літописах, похідних від С1ЛСІ.

Це новгородський публіцистичний твір у формі заповіту шведського короля Магнуса. В ньому викладається історія невдалих нападів шведів на Новгород, починаючи з 1240 року, і дається заповіт – не нападати на Русь (от заради цього і все рукописання було створене). В кінці «Магнус» пише, що після катастрофи його флоту його прибило до монастиря св. Спаса на Полній ріці, і «остригошя мя в чернци и в скиму» [с. 282]. Історія тексту цього твору викладена в довіднику [Словарь книжников и книжности древней Руси. 2 пол. 14 – 16 вв. – Лг.: Наука, 1989 г., ч. 2, с. 313 – 315].

Що за ріка Полна? Є така маленька річка у Смоленській області, впадає у Сож. Це явно нам не підходить. Є ріка Пола, яка впадає в озеро Ільмень. Про неї в Новгороді безперечно добре знали, але не знати, чи був там монастир. І неясно, як туди могло занести Магнуса. За контекстом оповідання «Магнус» поплив у Мурманську землю, і катастрофа сталась десь у морі.

Разом з тим конкретність усіх подробиць твору говорить, що його автор намагався бути переконливим за рахунок реальної історії та реальної географії. Тому слід вважати, що йшлося про якийсь реально існуючий і відомий новгородцям монастир, хоча, мабуть, не близький до Новгорода.

> В лето 6826 [1318]. Ходили новгородци воиною за море, в **Полную реку**, и много воеваша, и взяша Людерев город сумьского князя и пискупль; и придоша в Новьгород вси здорови (Н1ЛСІ; те саме в Н1ЛМІ; в С1ЛСІ «местеря» замість «князя»).
>
> В лето 6826 [1318]. Ходили новгородци воиною за море, в **Полную реку**, и взяша 2 города: Людерев и Пискупль, а немец избиша (НКЛ2, Н4Л). [Цей запис, очевидно, є скороченням-інтерпретацією запису Н1ЛСІ, де йдеться про одне місто.]

Коментатори (тут і тут) вважають, що йдеться про місто Турку та замок єпископа на усті річки Аурайоки. Назву «Полная» вони вважають не власною назвою, а апелятивом на позначення широкого водного простору (затоки або гирла річки).

> В лето 6847 [1339]. Новгородци же послаша [до Виборга?] Кузму Твердислаица и Александра Борисовица посольством, и привезоша мир, доконцавше по тому миру, что доконцали с великим князем с Юрьем в Неве, а про Кобыличкую Корелу послати к свейскому князю (Н1ЛМІ).
>
> В лето 6847 [1339]. Того же лета новогородци послаша Кузму Твердиславля и Александра Борисовича с инеми бояры, а от владыкы сестринича его Матфея за море к свеискому местерю посольством, и наехаша его во Мурманьскои

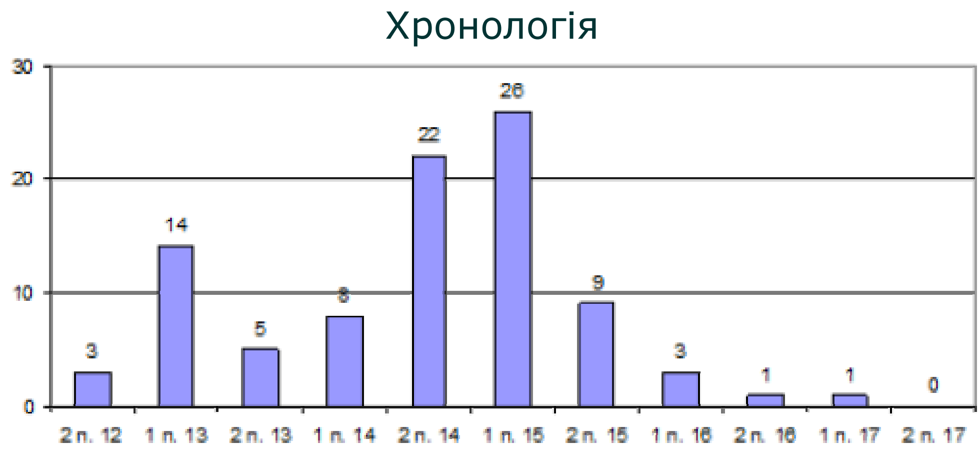
земли в городе Людивле, и докончаша мир по старым грамотам, а про корелу тако рекоша… (С1ЛСІ).

В Н4Л цього запису нема.

Справа виглядає так, що спочатку Кузьма та Олександр залагодили мир з Виборгом, а потім поїхали до шведського князя і з ним домовились про Корелу. Не виключено, що вся сучасна Фінляндія тоді звалась «Мурманською землею».

Розглядаючи вигадані випадки постриження в цілому, можна сказати, що всі вони цілком очевидні і переважно сфантазовані в 16 ст., коли літописи перестали бути виключно політичними архівами і почали відігравати роль художньої літератури, сучасних історичних романів.

Аналіз

Хронологічний розподіл випадків передсмертного постриження

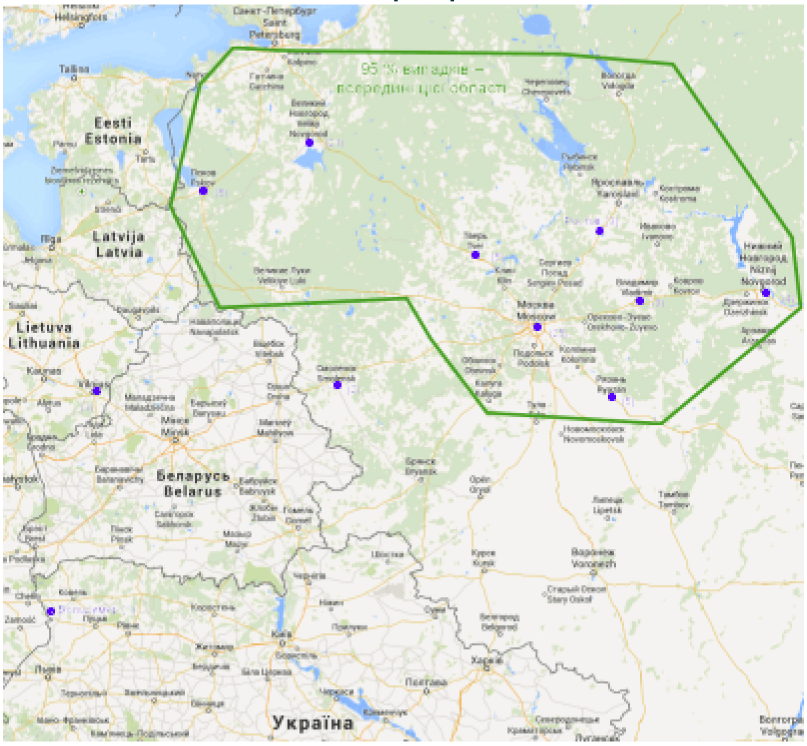
Розподіл випадків передсмертного постриження правителів у ченці показує наступне:

– звичай цей виникає наприкінці 12 ст. і швидко (вже у 1 половині 13 ст.) набуває значного поширення;

– максимального поширення звичай набирає в 2 половині 14 – 1 половині 15 ст.; на це століття припадає 52% загального числа випадків;

– починаючи з 2 половини 15 ст. відбувається скорочення вживання цього обряду, і з середини 16 ст. він зводиться нанівець. Частково це можна пояснити особливістю використаної джерельної бази: літописи цього часу зосереджуються на особі правителя Московії та його родині, і відповідно різко скорочується число представників правлячого шару, смерті яких зафіксовані в літописах. Тому залучення інших категорій джерел (місцевих, родинних, монастирських) може змінити цю статистику, але тільки в напрямку «демократизації» звичаю (тобто поширення його не тільки серед правителів, але й серед нижчих верств).

Географія

Карта поширення випадків передсмертного постриження

Місто	Роки випадків	Число випадків
Москва	1303. 1331. 1340. 1345. 1354. 1359. 1364. 1374. 1389. 1390. 1393 (2). 1399. 1407. 1417. 1426. 1432. 1453. 1490. 1522. 1533. 1535. 1544. 1584. 1605	25
Новгород	1204. 1206. 1207. 1220. 1243. 1244. 1247. 1322. 1392 (2). 1397. 1400. 1405. 1410. 1415. 1417 (2). 1419. 1421 (2). 1466.	21
Владимир (на Клязьмі)	1183. 1206. 1228. 1238. 1263. 1269. 1295. 1476 (2)	9
Ростов (+Ярославль)	1299. 1404. 1407. 1408. 1409. 1413. 1414. 1415. 1419.	9
Рязань (+Муром)	1228. 1258. 1345. 1402. 1456	5
Твер	1312. 1399. 1402. 1404. 1425	5
Псков	1352. 1420. 1442. 1465 (2)	5
Нижній Новгород	1304. 1355. 1365. 1383	4
Смоленськ	1198. 1228	2
Володимир (на Волині)	1198	1
[Вільнюс?]	1392	1

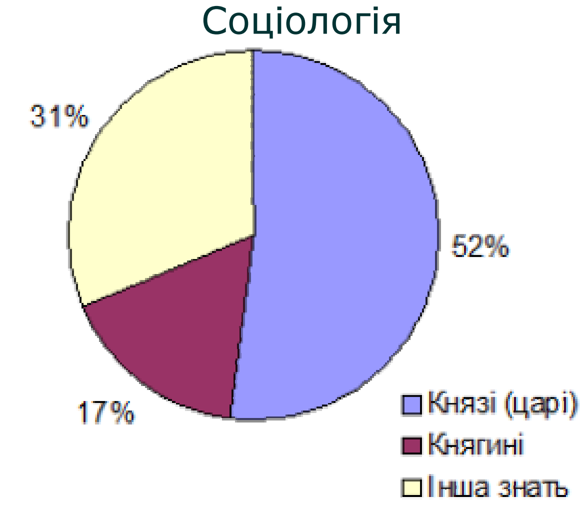
Географія поширення випадків передсмертного постриження показує дві виразних закономірності:

– сильну концентрацію в землях північно-східної (Московської) Русі – на карті контуром обведена область, де зосереджено 95 % випадків; на Москву + Новгород припадає 53 % випадків;

– практичну відсутність цього звичаю на землях південної Русі (майбутніх українських) – у князівствах Галицькому, Волинському, Київському, Чернігівському, Переяславському.

Такий розподіл частково зумовлений кращим станом нашої джерельної бази для Московської Русі, зокрема, для Москви та Новгорода; але для періоду кінця 12 – 1 половини 13 ст. (до 1240 р.) бідність джерел для південної Русі не є такою драматичною, однак випадків постриження тут практично не зафіксовано.

Отже, слід вважати, що географічний розподіл випадків передсмертного постриження відбиває різне ставлення місцевих еліт до цього звичая – ентузіастичне на північному сході і стримане на півдні. Це – різниця стереотипів поведінки.

Розподіл випадків передсмертного постриження
за соціальними групами

Соціальна група	Роки випадків	Число випадків
Князі (царі)	1195. 1198. 1228 (3). 1258. 1263. 1269. 1295. 1299. 1303. 1304. 1322. 1340. 1345. 1354. 1355. 1359. 1365. 1370. 1383. 1387. 1393. 1399. 1402 (2). 1404. 1408. 1409. 1413. 1414. 1415. 1420. 1425. 1426. 1432. 1442. 1456. 1476 (2). 1522. 1533. 1535. 1584. 1605	43
Княгині	1183. 1206. 1244. 1312. 1331. 1345. 1364. 1389. 1392. 1399. 1404. 1407. 1453. 1544	14
Інша знать	1204. 1206. 1207. 1220. 1243. 1247. 1374. 1390. 1392 (2). 1393. 1387. 1400. 1405. 1410. 1415. 1417 (2). 1419. 1421 (2). 1465 (2). 1466. 1476. 1490	26

Розподіл випадків передсмертного постриження за соціальними групами, як і слід було очікувати, дає рішучу перевагу князям. Разом з тим маємо значну

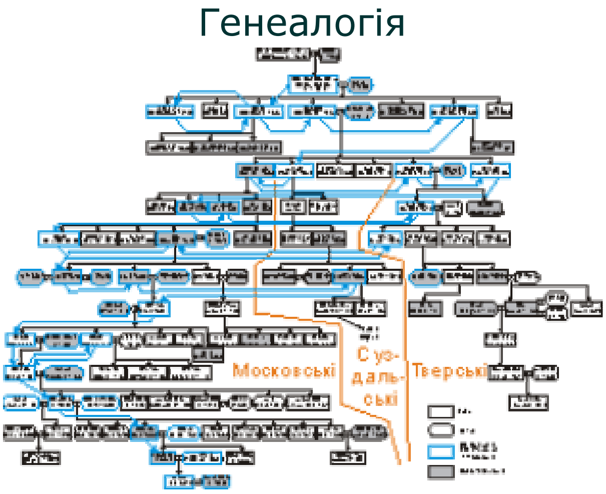
кількість представників нетитулованої знаті – перш за все, це новгородські та псковські посадники, тобто очільники цих республік. Служила знать представлена кількома московськими боярами і одним (!) дяком (щоправда, цей Василь Момирев був дуже помітною особою в адміністрації Івана 3-го).

Таким чином, звичай передсмертного постриження не був монополією правителів, а проникав і в середовище людей нижчого соціального стану, повторюючи в цьому шлях поширення християнства – від князів – в маси народу.

Розглядаючи групу княгинь, ми маємо пам’ятати, що джерела не завжди дають нам упевненість в тому, що княгиня, котра померла у черницях, постриглась саме перед смертю (як, наприклад, Марія, 1206 р.). Якщо ми будемо читати самі тільки записи про смерть Марії Ярославівни (1485 р.) чи Ірини Федорівни (1604 р.), то можемо прийняти їх за постриження перед смертю; і тільки інші записи показують, що вони прийняли чернецтво значно раніше. Тому для княгинь звичай передсмертного постриження перетинається зі звичаєм постриження вдової княгині у черниці (перший з таких випадків – 1218 р., невідома на ім’я дружина Костянтина Всеволодовича, в черницях Агафія).

Але якщо для вдових княгинь прийняття чернецтва було нормою поведінки, для князів це було неможливо. Аби ти князь і виконуєш функції правителя, або ти чернець і правити не можеш. Тому всі випадки смерті князів у чернецтві – це постриження перед смертю. Єдиний виняток – князь Григорій у Пскові (постригся у ченці в 1404 р., помер в 1417 р.; але під час перебування в монастирі він князівських функцій не виконував). Саме на цьому жорсткому розподілі обов’язків правител і ченця було засновано звичай усунення політичних противників шляхом примусового постриження їх у ченці.

В цілому на розподіл по соціальних групах має надзвичайно сильний вплив характер нашої джерельної бази. Літописи цікавляться в основному правителями і майже не згадують про існування інших груп населення. Тому на підставі розглянутих джерел ми не можемо визначити, наскільки глибоко цей звичай проникав у маси.

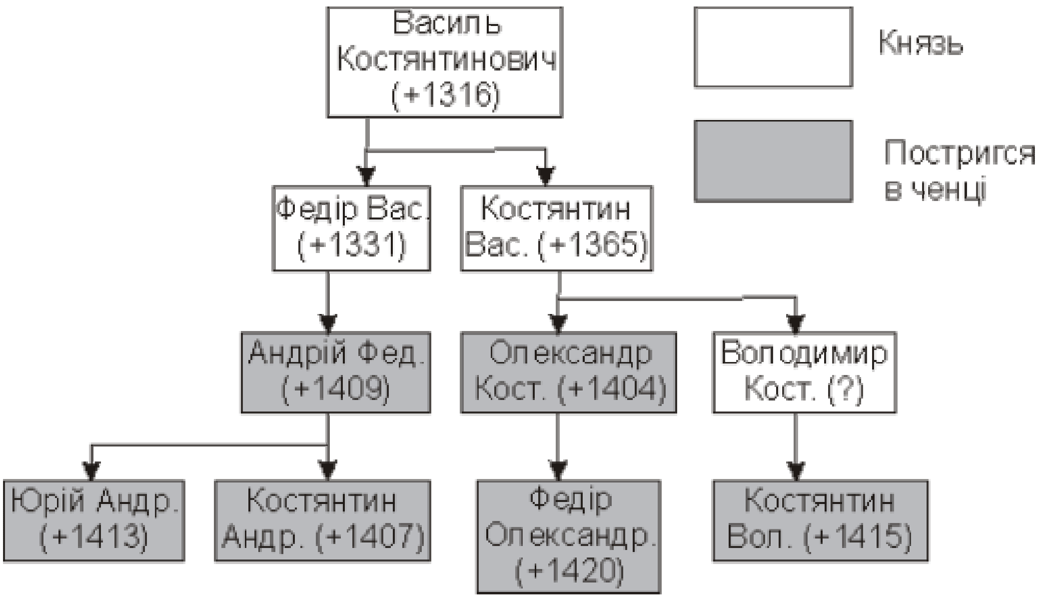
Генеалогія випадків передсмертного постриження

Для генеалогічних побудов ми маємо достатні дані лише для князівського роду Всеволода Велике Гніздо / Ярослава Всеволодовича. На діаграмі ми бачимо, що звичай передсмертного постриження мав найбільше поширення у старшій гілці роду – нащадках Олександра Невського. В цій гілці чітко простежується дві хвилі

застосування звичаю: перша – упродовж чотирьох поколінь, від самого Олександра (1263 р.) до Івана Івановича (1359 р.) багато представників роду приймають передсмертний постриг; далі упродовж наступних 4 поколінь – від Дмитра Донського (1389 р.) до Івана 3-го (1505 р.) – правителі чернецтва не приймають, звичай сильно скорочується; друге пришестя цього звичаю упродовж двох поколінь спостерігаємо в 16 ст. – від Василя 3-го (1533 р.) до Івана 4-го (1584 р.).

Для середньої (суздальської) гілки роду ми не маємо досить матеріалу, щоб стверджувати якусь закономірність пострижень. Після того як Москва захопила Суздальсько-Нижегородське князівство, ці князі переходять на службу до московських правителів і відповідно до логіки літописців – зникають зі сторінок наших джерел. Літописи не цікавляться служилими князями так само, як вони не цікавляться й іншими слугами – пічниками, собачниками, конюхами…

Щось подібне слід сказати і про молодшу (тверську) гілку роду – там ми також не маємо досить даних для встановлення закономірностей. Але тверські князі – це вам не суздальські! Їх нагнути на службу Москві не вдалося. Цей рід вигас, але шиї ні перед ким не згинав.

Фрагмент генеалогії ростовських князів

За межами роду Ярослава Всеволодовича ми маємо деякі відомості про ростовських князів – нащадків його старшого брата Костянтина Всеволодовича. Ми бачимо, що у двох поколіннях шість представників цього роду прийняли перед смертю чернецтво. Про п'ять із цих випадків нам повідомляє одне джерело – Московський Академічний літопис, який в своїй останній частині був літописом ростовських князів. Жодна з цих звісток не повторена в інших літописах.

> Церковный характер Ростовского свода доказывается и тем, что начиная с 6912 г., в целом ряде известий о кончине членов княжеского дома сообщается о принятии ими перед смертью монашеского имени [*Шахматов А. А.* Обозрение русских летописных сводов 14 – 16 вв. – М.: 1938 г., с. 227]

На мою думку, ці звістки МАЛ промовляють не за специфічно-церковним характером літопису, а за існуванням певної **родової** традиції передсмертного постриження – традиції ростовського князівського дому.

Додаткову підпору для цієї традиції можна знайти у П1Л та П2Л, де повідомляється про постриження псковського намісника – князя Федора Олександровича із ростовського дому. Він тяжко захворів, прийняв постриг у Пскові, поїхав до Москви і там помер. Тобто цей епізод його життя проходив поза межами впливу ростовського архієпископа і ростовських попів, і постриження в таких умовах, на мою думку, слід розцінювати як слідування неписаному кодексу поведінки ростовських князів.

Отже, розгляд генеалогії передсмертних пострижень переконує нас у тому, що родові традиції мали значний вплив на поширення цього звичаю; центральним моментом тут було постриження Олександра Невського – авторитетного предка московських князів. Це постриження було добре відомим, записано у багатьох літописах і викликало намагання слідувати його прикладу.

Формули

Найважливіший, п’ятий елемент нашого аналізу буде присвячено формулам, за допомогою яких літописи відображають випадки смерті правителів (+ можливі передсмертні постриження).

Смерть людини – завжди прикра подія, і для того, щоб про неї говорити, люди вигадали дуже багато евфемізмів і символічних фраз / виразів. Які ж із них зустрічаються у наших джерелах і наскільки вживаними є ті чи інші формули?

Зазначу, що наступні підрахунки охоплюють всі дані зведеної таблиці за 12 – 16 ст. (дані за 17 ст. не враховуються). Оскільки тут ми говоримо не про факти, а про їх відображення у письмових джерелах, ми враховуємо всі повтори однієї звістки. Також треба одразу зазначити: щодо формул постриження наші джерела чітко діляться на дві групи – 1, усі літописи; 2, Ник1Л (я вже зазначав любов автора Ник1Л до перифраз і риторичних висловів; тут ця риса проявиться у всій повноті). Отже, спочатку ми проаналізуємо формули всіх літописів, а потім подивимось, що додає до них Ник1Л.

Розглянемо перш за все формулу смерті (безвідносно до постриження).

Формула	Повідомлень про смерть	Повідомлень про постриження + смерть	Разом
Преставися	682	312	994
Успе	8	2	10
Умре / умер	3	0	3
В животе не стало	2	1	3
Ко господу отиде	1	1	2
Душу отдаде богу	1	1	2
Отходит в жизнь вечную	1	0	1
Преставление	1	0	1
Разом	699	317	1016

Висновок з цієї таблиці настільки очевидний, що навіть не варто рисувати діаграму (до яких я великий любитель): в 98% усіх випадків вжито слово «преставися». Всі інші формули застосовуються лише спорадично. Щодо формули

«в животе не стало» слід зауважити, що вона з кінця 15 ст. застосовувалась до католицьких і мусульманських правителів, але я спеціально її не відстежував.

Випадки насильницької смерті значно менше чисельні (122), але формули більш різноманітні. Перш за все їх можна поділити на формули активного стану, які акцентують увагу на діях убивць (уби, повеле убити, опоил зелием та ін.) – таких випадків маємо 49; формули пасивного стану акцентують увагу на загиблому (убьен бысть, преставися в тюрьме / нужной смерти / заточении та ін.) – 73 випадки.

Розглянемо тепер детальніше формули передсмертного постриження.

Перша ознака, за якою їх можна класифікувати – це послідовність подій. Нечисленні випадки з різноманітними формулюваннями вказують, що спочатку мало місце постриження, а потім – смерть:

Формула	Число випадків
пострижеся в черньци и преставися	3
пострижеся в иноческий образ и в схиму, преставися	3
пострижеся и преставися	2
повеле себе постричи и отдаде душу свою к богу	1
восприят великий ангельский образ, ко господу отиде	1
Всього	10

Цим не часто вживаним формулам (3% загального числа) протистоять часто вживані формули, де на першому місці відзначено смерть особи, а далі – факт її постриження / чернецтва. Такі формули охоплюють 97% випадків. На мою думку, такі записи роблять акцент на найважливішому в усій події – факті смерті, переносячі подробиці в кінець.

Серед таких записів рішуче переважають записи з ключовим словом «преставися» (94% усіх випадків), всі інші варіанти нечисленні:

Формула	Число випадків
Отъидоша житья сего въ аггельском чину	7
Успе, постригся	2
В животе не стало в черьнцех и в скиме	1
Всього	10

Серед формул, які починаються зі слова «преставися», можна виділити формули з двома дієсловами (наприклад, «преставися, постригся…») та формули з одинм дієсловом (наприклад, «преставися в чернцах…»):

Формули з двома дієсловами (преставися +…)	Число випадків
Преставися, приим мнишский чин	13
Преставися, восприим мнишский чин	5
Преставися, восприя ангельский образ	1
Преставися, прием мниский образ	1
Преставися, постригся и в скиму	12

Преставися, постригся	9
Преставися, постригся в чернци	7
Преставися, постригшися	5
Преставися, постригся в чернци и в скиму	5
Преставися, постригся и в схиме быв	5
Преставися, постригся в аггельский чин	2
Преставися, пострижеся в черньци и в скыму	2
Всього	67

Випадків застосування формул на основі дієслова «приим» маємо 20 (30% числа випадків з двома дієсловами), випадків з дієсловом «постригся» – 47 (70%).

А ось формули з одним дієсловом:

Формули з одним дієсловом	Число випадків
Преставися в чернцах / черницах и в скиме	114
Преставися, нареченный / нареченная во мнишском чину	42
Преставися во мнишеском чину	29
Преставися в чернцах / черницах	19
Преставися, в чернцех наречен	4
Преставися, наречен в чернцех	4
Преставися, наречена чернечьскы	3
Преставися, нареченный во иноцех	3
Преставися, бывши въ мнишьскомь чину	3
Преставися во иноческом чину	2
Преставися, наречено бысть имя его в чернцех	2
Преставися, во иноческом чину наречен	2
Преставися в иноцех	1
Преставися в образе ангельськом	1
Преставися в пострижении	1
Преставися в чернечестве	1
Преставися в черницах во мнишеском чину	1
Преставися во иноцех и в схиме	1
Преставися во мнишеском чину и в скиме	1
Преставися, нареченни в чернцех	1
Преставися, чернечьское имя	1
Преставися… а мирьскы	1
Всього	237

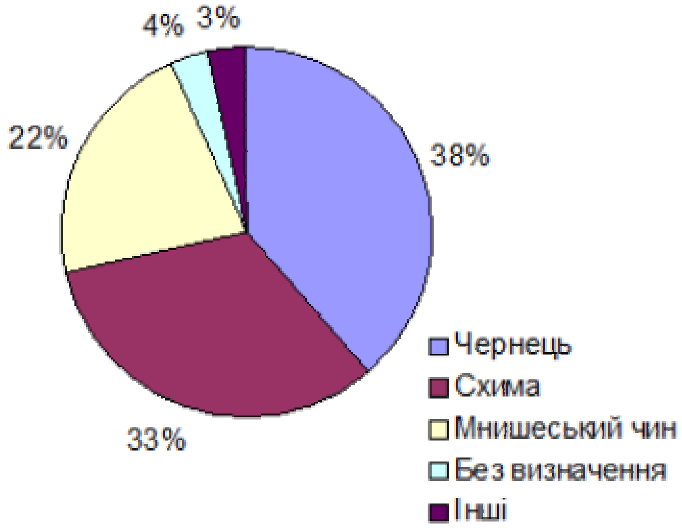
Серед випадків з одним дієсловом 48% припадає на формулу «Преставися в чернцах / черницах и в скиме» – це становить 36% від загального числа випадків

застосування формул постриження. Ця формула має вважатись основною, найбільш вживаною.

Нарешті, розглянемо вирази, в яких фіксується черенечий стан, безвідносно до дієслів:

Формули чернечого стану	Число випадків
Чернець / чернецтво	165
Схима	140
Мнишеський чин	94
[Без визначення]	15
Інок	5
Іночеський чин	4
Ангельський образ	2
Ангельський чин	2
Мнишеський образ	1
Всього	428

Цю таблицю є сенс проілюструвати діаграмою:

Розподіл формул чернечого стану

Ми бачимо велику популярність поняття «схима», що відповідає великій популярності формули «преставися в чернцах / черницах и в скиме».

А які формули використовує Ник1Л?

Формула	Число випадків
пострижеся во иноческий чин и преставися	1
пострижеся во иноческий чин и схиму и преставися	2
пострижеся во святой ангельский иноческий образ и во схиму и преставися	4
пострижеся во святой ангельский иноческий образ и преставися	1

пострижеся во святый аггельский иноческий чин и преставися во святом аггелском иноческом образе	1
преставися в чернцах и во схиме	1
преставися во иноцех	1
преставися во иноцех и во схиме	**6**
преставися во иноческом образе и во схиме	1
преставися во иноческом чину	**7**
преставися во иноческом чину и во схиме	1
преставися во мнишеском чину	3
преставися во святом ангельском иноческом чину	1
преставися во святом иноческом образе	1
преставися, во мнишеском чину наречена	1
преставися, и наречено бысть имя ему во иноцех	1
преставися, наречен бысть во иноческом чину	1
преставися, наречен во иноцех	1
преставися, постригся во иноческий чин и во схиму	2
Всього	37

Як бачимо, у автора Ник1Л є свої улюблені формули, які співпадають з формулами всієї маси літописів (вони в таблиці виділені півжирним). В цілому ці 4 формули в Ник1Л застосовано 15 разів (40%). 60% припадає на формули, вигадані самим автором Ник1Л, котрі зовсім не зустрічаються в інших літописах (ми вже відзначали уміння автора Ник1Л перефразовувати відомі тексти і розбавляти їх благочестивими епітетами).

Важливо відзначити, – хоча в Ник1Л і зустрічаються формули, відомі з інших літописів, вони **ніколи** не застосовуються до тих самих осіб, до яких вони застосовані в основній масі літописів. Тобто розглядаючи запис про передсмертне постриження конкретної особи, ми в Ник1Л завжди маємо формулу, відмінну від інших літописів (навіть якщо ця формула зустрічається деінде).

Для кожної окремої особи варіативність формул дуже незначна – здебільшого пізніші літописи акуратно копіюють формулу джерела, не вносячи до неї ніяких змін. Поява якоїсь другої формули зумовлена найчастіше скороченням запису літопису-джерела. Так, якщо в авторитетномі літописі А стоїть «преставися в чернцах и в схиме», то так стоїть і в усіх літописах, похідних від А. Якщо літопис Б, використовуючи літопис А, скорочує цей запис до «преставися» – то так стоїть і в усіх літописах, похідних від Б. Оце й уся різноманітність.

Натомість в Ник1Л ми обов’язково побачимо якусь нову формулу, котра не співпадає з жодном з попередніх літописів. Це – унікальна особливість Ник1Л.

Принципи іменування ченців

Прийняття чернецтва було дуже серйозним кроком в житті людини – вона зрікалась свого попереднього життя, соціального стану (теоретично) і навіть власного імені. В ченцях вона набувала нове ім’я. Яке саме? Ник1Л двічі торкається цього питання:

В лето 6752 [1244]. Понеже тогда даваху имена не с первого слова, но в который день постризашеся кто во иноцы, того дни и имя даваху, или потом в той же день.

В лето 6900 [1391]. Тако бо тогда нарицаху сплоха имена, не с имени, но в он же день аще которого святого память прилучашеся, в то время прорицаху постригаемому имя.

Отже, ми маємо два принципи іменування:

1, за іменем святого, на день котрого припадає постриження;

2, за іменем святого, котре починається з тієї ж літери.

Перевірити ці правила не так просто: для цього нам потрібні випадки, для котрих ми одночасно знаємо точну дату, мирське та чернече імена. З «точною датою» теж маємо клопіт: в джерелах дуже зрідка трапляється дата постриження, а частіше – дата смерті, котру ми й вимушені в таких випадках вживати. Дати пострижень ми в наступній таблиці виділяємо півжирним.

В [квадратних дужках із знаком запитання] стоять імена, не вказані в авторитетних літописах, а відомі тільки з пізніших джерел. Ці імена переважно вигадані в пізніший час, але автори вигадок теж могли керуватись якимись правилами.

Імена святих на певний день визначались за довідником planeta-imen.narod.ru.

Точна дата	Ім'я святого на цей день	Мирське ім'я	Чернече ім'я
1107, 17.02	Ермоген, Мина, Михаил, Павел, Феодор	Святоша	Микола
1183, 4.07	Александра, Анастасия, Мария, Марфа, Ольга, Татиана, Феодотия	Ольга	Єфросинія
1206, 2.03	Евфалия	**М**арія	**М**арія
1206, 18.05	Андрей, Василий, Вахтисий, Венедим, Дионисий, Ираклий, Исаак, Макарий, Павел, Павлин, Петр, Симеон, Таричан, Феодот	**М**ихалко	**М**итрофан
1207		**П**рокша	**П**арфурии
1218, 2.02	[нема жіночих імен]		Агафія
1243, 4.05	Альвиан, Еразм, Иоанн, Исаакий, Кирилл, Климент, Никита, Никифор, Николай, Сильван	**В**ячеслав	**В**арлам
1244, 4.05	Пелагия	[Феодосія?]	Єфросинія
1257		Костянтин	Анкюдин
1263, 14.11	Александр, **Алексий**, Аристарх, Василий, Виктор, Гавриил, Георгий, Григорий, Димитрий, Иустиниан, Михаил, Николай, Петр, Порфирий, Сергий, Феодор, Филипп	**А**лександр	[**А**лексей?]
1312		Оксинія	Марія

1337, 7.10	Вакх, Иулиан, Кесарий, Мартиниан, Николай, Полихроний, **Сергий**	Варсонофій	Сергій [Радонізький]
1354, 26.04	Василий, Иоанн, Николай, Петр, Стефан	**С**емен	**С**озонт
1364, 27.12	[нема жіночих імен]	Олександра	Марія
1374, 17.09	Зинон, Илия, Иоанн, Никодим, Нил, Павел, Патермуфий, Пелий, Серафим, Феодосий	**В**асиль	**В**арсонофій
1378		Василиса	Феодора
1383, 5.07	Алексий, Андрей, Димитрий, Евфимий, Николай, **Феодор**, Феодот	Дмитро / **Ф**ома	**Ф**едір
1387		Федір	Симеон
1389, 2.12	Антонина, Маргарита, Мария, Матрона, Миропия, Тамара, Феврония	**М**арія	**М**арфа
1392		Ульяна	Марина
1393, 13.02	Василий, Владимир, Гавриил, Евлогий, Зосима, Иоанн, Леонтий, Мартиниан, Михаил, Николай, Павел, Парфений, Сильвестр, Стефан (Симеон)	**Д**анило	**Д**авид [так скрізь; Данило? – Ник1Л]
1393, 29.07	Алексий, Анатолий, Каллиник, Константин, Косма, Михаил, Пахомий, Серафим, Феогност	**І**ван	**І**осаф
1399, 27.03	Матрона	Марія	Фетінія
1399, 15.08	[нема святих!]	**М**ихаїл	**М**атфей
1402, 27.03	Иоанн, Мануил, Феодосий	**І**ван	**І**гнатій
1402, 5.07	Афанасий, Лампад, Сергий	Олег / Яків (**І**аков)	**І**оаким
1404, 19.06	Варлаам, Зосима, Иов, Иоанн, Иуда, Паисий	**А**лександр	**А**ндрій
1404, 30.11	[нема жіночих імен]	**М**арія	**М**арфа
1407, 27.04	Авксентий, Евлогий, Иоанн, Николай, Павел, Петр, Сергий, Симеон, Стефан	**К**остянтин	**К**асіян
1407, 7.06	Архелая, Сосанна, Фекла	**Є**вдокія	**Є**фросинія
1408, 7.04	Георгий, Даниил, Каллиопий, Руфин, Серапион	**Ф**едір	**Ф**еодорит
1409		**А**ндрій	**А**фанасій
1413		Юрій (**Г**еоргій)	**Г**ерасим
1414, 12.10	Александр, Амфилохий, Андроник, Иоанн, Косма, Мартин, Николай, Пров, Тарах	Дмитрий	Прокопий

1415		**К**остянтин	**К**асіян
1425, 22.05	Василиск, Иоанн-Владимир, Михаил	**І**ван	**І**ов
1426		**С**емен	**С**ава
1453, 15.06	Крискентия	Софія	Єфросинія
1456		**І**ван	**І**она
1478, 2.02	[нема жіночих імен]	**М**арія	**М**арфа
1490, 5.06	Анувий, Аполлон, Арий, Вассиан, Горгий, Дорофей, Игорь, Иона, Иперехий, Ириний, Константин, Леонид, Маркиан, Михаил, Никандр, Николай, Памвон, Селиний, Феодор	**В**асиль	**В**арсонофій
1522, 19.05	Акакий, Александр, Антоний, Валентин, Василий, Виктор, Георгий, Димитрий, Иоанн, Иоанн (**Игнатий**), Ипполит, Калуф, Корнилий, Максим, Матфей, Менандр, Митрофан, Михаил, Николай, Онуфрий, Павел, Патрикий, Полиен, Сергий	**І**ван	**І**гнатій
1533, 4.12	Александр, Алексий, Василий, Геннадий, Димитрий, Иоанн, Николай	**В**асиль	**В**арлаам
1563		**Є**фросинія	**Є**вдокія
[? перед 1581]		Феодосія	Парасковія
[? після 1581]		Олена	Леоніда
1584, 18.03	Анин, Димитрий, Евкарпий, Кирилл, Трофим	**І**ван	**І**она
[? після 12.05.1591]		**М**арія	**М**арфа
1598, 6.01	[нема жіночих імен]	Ірина	Олександра
1605, 10.04	Авдикий, Азадан, Александр, Африкан, Григорий, Димитрий, Зинон, Иаков, Максим, Помпий, Терентий, Феодор, Флегонт	**Б**орис	**Б**оголеп
1610, 17.07	Марина (Маргарита)	Марія	Олена
1620		Євдокія	Олександра
1627		Анна	Дарья

Ці випадки за принципами іменування розподіляються наступним чином:

Принцип іменування	Число випадків
Початкова літера	30 (58%)
Початкова літера або ім’я святого	2

Ім’я святого	1
Неясно	19 (37%)
Всього	52

Отже, можна твердо сказати, що чернече ім’я завжди вибиралось за співпадінням початкової літери і без урахування імен святих, які припадали на той день. Цей принцип простежено від найперших випадків (1206 р.) і до останніх (1605 р.).

Єдиний достовірний випадок іменування за іменем святого в день постриження – це 1337 р., **В**арсонофій, який був пострижений у день пам’яті св. Сергія і **В**акха. Йому дали ім’я Сергія, але могли дати й ім’я Вакха…

Тому мені залишається неясним, на якій підставі автор Ник1Л протиставляв давній неправильний принцип іменування сучасному йому правильному – наш фактичний матеріал цього хронологічного контрасту не підтверджує.

Особливо слід звернути увагу на чернече ім’я Олександра Невського – Олексій. Воно не зафіксовано в жодному авторитетному літописі і з’являється тільки в середині 16 ст. в процесі підготовки канонізації цього князя.

Історія звичаю

Проаналізувавши звичай передсмертного постриження з усіх можливих боків, залишається написати тепер його історію у вузькому розумінні – тобто пояснити, чому і як виник цей звичай, як поширювався і чому занепав.

Тут наші джерела відмовляються нам служити: в жодному з них немає **ніяких пояснень** щодо цього звичаю, і ми не маємо поняття про те, якими міркуваннями керувались люди, котрі йому слідували.

Тому нам залишається іти шляхом припущень, котрі не мають безпосередньої опори на джерела.

Цей звичай виглядає як своєрідна православна **хінаяна**. Нагадаю: хінаяна – це поняття в буддизмі, котре (спрощено) означає «вузький шлях до спасіння». Згідно цього вчення, спастися (досягнути нірвани) можуть тільки буддійські ченці. Миряни ж, котрим не випало стати ченцями, мають сподіватись, що в одному з наступних перевтілень вони таки стануть ченцями…

Отже, можна **припустити**, що у православії теж була течія, котра стверджувала, що потрапити у царство небесне, у рай можуть тільки ченці, схимники, люди, які відмовились від гріховного світу. Така теорія ніколи, здається, не була категорично сформульована – теорія чернецтва завжди зупинялась на тому, що хоча ченці й стоять ближче до царства небесного, доступ до нього відкритий і для мирян (ну, якщо вони даруватимусть ченцям по 600 Мерседесів на рік, будуватимуть для них кумирні такі високі, щоб з них було видно Москву, братимуть участь у їхніх камланіях і падатимуть ниць перед їхніми бовванами…).

Прояви цієї половинчастої теорії ми можемо побачити і в історії з постриженням Василя 3-го: ті, хто заперечував постриження, посилались на приклад Володимира Великого, котрий помер не у чернецтві, а у рай потрапив (ну, вони мали, мабуть, виписку з райських відомостей…).

Повторюся: для ствердження існування такої течії нам бракує теоретичного трактату на цю тему.

Щодо джерела цього звичаю можуть бути два припущення: 1, що він виник прямо на Русі; 2, що він був звідкись запозичений.

Проти першого припущення досить рішуче виступає той факт, що звичай виник практично одночасно по всій території Давньої Русі (тільки в часі після Батия він сконцентрувався у північно-східній Русі). Чому звичай, котрий виник, скажімо, на Волині, мав би бути авторитетним для Владимиро-Суздальського князівства і Новгорода – неясно.

Проти місцевого джерела говорить і хронологія – звичай поширився зі швидкістю майже телеграфічною, і важко утриматись від спокуси припустити існування циркуляру київського митрополита, розісланого по всіх єпархіях з викладом цього звичаю.

Але поширення цього звичаю по каналах церковних зв’язків не виглядає єдиною можливим варіантом. Можна так само припустити, що він поширювався по лініях міжкнязівських зв’язків. Наші джерела або не вказують, хто був ініціатором постриження – мирянин-правитель чи духовенство, або акцентують на волі правителя (якому подекуди заперечують інші миряни-придворні, але ніколи – духовенство).

Активної, ініціативної ролі представників духовенства ми в цих випадках не бачимо, і в 16 ст. царське самовладдя доходить до того, що цар Іван 4-й «наказав себе постригти» (Новий літописець). Духовенство просто виконало цей наказ – так само як воно виконувало інші царські накази.

Отже, попри церковний характер церемонії, ми зовсім не бачимо, щоб духовенство сприяло поширенню цього звичаю, так само як не бачимо і заперечень чи перепон з його боку.

А що ж можна **припустити** для зовнішнього джерела?

У пошуках його слід перш за все відхилити припущення про можливість запозичення звичаю із православних країн Балкан і Кавказу. Відомі з Хронографа випадки постриження сербських правителів (у даному випадку для нас байдуже, чи були вони реальні чи тільки літературні) – не могли служити прикладами хоча б тому, що на Русі цей звичай зафіксовано раніше, ніж відбулися (в дійсності чи на письмі) сербські випадки.

Єдиний кандидат на зовнішній духовний вплив на давню Русь – це Візантія.

Спокусливим виглядає припущення про приклад імператора Мануїла Комніна (1118 – 1180, правив у 1143 – 1180 роках). За повідомленням Никити Хоніата, він перед смертю прийняв чернецтво під іменем Матфія (помер Мануїл 24 вересня 1180 року).

Його 37-літнє відносно щасливе правління могло виглядати справжнім золотим часом, особливо на тлі його мізерних спадкоємців (за наступні 24 роки, до 1204 р., за престолі змінилось аж шість імператорів – поки не прийшли хрестоносці й не розігнали цей балаган).

До того ж Мануїл підтримував досить тісні зв’язки з Руссю, котрі відбились переважно у візантійських джерелах, але трохи є і в наших. Чи знали на Русі про його постриження і чи справило воно якесь враження – однозначно сказати важко. Хронограф збуває його правління простою згадкою його імені.

В Московії існувала спеціальна повість про грецького царя Мануїла [*Брюсова В. Г., Щапов Я.Н.* Новгородская легенда о Мануиле, царе греческом; Приложение: «О чюдном видении Спасова образа како явися благоверному царю греческому

Мануилу, еже он же написа». – Византийский временник, 1971 г., т. 32, с. 85 – 103], але:

1, вона була написана тільки в кінці 15 ст. в Новгороді, після завоювання цього міста Москвою;

2, відомості про Мануїла там такі розпливчасті, що не можна вирішити, про якого імператора йдеться (певно, і сам автор повісті цього не уявляв);

3, ані про постриження, ані про смерть імператора там не йдеться.

Одним словом, ця повість нашої теми не стосується.

Разом з тим припущення про приклад Мануїла Комніна для Русі зустрічає й поважні ускладнення, перше з яких – дуже малий час між смертю Мануїла і першими задокументованими передсмертними постриженнями на Русі, що змушує припустити уже згадану телеграфічну швидкість поширення звичаю.

Попередники Мануїла – Олексій та Іоанн Комніни – чернецтва не приймали. Для 11 ст. ми маємо в історії Візантії цілу масу прикладів, коли скинутих імператорів примусово постригали у ченці (про це і з Хронографа можна було довідатись), але це, ясна річ, зовсім не те, що добровільне постриження перед смертю.

(Примусове постриження було відомим у давній Русі: приклади Судислава Володимировича (1059 р.), Ігоря Ольговича (1146 р.), Рюрика Ростиславича (1204 р.) показують, що тут досвід Візантії був відомим. Далі цей звичай зникає аж до «відродження» у Московії в кінці 15 ст. (примусове постриження князів Патрикеєвих) і активно використовується в 16 – 17 ст. Але це – не наша тема.)

Поширення звичаю передсмертного постриження на Русі, як я уже відзначав, дещо нагадує поширення християнства. Цей звичай поширюється перш за все серед правителів: князів та посадників. Можливо, що цей звичай сприймався як атрибут влади (випадки постриження осіб, котрі не були носіями влади, досить нечисельні). Прийнявши це **припущення**, ми можемо пояснити собі поширення цього звичаю упродовж 13 – 1 пол. 15 ст. (а ми хіба не князі?). Скорочення побутування цього звичаю в 2 пол. 15 і особливо у 16 ст. знаходить пояснення у ліквідації дрібних князівств, місцевих династій, у скороченні соціальної бази звичаю. Коло осіб, яким личило (згідно цього припущення) передсмертне постриження, звелося до московського великокнязівського роду, і відповідно до скорочення його чисельності занепадав і звичай.

Загальною особливістю було те, що обряд постриження виконувала найвища духовна особа з числа присутніх – митрополит або єпископ, що також надавало звичаю характер певної соціальної привілегії. В тих випадках, коли участь єпископа не зафіксована, слід здогадуватись, що обряд виконував ігумен того монастиря, де особа приймала постриг (або монастиря, наближеного до князівської родини). Зауважимо, що для Новгорода ми не маємо жодної згадки про участь архієпископа в цьому обряді (попри досить численні випадки, зафіксовані в наявних джерелах).

А де ж історіографія – спитає читач. Мені спеціальні роботи по даній вузькій темі невідомі, а принагідні згадки я цитував на відповідних місцях.

Висновки

1. Предметом дослідження був звичай передсмертного постриження правителя в ченці.

2. Випадки такого постриження досить часто фіксувалися в літописах. Записи, які походять з авторитетних для даного часу літописів, є достовірними. В пізніших літописах такі записи могли копіюватись повністю, скорочуватись (часто за рахунок повідомлень про постриження) або пропускатись зовсім. Випадків розширення записів практично немає, окрім першої частини Никонівського літопису (до 1428 р.).

3. Давньоруські літописи не знають вигаданих випадків передсмертного постриження. У великоруських літописах 15 – 16 ст. такі випадки нечисленні, в основному походять з найпізніших літописів і легко відмежовуються від достовірних записів.

4. Звичай передсмертного постриження правителя в ченці існував на Русі з кінця 12 до початку 17 ст. Найбільше випадків застосування цього звичаю зафіксовано в 2 половині 14 – 1 половині 15 ст. В 2 половині 15 ст. число випадків почало скорочуватись, і в 16 ст. звичай сходить майже нанівець (останній випадок зафіксовано в 1605 р.).

5. Географія поширення звичаю на ранньому етапі (до 1240 р.) охоплює землі північно-східної Русі, Смоленське і Волинське князівства (в Київському, Чернігівському, Переяславському князівствах його не зафіксовано). Починаючи з 2 половини 13 ст. всі зафіксовані в джерелах випадки стосуються північно-східної Русі (95% усіх випадків). Найбільше число випадків зафіксовано в Московському князівстві та у Новгороді, що частково можна пояснити кращим висвітленням історії цих територій в літописах.

6. Випадки передсмертного постриження зафіксовані в основному для правителів (князів та посадників у Новгороді й Пскові). Для служилих князів випадків постриження зафіксовано значно менше, ніж для правлячих князів. Це дає підстави для припущення, що звичай передсмертного постриження був прерогативою правителя, застосовувався перш за все до осіб найвищого соціального стану. Разом з тим джерела фіксують кілька випадків масового постриження в ченці (в момент загрози загибелі від ворога або епідемії).

7. Накладення випадків передсмертного постриження на генеалогічні дерева князів дало переконливий результат тільки для нащадків Олександра Невського (головно з московської гілки). Застосування цього обряду послідовно в чотирьох поколіннях дозволяє стверджувати, що в поширенні цього звичаю родові традиції мали суттєве значення.

8. Для фіксації смерті правителя в 98% усіх випадків застосовано дієслово «преставися». Інші вирази слід вважати епізодами. Для передсмертного постриження формули відзначаються більшою різноманітністю, серед них найчастіше вживалась формула «преставися в чернцах и в схиме» (36%). Формули передсмертного постриження у першій частині Никонівського літопису значно відрізняються від формул, вживаних у всіх інших літописах.

9. Чернече ім’я надавалось із числа імен святих, які починаються на ту ж літеру, що й мирське ім’я особи. Скільки-небудь масового застосування інших принципів не простежено.

10. Церемонія передсмертного постриження найбільш докладно описана для тверського князя Михайла Олександровича (1399 р.) та московського князя Василя Івановича (1533 р.). Але й ці найбільш детальні описи не дають майже нічого для розуміння внутрішнього змісту цього обряду.

11. Швидке – упродовж одного покоління – поширення звичаю на більшій частині території давньої Русі промовляє скоріше за зовнішнім джерелом походження звичаю, ніж за виникненням його на Русі. Можливо, тут мав якесь значення приклад візантійського імператора Мануїла Комніна, який перед смертю постригся у ченці (1180 р.).

12. Виконання або невиконання передсмертного постриження не залежало від зовнішніх умов: є виразні випадки, коли зовнішні умови сприяли постриженню, а воно не відбулося; є й не менш виразні випадки, коли зовнішні умови не сприяли постриженню, але воно відбулося. Обряд постриження виконувала найвища духовна особа з числа присутніх (митрополит або єпископ), що додатково надавало обряду характер соціальної привілегії. Слід відзначити, що новгородські архієпископи ніколи не здійснювали цього обряду.

На маргінезі

Тут подано деякі міркування / замітки / роботи, які виникли в процесі роботи над основною темою про постриження правителів:

Князь Андрій Ярославич

Обставини смерті князя Андрія Ярославича викладені в літописах суперечливо. Лаврентіївський літопис (1304 / 1377 рр.), найбільш авторитетний для цього часу, повідомляє:

> В лето 6760 [1252]. В то же лето здума Андреи князь Ярославич с своими бояры бегати нежели црмъ служити и побеже на неведому землю со княгинею своею и с бояры своими и погнаша Татарове в следъ его и постигоша и оу города Переяславля. Бог же схрани и и млтва его отца.
>
> Татарове же россунушася по земли и княгиню Ярославлю яша и дети изъимаша и воеводу Жидослава ту оубиша и княгиню оубиша и дети Ярославли в полонъ послаша и людии бещисла поведоша до конь и скота и много зла створше отидоша. [ЛЛ. Точно так само в Сим1Л.]

Тут виникає запитання – що це за княгиня Ярославля? Близько цього часу відомо два Ярослави – 1, син Всеволода Юрійовича, помер у 1246 р.; 2, його син – Ярослав Ярославович, майбутній тверський князь. Відповідно до цього фантазії дослідників ідуть у двох напрямках.

Л. Є. Махновець вважав цю княгиню дружиною Ярослава Всеволодовича, його 4-ю жінкою, після Феодосії(?)-Єфросинії, котра померла в 1244 р. [Літопис Руський. – К.: 1989 р., генеалогічна таблиця.]

Л. В. Войтович вважає її першою дружиною Ярослава Ярославича [*Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у 12 – 16 ст. – Льв.: 1996 р., генеалогічна таблиця 24 (Рюриковичі. Мономаховичі. Суздальська гілка), № 6].

Перше з цих припущень не годиться тому що, 1, про цей останній шлюб Ярослава Всеволодовича ми нічого не знаємо; 2, діти цієї княгині (у множині, то принаймні двоє) мали б бути братами / сестрами Олександра та Андрія Ярославичів. Але про таких «надлишкових» братів / сестер ми теж нічого не

знаємо, і тяжко повірити, щоб старші сини Ярослава не спробували витягнути з Орди своїх молодших братів / сестер.

Друге з припущень не надається з подібних причин: 1, про цей перший шлюб Ярослава Ярославича ми нічого не знаємо. У статті 6746 р. в Сим1Л стоїть, що бог врятував від татар князя Ярослава Всеволодовича та 6 його синів: Олександра, Андрія, Костянтина, Афанасія, Данила та Михаїла. В цьому списку немає Ярослава та Василя, яких я вважаю молодшими синами. Вони або народилися після 1238 р., або були в цьому році ще дуже малими. Але щоб мати у 1252 році принаймні двох дітей, треба взяти шлюб не пізніше 1250 року. Для цього Ярослав Ярославич виглядав занадто молодим (12..14 років).

Перша джерельна згадка про нього належить до 6762 р. (Сим1Л), де він атестований князем тверським, «сином великого князя Ярослава» (оця остання добавка говорить, що він на той час був ще дуже молодим і мало відомим; за моїм розрахунком, він мав тоді 16..18 років). Нарешті, під 6772 роком маємо запис, що Ярослав сів князем у Новгороді, став великим князем владимирськам і оженився у Новгороді. Оце єдиний відомий його шлюб.

По-друге, діти Ярослава, згадані в 1252 р., мали б бути старшими братами / сестрами Святослава та Михайла Ярославичів, а про таких ми знову нічого не знаємо.

Отже, трагічна справа з цією княгинею та її дітьми залишається не з’ясованою.

Повертаємось до Андрія Ярославича. Наступна згадка про Андрія така:

В лето 6765 [1257]. Поехаша князи в Татары Александръ, Андреи, Борисъ; чтивше Оулавчея, приехаша въ свою отчину. [ЛЛ. Точно так само в Сим1Л.]

В лето 6766 [1258]. Того же лета поидоша князи в Татары – Александръ, Андреи, Борисъ, Ярославъ Тферьскіи; чтивше Оулавчия и все воеводы и отпущени быша въ свою отчину. [ЛЛ. Точно так само в Сим1Л.]

Питання тільки – про якого Андрія йдеться? Якщо Борис – це безсумнівно ростовський князь Борис Василькович (онук Костянтина Всеволодовича), то Андрій міг бути його двоюрідним братом (сином Володимира-Дмитра Костянтиновича). Про смерть цього другого Андрія маємо наступний запис:

В лето 6769 [1261]. Том же лете преставися князь Андреи Володимеричь на Оугличи поли и положиша и в стомь Спасе. [ЛЛ]

Тому я вважаю, що до Улакчи їздив углицький князь Андрій Володимирович.

Від 1263 року в ЛЛ – лакуна, яка охоплює цілих 20 років. Там могла б бути звістка про смерть Андрія, але ми її маємо тільки в пізніших (мало авторитетних для цього часу) літописах.

Ми бачимо, що ЛЛ не знає маршрута втечі Андрія, не знає і його кінцевого пристанища – знає тільки пригоду під Переяславлем, з якої Андрій зі своєю княгинею уйшов щасливо. Характерною особливістю оповідання ЛЛ є **негативна оцінка** Андрія (бегати нежели цесарям служити). Знаючи, наскільки стриманими в оцінках є всі літописи, така оцінка важить дуже багато.

Що ж дають для нашої теми пізніші, мало авторитетні літописи?

В Н1ЛСІ ніяких згадок про Андрія немає. В ТЛ – Сим1Л читаємо:

В лето 6772 [1264] преставися князь Андрей Суждалскыи, сын Ярославль, внук Всеволожь. [ТЛ. Точно так само в Сим1Л.]

В лето 6759 [1251]. Приде Неврюй на Суждаль ратию и беже князь Андрей Ярославич за море во Свею и убиша его чудь. [РогЛ]

В лето 6772 [1264]. Преставися Андреи князь Ярославич. [РогЛ]

В лѣто 6760 [1252] приде Неврюнъ и прогна князя Андрѣя за море. [МАЛ]

В лѣто 6772 [1264] преставися А[н]дрѣи Суздальскыи. [МАЛ]

В лето 6760 [1252]. Прииде Неврюй царевич ратью татарскою на Суждаль, и прогна Андрея Ярославича за море в Свею, а княжил на Руси 3 лета, и убиша его чудь. [НКЛ2. Точно так і в Н4Л та у НЛД.]

В лето 6772 [1264]. Успе Андрей, князь Суждальский, сын Ярославль. [НКЛ2. Так і в Н4Л. В НЛД цієї звістки нема.]

В лето 6759 [1251]. Тогды же прииде Неврюй на Суздальскую землю, на князя Андрея; и бежа князь Андрей Ярославич за море в Свинскую землю, и убиша и. [Н1ЛМІ. Окремого запису про смерть Андрія в цьому літописі нема.]

Отже, пізніші літописи (1 половини 15 ст.) дають дуже короткий опис Неврюєвої раті. В описі раті:

1, з’являється Суздаль, якого не було в ЛЛ – на мою думку, це здогад літописця (оскільки Андрій був суздальським князем, то логічно припустити, що татари напали на нього саме в Суздалі);

2, з’являється ім’я татарського вождя – Неврюй;

3, випадає пригода під Переяславлем та згадка про княгиню Андрія;

4, випадає звістка про княгиню Ярославлю;

5, зникає негативна оцінка Андрія;

6, з’являється вказівка, що Андрій утік за море (і навіть детальніше – до Швеції);

7, з’являється вказівка, що Андрій був убитий (і навіть детальніше – чуддю).

Взявши ці особливості в цілому, ми можемо вважати їх окремою, другою версією оповідання про Неврюєву рать, яка не має нічого спільного з оповіданням ЛЛ, окрім імені Андрія і назви «татари».

Також ці літописи подають згадку про смерть Андрія. Вона не містить жодних подробиць, окрім слова «преставися». А це мало б бути значимою деталлю! Переглянувши формули записів про смерть князів, можна переконатись, що «преставися» – це термін на позначення природної смерті, в той час як «убі, убиша» – на позначення насильницької смерті. За оповіданням про рать – Андрій був убитий, а за окремою згадкою – помер природною смертю.

Примирити ці версії можна тільки у той спосіб, що відкинути їх обидві і вважати домислами пізніших літописців. Важливо, що окремий запис про смерть Андрія не подає точної дати, ані місця цієї події і не вказує, де він був похований, хоча для середини 13 ст. такі вказівки зустрічаються постійно (див. зведену таблицю). Тому я вважаю цей запис здогадом літописця, а не джерельною згадкою. Відповідно до цього втрачає значення і вказівка на рік його смерті. Слід вважати, що Андрій помер після 1252 року за невідомих нам обставин.

Зауважу, що М. Д. Приселков вважав запис про смерть Андрія в 1264 р. зробленим пізніше, за пригадками [История русского летописания 11 – 15 вв. – Спб.: 1996 г., с. 156].

Наступний, третій етап розвитку легенди про Андрія виник майже одночасно з другим. В Софійському 1-у літописі (закінченому в 1418 р.) читаємо:

В лето 6759 [1251]. Того же лета приде Неврюй и Котья и Олабуга храбрый на землю Суждальскую со многими воеводами и силою татарскою на великого князя Андрея Ярославича. По преставлении бо великого князя Ярослава великое княжение Володимирское даша сынови его князю Андрею. Бысть же канун Боришу дни. Безбожнии татарове [стали?] под Володимиром и бродиша Клязьму, и поида ко граду Переяславлю, таяшеся. Наутрие же, на Боришь день, стрете их великий князь Андрей со своими полки. И сразишася обои полци, и бысть сеча велика. Гневом бо божиим, за умножение грехов наших погаными побеждены быша, великий же князь Андрей едва убегоша.

И приеха в Великий Новгород, новгородцы же его не прияша, он же еха к Пскову и тамо бысть немного, ожидал бо бе своей княгини. И приеха же к нему его княгиня, великий же князь Андрей приеха в немецкий город Колывань [Таллінн] и со княгинею. Остави же ту княгиню, а сам ступи за море в Свейскую землю, местер же свейский срете его и прия его с честью. Он же посла по княгиню в Колывань, приеде же его княгиня. Бысть время неколико во Свейской земли, последи же на рати убъен бысть от немец.

Безбожнии же татарове плениша град Переяславль и оттоле возвратишася в землю свою. [С1ЛСІ]

Автор цієї короткої повісті підійшов до справи цілком так, як підходять автори сучасних історичних романів: він вивчив історичні джерела по темі (якими для нього були розглянути вище 1-а та 2-а версії) і створив свою власну версію подій:

1, до імені Неврюя з 2-ї версії додалися ще два імені татарських вождів;

2, «Суздаль» 2-ї версії змінено на «Суздальську землю»;

3, вигадана дата події – день св. Бориса. Це типово 24 липня; але може бути, що й 2 травня – нехай уже там **літературна** критика розбирається, що хотів сказати романіст. (Я підкреслюю – це оповідання може бути предметом тільки літературної, але ніяк не історичної критики).

Чому саме день св. Бориса? Ну, був давній забобон, що все, що починається на цей день, випадає нещасливо – і тут битва випала нещасливо…

4, вигадана переправа татар черезь Клязьму біля Владимира;

5, вигадано таємний марш татар в напрямку Переяславля (114 км від Владимира, через Юр’їв-Польськой); сам орієнтир – Переяславль – узято з 1-ї версії;

6, вигадана битва Андрія з татарами;

7, пригода під Переяславлем з 1-ї версії відкинута;

8, далі вигадано маршрут утечі: Новгород – Псков – Таллінн; при цьому, як належить порядному історичному романісту, автор вписав турботу Андрія про свою княгиню (нагадаю, що в 1-й версії згадано, що Андрій утік разом з княгинею). Ну який же роман без романтичної історії?

На те, що новгородські літописи не знають цього візиту Андрія до Новгорода – не звертаємо уваги: «Не любо – не слушай, а лгать не мешай!» (Псковські літописи також не містять згадки про візит Андрія, але вони для цього часу дуже лапідарні, на відміну від докладних новгородських).

9, кінцевий пункт маршруту – Швеція – запозичено із 2-ї версії.

10, згадка 2-ї версії про вбивство Андрія чуддю трансформована на його вбивство **у битві** (котрої не було в 2-й версії) **німцями** (котрі заступили чудинів).

11, оповідання 1-ї версії про княгиню Ярославлю тут відкинуто – наш романіст просто не вмів нічого пояснити у цій справі, так само як не можемо пояснити її і ми.

12, принципово важливо, що тут Андрій представлений героєм боротьби проти татар. Тенденція оповідання – прямо протилежна тенденції 1-ї версії і відмінна від 2-ї версії (в якій власне ніяких оціночних моментів нема).

Окремого запису про смерть Андрія в С1ЛСІ нема. Я думаю, автор розумів суперечність звісток про смерть Андрія в 2-й версії і вив'язався зі справи тим, що відкинув цей окремий запис, надавши перевагу своєму власному варіанту цієї події.

Усі ці зауваження, разом узяті, повинні переконати нас: ми тут маємо справу не з історичним джерелом, а з літературним сюжетом. Вважати оповідання С1ЛСІ за «історичне джерело» можна на тих самих підставах, що й роман Олексія Югова «Ратоборці», де Неврюєва рать описана досить детально (більше історичних романів про Олександра Невського – тут; я майже нічого з них не читав, але думаю, що там і Андрію Ярославичу знайшлось місце).

В МЗ1492 повторено оповідання С1ЛСІ, але кінець перероблено з використанням ЛЛ:

> В лето 6760 [1252]. Бысть время неколико во Свейской земли. Пребыв же паки ту, и потом приде во свою отчину.
>
> А тогда безбожнии татарове плениша град Переславль [і далі оповідання з ЛЛ.]

Але переписавши з ЛЛ історію Ярославової княгині, цей літопис не додав до неї жодного слова: ясно, що ніяких додаткових джерел (окрім ЛЛ) по темі літописець не мав.

Новий момент (власне, нова вигадка) полягає в тому, що Андрій повернувся до своєї отчини (тобто до Суздаля). Ми не знаємо, коли й за яких обставин це сталося, тому що автор МЗ1492 не наважився запускатись у такі вигадки. Але окремої звістки про смерть Андрія в МЗ1492 нема, як не було її в С1ЛСІ – тому питання, коли і як закінчилось життя Андрія, для читача МЗ1492 залишається не з'ясованим.

В ТипЛ під 6760 роком читаємо сильно скорочене оповідання МЗ1492; окремої звістки про смерть Андрія тут нема.

В Л72ЯСІ під 6760 роком читаємо сильно скорочене оповідання МЗ1492; під 6772 роком – коротку звістку про смерть Андрія. Ті самі записи Л72ЯСІ повторено й у Л72ЯМІ.

В СЗЛ під 6760 р. маємо скорочене оповідання МЗ1492; окремого запису про смерть Андрія тут нема.

У ТверЛ оповідання про Неврюєву рать склеєне з відомих нам уламків: 1, сильно скороченого оповідання С1ЛСІ; 2, запису про смерть Андрія: «он же посла по княгиню в Колывань и тамо за морем князь Андрей во Свейской земле убиен бысть»; 3, оповідання про княгиню Ярославлю та Жидислава (із ЛЛ – МЗ1492). Під 6772 роком ТверЛ подає звістку про смерть Андрія, без подробиць.

ВЛ, як і слід було очікувати, під 6760 роком повністю повторює оповідання МЗ1492. Далі читаємо:

> В лето 6771 [1263]. Того же лета преставися князь Андрей Ярославич Суждальский; положен бысть в Суждали.

Такого запису немає в МЗ1492, а додаток, що князь похований у Суздалі, я вважаю вигадкою автора ВЛ – власне, варіацією теми «повернення Андрія до отчини» з МЗ1492.

У НикЛ під 6760 роком читаємо оповідання МЗ1492 – ВЛ, розбавлене ще додатковими риторичними вставками і вигадками, як то зазвичай буває в Ник1Л. Далі окремий запис:

> В лето 6772 [1264]. Того же лета преставися князь великий Суздальский Андрей Ярославич.

До нього за звичаєм Ник1Л додано генеалогію цього князя.

Отже, 4-й етап розвитку цього літературного сюжету (кін. 15 – сер. 16 ст.) полягає у скороченні оповідання С1ЛСІ, контамінації його з оповіданням ЛЛ та доповненні новими вигадками.

Висновки

1. Джерельне значення для пригоди 1252 року має тільки Лаврентіївський літопис (1377 р.). Він не подає напрямку втечі Андрія і не містить запису про його смерть, тому обставини його смерті слід вважати невідомими.

2. Як літературний сюжет ця історія пройшла три етапи розвитку. На 2-у етапі з'явився запис про смерть Андрія в 1264 році, але цю дату слід вважати проставленою «на здогад буряків». На 3-у етапі з'явилась коротка талановита повість Софійського 1-го літопису (1418 р.), котра є літературною переробкою попередніх двох версій. Всі «конкретні деталі» цієї повісті вигадані її автором. На 4-у етапі (кін. 15 – сер. 16 ст.) повість С1Л зазнала подальшої літературної обробки.

3. Слід зауважити неприхильність ранніх літописів, авторитетних для 2 пол. 13 – початку 14 ст., до родини князя Андрія. Ми не знаємо дат народження його синів; ми не знаємо, коли і як вони повернулись на батьківщину і посіли владу в Суздалі; ми майже не маємо згадок про існування суздальських князів аж до запису 1333 року про смерть князя Олександра Васильовича. Ця змова мовчання ранніх літописів не була подолана й пізніше – наступні літописці просто не мали для цього джерельного матеріалу.

Уточнення деяких дат

Хоча точні дати для нашої вузької теми – історії звичаю постриження – великого значення не мають, я все ж скористаюсь нагромадженим матеріалом для встановлення найбільш вірогідних дат смерті князів у тих випадках, коли в літописах маємо різночитання. Це – робота на маргінезі мого дослідження, або, як модно нині говорити, безкоштовний бонус.

Ми будемо розглядати тільки такі випадки, коли запис має точну дату, але ця «точна дата» є різною в різних літописах. Перш за все ми дивимось на дату в авторитетних для даного часу літописах, а потім – в пізніших літописах.

Виведені нами дати ми будемо звіряти з довідниками – «Правители мира» та російською «Вікіпедією» станом на лютий 2015 р. Ми будемо відзначати істотні розходження з ними.

13 ст.

1212 р. Всеволод Юрійович

З датою його смерті – великий різнобій:

– літописець Переяслава Суздальського подає 16.04.6721 р.;

– ЛЛ – 13.04.6720 р., на день св. Мартина; [день св. Мартина – 14.04]

– Сим1Л – 18.04.6721 р., на день св. Мартина;

– МЗ1492, ВЛ – 15.04.6720 р., неділя;

– НикЛ – 14.04.6721 р., на день св. Мартина, у неділю.

Отже, маємо два варіанти року події і п’ять варіантів її дня. 6721-й рік ЛПС слід вважати ультра-березневим, а 6720-й рік ЛЛ – березневим. Обидва відповідають 1212 року. 15 квітня 1212 року – дійсно неділя, тому найкраще узгодженою виглядає дата МЗ1492 – ВЛ (недолік – пізнє походження цього варіанту). Вказівку на день св. Мартина доводиться розуміти так, що це було близько того дня.

Є й інша можливість: вважаючи дату НикЛ березневою, маємо 14 квітня 1213 р. – і неділя, і точний день св. Мартина. Але цей варіант – найпізніший, і його слід вважати наслідком хронологічних студій літописця.

Отже, точна дата смерті Всеволода залишається невідомою, певним можна бути лише за квітень 1212 року.

1218 р. Костянтин Всеволодович

– ЛЛ – 2.02.6726 р., п’ятниця, на день Стрітення; [Стрітення – 2.02]

– Сим1Л – 2.02.6727 р., п’ятниця, на день Стрітення;

– Н4Л – 6725 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 2.02.6726 р.;

– НикЛ – 2.02.6726 р., п’ятниця;

Авторитетною є дата ЛЛ – 2.02.1218 р. – дійсно п’ятниця. Ця стаття – березнева, як вважав ще М. Г. Бережков [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 89]. В Сим1Л маємо ультра-березневий стиль, в Н4Л – помилку.

«Большая энциклопедия русского народа» – 2.02.121***9*** р.

1221 р. Княгиня Костянтинова

– ЛЛ – 24.01.6728 р.;

– Сим1Л – 24.01.6729 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 24.01.6728 р.;

– НикЛ – 6727 р.;

Найкращою є дата ЛЛ – 24.01.1221 р. М. Г. Бережков вважав цю статтю березневою [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 89]. Різнобій з роками події я вважаю наслідком невдалих перерахунків з березневого на ультра-березневий стилі і назад.

1228 р. Володимир Всеволодович

– ЛЛ – 6735 р.;

– ТЛ, Сим1Л – 6.01.6736 р., четвер, день Богоявління; [Богоявління – 6.01]

– РогЛ – 6735 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 6.01.6735 р.;

– НикЛ – 6765 р.;

Авторитетною є дата ТЛ – 6.01.1228 р., четвер. Ця стаття – ультра-березнева. М. Г. Бережков вважав статтю 6735 р. в ЛЛ березневою [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 89], так що обидва варіанти року вказують на 1228-й рік.

«Вікіпедія» – 6.01.122*7* р.; так само «Большая энциклопедия русского народа».

1238 р. Татари під Владимиром

– Н1ЛСІ, Н1ЛМІ – 6746 р.;

– ЛЛ – 6745 р., м'ясопусна неділя;

– Сим1Л – 7.02.6745 р., м'ясопусна неділя;

– С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ, НикЛ – 6745 р.;

Авторитетною є дата Сим1Л – 7.02.1238 р. – дійсно м'ясопусна неділя. Стиль статті – березневий, як і вважав Бережков.

1258 р. Олег

– ЛЛ – 20 **мая** 6766 р., в середу на Страсному тижні, на день мучениці Фетинії Самаритянки;

– ТЛ – 20 **марта** 6766 р., в середу на Страсному тижні;

– Сим1Л – 20 **марта** 6766 р., в середу на Страсному тижні, на день мучениці Фетинії Самаритянки;

– РогЛ, НКЛ, Н4Л, НЛД – 6764 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 6766 р.;

– НикЛ – 8.03.6766 р., в середу на Страсному тижні, на день мучениці Фетинії Самаритянки;

День пам'яті Фотінії Самаритянки – 20 березня (як запеклий атеїст, маю застерегти, що її не слід плутати із Зоєю та Фотінією – 13 лютого).

Авторитетну дату подають ТЛ, Сим1Л: 20 березня 1258 р. – дійсно середа Страсного тижня. В ЛЛ – описка, або оригінал було пошкоджено (наприклад, збереглось тільки «ма…»). Дата 6764 р. виникла внаслідок помилкового приєднання запису про смерть Олега Рязанського до запису про смерть Данила Ярославича (6764 – 1256 р.). При переписуванні НикЛ, можливо, прийняли погано написане К (20) за И (8).

1263 р. Олександр Ярославич

– ЛЛ – 6771 р.;

– Н1ЛСІ, Н1ЛМІ – 14.11.6771 р., на день св. апостола Филипа [день апостола Филипа – 14.11]; похований 23.11, у п'ятницю, на день св. Амфілохія [день св. Амфілохія Іконійського – 23.11];

– ТЛ, Сим1Л, МЗ1492, ВЛ, НикЛ – 14.11.6771 р., на день св. апостола Филипа;

– РогЛ, МЗ1493, Хр – 6771 р.;

– МАЛ – 14.11.6771 р.;

– С1ЛСІ – 14.11.6770 р.; 6771 р.; [два записи];

– НКЛ, Н4Л, НЛД – 14.11.6772 р.;

Авторитетним є запис Н1ЛСІ – 14.11.1263 р. В С1ЛСІ маємо, мабуть, невдалий перерахунок між системами дат; в НКЛ його намагались виправити і ще погіршили – і так пішло в наступні літописи (Н4Л, НЛД).

1293 р. Софія Ярославівна

– ТЛ, Сим1Л – постриглась у черниці 10.02.6799 р., на пам'ять св. мученика Харлампія, у вівторок на 1-у тижні Великого поста;

– НикЛ – постриглась у черниці у 6799 р.;

Н. М. Карамзін відносив цю звістку до 1292 року, отже, вважав цю статтю березневою (6799 – 5507 = 1292). Св.Харлампія поминають якраз 10 лютого, тобто описки в місяці та дні немає, вони зазначені точно. Мої календарні розрахунки показують:

В 1288-у та 1293-у січневому роках – 1-й тиждень великого поста від 10 до 15 лютого.

В 1289 р. – від 22 до 27 лютого.

В 1290 р. – від 14 до 19 лютого.

В 1291 р. – від 6 до 11 березня.

В 1292 р. – від 19 до 24 лютого.

Піст починається у вівторок, тобто у перший із зазначених днів. Цей вівторок припадав на 10 лютого у 1288 р. та у 1293 р. Простіше помилитись у записі номера року, ніж в характерному співпадінні дня + місяця, вівторка, імені святого і початку великого поста.

Слід знати, що цій княжні, окрім запису ТЛ – Сим1Л, присвячено окреме житіє, котре збереглося у двох списках (кращий з них – Чувановський – переписано в 1450-60-х роках, гірший – Рогозький – наприкінці 15 ст.). [*Кучкин В.А.* Житие Софьи, сестры Михаила Ярославича Тверского. – Религии мира, 2002].

Хронологічні вказівки цього житія вдало проаналізовані Кучкіним. Дата її постриження у Чувановському списку позначена «в лето 6801е месяца февраля въ день на память святого мученика Харлампия въ седмыи час нощи» (у Рогозькому списку – 6800 р.). Обидві дати відповідають 10.02.1293 р., якщо в Чувановському списку припустити ультра-березневий стиль, а в Рогозькому – березневий.

Чому не 1288-й рік? Житіє вказує, що постриження здійснив єпископ Андрій, котрий посів тверську кафедру в 1289 р. Є й інші хронологічні вказівки, які, на думку Кучкіна, краще пасують до постриження у 1293-у році.

Не вдаючись глибше у вивчення цієї історії, зауважу тільки, що вказівка на години подій (постриження та смерті княжни), які здавались Кучкіну беззаперечним свідоцтвом авторитетності джерела, записаного по свіжих слідах подій – насправді викликають сумніви.

Я зовсім не забув свого висновку: «вказівка на години подій вказує на обізнаність автора з деталями подій», і зараз висловлюю сумнів через те, що перша відома мені вказівка на годину смерті князя походить з 1425 р. (Василь Дмитрович), наступна – з 1462 р. (Василь Васильович). В 2 пол. 15 – 1 пол. 16 ст. вказівки на години стають масовими. Але в раніші часи (до 1425 р.) таких вказівок літописи не дають.

Тому не можна повністю виключити можливість, що години подій вписані у Чувановський список під час його укладання, десь у 1460-х роках, коли звичай вказувати години набув поширення у московському літописанні.

Дуже невдало справу цієї Софії зреферовано у Л. В. Войтовича: NN, дочка Ярослава Ярославича, померла на початку 1291 р., черниця з 1291 р. [*Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у 12 – 16 ст. – Льв.: 1996 р., генеалогічна таблиця 24 (Рюриковичі. Мономаховичі. Суздальська гілка), № 22]. Чому ім'я невідоме, коли в Сим1Л вона названа Софією? Чому 1291-й рік, коли краще підходить 1288 чи 1293-й? Чому «померла на поч. 1291 р.», коли в джерелі стоїть тільки «постриглася»?

1299 р. Федір Ростиславич

– ЛЛ, Сим1Л – 6808 р.;

– С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, НЛД, ВЛ – 19.09.6807 р.;

– МЗ1493, Хр, НикЛ – 6807 р.;

Авторитетною слід вважати дату С1ЛСІ – 19.09.1299 р. М. Г. Бережков вважав статтю 6808 р. в ЛЛ ультра-березневою [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 119], а в С1Л виконано коректний перехід до березневого стилю.

14 ст.

1303 р. Борис Андрійович

– ЛЛ – 6811 р.;

– Сим1Л – 25.02.6811 р., понеділок;

– С1ЛСІ, ВЛ – 26.02.6811 р.;

– НКЛ, Н4Л, НЛД – 25.02.6811 р.;

– МЗ1493, НикЛ – 25.02.6810 р.;

Авторитетну дату подає Сим1Л – 25.02.1303 р., понеділок. Стиль запису – ультра-березневий. М. Г. Бережков вважав статтю 6811 р. в ЛЛ ультра-березневою [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 119], а в МЗ1493 – НикЛ виконано коректний перехід до березневого стилю. В С1ЛСІ, думаю, описка (тим більше що в НКЛ, котрий тісно слідує за С1ЛСІ, число правильне). Ну, а з С1ЛСІ помилка переїхала, мабуть, до МЗ1492 (хоча в наших списках тут лакуна), а звідти вже – до ВЛ.

1303 р. Данило Олександрович

– ЛЛ, ТЛ, Сим1Л – 5.03.6812 р., у вівторок на безіменому тижні;

– С1ЛСІ, НикЛ – 4.03.6811 р.;

– НКЛ, Н4Л, НЛД – 4.03.6811 р., через тиждень після Бориса Андрійовича;

– МЗ1493 – 6810 р., через тиждень після Бориса Андрійовича;

– МАЛ, Хр, ВЛ – 6811 р.;

Авторитетну дату подає ЛЛ – 5.03.1303 р., вівторок. Стиль запису – ультра-березневий. М. Г. Бережков вважав статтю 6812 р. в ЛЛ ультра-березневою [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 119]. В інших літописах стиль запису – березневий, але число розраховано від смерті Бориса (25.02 + 7 = 4.03, понеділок). В МЗ1493 запис початку 6811 р. (Данило) механічно приєднано до запису кінця 6810 р. (Борис); ну, для скороченого літопису це не диво.

«Все монархи мира» (Москва: 1999 г.) – ***3***.03.1303 р.; «Русское небо» – ***4***.03.1303 р.; «Славянская энциклопедия» – ***ніч з 4 на 5*** березня 1303 р.; «Вікіпедія» – 5.03.1303 р.

1304 р. Андрій Олександрович

– Н1ЛСІ, С1ЛСІ, Н1ЛМІ – 27.07.6812 р., на день св. Пантелеймона [день св. Пантелеймона – 27.07];

– ТЛ, Сим1Л – 27.07.6813 р.;

– РогЛ – 6814 р.;

– МАЛ, НКЛ1, МЗ1493, Хр – 6812 р.;

– НКЛ2, Н4Л, НЛД, НикЛ – 22.06.6812 р.;

– ВЛ – 27.07.6812 р.;

Найбільш авторитетною виглядає дата Н1ЛСІ – 27.07.1304 р. М. Г. Бережков вважав статтю 6812 р. в Н1ЛСІ березневою [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 277]. В ТЛ – Сим1Л маємо, мабуть, ультра-березневий стиль, тобто ту саму дату 27.07.1304 р. Дата НКЛ2 та інших, похідних від нього літописів – помилкова.

1318 р. Михайло Ярославич

– Н1ЛСІ, НКЛ1, Н1ЛМІ, Н4Л – 6827 р.;

– Сим1Л, МАЛ, МЗ1493, Хр – 6826 р.;

– РогЛ, НКЛ2, Н4Л, НЛД – 22.11.6826 р.;

– С1ЛСІ, МЗ1492 – 22.11.6826 р., середа;

– ВЛ – 22.11.6827 р., середа;

– НикЛ – 22.11.6827 р.;

Авторитетною є дата С1ЛСІ – 22.11.1318 р., середа. М. Г. Бережков вважав статтю 6827 р. в Н1ЛСІ ультра-березневою [Хронология русского летописания. – М.: 1963 г., с. 277], тому її рік – також 1318-й. І скрізь, де стоїть 6827-й рік – треба припускати ультра-березневий стиль.

1320 р. Борис Данилович

– ТЛ – 30.05.6828 р.;

– Сим1Л – 30.05.6828 р., на день Ісакія пресвітера; [день св. Ісакія Далматського – 30.05]

– С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1493, НикЛ – 6829 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 6828 р.;

Найбільш авторитетною виглядає дата Сим1Л – 30.05.1320 р. Інші варіанти не суперечать цій даті, якщо припустити в С1ЛСІ та залежних від нього літописах ультра-березневий стиль.

1325 р. Юрій Данилович

– Н1ЛСІ, Н1ЛМІ – 6833 р.; похований у Москві у 1-у суботу Великого поста;

– РогЛ, НКЛ2, Н4Л, НЛД – 6833 р., взимку;

– Сим1Л, НикЛ – 21.11.6833 р., на день Введення, у Пилипів піст; [Введення – 21.11]

– С1ЛСІ, МЗ1492, ВЛ – 6833 р.;

– МЗ1493, Хр – 6831 р.;

Дата Сим1Л – 21.11.1325 р. – не викликає ніяких сумнівів. Це справді день Введення, і в 1325 р. він справді припадав на Пилипів піст. 1-а субота Великого поста 6833 року – це 8.02.1326 р. Дати інших літописів не суперечать Сим1Л. Дата МЗ1493 – Хр – явно помилкова.

1326 р. Дмитро Михайлович

– ТЛ, РогЛ – 15.09.6834 р.;

– Сим1Л, НикЛ – 15.09.6834 р., на пам'ять мученика Никити; [день св. Никити Готського – 15.09]

– С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ, Н1ЛМІ, Н4Л, НЛД, ВЛ – 6834 р.;

– МЗ1492 – 13.09.6834 р.;

Дата ТЛ – 15.09.1326 р. – не викликає ніяких сумнівів. Інші літописи їй не суперечать, за винятком МЗ1492, де слід припускати описку.

1331 р. Олена

– ТЛ, НикЛ – 6839 р.;

– РогЛ, МЗ1492, НЛД – 1.03.6839 р.;

– Сим1Л – 1.03.6839 р., на пам'ять мучениці Євдокії; [день св. Євдокії – 1.03]

– ВЛ – 4.03.6839 р.;

Дата РогЛ – Сим1Л – 1.03.1331 р. – не викликає ніяких сумнівів. Інші літописи їй не суперечать, за винятком ВЛ, де слід припускати описку.

1339 р. Олександр Михайлович

– РогЛ, Сим1Л, НикЛ – 28.10.6847 р., на пам'ять мучеників Терентія і Неоніли; [день св. Терентія і Неоніли – 28.10]

– С1ЛСІ, МЗ1492, ВЛ – 29.10.6847 р.;

– НКЛ, Н4Л, НЛД – 29.12.6848 р.;

– Хр – 6846 р.;

Найбільш авторитетною слід вважати дату РогЛ – 28.10.1339 р. В С1ЛСІ і похідних від нього – описка в дні місяця; в НКЛ ще гірше – описка не тільки у дні, але й у місяці, – і це при тому, що стоїть пояснення «тое ж **осени**». Яка ж у грудні осінь? Рік в НКЛ і похідних можна допустити, якщо вважати запис ультра-березневим. Рік у Хронографі просто помилковий.

«Все монархи мира» (Москва: 1999 г.) – 2***9***.10.1339 р. так само – «Большая энциклопедия русского народа». «Вікіпедія» подає найкращу, на нашу думку, дату 28.10.1339 р., але не може не внести свої п'ять копійок у легендаристику, вказуючи місцем його загибелі Старий Сарай, про що жодне джерело не згадує.

1340 р. Іван Данилович

– РогЛ, Сим1Л, МЗ1493, Хр – 31.03.6848 р., на пам'ять чудотворця Стефана;

– С1ЛСІ – 31.03.6848 р.;

– МАЛ – 6849 р.;

– НКЛ1, Н1ЛМІ, Н4Л, НикЛ – 6848 р.;

– НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, ВЛ, НЛД – 31.03.6849 р.;

Найбільш авторитетною слід вважади дату РогЛ – 31.03.1340 р. В МАЛ та НКЛ2 і похідних слід припускати ультра-березневий стиль, інші літописи вказаній даті не суперечать.

З чудотворцем Стефаном у мене, як запеклого атеїста, вийшло ускладнення. Нині різних святих Стефанів налічується зо два десятки, із них найближче до нашої дати стоїть пам’ять св. Стефана Тригілійського (28 березня). Але чому для 31 березня не підібрали більш відповідного святого – залишається неясним.

«Вікіпедія» коливається між 31.03.1340 та 31.03.134***1*** р., і при цьому посилається на Лаврентіївський літопис, у якому події доведені до 1304 року. «Все монархи мира» (Москва: 1999 г.) – 31.03.134***1*** р.; «Большая энциклопедия русского народа» – 31.***01***.1340 р. Sapienti sat?

1354 р. Семен Іванович

– РогЛ, Сим1Л – 26.04.6862 р., на пам’ять мученика Василя, за полсемы недели, как минули сорочины Феогнасту митрополиту по Велице дни; [день св. Василя Амасійського – 26.04]

– С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ2, Н4Л, Н1ЛМІ – 6861 р.;

– НКЛ1, Н4Л – 6860 р.;

– МЗ1492, НикЛ – 26.04.6861 р.;

– МЗ1493, МЗ1495, Хр – 23.04.6861 р.;

– НЛД – 6.06.6861 р.;

– ВЛ – 27.04.6861 р.;

Авторитетні літописи – РогЛ та Сим1Л – відносять цю подію на 6862 рік (березневий) = 1354 січневий рік. Пізніші літописи, починаючи із С1ЛСІ, змінюють дату на 6861 – 1353 рік. Так стоїть в усіх літописах, похідних від С1Л. В НКЛ1 маємо взагалі 6860 р. В Н4Л маємо аж два записи – під 6860 і 6861 роками, тобто цей літопис об’єднав обидві серії записів НКЛ в єдиному потоці (чому можна навести багато прикладів). В НЛД смерть Семена записана під датою смерті Андрія (6 червня). В НикЛ текст запису стилізовано як у РогЛ – Сим1Л, але рік – 6861-й.

Висновок: правильною й авторитетною є дата РогЛ – Сим1Л – 26.04.1354 р.; у пізніших літописах накопичуються помилки.

До того ж дослідники з невідомої мені причини не звернули уваги на такий нюанс: «Тое же весны за полсемы недели, как минули сорочины Феогносту митрополиту, **по велице дни**, месяца апреля в 26» (в ту ж весну через шість з половиною тижнів, як минули сорочини по смерті митрополита Феогноста, **після Великодня**, 26 квітня).

Повторю те, що писав у примітках до РогЛ: в 1353 році Великдень припадав на 24 березня, і з того часу до 26 квітня минуло понад місяць; про такий інтервал не можна сказати, що це сталось «після Великодня». В той же час у 1354 році Великдень був 13 квітня, і до смерті Семена минуло менше двох тижнів. Оце справді «після Великодня».

«Вікіпедія» – 27.04.135***3*** р.

1354 р. Андрій Іванович

– РогЛ, Сим1Л, НикЛ – 6.06.6862 р., на пам’ять св. мученика Дорофея, після сорочин свого брата Семена на третій день;

– С1ЛСІ, НКЛ, Хр – 6861 р., через 40 днів після Семена;

– МЗ1492, ВЛ – 6.06.6861 р.;

– МЗ1493 – 4.06.6861 р.;

– НЛД – 15.06.6861 р.;

Дата в РогЛ – Сим1Л – 6.06.1354 р., хоча й є найбільш авторитетною, містить деякі суперечності: день св. Дорофія Тирського – 5.06; на цей день припадали сорочини по Семені. Тому третій день по цих сорочинах мав би бути 7 червня. Отже, обидва уточнюючі елементи – ім’я святого і зсув щодо дати смерті Семена – вказують на сусідні дні. Ця суперечність не може бути розв’язана.

Дати інших літописів зсунути на 1 рік, як це трапилось і з Семеном. Дати в МЗ1493 та НЛД просто помилкові.

«Вікіпедія» – 6.06.135***3*** р.

1355 р. Костянтин Васильович

– РогЛ, Сим1Л – 21.11.6863 р., на Введення, у Пилипів піст; [Введення – 21.11]

– С1ЛСІ, МАЛ, НКЛ, Н4Л, НЛД – 21.11.6863 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 21.11.6862 р.;

– МЗ1493 – 25.11.6862 р.;

– Хр, НикЛ – 6863 р.;

Найбільш авторитетною слід вважади дату РогЛ – Сим1Л – 21.11.1355 р. Зсув року на 6862-й слід вважати помилкою хронологічних розрахунків, дату 25 листопада – опискою.

«Вікіпедія» – 1355 р.

1359 р. Іван Іванович

– РогЛ, Сим1Л – 13.11.6867 р., на пам’ять св. Іоана Златоуста; [день св. Іоана Златоуста – 13.11]

– С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, Хр, НЛД, НикЛ – 6867 р.;

– МАЛ – 12.11.6867 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 13.11.6867 р.;

Найбільш авторитетною слід вважати дату РогЛ – Сим1Л – 13.11.1359 р. Дату в МАЛ слід вважати опискою. Чому в пізніших літописах нема зсуву року по відношенню до РогЛ, як у статті 6862 р. – чергова загадка хронології.

1364 р. Олександра

– РогЛ, Сим1Л – 27.12.6872 р., на пам’ять первомученика Стефана; [день св. Стефана первомученика – 27.12]

– МЗ1492 – 26.12.6872 р.;

– ВЛ – 27.12.6872 р.;

– НикЛ – 6873 р.;

Найбільш авторитетною слід вважади дату РогЛ – Сим1Л – 27.12.1364 р. Дату в МЗ1492 слід вважати опискою. Чому в НикЛ стоїть 6873 р. – неясно.

1365 р. Андрій Костянтинович

– ТЛ, С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, МЗ1492, ВЛ – 2.06.6873 р.;

– РогЛ – 2.06.6873 р., на пам'ять св. Никифора, у неділю пентекостну; [день св. патріарха Никифора – 2.06]

– Сим1Л – 2.06.6873 р., на пам'ять патріарха Митрофана; [день св. патріарха Митрофана – 4.06]

– Хр – 6872 р.;

– НЛД, НикЛ – 6873 р.;

Авторитетну дату подає РогЛ – 2.06.1365, неділя. П'ятидесятниця – 1.06.1365 р., субота, отже, 2.06.1365 р. – дійсно неділя по П'ятидесятниці. В Сим1Л – помилка в імені святого, неясного походження. В Хронографі – традиційний для 14 століття у пізніх літописах зсув на 1 рік назад.

1368 р. Василь Михайлович

– РогЛ – 27.07.6876 р.;

– Сим1Л, НКЛ – 6876 р.;

– МЗ1492, ВЛ – 6874 р.;

Найбільш авторитетною слід вважати дату РогЛ – 27.07.1368 р., оскілький цей літопис показує найбільшу обізнаність із тверськими справами. Зсув на цілих два роки в МЗ1492 – ВЛ – неясного походження.

1383 р. Дмитро Костянтинович

– ТЛ, МЗ1492, ВЛ – 5.07.6891 р., у неділю;

– РогЛ, Сим1Л – 5.07.6891 р., у неділю, на пам'ять св. отця Евлампада;

– С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, Хр – 6892 р.;

– НЛД – 6892 р., у Петрів піст;

– НикЛ – 5.07.6891 р.;

Авторитетну дату подає ТЛ – 5.07.1383 р., неділя. Стиль статті – березневий, тому зсув дати в С1ЛСІ та залежних від нього може бути пояснений спробою переведення в ультра-березневий стиль (в усіх випадках такого пояснення слід детально розглядати весь комплекс записів цього і сусідніх років – так, як це робив М. Г. Бережков; це виходить за межі моєї роботи).

Мученик Євлампій мені, як запеклому атеїсту, маловідомий. За одними даними, його пам'ять 5 липня, за іншими – 3 липня. Та й запеклі православні про Лампада Іринопольського (5 липня) знають небагато.

Вказівка НЛД на Петрівський піст, котрий завжди закінчується 29 червня – помилкова, проставлена на здогад буряків, що характерно для цього літопису в цілому.

1389 р. Дмитро Іванович

– РогЛ, Сим1Л, С1ЛСІ, НКЛ2, Н4Л, МЗ1492, НЛД, ВЛ – 19.05.6897 р., у середу на п'ятому тижні після Великодня, на пам'ять мученика Патрикія; [день св. Патрикія Пруського – 19.05]

– МАЛ – 19.05.6897 р.;

– НКЛ1 – 6897 р.;

– Н1ЛМІ – 9.05.6897 р., на пам'ять пророка Ісайї;

– М31493, Хр – 9.05.6897 р.;

– НикЛ – 19.05.6897 р., у середу на п'ятому тижні після Великодня;

Авторитетну дату подає РогЛ – 19.05.1389 р., середа. Це справді середа п'ятого тижня після Великодня.

В Н1ЛМІ зроблена описка (можливо, цифра І (10) просто стерлась і не була прочитана), і до цієї помилкової дати проставлено ім'я святого (день пророка Ісаії – 9.05). Так що співпадіння точної дати з іменем святого є досить слабким аргументом, особливо в пізніх літописах.

1389 р. Марія

– ТЛ – 2.12.6897 р., на пам'ять пророка Аввакума; [день св. Аввакума – 2.12]

– РогЛ, Сим1Л – 2.12.6897 р., на пам'ять пророка Аввакума, у Пилипів піст;

– М31492, ВЛ – 5.12.6897 р.;

– НикЛ – 2.12.6898 р.;

Найбільш авторитетною слід вважати дату ТЛ – 2.12.1389 р. Дату в М31492 – ВЛ слід вважати опискою. В НикЛ стоїть 6898-й вересневий рік, котрий відповідає 2.12.1389 р.

1394 р. Борис Костянтинович

– ТЛ – 6.05.6902 р., у середу 4-го тижня по Великодню;

– РогЛ, Сим1Л – 6902 р.;

– С1ЛСІ, Н4Л – 6901 р.;

– М31492, ВЛ, НикЛ – 6.05.6902 р.;

Авторитетну дату подає ТЛ – 6.05.1394 р., середа, тільки не 4-го, а 3-го тижня по Великодню. Рік в С1ЛСІ – Н4Л – помилковий.

«Вікіпедія» – 139**3** р.; «Большая энциклопедия русского народа» – 1393 або 1394 рр.; «Все монархи мира» (Москва: 1999 г.) – ***12***.05.1394 р. При наявності авторитетної дати такай плутанина в довідниках просто дивує.

1399 р. Марія Олександрівна

– ТЛ – 27.03.6907 р.;

– М31492, С2Л, ВЛ – 17.03.6907 р.;

– НикЛ – 6907 р.;

Найбільш авторитетною слід вважати дату ТЛ – 27.03.1399 р. Дату в М31492 і наступних слід вважати опискою.

1399 р. Михаїл Олександрович

– РогЛ, Сим1Л – помер у вівторок, похований 27.08.6907 р., на пам'ять св. отця Пимина; [день св. Пимена Великого – 27.08]

– С1ЛСІ, НКЛ, Н4Л, НЛД – помер 26.08.6907 р., у вівторок, похований 27.08.6907 р., у середу;

– Н1ЛМІ – серпень 6907 р.;

– М31492, ВЛ – помер 26.08.6908 р., у вівторок, похований у середу;

– М31493, Хр – 6907 р.;

– С2Л – помер 26.08.6906 р., у вівторок, похований у середу;

– НикЛ – у вівторок у 6907 р.;

Авторитетну дату подає С1ЛСІ та залежні від нього – 26.08.1399 р., вівторок. Ця стаття – березнева. Стаття МЗ1492 – ВЛ – ультра-березнева. В С2Л уся стаття 6907 року попала не на місце, в 6906-й рік. В НикЛ повість про смерть Михаїла значно довша, розволікліша і благочестивіша, ніж у попередніх літописах, але до таких дрібниць, як число й місяць події, не спускається.

15 ст.

1402 р. Іван Всеволодович

Смерть цього князя в авторитетних літописах чомусь не відзначена (в ТЛ цього нема, в РогЛ – Сим1Л тут лакуна). Пізні літописи (МЗ1492, Сим2Л, С2Л, ВЛ) однозгідно називають дату 27.03.6910 р. Никонівський літопис, своїм звичаєм, забуває про число, але вказує на понеділок Світлого тижня. Отже, 27.03.1402 р. – понеділок після Пасхи – може вважатись до певної міри надійною датою.

1404 р. Олександр Костянтинович

– МАЛ – 19.06.6912 р.;

– С2Л – 9.06.6912 р.;

Авторитетним у ростовських справах є Московський академічний літопис – 19.06.1404 р. В С2Л слід припускати описку (можливо, цифра І (10) просто стерлась і не була прочитана).

1404 р. Марія Кейстутівна

– ТЛ – 30.11.6912 р.;

– МЗ1492, ВЛ – восени 6912 р.;

– НикЛ – 30.10.6912 р.;

Найбільш авторитетною слід вважати дату ТЛ – 30.11.1404 р. В НикЛ слід припускати описку в назві місяця.

1405 р. Семен Дмитрович

– ТЛ, Сим2Л, С2Л (Архівський список) – 21.12.6910 р.;

– С1ЛСІ, С2Л (Воскресенський список), ВПЛ – 6913 р., на пам’ять св. Петра митрополита;

– НКЛ – 20.12.6912 р., на пам’ять чудотворця Петра;

– Н4Л, НЛД – 20.12.6913 р., на пам’ять чудотворця Петра;

– МЗ1492, ВЛ, НикЛ – 21.12.6910 р., на пам’ять чудотворця Петра;

– МЗ1493 – 20.12.6913 р.;

Отже, різні літописи подають два варіанти числа і три варіанти року. З днів пам’яті митрополита Петра найбільше пасує 21 грудня. Щоб визначити рік події, аналізу записів про смерть Семена не досить – треба аналізувати весь контекст боротьби Москви проти Суздальського князівства, що виходить за межі моєї статті. З огляду на те, що для цієї події С1ЛСІ є не менш авторитетним джерелом ніж ТЛ, я віддаю перевагу повному запису С1Л перед фрагментарно збереженим записом ТЛ. Отже, вважаю найкращою датою 20.12.1405 р.

Довідники подають: ***12*** (дванадцяте) грудня 1402 р. («Все монархи мира» (Москва: 1999 г.) – як бачимо, описки слід припускати не тільки в давніх літописах, але й у сучасних); 21.12.140***1*** р. (тисяча чотириста першого року) (Вікіпедія станом на 7.02.2015 р. – ця дата взагалі ні в якому джерелі не проставлена). Н.Сербов у старорежимному «Русском биографическом словаре» подає дату з ТЛ – 21.12.1402 р.

1407 р. Євдокія Дмитрівна

– ТЛ – 7.06.6915 р., у вівторок;

– МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, С2Л, ВЛ, НикЛ – 7.06.6915 р.;

– МАЛ – 8.06.6915 р.;

Авторитетну дату подає ТЛ – 7.06.1407 р., вівторок. В МАЛ слід припускати описку.

1410 р. Володимир Андрійович

– РогЛ, Сим1Л – 6919 р., на Трійцю;

– С1ЛСІ, НКЛ1, Н4Л, МЗ1492, ВПЛ, НЛД, ВЛ – 6918 р.;

– С2Л – 14.05.6918 р.;

Стаття 6919 р. у РогЛ – Сим1Л – ультра-березнева, тому рік події – 1410-й, відповідає іншим літописам з березневим стилем. Трійця припадала на 11.05.1410 р., і цю дату з авторитетних літописів слід вважати найбільш певною. Особливу дату С2Л можна погодити хіба що в той спосіб, що «це сталось десь біля Трійці».

Довідники як довідники – одні пишуть ахінею, інші її переписують: ***12.08***.1410 (дванадцятого серпня) («Все монархи мира» (Москва: 1999 г.); також російська Вікіпедія станом на 7.02.2015, а за нею слідом і українська); польська Вікіпедія пише обережно – «травень 1410 р.» (справді, нема заперечень). Англійська, іспанська та литовська Вікіпедії – «1410 р.» (принцип невтручання у внутрішні справи…)

1422 р. Анастасія

– МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, НикЛ – 11.07.6930 р.;

– СЗЛ, ВЛ – 6930 р.;

– ВПЛ – 6926 р.;

Авторитетною можна вважати дату 11.07.1422 р. Помилка з роком події у ВПЛ пов'язана, мабуть, із плутаниною в останніх сторінках С1ЛСІ (ще О. О. Шахматов застановлявся над запитанням, чи не втрачено щось в кінці С1Л, бо запис про смерть Анастасії приєднано до записів 6926 р.).

1425 р. Василь Дмитрович

– НКЛ, Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА, НЛД, Н2Л – 6932 р.;

– ЄЛ, МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, ВПЛ, ВЛ – 27.02.6933 р.;

– ТипЛ – 27.02.6933 р., у вівторок;

– МЗ1493 – 17.02.6933 р., у вівторок на 2-у тижні Великого поста;

– СЗЛ, С2Л, НикЛ – 27.02.6933 р., у вівторок на 2-у тижні Великого поста;

– Хр – 7.02.6933 р., у вівторок на 2-у тижні Великого поста;

Авторитетну дату подає СЗЛ і подібні – 27.02.1425 р. (це справді вівторок і справді 2-го тижня Великого поста). Стиль запису виглядає ультра-березневим (в НикЛ від 6889 р. вживається вересневий стиль, тому й цю статтю природно вважати вересневою, і лютий 6933 р. = лютому 1425 р.). Запис НКЛ та залежних від нього слід вважати березневим. Числа місяця в МЗ1493 та Хронографі – явно помилкові.

1425 р. Іван Михайлович

– НКЛ – 6932 р.;

– Н4Л, Н1ЛМІ, ЛА, МЗ1492, МЗ1493, Хр, ВПЛ, НЛД, ВЛ – 6933 р.;

– ЄЛ, Сим2Л, Л72Я, СЗЛ, С2Л – 21.05.6933 р.;

– ТверЛ – 22.05.6933 р.;

– НикЛ – 1.05.6933 р.;

Тверський літопис, найкраще обізнаний з тверськими справами цього часу, вказує на 22 травня 1425 р. як на день смерті Івана Михайловича. Запис в ЄЛ і подібних стилізовано так, що дата 21 травня безпосередньо стосується вокняжіння його сина Олександра Івановича; тому не можна виключити можливості, що Іван помер на 1-2 дні раніше. Але я віддаю перевагу ТверЛ.

В НКЛ – помилка у році події (в цьому літописі взагалі немає статті 6933 року, і події цього року приєднані до 6932 р.). В НикЛ слід припускати описку в числі.

1432 р. Андрій Дмитрович

– ЄЛ, СЗЛ, Хр, ВЛ – 6940 р.;

– МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, НикЛ – 6940 р., у червні;

– С2Л – 9.07.6940 р.;

Андрій помер у Можайську, а похований у Москві у родинному гробівці (соборі св. Михаїла). Тому я уявляю собі справу так, що він помер десь наприкінці червня 1432 р., а привезений до Москви та похований 9 липня (хоча запис С2Л рішуче вказує, що 9 липня – саме день смерті князя, а похований він був пізніше). Зважаймо, що всі літописи, які занотували цю подію, складені щонайменше через 60 років, а тому їх важко визнати за повністю авторитетні джерела.

1440 р. Дмитро Юрійович Красний

– ЄЛ – 6949 р., восени;

– ЄЛ – 22.09.6949 р.;

– МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, Хр, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ – 22.09.6949 р.; 18.09.6949 р., у неділю…;

Авторитетну дату подає МЗ1492 і подібні – 22.09.1440 р. (18.09.1440 р. – дійсно неділя). Отже, ця стаття – вересневого стилю.

1453 р. Софія Вітовтівна

– ЄЛ, ВПЛ – 6961 р.;

– ТипЛ, МЗ1493, Сим2Л, СЗЛ, Л72Я, ІфЛ, ВЛ, НикЛ – 15.06.6961 р.;

– МЗ1492 – 5.07.6961 р.;

– Хр, С2Л – 13.06.6961 р.;

Маємо для цієї події два варіанти місяця – червень і липень і три варіанти дня (5, 13, 15). Жоден літопис не подає додаткових даних, щоб уточнити дату. В китайській академії наук, як каже анекдот, істину встановлювали шляхом голосування. В нашому випадку більшість голосів подана за 15.06.1453 р., але ми знаємо, що пізніші літописи просто копіюють давніші записи, і джерельна вартість такої більшості ніяка.

1461 р. Борис Олександрович

– Н4Л, Хр, НЛД – 6969 р.;

– ЛА, С2Л – 6969 р., взимку;

– ЄЛ, МЗ1493, С3Л – 18.02.6969 р.;

– МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ – в лютому 6969 р.;

– ТверЛ – 10.02.6969 р.;

Найбільш авторитетним у тверських справах 15 ст. є Тверський літопис, і він подає дату, відмінну від московських літописів. Але слід визнати – всі записи про смерть князя Бориса є надзвичайно стислими, не подають навіть місця його поховання і взагалі не показують великої обізнаності зі справою. Це справжня змова мовчання, подолати яку ми не можемо. Тому ми змушені обмежитись твердженням, що Борис помер у лютому 1461 року.

1462 р. Василь Васильович

– Н4Л – 4.04.6970 р.;

– ЛА – 23.03.6970 р.;

– ЄЛ, Хр, С2Л – 27.03.6970 р.;

– ТипЛ – 28.03.6970 р., у суботу;

– МЗ1492, Сим2Л, Л72Я, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ – 27.03.6970 р., у суботу;

– МЗ1493 – 27.03.6970 р., на пам'ять Матрени Солунської; [день св. Матрони – 27.03]

– ТверЛ – 28.03.6970 р., на пам'ять Іони Варахасія, за 3 тижні до Великодня; [день св. Варахасія – 28.03]

– НЛД – 28.03.6970 р.;

Авторитетну дату подає МЗ1492 – 27.03.1462 р., субота. Дата у ТверЛ вирахувана на підставі вказівки, що смерть Василя сталась за 3 тижні до Великодня (18.04.1462 р. – 21 = 28.03.1462 р., неділя). Відповідно до цього розрахунку проставлено й ім'я святого. Тут ми особливо наочно бачимо, що співпадіння імені святого з точною датою є результатом хронологічних розрахунків літописця і не може вважатись незалежним джерелом.

1467 р. Марія Борисівна

– ЄЛ, Сим2Л, МЗ1493, МЗ1495, Л72Я, С3Л, Хр, ВПЛ, НикЛ – 22.04.6975 р.;

– ТипЛ, ВЛ – 22.04.6975 р., у середу 4-го тижня по Пасці, проти четверга;

– МЗ1492, ІфЛ – 22.04.6973 р.;

– С2Л – 25.04.6975 р.;

Авторитетну дату подає ТипЛ – 22.04.1467 р., середа. 4-а неділя по Пасці – 18 квітня 1467 р., так що всі показники збігаються. В МЗ1492 – описка у році, в С2Л – в числі.

1472 р. Юрій Васильович

– ЄЛ, МЗ1493, Хр – 12.09.6981 р.;

– ТипЛ, Сим2Л, Л72Я, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ – 12.09.6981 р., у суботу;

– МЗ1492, НикЛ – у вересні 6981 р., у суботу;

– С2Л – 13.09.6981 р.;

Авторитетну дату подає ТипЛ – 12.09.1472 р., середа (стаття вереснева, тому для вересня віднімаємо 5509 років). В МЗ1492 пропущено число; в С2Л – описка в числі.

«Вікіпедія» – 12.09.147***3*** р.; «Большая энциклопедия русского народа» – 147***3*** р.

1481 р. Андрій Васильович Меньшой

– С1ЛСІ, ВПЛ – 5.07.6989 р., у четвер, на пам’ять Афанасія Афонського; [день св. Афанасія Афонського – 5.07]

– ТипЛ, Л72Я, С2Л – навесні 6989 р.;

– МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, С3Л, Хр, ВЛ – навесні, 5.07.6989 р.;

– ІфЛ, НЛД, НикЛ – 10.07.6989 р.;

Авторитетну дату подає приписка до С1ЛСІ – 5.07.1481 р., четвер. В ТипЛ та наступних – помилково «навесні», а в МЗ1492 і наступних оцю помилку об’єднали з правильним числом, так що вийшла весна у липні. Умом Россию не понять! В ІфЛ і наступних – описка в числі.

«Вікіпедія» – ***10***.07.1481 р.

1483 р. Василь Іванович

– ТипЛ – 6991 р., взимку;

– МЗ1492, МЗ1493, С3Л, ІфЛ, НикЛ – 7.01.6991 р.;

– Сим2Л – 27.10.6991 р.;

– Л72Я, Хр, С2Л, ВЛ – у січні 6991 р.;

– ВПЛ – 2.01.6991 р.;

– НЛД – 6991 р.;

Більшість літописів сходяться на січні 6991 р., хоча жоден не подає точної дати. Можна прийняти дату 7.01.1483 р. В Сим2Л треба припускати якесь непорозуміння. У ВПЛ подія прив’язана до весілля Івана Івановича, і мабуть літописець помилився у розрахунку.

1483 р. Софія

– ТипЛ, Л72Я, Хр, С2Л, ВЛ, НикЛ – 6991 р., взимку;

– ТверЛ – 7.02.6991 р.;

Точну дату з подробицями події – 7.02.1483 р. – подає Тверський літопис, найбільш авторитетний у тверських справах. Інші літописи не суперечать йому.

1483 р. Олена

– ТипЛ, Л72Я, С2Л – 6991 р., взимку;

– МЗ1492, Сим2Л, МЗ1493, МЗ1495, С3Л, ІфЛ, НЛД, НикЛ – 2.04.6991 р.;

– Хр, ВЛ – 6991 р., навесні;

Дату МЗ1492 і наступних – 2.04.1483 р. – можна прийняти тільки «більшістю голосів». Чому в ТипЛ і наступних подія датована зимою – неясно.

1485 р. Марія Ярославівна

– ТипЛ – 4.07.6994 р.;
– Сим2Л, МЗ1493, С3Л, ІфЛ, ВЛ, НикЛ – 4.07.6993 р.;
– Л72Я – 4.10.6994 р.;
– С2Л, ВПЛ – 6993 р.;

Дату Сим2Л і наступних – 4.07.1485 р. – можна прийняти тільки «більшістю голосів». В ТипЛ слід припускати помилковий рік, в Л72Я – описку в місяці.

1493 р. Андрій Васильович Большой

– ТипЛ – у листопаді 7002 р.;
– МЗ1493, МЗ1495, Л72Я, Хр, С3Л, С2Л, ВЛ, НикЛ – 6.11.7002 р.;
– Хр – 5.11.7002 р.;
– ТверЛ – 6.11.7001 р., на пам'ять Варлама новгородського чудотворця; [день св. Варлаама Хутинського – 6.11]

Дату МЗ1493 і наступних – 6.11.1493 р. – можна прийняти тільки «більшістю голосів». Стаття 7001 р. у ТверЛ, як не дивно, виглядає березневою; коли це так, то її рік – так само 1493-й. В одному зі списків Хронографа – описка в числі.

«Вікіпедія» – *7*.11.1493 р. (такого числа нема у жодному джерелі); «Все монархи мира» (Москва: 1999 г.) – 7.10.1494 р. (помилки у дні, місяці та році!); «Большая энциклопедия русского народа» – 1493 р.

1494 р. Борис Васильович

– ТипЛ, МЗ1495, Л72Я, С3Л, Хр, С2Л, ВЛ – похований 29.05.7002 р., у четвер;
– ТверЛ – помер 26.05.7002 р.;
– НикЛ – помер 29.05.7002 р.;

ТипЛ і наступні містять авторитетну дату **поховання** князя – 29.05.1494 р., четвер. Тому можна прийняти дату смерті 26.05.1494 р., яку подає ТверЛ. Автор НикЛ не вник у текст попереднього літопису і помилково стилізував запис так, що Борис помер 29-го.

«Вікіпедія» – ***25***.05.1494 р.

16 ст.

1503 р. Софія Палеолог

– Л72Я, С2Л – 17.04.7011 р., у п'ятницю;
– С3Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ – 7.04.7011 р., у п'ятницю;
– Хр – 7011 р.;

Авторитетну дату подає С3Л і наступні – 7.04.1503 р., п'ятниця. В Л72Я та С2Л – описка в числі.

1505 р. Олена Стефанівна

– ТипЛ – вересень 7013 р.;
– Л72Я, С3Л, С2Л, ІфЛ, ВЛ, НикЛ – 18.01.7013 р., субота;

– Хр – січень 7013 р.;

Авторитетну дату подає Л72Я і наступні – 18.01.1505 р., субота. В ТипЛ – груба помилка.

1505 р. Іван Васильович

– С1ЛСІ – 27.10.7014 р., у вівторок;

– Н4Л – 27.10.7014 р., на пам’ять св. Параскеви П’ятниці; [день св. Параскеви – 28.10]

– ТипЛ, НЛД – 28.10.7014 р.;

– С3Л, ІфЛ, ВЛ, НикЛ – 27.10.7014 р., в ніч з понеділка на вівторок;

– Л72Я – 26.10.7014 р., в ніч з понеділка на вівторок;

– С2Л – 26.10.7013 р., в ніч з понеділка на вівторок;

– Хр – листопад 7015 р.;

– ВПЛ – 27.10.7014 р.;

Авторитетну дату подає С3Л і наступні – 27.10.1505 р., понеділок. Появу дати 28 жовтня можна пояснити тим, що подія сталась у ніч, і 27-й світловий день був перед нею, а 28-й – після неї. Звідки узялась дата 26.10 – пояснити не можна. У Хронографі – груба помилка у місяці та році.

В С2Л після закінчення річної статті 7013 р. (24.06.7013 р. – похід на Казань) пропущено заголовок «В лето 7014», і тому наступний запис (4.09 – весілля кн. Василя) – неначе продовжує 7013-й рік, хоча ця подія сталась на початку наступного, 7014-го вересневого року. Тому «з’їхали» на 1 рік і всі наступні події.

1509 р. Дмитро Іванович

– С1ЛСІ – 7016 р.;

– ТипЛ – 6.02.7016 р.;

– Л72Я, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ – 14.02.7017 р.;

– Хр – лютий 7017 р.;

Дату Л72Я і наступних – 14.02.1509 р. – можна прийняти тільки «більшістю голосів». Звідки дата 7016 р. – неясно.

1513 р. Євдокія Іванівна

– ТипЛ – 9.02.7021 р.;

– Л72Я, С2Л, ІфЛ, ВПЛ, ВЛ, НикЛ – у лютому 7021 р., у вівторок на Федоровому тижні;

– Л72Я – у лютому 7021 р.;

Федорова неділя припадала на 6.02.1513 р., відповідно вівторок – на 8.02.1513 р. Цю дату можна прийняти «більшістю голосів».

1518 р. Семен Іванович

– ТипЛ – 25.07.7026 р.;

– Л72Я, ІфЛ, ВЛ, НикЛ – 26.06.7026 р., у суботу;

– Хр, ВПЛ – 26.06.7026 р.;

– С2Л – 26.06.7025 р., у суботу;

– НЛД – 27.06.7027 р., у суботу;

Авторитетну дату подає Л72Я і наступні – 26.06.1518 р., субота. Інші варіанти днів, місяців і років – помилкові.

1521 р. Дмитро Іванович

– ТипЛ – 13.02.7029 р., у четвер першого тижня Великого поста;

– Хр, ВЛ, НикЛ – 14.02.7029 р.;

– ВПЛ – помер 9.02.7029 р., у четвер; похований 23.02.7029 р., у суботу;

Ця подія дає цілу купу суперечностей: 9.02.1521 р. – субота, не четвер; 13.02.1521 р. – середа 1-го тижня Великого поста, не четвер; а четвер – відповідно 14.02.1521 р.; 23.02.1521 р. – дійсно субота, єдина авторитетна дата. Висновок: точна дата смерті Дмитра в джерелах відсутня (це тим більш дивно, що в ТипЛ подана ціла повість, не просто запис). Орієнтовно подію слід датувати лютим 1521 р.

1533 р. Василь Іванович

– ТипЛ – 4.12.7042 р., у ніч з середи на четвер, на пам'ять св. Варвари; [день св. Варвари – 4.12]

– Л72Я – 3.12.7042 р.;

– Л72Я – 4.12.7042 р., проти Варварина дня;

– Хр – 7042 р., у Варварин день;

– Хр, П1Л, Н2Л – 4.12.7042 р.;

– ВПЛ, НЛД, ОНЛ – 3.12.7042 р., у ніч з середи на четвер;

– ВЛ, ЛПЦ, НикЛ – 3.12.7042 р., у середу вночі;

– УНЛ – 13.12.7042 р.;

Авторитетну дату подає ТипЛ і подібні – 4.12.1533 р., четвер. На цьому прикладі ми незаперечно бачимо, що подія, котра відбулась вночі, може датуватись як попереднім (світловим) днем, так і наступним. Дата УНЛ – явно помилкова.

1563 р. Юрій Васильович

– ОНЛ – 24.11.7072 р., на пам'ять св. Катерини; [день св. Катерини – 24.11]

– ПискЛ – 7073 р.;

Авторитетною слід вважати дату ОНЛ – 24.11.1563 р. Дата у пізнішому Пискарівському літописці – помилкова.

1584 р. Іван Васильович

– МЛ – 7089 р.;

– П1Л – 18.03.7092 р., середа;

– ПФІ, Н3Л – 19.03.7092 р.;

– ХНЛ, МазЛ – 19.03.7092 р., на пам'ять св. Хрисанфа і Дарії; [день св. Хрисанфа і Дарії – 19.03]

– НовЛ – 18.03.7092 р., на пам'ять Кирила Єрусалимського; [день св. Кирила Єрусалимського – 18.03]

– ПискЛ – 19.03.7092 р., у ніч з середи на четвер;

– ЛНДС – 18.03.7091 р.;

18.03.1584 р. – дійсно середа, а 19.03 – відповідно четвер. Знову бачимо, що нічна подія може бути записана як попереднім, так і наступним днем.

1598 р. Федір Іванович

– МЛ – 5.01.7106 р.;

– ПФІ, ПискЛ, П1Л, Н3Л – 6.01.7106 р.;

– ХНЛ, БельЛ, НЛ, МазЛ – 7.01.7106 р.;

– ЛНДС – 7106 р.;

Ця нічна подія може бути записана як попереднім (6.01.1598 р.), так і наступним (7.01.1598 р.) днем. Дата Московського літописця явно помилкова.

17 ст.

1605 р. Борис Федорович Годунов

– ХНЛ – 13.05.7112 р.;

– ПискЛ – 7113 р., у третю неділю після Великодня, на день Жон-мироносиць; [день Жон-мироносиць – це й є 3-я неділя після Великодня]

– НовЛ – у квітні 7112 р., після Святого тижня в канун Жон-мироносиць;

– БельЛ – 13.04.7113 р., у суботу 2-го тижня по Пасці;

– МазЛ – 10.04.7113 р., після Святого тижня в канун Жон-мироносиць;

Рік події – 7113 (1605), не 7112 – це помилка. Місяць події – квітень; травень – це помилка. Хоча ХНЛ написано в 1609 р., всього через 4 роки після події, він подає помилковий рік та місяць. Найбільш авторитетною виглядає дата НовЛ – БельЛ: 13.04.1605 р., субота 2-го тижня після Великодня (і відповідно – канун 3-ї неділі, Жон-мироносиць).

1645 р. Михайло Федорович

– НикЛ – 12.07.7154 р.;

– ПискЛ – 12.07.7153 р., у ніч з суботи на неділю;

– МазЛ – 13.07.7153 р.;

– Л1691 – 12.07.7153 р., у суботу вночі;

– ЛНДС – 12.07.7153 р.;

Ця нічна подія може бути записана як попереднім (12.07.1645 р., субота), так і наступним (13.07.1645 р., неділя) днем. Дата НикЛ явно помилкова.

1676 р. Олексій Михайлович

– МазЛ – 28.02.7184 р., у ніч з суботи на неділю;

– Л1691 – у ніч проти 30.01.7184 р., у суботу;

Авторитетну дату подає Л1691 – 29.01.1676 р., субота (або 30.01.1676 р. – неділя, як то звичайно для нічної події). Дата МазЛ явно помилкова.

Висновки

Розглянувши 69 випадків, відносно рівномірно розподілених на просторі п’яти століть (13 – 17 ст.), можна зробити наступні висновки.

1. «Точні дати» (рік – місяць – день) в літописах є надзвичайно варіативним елементом. **Загальним правилом** є розбіжності в точних датах у різних літописах,

які пишуть про одну й ту саму подію; випадки повного співпадіння цих дат у всіх текстах слід вважати нетиповими винятками.

2. Принцип «голосування» (надання переваги тій даті, яка зафіксована у більшості літописів) не може мати ніякого значення для встановлення авторитетної дати, тому що з численних наведених вище прикладів видно – явно помилкові датування копіювались у пізніших літописах без будь-яких змін так само охоче, як і датування правильні.

3. Авторитетною (повністю обґрунтованою, незаперечною) може вважатись тільки така точна дата, котра має додаткове посилання на день тижня та / або перехідне свято – у випадку, 1, якщо всі ці елементи датування узгоджені між собою; та 2, якщо ця дата походить з авторитетного джерела.

4. У випадках неузгодженості елементів датування або відсутності вказівки на день тижня для встановлення найбільш вірогідної (але все ж таки не авторитетної) дати треба вивчати даний запис за всіма літописами, котрі його містять, з метою встановити першоджерело датування.

5. Нерідко першоджерельне датування все ж таки потребує додаткового вивчення у контексті сусідніх записів цієї ж річної статті або навіть кількох річних статей. Видатні зразки таких студій подав М. Г. Бережков у часто цитованій вище книзі, – але тільки для найдавніших літописів.

6. Вказівки на день пам’яті святого або на постійне (не перехідне) свято не мають істотного значення для уточнення датувань з двох причин:

А) маючи день + місяць і святці, можна визначити ім’я святого / свято, і навпаки. Ніколи не можна визначити, чи є така інформація першоджерельною, чи наслідком хронологічних розрахунків редакторів літописів.

Б) хоча кожен день у році має якихось святих, ми вище бачили приклади неспівпадіння авторитетних дат з цими іменами на кілька днів. Трудно відмовитись від припущення, що літописець посилався на найбільш відомого святого / свято, вважаючи цю наближену, але легко зрозумілу вказівку кориснішою за формально-точну.

7. У численних випадках нічних подій вони могли датуватись як попереднім світловим днем, так і наступним. Отже запис «10-го числа, у ніч з суботи на неділю» з рівною імовірністю міг означати як «10-го числа, у суботу», так і «10-го числа, у неділю».

Дати і місця поховання

Питання про дати та місця поховань для нашої вузької теми – історії звичаю постриження – великого значення не мають. Але визбирюуючи мало не рік матеріали по різних літописах, – чому б не скористатись уловом і не висвітлити ще й цю тему на маргінезі мого основного дослідження.

Ми будемо розглядати тільки такі випадки, коли запис має виразну вказівку як на смерть особи, так і на її поховання. [В квадратних дужках] подано місце смерті, якщо воно реконструйоване з контексту запису.

Ім’я особи	Дата смерті	Місце смерті	Дата похо-вання	Місце поховання	Інтер-вал до похо-вання
Ольга	4.07.1183	[Владимир]	?	Владимир, собор Успіння	?
Марія	19.03.1206	[Владимир]	?	Владимир, Княгинин монастир	?
Михалко	18.05.1206	[Новгород]	?	Новгород, Аркаж монастир	?
Всеволод Юрійович	квітень 1212	[Владимир]	?	Владимир, собор Успіння	?
Костянтин Всеволодович	2.02.1218	[Владимир]	?	Владимир, собор Успіння	?
Х Костянти-нова	24.01.1221	[Ростов?]	?	Ростов, церква Бого-родиці	?
Володимир Всеволодович	6.01.1228	?	?	Владимир, собор Успіння	?
Вячеслав Прокшиничь	4.05.1243	[Новгород]	5.05.1243	Новгород, Хутин-ський монастир	1 день
? Ярославляя	4.05.1244	[Новгород]	?	Новгород, монастир св. Георгія	?
Михайло Ярославич	1248	річка Протва	?	Владимир, церква Бого-родиці	?
Василь Всеволодович	20.02.1250	Владимир	?	Ярославль, церква Бого-родиці	?
Костянтин Ярославич	квітень 1255	?	?	Владимир, Успен-ський собор	?
Олег	[Рязань?]	?	20.03.1258	[Рязань?] Церква Спаса	?
Олександр Ярославич	14.11.1263	Городець	23.11.1263	Владимир, монастир Різдва бого-родиці	9 днів
Марія Михайлівна	9.12.1271	Ростов, монастир св. Спаса	?	Ростов, монастир св. Спаса	?

Ярослав Ярославич	1271	на шляху з Орди	?	Твер, церква Кузьми і Дем'яна	?
Василь Ярославич	1276	[Кострома?]	?	Кострома, церква св. Федора	?
Юрій Андрійович	8.03.1279	[Суздаль?]	?	Суздаль, церква Бого-родиці	?
Дмитро Олександ-рович	1295	біля Волока	?	Переяслав, Спаський собор	?
Федір Ростиславич	19.09.1299	Ярославль	?	Ярославль, Спаський собор	?
Данило Олександ-рович	5.03.1303	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Андрій Олександ-рович	27.07.1304	[Городець]	?	Городець, церква св. Михаїла	?
Михайло Ярославич	22.11.1318	На р. Терек в Орді	6.09.1319 (Твер)	Москва, церква Спаса; потім Твер, церква Спаса	9.5 міс.
Борис Данилович	30.05.1320	?	?	Владимир, Успен-ський собор	?
Юрій Данилович	21.11.1325	В Орді	8.02.1326	Москва, церква св. Михаїла	2.5 міс.
Олена	1.03.1331	[Москва]	?	Москва, церква Спаса	?
Іван Данилович	31.03.1340	[Москва]	1.04.1340	Москва, церква св.Михаїла	1 день
Анастасія	11.03.1345	[Москва]	?	Москва, церква Спаса	?
Семен Іванович	26.04.1354	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Андрій Іванович	6.06.1354	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Костянтин Васильович	21.11.1355	[Нижній Новгород]	?	Нижній Новгород, церква Спаса	?
Іван Іванович	13.11.1359	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Олександра	27.12.1364	[Москва]	?	Москва, церква	?

				Спаса	
Андрій Костянти-нович	2.06.1365	[Нижній Новгород]	?	Нижній Новгород, церква Спаса	?
Дмитро Костянти-нович	5.07.1383	[Нижній Новгород]	?	Нижній Новгород, церква Спаса	?
Дмитро Іванович	19.05.1389	[Москва]	20.05.1389	Москва, церква св.Михаїла	1 день
Марія	2.12.1389	[Москва]	?	Москва, монастир Різдва	?
Іван Дмитрович	29.07.1393	[Москва]	?	Москва, церква Спаса	?
Борис Михайлович	19.07.1395	Кашин	22.07.1395	Твер, церква Спаса	3 дні
Марія Олександрівна	27.03.1399	[Москва]	?	Москва, церква Спаса	?
Марія Дмитрівна	15.05.1399	Мстиславль	?	Москва, церква (св. Лазаря?) (Різдва бого-родиці?)	?
Михаїл Олександ-рович	26.08.1399	Твер	26.08.1399	Твер, церква св. Спаса	1 день
Іван Всеволодович	27.03.1402	[Твер]	?	Твер, церква Спаса	?
Олег Іванович	5.07.1402	[Рязань?]	?	Солотчин-ський монастир	?
Марія Кейстутівна	30.11.1404	[Твер]	?	Твер, церква Спаса	?
Євдокія	1.11.1405	[Твер]	?	Твер, церква Спаса	?
Євдокія Дмитрівна	7.06.1407	[Москва]	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Володимир Андрійович	11.05.1410	?	?	Москва, церква св.Михаїла	?
Іван Васильович	1417	Москва	?	Москва, церква св.Михаїла	?
Анастасія	11.07.1422	Звенигород	?	Москва, церква Вознесіння	?
Василь Дмитрович	27.02.1425	[Москва?]	?	[Москва, церква св.Михаїла] [1]	?

Семен Володими-рович	1426	?	?	Троїце-Сергіїв монастир	?
Ярослав Володими-рович	1426	?	?	Москва, церква св.Михаїла	?
Василь Володими-рович	1427	?	?	Москва, церква св.Михаїла	?
Петро Дмитрович	1428	Дмитров	?	Москва, церква св.Михаїла	?
Іван Юрійович	1432	Галич	?	Церква Спаса [у Галичі?]	?
Андрій Дмитрович	1432	Можайськ	?	Москва, церква св.Михаїла	?
Юрій Дмитрович	1434	Можайськ	?	Москва, церква св.Михаїла	?
Дмитро Юрійович Красний	22.09.1440	Галич	23.10.1440	Москва, церква св.Михаїла	1 міс.
Софія Вітовтівна	1453	[Москва]	того ж дня	Москва, монастир Вознесіння	0 днів
Дмитро Юрійович Шемяка	17.07.1453	Новгород	?	Новгород, монастир св. Георгія	?
Василь Васильович	27.03.1462	Москва	28.03.1462	Москва, церква св. Михаїла	1 день
Марія Борисівна	22.04.1467	Москва	24.04.1467	Москва, церква Вознесіння	2 дні
Юрій Васильович	12.09.1472	Москва	16.06.1472	Москва, церква св. Михаїла	4 дні
Андрій Васильович Меньшой	5.07.1481	Москва	5.07.1481	Москва, церква св. Михаїла	0 днів
Софія	7.02.1483	[Твер]	?	Твер, церква Спаса	?
Олена	2.04.1483	[Москва?]	?	Москва, церква Вознесіння	?
Марія Ярославівна	4.07.1485	[Москва]	?	Москва, церква Вознесіння	?
Іван Іванович	7.03.1490	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Василь Момирев	5.06.1490	Москва	7.06.1490	Троїце-Сергіїв монастир	2 дні

Андрій Васильович Большой	6.11.1493	Москва	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Борис Васильович	26.05.1494	Волок	29.05.1494	Москва, церква св. Михаїла	3 дні
Феодосія Іванівна	19.02.1501	[Москва]	?	Москва, церква Вознесіння	?
Софія Палеолог	7.04.1503	[Москва]	?	Москва, церква Вознесіння	?
Олена Стефанівна	18.01.1505	Москва	?	Москва, церква Вознесіння	?
Іван Васильович	27.10.1505	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Дмитро Іванович	14.02.1509	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Євдокія Іванівна	8.02.1513	[Москва]	?	Москва, церква Вознесіння	?
Семен Іванович	26.06.1518	[Москва]	27.06.1518	Москва, церква св. Михаїла	1 день
Дмитро Іванович	9.02.1521 [?]	Углич	23.02.1521	Москва, церква св. Михаїла	14 днів
Василь Іванович	4.12.1533	Москва	4.12.1533	Москва, церква св. Михаїла	0 днів
Юрій Іванович	3.08.1536	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Андрій Іванович	10.12.1537	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Олена Василівна Глинська	3.04.1538	[Москва]	?	Москва, церква Вознесіння	?
Анастасія Романова	7.08.1560	[Москва]	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Юрій Васильович	24.11.1563	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Єфросинія	1570	десь на шляху	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Іван Іванович	1581	Олександ-рівська Слобода	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Іван Васильович	18.03.1584	[Москва?]	?	Москва, церква св. Михаїла	?

Федір Іванович	6.01.1598	Москва	8.01.1598	Москва, собор св.Михаїла	2 дні
Ірина Федорівна	26.10.1604	Москва	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Євдокія Богданівна Сабурова	1620	Суздаль	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Феодосія Михайлівна Солового	1621	Москва	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Марія Володи-мирівна Долгорукая	6.01.1625	[Москва]	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Михайло Федорович	12.07.1645	[Москва]	13.07.1645	Москва, церква св. Михаїла	1 день
Євдокія Лук'янівна	18.08.1645	[Москва]	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Олексій Михайлович	30.01.1676	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?
Агафія Семенівна Грушевська	14.07.1681	[Москва]	?	Москва, монастир Вознесіння	?
Федір Олексійович	27.04.1682	[Москва]	?	Москва, церква св. Михаїла	?

1. Жоден авторитетний літопис не подає місця смерті ані поховання князя Василя Дмитровича. Про те, що він був похований у церкві св. Михаїла, ми дізнаємось із оповідання про перенесення останків московських князів до нового собору св. Михаїла [стаття 7016 р. в Л72Я та наступних].

Висновки

Проаналізувавши зібрані в таблиці 99 випадків, можна прийти до наступних висновків.

1. Літописи проявляють увагу до **дати** смерті особи та до **місця** її поховання; натомість інформація про місце смерті та про дату поховання подається досить рідко.

2. Ті нечисленні випадки, коли ми маємо дати смерті і поховання, можна розділити на дві групи:

А) інтервал не перевищує 4 днів (коли поховання відбувалось у тому ж місті, де сталась смерть).

Б) великий інтервал (до 2 місяців) зумовлено необхідністю допровадження тіла покійного з віддаленого місця смерті до місця поховання.

Типовим слід вважати поховання невдовзі після смерті. Цим звичаї Московії відрізняються від звичаїв тогочасної Речі Посполитої, де цей інтервал часто був дуже значним.

3. Щодо місць поховання – зібрані матеріали чітко показують тенденцію до перетворення певних столичних храмів на родові гробівці князівських родин.

А) Упродовж 13 ст. роль такого гробівця для князів з роду Всеволода Велике Гніздо відігравав Успенський собор у Владимирі (останнє поховання в ньому зафіксовано в 1320 р.).

Б) Найбільш виразна і тривала традиція родових гробівців склалась у Москві. Починаючи від Данила (1303 р.) і закінчуючи Федором (1598 р.) московських правителів та інших чоловіків з їх роду ховали в Архангельському соборі у Кремлі. На початку 16 ст. старий собор було розібрано і на його місці споруджено новий, який існує й понині. При цьому давні поховання були ретельно перенесені до нового храму.

Важливо відзначити, що в цьому храмі ховали і тих членів роду, які померли в інших містах (не у Москві), а також тих, що померли в опалі. Традиція родинного гробівця сприяла консолідації московського правлячого дому.

Важливо також відзначити, що в цьому соборі не було поховано жодної сторонньої особи, не належної до правлячого роду. Спроба поховати там Бориса Годунова привела до скандальної «мандрівки» останків, аж поки вони знайшли покій у Троїце-Сергіївій лаврі.

В 17 ст. традиція поховань в Архангельському соборі була продовжена представниками роду Романових, котрі у такий спосіб підкреслювали правонаступність своєї влади від попередньої династії.

В) Для жіночої частини московського дому родовим гробівцем була церква Спаса у Кремлі (1331 – 1399 рр.), а від 1407 р. – собор Вознесенського монастиря, котрий знаходився у Кремлі біля Спаської башти. І цей родовий гробівець перейшов у спадщину династії Романових.

Пізніше (1929 р.) тут сталося велике нещастя – Москву захопили «русские» (власне, руSSкія) і знесли цей монастир, не лишивши від нього ані цеглинки. Архангельський собор поки що уцілів, так що наступним поколінням «русских» є місце для прикладання своїх руїнницьких зусиль.

Г) У Твері представників чоловічої і жіночої частин роду ховали в Спаському соборі (1319 – 1483 рр.).

Для суздальського князівського роду можна припускати формування родового гробівця у соборі Різдва богородиці в Суздалі; але через відзначену нами змову мовчання довкола суздальських князів авторитетних відомостей про ці поховання мало (власне, одне – 1279 р., кн. Юрій Андрійович). Від середини 14 ст. новим родовим гробівцем мав стати Спаський собор у Нижньому Новгороді. Поховання правителів у цьому храмі знаменувало перенос столиці до Нижнього Новгорода. Але ця традиція швидко обірвалася у зв’язку із загарбанням цього князівства Москвою.

Щодо Великого Новгорода літописи не подають достатньої інформації для твердження, що певні династії посадників були якось особливо пов’язані з певними монастирями. Примітна особливість Новгорода – жоден посадник не був похований у соборі св. Софії.

Скорочені назви літописів

Скорочені назви джерел (з кінцевими датами):

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей

ВЗ1215 – Владимирський звід 1215 р. (ПСРЛ, т. 38, 41)

ЛЛ – Лаврентіївський літопис (1305 р.) (ПСРЛ, т. 1)

Н1ЛСІ – Новгородський 1-й літопис старшого ізводу (1352 р.)

ТЛ – Троїцький літопис (1408 р.)

РогЛ – Рогозький літописець (1411 р.) (ПСРЛ, т. 15)

Сим1Л – Симеонівський 1-й літопис (1411 р.) (ПСРЛ, т. 18)

С1ЛСІ – Софійський 1-й літопис старшого ізводу (1418 р.) (ПСРЛ, т. 6)

МАЛ – Московський Академічний літопис (1418 р.) (ПСРЛ, т. 1)

НКЛ – Новгородський Карамзінський літопис (1428 р.); також НКЛ1 – 1-а серія виписок, НКЛ2 – 2-а серія виписок (ПСРЛ, т. 42)

Н1ЛМІ – Новгородський 1-й літопис молодшого ізводу (1446 р.)

Н4Л – Новгородський 4-й літопис (1447 р.) (ПСРЛ, т. 4)

ЛА – літопис Авраамки (1469 р.) (ПСРЛ, т. 16)

ЄЛ – Єрмолинський літопис (1481 р.) (ПСРЛ, т. 23)

ТипЛ – Типографський літопис (1489, 1534 р.) (ПСРЛ, т. 24)

МЗ1492 – Московський звід 1492 р. (ПСРЛ, т. 25)

Сим2Л – Симеонівський 2-й літопис (1493 р.) (ПСРЛ, т. 18)

МЗ1493 – Московський звід 1493 р. (ПСРЛ, т. 27)

Л72Я – Літопис від 72-х язик (1497, 1518 р.) (ПСРЛ, т. 28)

С3Л – Софійський 3-й літопис (який в історіогрфії зветься Софійським 1-м літописом за списком Царського) (1508 р.) (ПСРЛ, т. 39)

Хр – Хронограф (1512, 1551 р.) (ПСРЛ, т. 22)

С2Л – Софійський 2-й літопис (1517 р.) (ПСРЛ, т. 6)

ІфЛ – Іоасафівський літопис (1520 р.)

ТверЛ – Тверський літопис (1534 р.) (ПСРЛ, т. 15)

ВПЛ – Вологодсько-Пермський літопис (1538 р.) (ПСРЛ, т. 26)

ВЛ – Воскресенський літопис (1541 р.) (ПСРЛ, т. 7 – 8)

ЛПЦ – Літопис початку царювання (1552 р.) (ПСРЛ, т. 29)

НикЛ – Никонівський літопис (1558 р.) (ПСРЛ, т. 9 – 13); Ник1Л – частина НикЛ до 1428 р.; Ник2Л – частина НикЛ від 1429 р.

ОНЛ – Олександро-Невський літопис (1567 р.) (ПСРЛ, т. 29)

ПискЛ – Пискарівський літописець (1615 р.) (ПСРЛ, т. 34)

П1Л – Псковський 1-й літопис (1650 р.)

П2Л – Псковський 2-й літопис (1486 р.)

П3Л – Псковський 3-й літопис (1650 р.)

МазЛ – Мазуринський літописець (1682 р.) (ПСРЛ, т. 31)